

Міністерство культури та інформаційної політики України
Одеська національна наукова бібліотека

**ПАМ'ЯТКИ ПИСЕМНОСТІ
ТА КУЛЬТУРИ:
ВИВЧЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ,
ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ**

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської науково-практичної конференції
з міжнародною участю
до 100-річчя Музею книги
відділу рідкісних видань та рукописів
Одеської національної наукової бібліотеки

Одеса, 6–7 грудня 2022 р.

Одеса
2023

- П 15 **Пам'ятки писемності та культури: вивчення, збереження, популяризація** : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з між-нар. участю до 100-річчя Музею книги відділу рідкісних видань та рукописів Одес. нац. наук. б-ки, Одеса, 6–7 груд. 2022 р. [Електронне видання] / упоряд. Г. М. Шпак ; відп. ред. Арюпіна Л. В. ; пер. з англ.: А. Р. Коцюруба, Н. М. Дибя ; ред.: Н. Г. Майданюк, І. С. Шелестович. – Одеса, 2023. – 285 с. – Укр., англ. – Режим доступу:

Учасники конференції – провідні книгознавці, науковці-музейники, архівісти України та ближнього зарубіжжя – пропонують відповіді на виклики сьогодення; обговорюють пріоритетні напрями роботи та обмінюються досвідом з актуальних питань книгознавства, бібліотекознавства, архівознавства, музеєзнавства, інформаційної діяльності, цифрової репрезентації документних пам'яток як складової діяльності інституцій пам'яті; розглядають їх важливу роль у визначенні системи цінностей суспільства, формуванні національної ідентичності, історичної свідомості.

Для провідних фахівців бібліотек, архівів, музеїв, наукових установ, реставраційних центрів України та зарубіжжя, книгознавців, культурологів.

УДК 719:[09+008]](06)

Упорядник Шпак Г. М.

Відповідальний редактор Арюпіна Л. В.

Переклад з англ.: Коцюруба А. Р., Дибя Н. М.

Редактори: Майданюк Н. Г., Шелестович І. С.

Відповідальність за зміст матеріалів несуть автори.

Англомовні тексти подано в авторській редакції.

ЗМІСТ

Від упорядника	9
ВІТАЛЬНІ СЛОВА	10
КАРАНДЄЄВ Ростислав, <i>перший заступник Міністра культури та інформаційної політики України</i>	11
ХРОМОВ Анатолій, <i>голова Державної архівної служби України</i>	14
БІРЮКОВА Ірина, <i>генеральний директор Одеської національної наукової бібліотеки</i>	17
ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ	19
КОВАЛЬЧУК Галина <i>Дослідження книжкових пам'яток як історична традиція українського книгознавства</i>	20
ЛОСІЄВСЬКИЙ Ігор <i>Бібліотечний підрозділ документарних пам'яток: сучасна функціональна модель</i>	25
LOTMAN Piret = ЛОТМАН Пірет <i>The book heritage and national identity: the estonian experience = Книжкова спадщина та національна ідентичність: досвід Естонії</i>	30
COSOVAN Veronica = КОСОВАН Вероніка <i>Ukrainian slavonic books from the National library of the Republic of Moldova = Слов'янські книги України з Національної бібліотеки Республіки Молдова</i>	32
ЛУК'ЯНЧУК Петро <i>Збереження архівних пам'яток Одещини в умовах загрози воєнного конфлікту</i>	41
АРЮПІНА Ліна, ІЖИК Лариса <i>Музей книги Одеської національної наукової бібліотеки як складова науково-інформаційного та соціокультурного простору України</i>	43

СЕКЦІЯ 1

Бібліотеки, архіви, музеї як інституції збереження національної пам'яті **50**

АЛЕКСЕЄНКО Майя

Libri rari Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова: надходження, вивчення та збереження 51

ПРАВОВЄРОВА Лілія

Вивчення, збереження, популяризація приватних колекцій відомих учених-медиків у фондах Національної наукової медичної бібліотеки України (ННМБУ) 56

КОНДРАТЕНКО Тамара, СУЛИМА Оксана, БЛОКІНЬ Фаїна

До питання співпраці Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського та Державного архіву Полтавської області 58

ГОЛОВКО Олеся

Історія Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка: минуле і сучасність 62

ДЕМЕНТЬЄВА Ірина

Колекції раритетних видань в експозиціях Музею книги 67

ДОВГАНЮК Ірина

З досвіду роботи з рідкісною та цінною книгою в Одеській ОУНБ імені М. С. Грушевського 72

СЕКЦІЯ 2

Історія формування та сучасний стан колекцій документних пам'яток у фондах інституцій пам'яті **76**

PETREIKIS Tomas = ПЕТРЕЙКІС Томас

Lithuanian press heritage of Odesa before 1919 = Литовська спадщина одеської преси до 1919 року 77

БУЛИГА Олександр

Книгозбірня Почайівського монастиря унійної доби 87

ЛЕВЧЕНКО Юрій

Документи комітету «Українці Канади» (КУК) у колекції видань і документів, переданих Службою зовнішньої розвідки України до Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова 93

ЯКОВЕНКО Олена, САРНАВСЬКА Світлана <i>Особові колекції у складі фонду основного зберігання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського</i>	99
ХІВРЕНКО Ніна <i>Колекція прижиттєвих видань класиків української літератури XIX – початку XX ст. Національної історичної бібліотеки України</i>	105
СПАССКОВА Олена <i>Колекція книг з історії мистецтва професора Б. В. Варнеке у бібліотеці університету імені К. Д. Ушинського</i>	109
МАКОВСЬКА Валентина <i>Періодичні видання кінця XVIII – початку XX століття у фондах Хмельницької ОУНБ</i>	113
ДІДОРА Лариса <i>Фрагмент бібліотеки родини Ржевуських у книгозбірні Бердичівського соціально-історичного музею (1926–1954)</i>	118
САФРОНОВА Олена <i>Книги з бібліотеки одесита А. В. Мазаракія (1853–1919) у фонді Вінницької ОУНБ</i>	121
ЧЕБОТАРЬОВА Людмила <i>Документальні пам'ятки професорки Олени Байрак у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського</i>	126
КАРАГОДІНА Катерина <i>Видання праць французьких політичних мислителів XVI ст. у фонді відділу рідкісних видань та рукописів ОННБ</i>	131
КАРПЕНКО Артем <i>Антикварні художні твори із садибних колекцій графсько-дворянських родин Харківщини кінця XIX — початку XX ст.</i>	135
ЯЦУН Надія <i>Україномовні видання одеського друкаря Ю. І. Фесенка у фонді ОННБ: історико-книгознавчий аспект</i>	138
БЕРЕЖОК Євгенія <i>Приватна книжкова колекція І. О. Стемпковського у фонді Одеської національної наукової бібліотеки</i>	147

СЕКЦІЯ 3

Українська книгознавча, бібліотекознавча, архівознавча та музеєзнавча традиції: історія, сучасний стан і перспективи розвитку **154**

ФЕДОТОВА Оксана

Внесок В. Шпілевич у розвиток бібліотечної справи України 155

РУСАКОВ Сергій

*Особливості обігу творів українського мистецтва
на основі наукових і публіцистичних згадок* 159

ПОПЕРЕЧНА Лідія

*Першоджерела Української бібліотечної енциклопедії:
віднайти, дослідити, зберегти* 162

ВЕРБИЦЬКА Оксана

*Шевченкознавчі дослідження установ НАН України у 1945 р.
(за документами Архівного фонду НАН України)* 167

МЯСКОВА Тетяна

*Науковий доробок І. Ю. Черкаського в історико-культурному
фонді «Відділи I–XV» бібліотеки Київського університету
Св. Володимира* 171

ПОЛЯКОВА Юліана

*Серія «Венец славянских поэтов» та її засновник
Юліан Солтик-Романський* 177

ШВАЧКА Тетяна

*Київський період життя та наукової діяльності
митрополита Євгенія (Болховітінова) (1822–1837 рр.)* 183

ЛЕВЧЕНКО Валерій

*Життя «до» та «після»: з історії звільнення О. М. Тютєєвої
з бібліотеки 1930 р. (за архівними матеріалами)* 186

ДЬОМІН Олег

*Історія середньовічної Італії в рукописах
професора О. М. Клітіна* 191

ПОНОМАРЕНКО Лариса

*Науковий доробок Павли Рогової з історії освітянських
бібліотек України та збереження культурної
спадщини* 195

СЕКЦІЯ 4

Збереження документних пам'яток в умовах загроз воєнних конфліктів: зберігання, консервація, реставрація, цифровізація **200**

SIPAVIČIŪTĖ Justina = СІПАВІЧЮТЕ Юстина
*Court books of the Grand duchy of Lithuania in the 16th –
21th centuries: from history to digitalisation =*
Судові книги XVI–XXI ст. Великого князівства Литовського:
від історії до оцифрування 201

AIZPURIETE Austra = АЙЦПУРІЕТЕ Аустра
Preventive conservation efforts in National library of Latvia =
Запобіжні заходи щодо зберігання в Національній
бібліотеці Латвії 215

VĀVERS Reinis = БЕВЕРС Райніс
*Research, digitization and popularization of the map collection
of the National library of Latvia = Дослідництво, оцифрування
та популяризація картографічної колекції
Національної бібліотеки Латвії* 221

ОСТАПЧУК Валерія
*Виклики цифрового світу при формуванні фондів особового
походження* 226

БЕЗСМЕРТНИЙ Михайло
*Досвід збереження видань локального значення (на прикладі
університетської газети НПУ імені М. П. Драгоманова)* 230

СЕКЦІЯ 5

Документні пам'ятки: з досвіду вивчення **233**

RAILIENĖ Birutė = РАЙЛІЄНЕ Біруте
*Personal index of bibliography today: the relationship between
creation innovations and long-standing traditions =*
Персональний бібліографічний покажчик сьогодні:
зв'язок між креативними інноваціями і давніми
традиціями 234

СЕДЛЯР Олександр
*Книга Михайла Малиновського «О великомъ Божіємъ міръ»
(1855) як зразок просвітницької літератури
галицьких русинів середини XIX ст.* 244

ГОРБУЛ Тарас <i>Репрезентація культурної спадщини України в сучасному цифровому вимірі</i>	249
СТЕМПІЦЬКА Юлія <i>Елементи архітектоніки кириличних стародруків та модель їх класифікації</i>	252
ЯНЧАРУК Вікторія <i>Двозначні таблиці кириличних авторських знаків на базі зведеного кириличного алфавіту</i>	257
АФАНАСЬЄВА Зоя <i>Провенієнції на книгах приватної бібліотеки Г. О. Афанасьєва та його родини як документальна пам'ятка збереження книжкової культури у фондах НБУ імені В. І. Вернадського</i>	261
САЄНКО Валерій <i>Видання В. І. Гошкевича в бібліотеках Києва</i>	267
ПЕТРЕНКО Оксана <i>Україніка у виданнях громадянського друку: віршований переклад Олександром Паліциним «Слова о полку Ігоревім»</i>	273
Наталія КОНДРАТЕНКО <i>Досвід реставрації документальних пам'яток із колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського</i>	278

6–7 грудня 2022 року під егідою Міністерства культури та інформаційної політики України в Одеській національній науковій бібліотеці відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «ПАМ'ЯТКИ ПИСЕМНОСТІ ТА КУЛЬТУРИ: ВИВЧЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ, ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ», приурочена до 100-річчя Музею книги відділу рідкісних видань та рукописів.

Ця конференція – насамперед знак вдячності й пошани тим бібліотекарям, які століття тому започаткували у нашій Бібліотеці відділ рідкісних видань та рукописів, сформуvalи основні принципи збереження та вивчення старовинної книги, які на власному прикладі вчили за будь-яких обставин доносити Книгу до суспільства.

100 років тому Україна переживала економічну розруху, голод, буремний період становлення радянської влади. У часи, коли люди гостро потребували хліба насущного, бібліотека розгорнула перед ними книжкові скарби – історичні пам'ятки людства. І одесити ще раз довели – «не хлібом єдиним...». За перші два тижні існування Музею його відвідало майже 2000 одеситів.

На жаль, 100-річний ювілей Музею довелося відзначати теж у часи лихоліття – напередодні роковин початку воєнної агресії з боку Російської Федерації. Незважаючи на численні перешкоди – енергетичну кризу, поганий зв'язок і подекуди відсутність інтернету, конференція відбулась! Науковці-одесити особисто брали в ній участь, інші учасники – онлайн. Тематика викликала жвавий інтерес професійної спільноти, зареєструвалося понад 150 осіб. Серед учасників – працівники національних і державних книгозбірень, архівів і музеїв, академічних інституцій і бібліотек вишів України та зарубіжжя.

Основною метою конференції є консолідація професійної спільноти – бібліотекарів, книгознавців і науковців – задля посилення ролі культурних інституцій у вирішенні актуальних питань щодо вивчення, збереження, захисту популяризації культурної та історичної спадщини України. Фахівці обговорювали пріоритетні напрями роботи, обмінювалися досвідом. Значну увагу було приділено цифровій репрезентації документних пам'яток як складовій діяльності бібліотечних інституцій, архівів, музеїв України та зарубіжжя. Гостро ставилося питання збереження національних надбань у умовах війни.

Пропонуємо увазі читачів тези доповідей учасників конференції. Сподіваємося, що вони стануть у пригоді профільним спеціалістам і всім поціновувачам книги.

ІТАЛЬНІ
СЛОВА

Ростислав КАРАНДЄЄВ,
перший заступник
Міністра культури
та інформаційної політики
України

Шановні організатори
та учасники конференції!

Сьогодні в умовах воєнної агресії, коли наша країна виборює право на незалежність, протистоїть російській агресії проти України, хочу подякувати кожному українцеві – захисникам на фронті, лікарям, пожежникам, волонтерам, усім, хто забезпечує тил! У працівників культури – свій фронт: виборюючи право читача на книгу і зберігаючи цю книгу як джерело не лише інформації, але й як пам'ятку нашої історії та культури, українське бібліотечне співтовариство робить велику справу.

У наших бібліотеках є багато документів, що є цінним надбанням держави і мають статус історико-культурних фондів. Це насамперед фонди рукописних книг, стародруків, рідкісних і цінних видань XIX-XX ст., у тому числі образотворчих, музичних, картографічних; історичні бібліотечні зібрання та колекції. У своєму змістовному прояві вони необхідні, щоб зрозуміти сьогоденне місце нас, українців, у світовому вимірі, щоб визначити, якою нині є наша позиція у світовому співтоваристві. І, звичайно, побачити те майбутнє, якого всі ми прагнемо, – майбутнє освічене, майбутнє цивілізоване. Саме це і диктує наше високовідповідальне ставлення до фондів інституцій пам'яті як унікальної складової національного історико-культурного простору України й безцінного надбання культурної спадщини світу.

Книга – це не тільки носій інформації, але й витвір книжкового мистецтва, свідок минулих технік друкарства, ексклюзивного ілюстрування видань. Це важливо для наших дослідників, щоб розуміти всі ті історичні аспекти, які передували сьогоденним книжковим технологіям і які впливали на розвиток українського книговидання.

Перед фаховою спільнотою – серйозні виклики, пов'язані зі збереженням тих книжкових пам'яток, які визначені експертами як стародруки, унікальні і цінні видання, що підлягають відбору для формування Державного реєстру національного культурного надбання. Першим завданням стоїть, звичайно, фізичне збереження цих документів від природної руйнації, бо ж, зрозуміло, що папір – це не вічний носій інформації. І ми мусимо робити все необхідне, щоб фонди бібліотек зберігались у спеціально обладнаних приміщеннях, з додержанням температурно-вологісного, світлового та санітарно-гігієнічного режимів. А ще берегти їх від руйнації ворожими ракетами, від інших непередбачених фізичних впливів, створювати такі умови в усіх бібліотеках та інституціях пам'яті України, щоб передати книги наступним поколінням.

Дуже важливою є робота, пов'язана з діджиталізацією – оцифруванням книжкових пам'яток. Ми маємо інформацію щодо колекцій книг, наявних у великих книгозбірнях, але багато стародруків зберігається і у фондах невеликих бібліотек. Важливо організувати їх облік і за програмою оцифрування кожен з них зафіксувати в електронному вигляді, у тому форматі, який буде найбільш зручним для подальшого використання.

Ще один важливий аспект – існування книжкових пам'яток у приватних колекціях. Подекуди це досить великі й важливі зібрання, іноді там можна зустріти надзвичайно рідкісні стародруки та цінні видання. Але зауважу: далеко не кожен колекціонер забезпечує зберігання книжки на належному рівні. Варто встановити контакти з такими колекціонерами і максимально їх підтримувати, оскільки вони теж виконують важливу для нації функцію. Треба допомогти їм організувати відповідне зберігання та консервацію тих вагомих культурних, історичних, літературних документів, які також є складовою загальнонаціонального культурного надбання держави.

Подолання викликів, про які йшлося, пов'язане з необхідністю залучення фінансових ресурсів, однак важливою складовою є й нормативне забезпечення, методична підтримка, активне вивчення світових практик тощо. Ключовим фактором успіху, переконаний, є поєднання зусиль усіх зацікавлених сторін. Так, Міністерство культури та інформаційної політики веде роботу зі створення відповідної платформи та придбання обладнання для оцифрування документів, які є унікальною складовою національної культурної спадщини України, і активність фахових спільнот є запорукою подальшого розвитку таких ініціатив. Важливо, що серед учасників нашої конференції є колеги, які представляють Державну архівну

службу України. У контексті теми конференції ми близькі за тими завданнями, які стоять перед архівними та бібліотечними установами України як інституціями пам'яті, бо значна кількість історичних документів, стародруків нині зберігається в українських архівах. Ми маємо поєднувати свої зусилля, вирішувати спільно проблемні моменти. Усі документальні пам'ятки мають бути обліковані та доступні, відігравати свою важливу роль у сучасному науковому процесі, в частині вивчення їх як історико-культурних пам'яток, як свідчень праці поколінь, які передували нашій з вами сьогоднішній роботі.

Переконаний, шановане і активне високопредставницьке товариство учасників конференції зробить її не тільки простором обміну думками та кращими практиками, але й дасть змогу в результаті цього обміну думок сформувати й практичні рекомендації щодо вирішення тих чи інших проблем, які ви усвідомлюєте, як ніхто інший. Висловлюю щиру вдячність за організацію конференції та бажаю всім учасникам успішної, ефективної роботи!

Анатолій ХРОМОВ,
голова Державної архівної
служби України,
кандидат історичних наук

Шановні учасники конференції!

Очевидно, що виклики, які постали перед Україною, перед хранителями пам'яті – музейниками, бібліотекарями, архівістами, – є безпрецедентними. Про це говорить більшість моїх колег на європейських конференціях, тому що з часів Другої світової війни жодна країна Європи не стикалася з такими величезними обсягами проблем – проблем збереження, убезпечення, фізичної схоронності, переміщення, евакуації культурної спадщини.

Українські спікери, виступаючи на європейських конференціях, розповідають зарубіжним колегам про свій досвід роботи в умовах повномасштабної війни, про вдалі рішення, про помилки і прорахунки. На жаль, загроза знищення культурної спадщини в умовах війни стала актуальною і в ХХІ столітті. Я думаю, ви зі мною погодитеся, що депозитарії (як архівні, так і бібліотечні) не планувались, не проектувались як укриття від артилерійських і ракетних обстрілів. Ми з власного досвіду знаємо, що типові споруди, зокрема архівні, досить стійкі. Незважаючи, наприклад, на обстріли та зовнішні пошкодження сховищ у Харкові та Миколаєві, документи, що знаходилися в цих сховищах, уціліли, дякувати проектантам. Але від прямого влучання жодне сховище не вбереже, деякі зруйновані музеї є сумним прикладом цьому. Очевидно, що держава має зробити висновки та принаймні для найцінніших фондів – бібліотечних, музейних, архівних – передбачити укриття, які не лише відповідатимуть температурно-вологісним умовам зберігання, але й захищатимуть від ракетних обстрілів.

Багато говориться про необхідність оцифрування колекцій культурної спадщини. Хоча це, звісно, не є панацеєю, оскільки зберігає лише певну її частину. Але для архівів це має важливе значен-

ня – передовсім, документи архівного фонду мають інформаційну цінність, і збереження архівної інформації навіть в оцифрованому вигляді – велике досягнення. І мені приємно сказати, що ми не тільки почали про це говорити, ми почали активно над цим працювати від першого дня, як мені випала честь очолити систему державних архівів. Ситуація була такою, що, за свідченням офіційних осіб, оцифрування архівних фондів за 2018 рік у відсотковому співвідношенні рівно вкладалося в тисячорічний діапазон оцифрування всіх 86 млн одиниць зберігання Національного архівного фонду. Це мільярди копій, це великий обсяг, бо Україна – велика країна. Але за три роки нам вдалося довести можливість оцифрування архівів усього за десять років, і це приємно.

Є численні приклади співпраці українських архівів з різними інституціями пам'яті, як українськими, так і міжнародними. Свіжий приклад – Державний архів Полтавської області, який завдяки партнерській допомозі за минулий календарний рік оцифрував 10% своїх фондів. Тобто архів, який містить 1 млн 300 тис. одиниць зберігання, за 10 років може бути повністю оцифрований. Наше рішення було достатньо простим і водночас правильним. Ми відкрилися для будь-яких партнерів: українських, польських, американських, ізраїльських, чеських, угорських і багатьох інших. Це дало нам змогу збільшити обсяг оцифрування національних архівів у середньому по системі майже на 500%. І таких партнерських угод з'являється все більше. Подібні угоди в нашій системі важливі й тим, що оцифрування робиться власними силами, власним персоналом партнерів, – а це робочі місця, нехай на рік, на два, що є суттєвим соціальним аспектом.

Своєю чергою, партнерство уможливило побудову платформи для репрезентації оцифрованих документів. Незважаючи на війну, Державна архівна служба України вже репрезентувала єдиний портал доступу до оцифрованих документів, який ви можете побачити на нашому офіційному сайті. Три центральних архіви вже приєдналися до цієї платформи та представили там понад 2 млн цифрових копій. Цього року ми плануємо долучити ще один центральний архів і один обласний. З часом усі державні архіви будуть представлені на єдиній платформі доступу до оцифрованих документів. Цим ми забезпечимо те, чого прагнуть наші користувачі – єдине вікно доступу до всіх оцифрованих архівів. Очевидно, що весь масив оцифрувати буде важко, але створити цифрові копії найбільш запитуваних документів у нашій системі (документи генеалогічного характеру, книжки перепису населення, певні управлінські рішення тощо) можна, у перспективі, за 5–7 років.

Проблематика роботи архівів і бібліотек є спільною, і про це дуже слушно сказав попередній спікер, перший заступник Міністра культури та інформаційної політики України. Для спеціалістів поняття неподільності фондів є зрозумілим – історично склалося, що система державних архівів включає певні бібліотеки, які доповнюють архівну інформацію. Так само в багатьох національних бібліотеках існують рукописні фонди, які є частиною Національного архівного фонду України і повною мірою розкривають національний історичний та літературний спадок.

Вважаю, що головне завдання будь-якої справжньої науково-політичної діяльності – це синергія думок, обмін досвідом і досягнення потрібного результату.

Ірина БІРЮКОВА,
генеральний директор
Одеської національної
наукової бібліотеки

Шановні колеги,
учасники конференції!

У кожного з присутніх не викликає сумнівів важливість і цінність культурної спадщини – як матеріальної, так і нематеріальної – вона свідчить про наше коріння та ідентичність, вона ж пояснює сучасному світові, чому нації роблять той чи інший крок на довгому шляху цивілізаційного розвитку.

Без знання і розуміння цієї спадщини неможливий діалог, ба більше – полілог культур народів світу. Ми віримо в це і тому єднаємо наші зусилля – у захисті, вивченні, популяризації пам'яток культури.

Вітчизняна система інституцій національної пам'яті нині зіткнулася зі страшними викликами. Наразі весь світ бачить, як ми боремося за неї – не лише заради удоступнення інформації, зараз стоїть питання про збереження основ, доказів і документів, які засвідчують нашу тисячолітню історію, нашу культуру, наш поступ. І 193-річна історія Одеської національної наукової бібліотеки та столітня історія її Музею книги є свідченням такого поступу, боротьби за збереження ресурсів, за удоступнення, за долання викликів.

Ми, натхненні й відповідальні зберігачі цього безцінного спадку, прагнемо, аби наш голос був почутий, і вдячні кожному союзнику, який посилює наші дії. В контексті захисту культурної спадщини України від російської воєнної агресії для нас важливо, що ця вдячність має імена і назви – від імен людей, які бережуть спадок в архівах, музеях і бібліотеках, до імен політиків найвищих рангів; від невеличких громадських локальних ініціатив до потужних міжнародних фондів, які акумулюють підтримку загальносвітового масштабу. Кожен із них – наш герой. Кожному з них – наші слова вдячності та пошани.

Ми високо цінуємо зусилля Міністерства культури та інформаційної політики України, реалізовані в потужній кампанії з порятунку пам'яток культури, та колосальну роботу із залучення коштів на відновлення постраждалих об'єктів культури, зокрема бібліотек і музеїв, на лінії бойових дій.

Ми так само бачимо, як активно команда Державної архівної служби України докладає зусиль задля забезпечення, оцифрування, удоступнення документальної спадщини.

Ми бачимо підтримку фахових спільнот світу – ЮНЕСКО, ІФЛА, ІКОМОСу та інших.

Ми вдячні колегам – бібліотекарям із Польщі, Литви, Латвії, Естонії, Молдови, Німеччини, Грузії, США, Великої Британії та багатьох інших країн за потужні прояви підтримки.

Всі ми поєдналися для захисту України і разом протистоїмо невинуватим, жорстоким, варварській агресії Росії.

Нас намагаються карати за наш цивілізаційний вибір, за право всієї нації на самовизначення. Але чи може він бути іншим? Для тих, хто знає і розуміє історію, культуру, ідентичність тисячолітньої української нації, відповідь ясна й однозначна – **МИ ВИБОРЮЄМО СВОЮ СВОБОДУ Й ЦІННОСТІ!** І робитимемо це гідно, рішуче і наполегливо. Бо це наш обов'язок перед поколіннями наших предків, перед майбутнім світом, адже українська культура є невід'ємною й унікальною складовою яскравої палітри європейського і світового культурного розмаїття.

**ЛЕНАРНЕ
ЗАСІДАННЯ**

Галина КОВАЛЬЧУК,

*директор Інституту книгознавства Національної бібліотеки
України імені В. І. Вернадського, доктор історичних наук.
Київ, Україна*

ДОСЛІДЖЕННЯ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК ЯК ІСТОРИЧНА ТРАДИЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО КНИГОЗНАВСТВА

Дослідження книжкових пам'яток, які, щоправда, у давнину так не називалися, відбувалося переважно в бібліотеках – приватних, публічних, класичних університетів тощо. І такі книгознавчі дослідження різного ступеня досконалості, як не парадоксально, проводилися навіть раніше, ніж книгознавство оформилося в окрему науку зі сформульованим об'єктом, предметом, завданнями, власною структурою. Йдеться про студіювання рідкісних і цінних книг, які за різними критеріями виокремлювали у фондах, вивчали, формували з них відповідні колекції, укладали каталоги. На українських теренах так було ще з кінця XVII ст. у бібліотеці Львівського університету, у XIX ст. в Одеській публічній бібліотеці та в бібліотеці одеського Рішельєвського ліцею (пізніше Новоросійський імператорський університет), у бібліотеках Київської духовної академії та Київського університету Св. Володимира, у Харківській громадській бібліотеці та Харківській університетській бібліотеці тощо.

А українське книгознавство як наука було започатковано 100 років тому, з утворенням восени 1922 року в Києві спеціалізованої установи – Українського наукового інституту книгознавства, а також відділів рідкісних книг (вони могли називатися по-різному) у великих книгозбірнях – Всенародній бібліотеці України в Києві (зараз Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського) та у названих вище одеських і харківських бібліотеках. При таких відділах створювали (чи прагнули створити) музеї книги, як це було 1922 року в Одеській публічній бібліотеці, трохи пізніше в ЦНБ Одеси (нині Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова), у відділі письма та друку Всеукраїнського музейного містечка на території Києво-Печерської лаври. А що стоїть за створенням таких музеїв? Це ж не просто собі розкласти у вітринах якісь привабливі

книжки! Потрібне глибоке знання цих книжок, тобто книгознавче знання, і воно дійсно формувалося та розвивалося тоді в Україні.

На наше переконання, дослідження книжкових пам'яток, або рідкісних і цінних книг, було і залишається продуктивним і перспективним напрямом книгознавства. Як би не прагнули сьогодні знищити книгознавство як науку, замінити його «документознавством», «інформологією» чи ще чимось (адже відомо, що книгознавство як навчальна дисципліна вже не вивчається у ВНЗ України, поступово ліквідується й наукова спеціальність «книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство», за якою присуджують наукові ступені), дослідження книжкових пам'яток, нашого національного надбання, історико-культурної спадщини людства лишається і, сподіваємося, ще довго лишатиметься актуальним напрямом наукових досліджень. Варто підкреслити: всі пам'ятки світового та державного значення, що зберігаються в установах пам'яті – бібліотеках, музеях, архівах (і навіть у приватних бібліотеках, хоча про це не прийнято говорити і це не зовсім чітко прописано в законодавчій базі), є національним надбанням держави, на якій би території в давнину вони не були створені. Тобто, для прикладу, примірники західноєвропейських стародруків у наших фондах є національним надбанням України: ці книги сюди свідомо колись завозили, їх тут читали, коментували на полях, сперечаючись таким чином з автором; вони впливали тут на розвиток освіти, науки, культури, суспільної думки.

Дослідження не відбуваються самі по собі. Науку роблять люди. У цьому зв'язку хочемо привернути увагу до тих особистостей минулого, насамперед першопрохідців у цій справі, діячів 20-х років ХХ ст., які творили українське книгознавство, українську книгознавчу школу, однією з характерних рис якої було вивчення вітчизняної книжкової спадщини. Невдовзі, вже на початку 1930-х років, більшість цих діячів було звинувачено в українському буржуазному націоналізмі, ба навіть фашизмі (паралелі з сучасними російськими наративами самі виникають, історія дійсно циклічна). Цікаво, а хто ще мусив вивчати українські книжкові пам'ятки, як не дослідники, які тут, в Україні, жили й працювали? Чому російські книжкові пам'ятки можна було вільно вивчати, а з дослідниками українських пам'яток раптом, після бурхливого плідного розвитку вітчизняних історико-книгознавчих досліджень 1920-х років, виникла проблема, та ще й з політичними звинуваченнями? Заради об'єктивності варто зазначити, що закладена корифеями вітчизняного книгознавства традиція глибокого вивчення книжкових пам'яток стосується не лише українських стародруків чи пізніших пам'яток, а й захід-

ноєвропейських також. Малоосвічені надактивні будівники «нового світу» були не здатними до таких досліджень і саме тому вбачали в книгознавцях загрозу, зв'язок з буржуазним ворожим світом. Такі книги – рукописні та стародруковані – ніяк не сприяли, на їхню думку, будівництву соціалізму. Таким чином, ми всі й наші нащадки маємо завдячувати збереженню багатющої книжкової спадщини минулого корифеям вітчизняного книгознавства, які в тих дуже непростих умовах фундували українське книгознавство.

Серед книгознавців 1920-х років маємо згадати Олександрю Миколаївну Тюнеєву, яка в 1920–1921 роках завідувала відділом рідкісних і художніх видань Одеської публічної бібліотеки, а в 1922–1929 – там само відділом рідкісних видань і Музеем книги. Досі не втратила наукової цінності її стаття «Музей книги Одеської публічної бібліотеки», опублікована в журналі «Бібліологічні вісті» в 1927 році (№ 2, с. 46–60). Тут, серед іншого, наведено принципи відбору книжок до відділу, аналогічні тим, що практикувалися в усіх великих бібліотеках і музеях світу. Це свідчить про глибокі знання авторки в цій галузі: вона виокремлювала рукописи, інкунабули, палеотипи, видання славянських друкарських фірм XVI–XVII ст., книги церковнослов'янського друку того ж періоду, видання громадянського друку до 1725 року, рідкісні та бібліофільські видання XVIII–XIX століть. До останніх дослідниця відносила: малотиражні або знищені (чи збережені в незначній кількості примірників) видання; книжки, що мають «особливе історичне або політичне значення» (як приклад – заборонені царською цензурою); видання, ілюстровані оригінальними малюнками, надруковані на пергаменті чи на спеціальних сортах паперу, шовку; книги з екслібрисами та автографами видатних власників. У статті також розкрито склад сформованих колекцій, особливо інкунабул. Але вже 1930 року, коли, до речі, в «Бібліологічних вістях» було надруковано ще одну її статтю – «Музеї книги в Західній Європі» (1930, № 3, с. 77–102), О. Тюнеєву було звільнено з роботи із заборотою працювати в усіх радянських установах за «злісне укриття архівних матеріалів». У перекладі на звичайну мову йдеться про збереження документів, або ж і книг, які Головлітом, тобто радянською цензурою, передбачалося знищити як ворожі чи ідеологічно шкідливі. Тюнеєву звільнили, а відділ рідкісних видань і рукописів, започаткований нею, існує.

Музей книги було створено в 1920-х роках і в Центральній науковій бібліотеці Одеського університету. Про нього в 1927 році опублікував у «Працях Одеської ЦНБ» ґрунтовну статтю О. Вайнштейн; тоді ж про колекцію інкунабул ЦНБ написав і опублікував

велику статтю в «Бібліологічних вістях» І. Фаас. Рамки конференції не дозволяють зупинитися глибше на історії цього музею та інших зібрань книжкових пам'яток українських книгозбірень, пропонуємо бажаним ознайомитися з відповідними сучасними публікаціями О. Полевщикової, М. Алексеевої, Л. Арюпіної, О. Музичка, І. Лосієвського та інших.

Безперечно, варто бодай стисло розповісти про традицію дослідження книжкових пам'яток у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, започатковану в 1920-х роках, тобто 100 років тому. Ми вже неодноразово писали про розробки заступника директора Всенародної бібліотеки України Віктора Федоровича Іваницького щодо розуміння понять «рідкісні» й «цінні» книги та їх виокремлення з основних фондів. Фактично його розробки, що лишилися, на жаль, не надрукованими, збігаються з аналогічними, опублікованими пізніше О. Тюнеевою, вони співпадають і з тогочасною західноєвропейською практикою.

Спочатку під керівництвом В. Ф. Іваницького, який одночасно очолював відділи «Орієнталія» та «Стародруки», працював Борис Іванович Зданевич, сходознавець за освітою. Але оскільки книжок східними мовами у фондах Всенародної бібліотеки України було небагато (незважаючи на масове поповнення фондів на той час), Зданевич переключився на відбір і дослідження західноєвропейських стародруків. Саме він атрибутував інкунабули, тобто видання XV ст., котрі, як відомо, зазвичай не мали ще титульних аркушів із вихідними відомостями, скомплектував відповідну колекцію та підготував до друку науковий каталог, щоправда, виданий пізніше. Використовуючи німецьку книгознавчу практику початку XX ст., він спільно з реставратором М. Касперовичем вилучив зі шкіряних оправ кількох стародруків так звані макулатурні аркуші, серед яких виявив невідомий в історії книги друк Й. Гутенберга, який назвав *Provinciale Romanum*, тобто Список провінцій католицької церкви. Зданевич блискуче провів дослідження цих аркушів і підготував надруковане навесні 1941 року окреме видання українською та німецькою мовами. Глибокі знання, наполегливість і працездатність допомогли йому скомплектувати у відділі стародруків також колекції палеотипів (видань першої половини XVI ст.) та видавничі колекції славянських європейських друкарів Альдів, Етьєнів, Планта, Ельзевірів, Дідо.

Українські кириличні стародруки ґрунтовно вивчав Сергій Іванович Маслов, завідувач відділу стародруків ВБУ в 1926–1937 роках, автор цінних «Етюдів з історії стародруків», монографічних праць з історії українського друкарства, дослідник здобутку Кирила

Транквіліона-Ставровецького та ін. Саме він наполягав, що при дослідженні стародруків необхідно залучати для порівняння всі доступні примірники видання, підкреслював можливість виявлення таким шляхом варіантів друку або й пізніших фальсифікатів, що підтверджується сучасними знахідками.

Сьогодні традиції дослідження книжкових пам'яток у великих бібліотеках України продовжуються. Зокрема в НБУВ – кириличні стародруки, серед них видання І. Федорова та П. Мстиславця, віленські Євангелія кінця XVI – початку XVII ст., філіграні стародруки вивчає Наталія Бондар; кириличні видання почаївської, унівської, супрасльської друкарень досліджує Наталія Заболотна, укладаючи відповідні каталоги. Стиль бароко в українських кириличних стародруках вивчає Олена Курганова; книжкову спадщину українських інтелектуалів другої половини XVII – перших десятиліть XVIII ст. – Ольга Максимчук. Українські латиношифрні стародруки студіюють Ірина Римарович і Юлія Рудакова. У цілому Інститут книгознавства НБУВ з 2015 року комплексно досліджував такі наукові теми, як «Історія книжкової культури України», «Атрибуція та експертиза як складові дослідження книжкових пам'яток», а з 2022 – «Українське книгознавство та книжкове пам'яткознавство: історія, теорія, практика».

Дослідження книжкових пам'яток традиційно відбувається і в інших бібліотеках України, де зберігаються значні їх масиви. Серед них, знов-таки, у двох великих одеських книгозбірнях – Одеській національній науковій бібліотеці та Науковій бібліотеці Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова; у двох великих харківських бібліотеках – Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка та Науковій бібліотеці Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна; у львівських бібліотеках – Національній науковій ім. В. Стефаника та Науковій бібліотеці Львівського національного університету ім. І. Франка; в наукових бібліотеках Ужгородського, Київського університетів та ін.

Ще раз підкреслимо: на наше переконання, цей книгознавчий напрям є найбільш актуальним як з огляду на кількість книжкових пам'яток у державних фондах, так і з огляду на їх значимість у контексті збереження історико-культурної спадщини. Отже, традиція існує, і ми впевнені, що вона буде продовжуватись.

Ігор ЛОСІЄВСЬКИЙ,

завідувач НДВ документознавства,
колекцій рідкісних видань і рукописів
Харківської державної наукової бібліотеки
імені В. Г. Короленка, доктор філологічних наук.
Харків, Україна

БІБЛІОТЕЧНИЙ ПІДРОЗДІЛ ДОКУМЕНТАРНИХ ПАМ'ЯТОК: СУЧАСНА ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ

Формування, збереження та розкриття колекцій документарних пам'яток (далі –ДП) – раритетних видань і рукописних книг, архівних матеріалів – є невід'ємною складовою діяльності сучасних великих бібліотек, універсальних, галузевих і вузькоспеціалізованих різного підпорядкування. Такі колекції та системна робота з ними сприяють ствердженню та підвищують імідж бібліотеки як наукового й історико-культурного центру, інституції збереження національної пам'яті. Разом з тим, із 38 сайтів провідних бібліотек України лише на 20 є інформація про сформовані спеціалізовані підрозділи ДП [6]. Ми використовуємо впроваджені в науковий обіг на початку ХХ ст. терміни документарний (від англ. documentary) у значенні «є документом», «функціонує як документ» (замість традиційного полісемічного терміна документальний), і документний у значенні «складається з документів» [5]).

Особливого значення набуває робота з фондами і колекціями ДП за теперішніх умов воєнного стану, коли посиленого захисту потребують оригінали ДП, первинна та вторинна інформація про них, а точність, достовірність, повнота обліку й опису дозволяють оперативно і чітко вирішувати питання їх тимчасового переміщення, евакуації, якщо така необхідність виникає. Слід зауважити, що тимчасовому переміщенню унікалів та інших бібліотечних раритетів (при експонуванні або реставрації поза бібліотекою-фондоутримувачем, а також за означених сучасних обставин) обов'язково передуює страхова експертиза цінності з визначенням прогностичної вартості кожної пам'ятки.

Ми запропонували функціональну модель підрозділу ДП як спеціалізованого наукового і науково-практичного бібліотечного

центру, котрий сполучає традиційні форми роботи з новачійними, креативними. Йдеться про оптимальну модель уже сформованого й достатньо розвинутого підрозділу в універсальній науковій бібліотеці (на підставі досвіду ХДНБ ім. В. Г. Короленка). Почасти модель відповідає завданням і функціям підрозділу ДП у провідних галузевих і вузькоспеціалізованих наукових бібліотеках.

Основною метою роботи бібліотечного підрозділу ДП є формування та розширення пам'яткових колекцій, удосконалення структури всього спеціалізованого фонду, забезпечення оптимальних умов його зберігання та використання, наукове розкриття та популяризація колекцій і окремих пам'яток [1–4]. Підрозділ здійснює цю роботу відповідно до законодавчих і нормативно-правових актів, державних стандартів, державних цільових завдань та програм, керуючись методичними рекомендаціями головних профільних центрів, враховуючи досвід роботи аналогічних підрозділів у наукових бібліотеках, досвід роботи архівів і музеїв, інших наукових інституцій України та зарубіжжя, результати сучасних профільних досліджень, відповідні наукові видання та публікації.

Пріоритетні напрями роботи та завдання підрозділу:

- наукове формування фонду ДП у цілому; створення, розширення та упорядкування окремих його частин – колекцій рукописних книг, рідкісних і цінних видань, колекцій архівних матеріалів, особових архівних фондів тощо;
- наукове описування ДП, каталогізація та паспортизація книжкових колекцій, складання описів архівних фондів і колекцій;
- організація, забезпечення функціонування та удосконалення системи зберігання фонду ДП, оптимізація загальних і спеціалізованих захисних режимів щодо колекцій друкованих пам'яток і архівних фондів, удосконалення відповідних превентивних заходів, участь у формуванні фондів страхових і експлуатаційних копій ДП (у координації зі службою охорони, технічними підрозділами та службами бібліотеки);
- забезпечення оптимальних умов використання документів фонду ДП у наукових і науково-практичних цілях шляхом здійснення бібліотечно-інформаційної роботи в основних її видах і формах, зокрема електронних; системні заходи з організації доступу до інформаційних ресурсів фонду через інтернет;
- з метою розкриття та популяризації колекцій ДП використання окремих музейних форм роботи (постійна музейна експозиція, лекція, екскурсія тощо), зокрема автоматизованих;

- експертиза цінності документів і документних комплексів: державна експертиза культурних цінностей (якщо бібліотеку внесено до переліку уповноважених установ і організацій) та експертиза цінності документів без статусу державної, а саме: експертні дослідження ДП з приватних колекцій (зокрема тих документів, що пропонуються бібліотеці), документів із фондів основного зберігання бібліотеки;

- наукові дослідження з метою розкриття історико-культурного значення колекцій та окремих документів фонду ДП; участь у загальнодержавних і локальних науково-дослідницьких проєктах; впровадження результатів цих досліджень у науковий обіг у формі доповідей і повідомлень, публікацій; впровадження отриманих результатів у бібліотечну практику;

- підготовка наукової інформації про пам'ятки писемності та друку в складі фонду ДП, які підлягають включенню до Державного реєстру національного культурного надбання;

- участь у формуванні цифрових колекцій (загальнодержавні та локальні проєкти): відбір унікальних та особливо цінних документів фонду ДП для оцифрування, забезпечення повноти електронних копій пам'яток;

- діяльність підрозділу як всеукраїнського/регіонального науково-методичного центру з питань формування, забезпечення збереження і розкриття колекцій книжкових та інших документарних пам'яток (основні форми роботи – семінари, лекції, консультації для працівників бібліотек різного підпорядкування, користувачів бібліотеки, колекціонерів).

Виконання цих та інших завдань забезпечує центр управління підрозділу, до якого належать керівник (завідувач) і провідні співробітники, керівники організаційних утворень у межах підрозділу (якщо йдеться про відділ, це – завідувачі секторів). В умовах, коли ще не виникла необхідність відокремлення в структурі бібліотеки підрозділу рукописів та архівних матеріалів, у підрозділі ДП є доцільним створювати два або більше секторів, насамперед сектор наукової роботи з колекціями та сектор зберігання і використання фонду. Особливе значення для функціонування підрозділу має зорієнтована на сучасні завдання система підвищення кваліфікації кадрів на базі бібліотеки, провідних вітчизняних та іноземних бібліотек, інших профільних наукових центрів (зокрема в режимі онлайн). Науковим уявленням і науково-практичним рішенням щодо формування та розвитку підрозділів ДП часто-густо бракує врахування й осмислення міждисциплінарного характеру їх наукової діяльності. Бажано,

щоб серед співробітників підрозділу ДП були фахівці з науковими ступенями, основні профільні спеціальності для підрозділу – книгознавство, історія та теорія поліграфії (зокрема історія технологій у книжково-рукописній і видавничій справі), бібліотекознавство, бібліографознавство, документознавство, архівознавство, історична наука, культурологія, філологія, мистецтвознавство, музеєзнавство, пам'яткознавство.

Характерною рисою роботи сучасного бібліотечного підрозділу ДП є багатофункціональність, поєднання функцій науково-дослідної та науково-просвітницької інституції, автоматизованого інформаційного і виробничо-сервісного центру. Науково-дослідна робота підрозділу спрямована на формування якомога повнішої наукової інформації про фонд ДП та його складові, про окремі колекції та одиничні пам'ятки. Результати розвідок викладаються в наукових повідомленнях і публікаціях, стають основою для нових редакцій бібліотечних описань у карткових, друкованих та електронних каталогах. Об'єктом дослідження та описування, згідно із завданнями, можуть стати як пам'ятка в цілому, так і окремі її складові – титульний аркуш, ілюстративний матеріал, ініціали, шрифти, філіграні, оправа, обкладинка, автографи, екслібриси, суперекслібриси тощо. Особливе місце посідають науково-дослідні заходи з реконструкції історичних книжкових та архівних колекцій – комплексних пам'яток української культури, зокрема особистих бібліотек видатних учених, письменників, політичних, церковних і громадських діячів.

Зрозуміло, кадрові ресурси та відповідний науково-дослідний потенціал підрозділу ДП у великій академічній універсальній бібліотеці дає можливість функціонувати такому підрозділу як розвинутій науковій інституції (у НБУВ – навіть комплекси пам'яткознавчих і фондкових підрозділів, котрі розподілені між бібліотечними інститутами – Інститутом книгознавства та Інститутом рукопису). Результатом роботи з описування, реконструкції та наукового розкриття колекції або групи колекцій тут можуть бути не лише наукові описання, редагування наявних описань, наукова стаття та друкований/електронний каталог, але й наукова монографія, дисертація, захищена перед спеціалізованою радою при бібліотеці. Основні функції, завдання та структура великих бібліотек позаакадемічної системи, в тому числі ОННБ, ХДНБ, обласних універсальних бібліотек, визначають значною мірою інший характер і менші обсяги дослідницької діяльності підрозділів ДП, спрямованої на наукове розкриття фондкових колекцій, почасти це пов'язано з меншими обсягами пам'яткових комплексів. Науково-дослідний напрям

у діяльності підрозділів ДП необхідно закріплювати в регламентах бібліотек і посилювати, адже ДП потребують не тільки збереження, але й всебічного наукового дослідження, результати якого є підставою для їх віднесення до пам'яток культури регіонального, національного та світового значення.

Список використаної літератури

1. Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2004. 644 с.
2. Лосієвський І. Я. Відділ документарних пам'яток як науково-культурний проєкт (за матеріалами історії та сучасної діяльності ХДНБ імені В. Г. Короленка). *Вісн. Харків. держ. акад. культури. Харків*, 2021. Вип. 60. С. 63–79.
3. Лосієвський І. Я. Документні пам'ятки в бібліотечних зібраннях: теоретико-методологічні аспекти та сучасна практика. *Вісн. Харків. держ. акад. культури. Харків*, 2013. Вип. 41. С. 124–134.
4. Лосиевский И. Я. Музей книги в научной библиотеке: единый комплекс материальных и виртуальных экспозиций. *Вестн. библ. Ассамблеи Евразии*. 2008. № 1. С. 64–69.
5. Столяров Ю. Н. Развитие документологической терминологии. *Науч. и техн. информ.* Сер. 1. 2004. № 8. С. 5–10.
6. Losiievskiy I. [et al.]. Organization alstructures forpreserving documentary monuments in the leading libraries of Ukraine = Організаційні структури збереження документарних пам'яток у провідних бібліотеках України. *Revista Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11, № 54. S. 327–338.

Piret LOTMAN,
National Library of Estonia.
Tallinn, Estonia

THE BOOK HERITAGE AND NATIONAL IDENTITY: THE ESTONIAN EXPERIENCE

Books in the mother tongue have played a decisive role in the formation of the Estonian people's identity. It is thanks to the printed book that a unified literary language began to develop at the end of the 17th century and that ideas of national awakening began to spread in the second half of the 19th century.

The idea of an archival collection of Estonian literature is related to the formation of Estonian intelligentsia. The task of a national library, i.e. the collection of all Estonian books and newspapers, was first formulated by Estonian Students' Society, in 1888. The collection was handed over to the newly created Archival Library of the Estonian National Museum in 1909; this library was and still is the most complete collection of Estonian literature. Two additional archival collections existed during the period between the two world wars: the Library of Tartu University (since 1919) and the archival collection of the State Library (since 1935).

Before World War II, there were well-functioning network of public libraries. In addition to private collections, which were held in high regard, many institutions had their own libraries.

The fact that books in the mother tongue formed the foundations of our identity became evident since the first year of Soviet occupation. Estonia was occupied on 17 June 1940, and the destruction of Estonian-language literature began in July of the same year. Religious literature was banned immediately, and all books published during the period of independence (1918-1940) was to be destroyed. The aim was to abolish the Estonians' European identity and Western Christian value system, to place Estonians in the Russian cultural sphere and to create a basis for their sovietisation.

However, the occupation authorities underestimated the resilience of the printed book. Not all books could be destroyed; on the contrary, the banning of books added to their impact. Thanks to books in the mother tongue, Estonians retained their knowledge of their own history and culture, which enabled us to regain our future independence.

Пірет ЛОТМАН,

Національна бібліотека Естонії.

Таллінн, Естонія

КНИЖКОВА СПАДЩИНА ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ДОСВІД ЕСТОНІЇ

Книжки, написані рідною мовою, відіграли вирішальну роль у формуванні самосвідомості естонського народу. Саме завдяки друкованій книзі наприкінці XVII століття почала складатися єдина літературна мова, а в другій половині XIX століття – поширюватися ідеї національного відродження.

Ідея створення архівної колекції естонської літератури пов'язана з формуванням естонської інтелігенції. Це завдання для Національної бібліотеки, тобто зібрання всіх естонських книжок і газет, було вперше сформульовано Товариством естонських студентів у 1888 році. Колекцію в 1909 році було передано новоствореній Архівній бібліотеці Естонського національного музею, яка була й залишається найповнішою колекцією естонської літератури. У період між двома світовими війнами існували ще дві архівні колекції: бібліотека Тартуського університету (з 1919 р.) та архівна колекція Державної бібліотеки (з 1935 р.).

До Другої світової війни функціонувала мережа публічних бібліотек. Крім приватних колекцій, які були в пошані, багато закладів мали власні бібліотеки.

Факт формування фундаменту нашої ідентичності завдяки книгам, написаним рідною мовою, став очевидним з перших років радянської окупації. Естонія була окупована 17 червня 1940 року, а вже у липні почалося знищення естонської літератури. Одразу було заборонено релігійну літературу, а всі книжки, видані в період незалежності (1918–1940), підлягали знищенню. Метою цих заходів було стирання естонської європейської ідентичності та західно-християнської системи цінностей, включення естонців до російської культурної сфери та створення бази для їх радянзації.

Проте окупаційна влада недооцінила стійкість друкованої книги. Не всі книги можна було знищити – навпаки, заборона лише посилила їх вплив. Завдяки книгам рідною мовою естонці зберегли знання про власну культуру та історію, що дозволило нам відновити незалежність у майбутньому.

Veronica COSOVAN,

head of the department Rare and Old Books,
National Library of Moldova.
Chisinau, Republic of Moldova

UKRAINIAN SLAVONIC BOOKS FROM THE NATIONAL LIBRARY OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Annotation: For more than a century, Slavonic book collections, manuscript or printed, have attracted the attention of many Romanian and foreign specialists in the field of philology, history and other adjacent fields. The study highlights the 16th–18th century's Slavonic book collection of the National Library of the Republic of Moldova. The author examines the copies that come from the Ukrainian geographical area, being published in the famous printing centers of Lviv, Ostrog, Kyiv and Chernigov. The existence in the Chisinau collections of Ukrainian-edited Slavonic books affirm the fact that they were an integral part of the local spiritual and cultural life. Their presence illustrates the importance of the part they played in preserving Orthodox unity in the 16th century, and especially in the 17th century. Their spread was possible due to common Orthodox spiritual values.

Key-words: Old Ukrainian books, Church Slavonic-Ukrainian books, Old prints, Ukrainian printing centers, slavonic books, Petru Movila, National Library of Moldova, special collection, documentary heritage.

Over the centuries, the land between the Prut and the Dniester has been quite receptive to printing production not only from the Romanian space, but also from the Ukrainian one. Today in the Republic of Moldova the old Slavonic book from the Ukrainian space can be found both in the libraries of the monasteries, in the collections of cultural institutions such as the National Agency of Archives of Moldova and the National Library of our country, as well in the museums.

The Slavonic documentary heritage of the National Library in Chişinău is quite modest, only 36 books, from the beginning the sixteenth to the eighteenth centuries, but only 23 of them come from Ukrainian space. Eleven were printed in Kyiv, ten in Lviv, one in Chernihiv, and one in Ostrog. So far they have not been fully valued, but only mentioned in some studies. The thematic classification of this selection could be presented as follows: religious

literature such Gospels, Psalters, Triodion, Homilies, liturgy books, etc., and the didactic literature. In the following I will refer to only a few of them.

We all know that printing in Ukraine developed in the 16th century, at that time functioning eleven printing houses, located mainly in Lviv, Ostrog and Kyiv. A little later they were joined by typographies from Chernigiv and other localities. The oldest Slavonic book of Ukrainian origin from in collection of the National Library of Moldova (NLRM) is the *Ostrog Bible* printed in 1581 by Ivan Fedorov, who in that time are in the service of Prince Kostintyn Vasyl Ostrozky. The book was printed in the typography established by Feodorov himself in 1577–79. The book was purchased in 1982 through the shop «Букинистъ», and has three entries dated to 1764, and refers to the contents of the book [1, p. 87].

Representative for the history of Ukrainian printing are the editions published in the printing house of the Stavropegic Fraternity from Lvov, who printed books for more than 350 years, which played a key role in the history of early Ukrainian printing. Wis brotherhood being subsidized for the including by Moldavian and Muntenian rulers such as Miron Barnovschi, Moise Movila and Neagoe Basarab. From 1591 to 1722 the press issued 140 books with a total run of some 160,000 copies. They were distributed throughout Ukraine and Belarus, and even in Wallachia, Moldavia, Serbia, and Bulgaria. Its oldest extant publications in the collections of the National Library in Chişinău date from 1636. *Евангеліон*, printed by the Belarusian craftsman Mikhail Slezka, which remained in history as the first illustrated Gospel in Ukraine. Four frontispiece engravings with evangelists were made before 1616. Yngraving author was the Pamvo Berynda (?–1632), Ukrainian lexicographer of Romanian origin [3, p. 130], known as the author of *Leksykon slavenorosskyi i imen tolkovanyie* from 1653.

From the Fraternity printing house, the typographer Ioann Kunotovych printed the *Octoih* in october 1639, one book is kept in our collections. It is known that Kunotovych contributed to the development of Romanian typography [2, p. 178]. In 1644 he and his students printed from the Govora's monastery the *Teaching Gospel*.

From 1638 Mihail Slezska also ran his own printing press in Lviv, in which for a short time worked Ilia Anagnoste, a monk at Saint Onuphrius's Monastery, and the most famous and prolific Ukrainian engraver, who made approximately 500 engraving clichés for illustrations, title pages, headpieces, etc. Some of them are also found in *Varlaam's Cazania*, the first book printed in Moldova in 1643 [5, p. 75]. Slezska printed over 50 books in Church Slavonic, Latin, and Polish. Among his most important publications were the *Apostle* from 1639, with the preface of Petru Movila, Romanian hierarch and first-rank theologian who reformed Orthodox education in the East-Slavic space.

Among the most famous editions printed in typography of Mihail Slezska are the works of Ioannikie Galeatovski (1620?–1688), Ukrainian theologian and writer from the second half of the 17th century, and a direct successor of the work of Petru Movilă. Among the works of this author held by in our heritage collections are *Ключ разумения* from 1663 and *Небо Новое* from 1655, the latter includes the miracles of the Mother of God and was dedicated by the author to Anna Potocki, born Movilă, daughter of Ieremia Vodă. An interesting moment related to the content of the work *Небо Новое* is the fact that it is reproduced at no. 42 and 43 two miracles whose action takes place at the Neamț monastery in Moldova with the icon of the Mother of God, during the reign of Gheorghe Ștefan (1654–1658).

In the first half of the 17th century, the ancient glory of Kiev as a center of Slavic culture, education and literature in Eastern Europe, was revived by the establishment in 1616 of the printing house in the Lavra Pecerska by Elisei Pletenetski (1550–1624). That printing house played an important role in turning Kiev into a powerful bastion of political and ideological struggle against Catholic expansion. Elisei Pletenetski acquired the typographic inventory that belonged to the printing house of bishop Ghedeon Balaban (1530–1607). Over a century, two hundred publications were typed in the Lavra Pecerska, among them were the works of some important authors for Romanian culture. We remember the work of Petru Movilă (1596–1647), the metropolitan of Kiev (1633–1647), the *Trebnic* from 1646 printed in three parts. In 1637 the Kievan Lavra printed the *Евангелие учительное*, the first annotated edition of the Teaching Gospel. It is worth noting that during the Metropolitan period (20s–40s of the 17th century), Ukrainian editions spread in Russia and Moldova, but also in other countries. In the same way, with his help was opened printing house in Campulung (1635), Govora (1637) and Iași in the monastery *Trei Ierarhi* (1640).

A characteristic feature of this printing house in Kyiv was the attempt to bring the works of theologians directly to the reader through translation in a language closer to the spoken one.

Another Ukrainian printing house, whose works are located in Chisinau, was that of the Holy Trinity Monastery in Chernihiv, where for the first time in the practice of Slavonic printing in the eastern area, the publishers began to use not only woodcuts, but also woodcut in metal, based on copper plates. This printing house was founded by Archbishop Lazar Baranovich, who united a group of intellectuals and poets around him, managing to make a cultural center in Chernigiv [4, p. 317–323].

The printing in Chernigiv dates back to 1679, when Baranovici transferred the inventory of the printing press from Novgorod-Siveretsk, which he also founded in 1674. The transfer of the printing press was

connected with the move of the episcopal seat. At first, the printing house was located in the center of the city, then it was transferred to the monastery of the Holy Trinity. If at first it was maintained at the expense of Lazar Baranovich, from 1685 it was transferred to the maintenance of the monastery, something attested in *Triod*, printed in 1685. In the first 20 years of its existence, the printing house produced 46 editions. In addition to liturgical books, a significant part was also lay and didactic books.

Among the works that appeared in Chernigiv in the collections of the National Library is *Слово на Рождество Христово* written by Lazar Baranovich in 1682.

From the 18th century, of historical importance are the Слюжебник printed in the 1740, at the Uniev Monastery near Lviv, one of the oldest Ukrainian Orthodox monasteries was in its time a renowned printing center, which contributed substantially alongside the Pochaev Monastery to the development of Ukrainian printing. Founded around 1400, the monastery also had as founders the Moldavian lords and boyars.

The books issued from the Ukrainian printing presses from the XVI-XVIII had a wide circulation and utility in the Romanian Countries. In conclusion, we can state that Ukrainian-edited Slavonic books in the Chisinau collections were a component of the local spiritual and cultural life and their presence illustrates the importance they had in preserving Orthodox unity in the 16th, and especially of the 17th century. Their circulation in Moldova confirms the cultural relationship since the medieval period. This spread was possible due to common Orthodox spiritual values.

Bibliographic references

1. Eșanu A. Tipăriturile lui Ivan Feodorov în Țările Române. *Lumina cărții la români (secolele XIV-XIX)* : studii, surse și materiale. București : Edit. Academiei Române; Brăila : Edit. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2018. P. 83–101.
2. Luchkany S. Români și Academia Kievo-Moviliană de-a lungul istoriei. *Români majoritari – români minoritari: interferențe și coabitări lingvistice, literare și etnologice* : simpozion internațional 2007. Iași, 2008. 911 p.
3. Бантыш-Каменский Д. История Малой России от водворения Славян в сей стране до уничтожения Гетманства : в 3 ч. Изд. 4-е. Киев ; СПб. ; Харьков : Южно-рус. кн-во Ф. А. Иогансона, 1903. 609 с.
4. Огієнко І. Історія українського друкарства. Київ, 1994. 448 с.
5. Свенцицький І. Початки книгопечатання на землях України : в пам'ять 350-ліття першої друкованої книжки на Україні у Львові 1573–4 р. / Наук. фундація Галицького митрополита А. Шептицького, Львів. нац. музей. Львов : в печатні монастиря чина св. Василя В. у Жовкві, 1924. XXIII, 86, [298] с.

Вероніка КОСОВАН,

голова департаменту рідкісних і стародавніх книг
Національної бібліотеки Молдови.
Кишинів, Молдова

СЛОВ'ЯНСЬКІ КНИГИ УКРАЇНИ З НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА

Анотація: Понад століття слов'янські рукописні й друковані видання привертають увагу багатьох румунських та іноземних фахівців у галузі філології, історії та інших суміжних галузей. У цьому дослідженні висвітлюється колекція слов'янських книг XVI–XVIII ст. Національної бібліотеки Республіки Молдова. Примірники, про які розповідає автор, походять з українського географічного простору, надруковані у відомих друкарських центрах Львова, Острога, Києва та Чернігова. Наявність слов'янських книг в українській редакції у фондах Кишинева свідчить про те, що вони були невід'ємною частиною місцевого духовно-культурного життя, а також ілюструє значення цих книг для збереження православної єдності в XVI ст. і особливо в XVII ст. Їх поширення стало можливим завдяки спільним православним духовним цінностям.

Ключові слова: староукраїнські книги, церковнослов'янсько-українські книги, стародруки, центри українського друкарства, слов'янські книги, Петро Могила, Національна бібліотека Молдови, спецколекція, документальна спадщина.

Упродовж століть край між ріками Прут і Дністер був досить сприятливим для друкарської продукції як румунського, так і українського просторів. Сьогодні в Республіці Молдова старослов'янську книгу з українського простору можна знайти і в бібліотеках монастирів, і в колекціях установ культури, таких як Національне агентство архівів Молдови та Національна бібліотека Молдови, у музеях.

Слов'янська документальна спадщина Національної бібліотеки в Кишиневі невелика – 36 книг початку XVI–XVIII століть, з них 23 – українського походження. Одинадцять були надруковані в Києві, десять у Львові, одна в Чернігові та ще одна в Острозі. Досі вони не були детально вивчені, а лише згадувалися в деяких дослід-

женнях. Тематичну класифікацію цієї добірки можна представити таким чином: релігійна література – *Євангеліє, Псалтир, Тріодь, Гомілії*, богослужбові книги та ін., повчальна література. Далі я згадаю лише деякі з них.

Усі ми знаємо, що друкарство в Україні розвинулося в XVI столітті, тоді діяло одинадцять друкарень, розташованих переважно у Львові, Острозі та Києві. Трохи пізніше до них долучилися друкарні з Чернігова та інших місцевостей. Найдавнішою слов'янською книгою українського походження в колекції Національної бібліотеки Молдови (НБМ) є *Острозька Біблія*, надрукована 1581 року Іваном Федоровим, який на той час перебував на службі у князя Костянтина Василя Острозького. Книга була надрукована в друкарні, створеній самим Федоровим у 1577–1579 роках; придбана в 1982 році через магазин «Букинисть», має три записи, датовані 1764 роком, що стосуються змісту книги [1, с. 87].

Показовими для історії українського друкарства є видання, що побачили світ у друкарні Львівського ставропігійного братства, яке друкувало книги понад 350 років і відіграло ключову роль в історії раннього українського друкарства. Це братство субсидувалося в тому числі молдавськими та мунтенськими правителями, такими як Мирон Барновський, Мойсей Могила та Нягое Басараб. З 1591 по 1722 роки друкарня видала 140 книг загальним накладом близько 160 тис. примірників. Поширювалися вони по всій Україні та Білорусії, навіть у Валахії, Молдові, Сербії, Болгарії. Найдавніші видання братства, що збереглися у фондах Національної бібліотеки в Кишиневі, датуються 1636 роком. *Євангеліон*, надрукований білоруським майстром Михайлом Сльозкою, залишився в історії як перше в Україні ілюстроване Євангеліє. Чотири фронтисписні гравюри з євангелістами виконано до 1616 року. Автором гравюр є Памво Беринда (прибл. 1560 – 1632), український лексикограф румунського походження [3, с. 130], відомий як автор книги *Лексикон славеноросского и имени толкованого*, виданої в 1653 році.

Друкар із братської друкарні Іоанн Кунотович видрукував *Октоїх* у жовтні 1639 року, один примірник зберігається в наших фондах. Відомо, що Кунотович зробив внесок у розвиток румунського книгодрукування [2, с. 178]. У 1644 році він зі своїми учнями надрукував у монастирі Говора *Учительне Євангеліє (Teaching Gospel)*.

З 1638 року Михайло Сльозка також мав свою друкарню у Львові, де недовго працював Ілля Анагност, монах монастиря святого Онуфрія, найвідоміший та найпродуктивніший український гравер, який виконав близько п'ятисот гравірувальних кліше до ілюстрацій, ти-

тульних сторінок, заголовків. Деякі з них можна знайти в книзі *Посланець Варлаама (Vaarlām's Cazania)*, першій книзі, надрукованій у Молдові (1643) [5, с. 75]. Сльозка надрукував понад 50 книг церковнослов'янською, латинською та польською мовами. З його найзначніших видань можна назвати *Апостола* (1639) з передмовою Петра Могили, румунського ієрарха та видатного богослова, який реформував православну освіту на східнослов'янському просторі. Серед найвідоміших видань, що побачили світ у друкарні Михайла Сльозки, є твори Йоаникія Галятовського (1620?–1688), українського теолога і письменника другої половини XVII ст., прямого продовжувача творчості Петра Могили. Серед творів цього автора, що зберігаються в нашій спадщині, є *Ключ разумения* (1663) та *Небо Новое* (1655), останнє містить чудеса Матері Божої та було присвячене автором Анні Потоцькій, доньці Єремії Могили. Цікавим моментом, пов'язаним зі змістом твору *Небо Новое*, є те, що під № 42 і 43 він описує два чуда, дія яких відбувається в молдавському Нямецькому монастирі в часи правління Георгія Штефана (1654–1658).

У першій половині XVII ст. давня слава Києва як центру слов'янської культури, освіти та літератури у Східній Європі була відроджена заснуванням у 1616 році Єлисеєм Плетенецьким (1550–1624) друкарні в Лаврі Печерській. Ця друкарня відіграла важливу роль у перетворенні Києва на могутній бастион політичної та ідеологічної боротьби з католицькою експансією. Єлисей Плетенецький придбав друкарський інвентар, що належав друкарні єпископа Гедеона Балабана (1530–1607). За століття в Лаврі Печерській було надруковано 200 видань, серед яких були твори деяких важливих і для румунської культури авторів. Пам'ятаємо Требник (1646) – працю Петра Могили (1596–1647), митрополита Київського (1633–1647), надрукований у трьох частинах. У 1637 році в Київській лаврі було надруковано *Евангелиє учительное* – першу коментовану версію *Евангелія навчального (Teaching Gospel)*. Характерною рисою цієї київської друкарні було намагання донести твори богословів до читача мовою, наближеною до розмовної.

Варто зауважити, що в період Київської Митрополії (20–40-ті роки XVII ст.) українські видання поширювалися в Росії, Молдові та інших країнах. Так само за сприяння Петра Могили було відкрито друкарні в Кампулунзі (1635), Говорі (1637), у Трьохсвятительському монастирі (м. Ясси, 1640).

Ще однією українською друкарнею, чії видання зберігаються в Кишиневі, була друкарня Чернігівського Свято-Троїцького монастиря, де вперше у практиці слов'янського друкарства на східних

теренах видавці почали застосовувати не лише дереворит, а й ксилографію з використанням металу, на основі мідних пластин. Цю друкарню заснував архієпископ Лазар Баранович, який об'єднав навколо себе групу інтелігенції та поетів, зумівши створити в Чернігові культурний центр [4, с. 317–323].

Друкарство в Чернігові бере свій початок з 1679 року, коли Баранович перемістив туди інвентар із друкарні у Новгороді-Сіверському, заснованої в 1674 році. Влаштування друкарні в Чернігові було пов'язане з перенесенням єпископської кафедри. Спочатку друкарня знаходилася в центрі міста, пізніше – на території монастиря Святої Трійці; утримувалася на кошти Лазаря Барановича, а з 1685 року була передана на утримання монастиря, про що свідчить *Тріодь*, надрукована 1685 року. За перші 20 років свого існування друкарня випустила 46 видань. Крім богослужбових книг друкувалися також мирські та повчальні книги.

Серед праць, виданих у Чернігові, у фондах Національної бібліотеки Молдови є *Слово на Рождество Христово*, написане Лазарем Барановичем у 1682 році.

Цінним історичним зразком XVIII ст. є *Служебник*, надрукований у 1740 році в Унівському монастирі поблизу Львова, одному з найстаріших українських православних монастирів, який свого часу був відомим друкарським центром і разом з Почаївським монастирем зробив значний внесок у розвиток українського друкарства. Створений близько 1400 року, монастир мав серед засновників молдавських панів і бояр.

Книги, видані українськими друкарнями XVI–XVIII ст., мали широке розповсюдження та застосування на румунському просторі. Підсумовуючи, можна констатувати, що старослов'янські видання з кишинівської колекції, які містять елементи українською мовою, були складовою місцевого духовно-культурного життя, їх присутність свідчить про значення, яке вони мали для збереження православної єдності в XVI, а особливо в XVII століттях. Їх обіг у Молдові засвідчує культурний зв'язок з часів середньовіччя. Таке поширення стало можливим завдяки спільним православним духовним цінностям.

Список використаної літератури

1. Eșanu A. *Tipăriturile lui Ivan Feodorov în Țările Române*. În: Eșanu A. *Lumina cărții la români (secolele XIV-XIX). studii, surse și materiale*. București: Edit. Academiei Române; Brăila: Edit. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2018. P. 83–101.

2. Luchkanyyn S. Români și Academia Kievo-Moviliană de-a lungul istoriei. în: Români majoritari – români minoritari: interferențe și coabitări lingvistice, literare și etnologice: simpozion internațional 2007. Iași, 2008. 911 p.
3. Бантыш-Каменский Д. История Малой России от водворения Славян в сей стране до уничтожения Гетманства : в 3 ч. Изд. 4-е. Киев ; СПб. ; Харьков : Южно-рус. кн-во Ф. А. Иогансона, 1903. 609 с.
4. Огієнко І. Історія українського друкарства. Київ, 1994. 448 с.
5. Свенцицький І. Початки книгопечатання на землях України : в пам'ять 350-ліття першої друкованої книжки на Україні у Львові 1573–4 р. / Наук. фундація Галицького митрополита А. Шептицького, Львів. нац. музей. Львов : в печатні монастиря чина св. Василя В. у Жовкві, 1924. XXIII, 86 [298] с.

Петро ЛУК'ЯНЧУК,

директор Державного архіву Одеської області,
кандидат наук з державного управління.
Одеса, Україна

ЗБЕРЕЖЕННЯ АРХІВНИХ ПАМ'ЯТОК ОДЕЩИНИ В УМОВАХ ЗАГРОЗ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

Державний архів Одеської області відповідно до покладених на нього завдань виконує функції обліку та зберігання документів Національного архівного фонду України.

У зв'язку з безпрецедентним проявом відкритої, широкомасштабної агресії Росії проти України, внаслідок якої під загрозою знищення опинилися документи Національного архівного фонду України, з метою забезпечення зберігання і захисту документів української історії та культурної спадщини, створення належних умов для зберігання документів, Державний архів Одеської області використовує вітчизняні способи зберігання документальних пам'яток і проводить значну спільну роботу з міжнародними партнерами, звертається до міжнародних організацій за підтримкою – з пропозицією надання допомоги щодо оцифрування документів задля забезпечення діяльності Державного архіву в умовах війни.

Дипломатичні місії, акредитовані в Одесі, виявляють зацікавленість у вивченні історичних документів і постійно співпрацюють з Державним архівом Одеської області. Так, з 2020 року в тісних партнерських відносинах з Державним архівом співпрацює Генеральне консульство Грецької Республіки в Одесі. За ініціативою Міністерства закордонних справ Грецької Республіки підписано Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством закордонних справ Грецької Республіки, що діє через Генеральне консульство Грецької Республіки в Одесі, та Державним архівом Одеської області. Зазначений Меморандум підписано з метою збереження культурної спадщини та поглиблення дружніх відносин. Міжнародний документ засвідчує готовність сторін співпрацювати в оцифруванні документів Державного архіву щодо діяльності грецької громади в XVIII–XX століттях у місті Одесі та Одеській області.

За участю *Ukrainische Orthodoxe Kirchengemeinde e.V.* (Українська Православна церква у Берліні) та фонду *Ukraine-Hilfe Berlin e.V.*, за підтримки Державної архівної служби України Державний архів Одеської області отримав у користування п'ять тисяч архівних копій для зберігання архівних документів.

Працівники Державного архіву Одеської області пройшли стажування в Національному архіві Фінляндії, розташованому в Гельсінкі. Стажування включало підвищення кваліфікації, екскурсійні лекції та організаційно-технічні заходи, які дозволили ознайомитися з історією створення архівної системи Фінляндії та її організаційною структурою. Позналилися з досвідом запровадження електронного документообігу, стратегією Національного архіву Фінляндії щодо цифрового зберігання документального надбання, з критеріями якості масового оцифрування архівних документів; побували в Національній бібліотеці Фінляндії та в бібліотеці Національного архіву Фінляндії, яка є спеціальною бібліотекою з архівної справи, геральдики і сфрагістики.

У Державному архіві Одеської області побувала представниця офісу ЮНЕСКО в Україні пані К'яра Децці Бардескі, яка відповідає за зв'язки та контролює процес включення історичного центру Одеси до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Від ЮНЕСКО отримано технічну допомогу для забезпечення зберігання цифрових копій архівних документів: операційні системи, системи зберігання даних, блоки безперервного живлення, накопичувачі, архівні бокси та ін.

Працівники Державного архіву Одеської області належно виконують значну роботу з поповнення та зберігання Національного архівного фонду України, що є основною місією архівних установ України завжди, і особливо під час воєнного стану.

Ліна АРЮПНА,

заступник генерального директора
з наукової роботи та інформатизації
Одеської національної наукової бібліотеки

Лариса ІЖИК,

головний бібліотекар відділу рідкісних видань
та рукописів Одеської національної наукової бібліотеки.
Одеса, Україна

**МУЗЕЙ КНИГИ ОДЕСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ЯК СКЛАДОВА
НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНОГО
ТА СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ**

19 жовтня 1922 року директор Одеської державної публічної бібліотеки отримав вказівку від «зав. губполітпросвіти та зав. агітпропу губполітпросвіти»: «...у зв'язку з урочистостями п'ятиріччя Жовтневої Революції організувати у приміщенні бібліотеки «Книжковий музей Жовтневої Революції» та експонувати в ньому всі ті, що підходять до цієї події, книги, журнали, плакати, ілюстрації, листівки тощо. «Книжковий музей» повинен почати функціонування принаймні за три дні до 7 листопада і закритися 9 листопада». І дійсно, 3 листопада такий музей було відкрито. Експозиція викликала живий інтерес одеситів. На щастя, 9 листопада музей не було зачинено, і лише за перший тиждень, з 3 по 11 листопада, його відвідало 1210 осіб. Серед перших відвідувачів музею були відомі вже тоді і в майбутньому особистості – поети Едуард Багрицький, Семен Кірсанов, Давид Бродський, літературознавці Андрій Музичка, Юліан Оксман, Михайло Алексеев (академік), професор Володимир Лазурський з родиною, художники Володимир Заузе, Євген Буковецький, Олександр Постіль, видатний офтальмолог Володимир Філатов, історик театру, філолог Борис Варнеке, історик, професор Саул Боровий, лікар-психіатр Євген Шевальов та ін. [8, арк. 24–44 зв.].

Як вдалося організувати Музей за два тижні?

Якщо поринути в історію бібліотеки, варто зауважити, що функціонально й структурно поняття «музей» і «бібліотека» були тісно пов'язані з перших днів існування й діяльності нашої книгозбірні.

У 1825 році в Одесі було організовано Міський музей старожитностей, основою якого послужила нумізматична колекція його першого директора, археолога І. П. Бларамберга. Через чотири роки було засновано Міську публічну бібліотеку (нині – Одеська національна наукова бібліотека), першим директором її став А. Ф. Спада. У 1831 році, після смерті Бларамберга, функції директора музею були покладені на Спаду. Таке сумісництво двох посад в одній особі тривало до 1853 року. Певною мірою це пояснюється тим, що обидва заклади розміщувались в одному приміщенні – у будівлі присутствених місць на Приморському бульварі. У 1883 році переважно особистим коштом одеського міського голови і відомого мецената Г. Г. Маразлі було побудовано будинок спеціально для міської бібліотеки та музею, і до 1907 року музейні колекції та фонди бібліотеки знаходились у спільній будівлі. Отже поняття «музей – музейний експонат» та «бібліотека – книга» в контексті нашої бібліотеки завжди були споріднені.

Увага до цінних книг була в пріоритеті з моменту заснування бібліотеки. Перші цінні надходження бібліотека отримала від одного з ініціаторів її створення, О. І. Льовшина. У червні 1829 року, ще до офіційного відкриття, він подарував їй «Зібрання творів стародавніх географів грецькою та латинською мовами: *Географія* Птолемея, надрукована в 1605 році, твір Діона Хрисостома, *Географія* Страбона, Арріана *Перипл Понта Евксинського*, *Літописи* Тацита» [12, с. 202].

У першому рукописному каталозі бібліотеки, який склав у 1831 році А. Ф. Спада, зафіксовано наявність у бібліотеці «найвищою мірою цінних книг» – низки грецьких і латинських авторів у виданнях XVI–XVII ст. [15, с. 17].

Бібліотека фінансувалася за рахунок міських коштів, із яких власне на придбання книжок призначалась одна третина (1 200 з 3 500 рублів). Значну частину книжкових надходжень становили пожертви приватних осіб, які, зрозуміло, мали несистематичний характер. Серед таких пожертв траплялися і рідкісні видання.

Першим цілеспрямовано став поповнювати фонд бібліотеки стародруками та рідкісними виданнями М. Н. Мурзакевич (1806–1883) – історик, професор Рішельєвського ліцею, директор бібліотеки з 1843 по 1852 рік. У 1844 році він спеціально здійснив подорож «різними місцями Херсонської губернії» для купівлі книжок XVIII ст. [1, арк. 212]. Його зусиллями в 1845 році фонд бібліотеки поповнився виданням першодрукаря Івана Федорова – Острозькою Біблією (1581), першою друкованою болгарською книгою з елементами новоболгарської мови – Абагаром (1651) [15, с. 26]; у 1851 – книгами XVI–XVIII століть, придбаними в Петербурзі з дублетів Імператорської

публічної бібліотеки (55 видань), які, за висловом самого Мурзакевича, «склали велике придбання бібліотеки» [2, арк. 395–396, 404]. Про його зусилля у справі поповнення фонду бібліотеки стародруками свідчать щорічні звіти під назвою «Список книг Одеської міської бібліотеки, придбаних купівлею».

До фонду бібліотеки надходили не лише окремі примірники рідкісних видань, а й колекції:

- у 1883 році невідома особа пожертвувала бібліотеці колекцію гравюр (177 аркушів, роки видання – починаючи з XVII ст.) [5, с. 3];

- у 1889 році книгозбірні було передано бібліотеку одеського Слов'янського благодійного товариства, «що складалася з 2 545 видань, з колекцією рукописів і стародруків» [15, с. 65];

- у 1891 році Одеська публічна бібліотека завдяки міському голові Г. Г. Маразлі придбала у поціновувача театру Д. В. Ширяєва велику колекцію п'єс (близько трьох тисяч, з кінця XVIII ст.), які йшли на одеській сцені. Колекція була виокремлена у «Театральний відділ» і поповнювалася протягом багатьох років [13, с. 9];

- у 1893 році магістр цивільного права О. О. Борзенко передав бібліотеці колекцію книг, автографів і портретів [14, с. 4].

У бібліотеці збиралися й рукописи. У 1903 році М. М. Толстой придбав для бібліотеки листи І. С. Тургенева до Л. М. та Л. Я. Стечкіних, які були опубліковані того ж року [15, с. 68].

Особливо важливу роль у розвитку бібліотеки та поповненні фондів відіграли М. Г. Попруженко – її директор у 1896–1920 роках, професор Новоросійського університету, та граф М. М. Толстой – попечитель бібліотеки в 1897–1919 роках, громадський діяч, бібліофіл, почесний громадянин Одеси.

Характеризуючи діяльність бібліотеки, М. Г. Попруженко писав: «При бібліотеці сформувався музей, призначений для зберігання гравюр, картин, документів, автографів та інших предметів, що здебільшого стосуються історії Одеси» [15, с. 68]. І коли в 1905 році постало питання про будівництво нового приміщення для бібліотеки, проєкт передбачав наявність виставкової зали і «галереї дорогих фоліантів». У 1907 році за рішенням міської ради виставковій залі присвоєно ім'я графа М. М. Толстого. У березні 1916 року в газеті «Одесский листок» з'явилася публікація Л. П. Гроссмана (майбутній відомий літературознавець) «Исторический музей Одессы», в якій він описав колекції. За десять років існування «Зала імені графа М. М. Толстого» накопичила значну кількість цінностей – не лише рідкісні видання, а й документи, гравюри, предмети, пов'язані з історією міста. Виставкова зала перетворилася на музей Одеси [6].

За буремні роки революції та визвольних змагань (1917–1921) фонди рідкісних видань суттєво поповнилися примірниками з приватних колекцій. Багатство книжкових пам'яток стало підставою для створення в бібліотеці у 1921 році відділу художніх і рідкісних книг, а також підґрунтям для заснування Музею книги як окремої експозиції.

У серпні 1921 року завідувати відділом призначили книгознавця, бібліографа Олександру Миколаївну Тюнеєву (1889–1984) [3, арк. 207]. Саме вона стала організатором одного з перших Музеїв книги в Україні, заклала наукові принципи роботи зі стародрукованою та рідкісною книгою, актуальні й нині, розробила основи організації книжкової музейної експозиції та сформулювала основні завдання роботи: «...зробити доступними для огляду з метою просвітительського характеру рідкісні книги й художні цінності, а також надати можливість користуватись цими матеріалами з науковою метою». Унікальні фонди Одеської публічної бібліотеки уможливлювали здійснення цих завдань.

Принципи відбору книжок для відділу були аналогічні ухвалені на той час в усіх великих бібліотеках і музеях і якими ми користуємося й сьогодні: рукописи, інкунабули, палеотипи, видання славетних друкарських фірм XVI–XVII ст., книги церковнослов'янського друку того ж періоду, видання громадянського друку; рідкісні бібліофільські видання XVIII–XIX ст., ілюстровані оригінальними малюнками, надруковані на пергаменті чи на спеціальних сортах паперу, на шовку; книги з екслібрисами та автографами відомих власників, а також малотиражні або знищені видання, що мають «особливе історичне або політичне значення» [16, с. 105].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у багатьох країнах Європи, у тому числі й в Україні, спостерігався надзвичайний інтерес до книгодрукування та історії книги. У бібліотеках влаштовувалися виставки книжкового мистецтва, організовувалися відділи рідкісних видань.

Хронологічно першими музеями книги в світі є Музей Плантена-Моретуса в Антверпені (1877), Музей книги й писемності в Лейпцигу (1885) та Музей Гутенберга в Майнці (1900) [11, с. 28, 32, 49].

Створення в Одеській бібліотеці відділу рідкісних видань і Музею книги також відбувалося в руслі загальноєвропейської тенденції до збереження рукописних і друкованих пам'яток світового значення. Коли бібліотека проходить етап накопичення, приходить усвідомлення необхідності виокремлення найбільш цінної частки фонду, яка становить історико-культурну, наукову, духовну цінність.

Збирання та аналіз книжкових колекцій дає уявлення про розбудову самих бібліотек, історію книги як такої, про розвиток суспільства, науки, літератури.

Аналогічні процеси щодо виокремлення пам'яток писемності та друку в окремі відділи на початку XX століття відбувались і в інших бібліотеках на теренах України. У 1905 році в бібліотеці Львівського університету, однієї з найдавніших книгозбірень України, був заснований відділ інкунабул, рукописів і дипломів під назвою «Cimelia» (з лат. – раритети). У бібліотеці Харківського університету перші кроки з виокремлення рідкісних книг зроблено в 1902 році, коли було збудовано спеціальне приміщення для бібліотеки [4, с. 72]. Того ж року в Одесі, у новій будівлі бібліотеки Новоросійського університету (нині – Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова), було організовано «кімнату, де в шафах зберігалися рідкісні та цінні книги та рукописи» [7, с. 115]. У 1903 році в Харківській громадській бібліотеці голова правління професор Д. І. Багалій виступив з доповіддю «Про створення відділу рукописів і автографів», тобто відділ рукописів і автографів розпочав свою діяльність. Також укладалися щорічні переліки особливо цінних і рідкісних книг із нових надходжень до фондів бібліотеки [10, с. 67–68].

На міжнародному рівні комплекс питань щодо роботи зі стародруками та рідкісними книжками вперше розглядався в 1923 році на Конгресі бібліотечних працівників (Брюссель), де було рекомендовано створити відділи рідкісних книг у тих бібліотеках, де їх ще не було (а таких була більшість), і провести докорінну перебудову вже наявних відділів. Було сформульовано декілька обґрунтованих ідей щодо їх діяльності, які можна класифікувати за трьома напрямками – наукові дослідження, опис і збереження [9, с. 165].

1920-ті роки були вирішальними для утворення спеціалізованих відділів рідкісних видань у великих бібліотеках на території України: у Києві, Харкові, Одесі.

Діяльність «Музею книги» ОННБ поєднує основні напрями роботи відділу в цілому: наукова робота з вивчення фондів, розкриття та популяризація унікальних фондів, виставкова та екскурсійна діяльність, популяризація фондів у співпраці з засобами масової інформації. Підготовка каталогів колекцій завжди супроводжується презентаціями та організацією масштабних виставок.

Поряд із класичними проектами впроваджуються нетрадиційні, комплексні культурно-просвітницькі ініціативи, які набувають популярності у читачів і партнерів бібліотеки. Мета – збереження унікального фонду, створення електронної бібліотеки, що містить

вітчизняні та європейські стародруки, рідкісні періодичні видання, краєзнавчі документи. Так, у 2018–2020 роках за підтримки Українського культурного фонду реалізовано важливі інноваційні проекти:

– «Старовинна гравюра – культурна спадщина України», у рамках якого вперше масштабно представлено результат багаторічної копіткої праці з наукового опрацювання колекції гравюр майстрів з Італії, Нідерландів, Німеччини, України, Франції XVI–XIX ст., що зберігаються у фонді ОННБ; забезпечено віддалений доступ до них шанувальникам мистецтва, дослідникам української та світової культури, мистецтвознавцям, історикам, працівникам музеїв, реставраторам, бібліотекарям усього світу. З ресурсом можна ознайомитися на сайті ОННБ – <http://odnb.odessa.ua/gravures/>.

– «Скарби України: цифрова колекція книжкових пам'яток у фонді Одеської національної наукової бібліотеки» – цей проєкт забезпечує віддалений доступ до найцінніших рідкісних книжкових пам'яток із фондів ОННБ, які становлять виняткову історико-культурну цінність і підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання: <http://odnb.odessa.ua/rarities/>.

Музей книги ОННБ – це не лише експозиція, яка може розповісти про КНИГУ від перших рукописів до сучасних раритетів, а й фонд у понад 40 000 рідкісних і цінних одиниць зберігання, серед яких: рукописи, інкунабули, палеотипи, стародруки XVI–XVII ст., книги гражданського друку та західноєвропейські видання XVIII ст., а також спадщина українського книгодрукування XIX–XX ст.

Музей книги – частина ОННБ з унікальним фондом, який є невід'ємною складовою світового культурного надбання, виконує важливі функції в задоволенні духовних, естетичних та інформаційних потреб сучасного користувача.

Список використаної літератури

1. Справа ОМПБ за 1831–1845 рр. *Архів ОННБ*. Ф. 7914. Оп. 1. Од. зб. 681.
2. Справа ОМПБ за 1846–1852 рр. *Архів ОННБ*. Ф. 7914. Оп. 1. Од. зб. 682.
3. Справа ОДПБ за 1921–1922 рр. *Архів ОННБ*. Ф. 7914. Оп. 1. Од. зб. 720.
4. Березюк Н. М. Дорога длиною в 200 лет: Центральная научная библиотека Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. *Очерки истории вузовских библиотек г. Харькова* / под ред. В. И. Астаховой. Харьков, 2001.
5. Ведомости Одесского городского общественного управления. 1883. 8 дек. (№ 92).
6. Гроссман Л. Исторический музей Одессы. *Одес. листок*. 1916. 13 марта (№ 76). С. 3.

7. Два століття служіння книзі : історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, 1817–2017 / М. В. Алексеєнко, М. О. Подрезова, О. В. Полевщикова [та ін.]. Одеса, 2017.
8. Журнал відвідувачів Книжкового музею Жовтневої Революції (3.XI.1922). ОННБ, *Відділ рідкісних видань та рукописів, рукописний фонд*. РКП 76/88.
9. Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. Київ : НБУВ, 2004.
10. Лосієвський І. Я. Відділ документарних пам'яток як науково-культурний проект (за матеріалами історії та сучасної діяльності ХДНБ імені В. Г. Короленка). *Вісн. ХДАК*. 2021. Вип. 60. С. 67–68.
11. Музеи книги и книжного дела: указатель музеев мира. Москва, 1987.
12. Одесский вестник. 1829. 19 июня.
13. Отчет ОГПБ за 1891 г. Одесса, 1892.
14. Отчет ОГПБ за 1893 г. Одесса, 1894.
15. Попруженко М. Г. Одесская городская публичная библиотека, 1830–1910 г. : (ист. очерк). Одесса, 1911.
16. Тюнеева А. Отдел редких изданий Одесской государственной публичной библиотеки. *Библ. обозрение*. Ленинград, 1925. Кн. 1.

ІБЛІОТЕКИ, АРХІВИ,
МУЗЕЇ ЯК ІНСТИТУЦІЇ
ЗБЕРЕЖЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПАМ'ЯТІ

СЕКЦІЯ І

Майя АЛЕКСЕЄНКО,

завідувач відділу рідкісних книг та рукописів
Наукової бібліотеки Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова.
Одеса, Україна

LIBRI RARI НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені І. І. МЕЧНИКОВА: НАДХОДЖЕННЯ, ВИВЧЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ

Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова – найстарша бібліотечна установа Одеси, заснована в 1817 році як бібліотека Рішельєвського ліцею (попередника університету в Одесі). Саме з тих часів почалося формування фонду рідкісних книг у бібліотеці, збирання яких триває протягом усього існування книгозбірні. Наразі в бібліотеці зберігається понад 100 тис. примірників рідкісних і цінних видань другої половини XV – XX ст. З 2004 року рідкісні та цінні книжки Одеського національного університету є об'єктом національного надбання України.

Особливостями книжкової колекції рідкісних книг Одеського національного університету імені І. І. Мечникова є велика кількість раритетів і наявність вагомих приватних колекцій, які зберігаються окремо від основної частини бібліотечного фонду, що допомагає вивчати кожен із книжкових масивів зокрема та як єдине ціле. Серед книжкових пам'яток-колекцій Одеського університету – родинна бібліотека Воронцових та особиста книгозбірня О. Г. Строганова, частина колекції воєнного історика К. М. Шильдера, бібліотеки викладачів університету В. І. Григоровича, Б. О. Лупанова, А. Г. Готалова-Готліба та Ф. Є. Петруня, театрознавця М. В. Терещенка тощо.

Рідкісні та цінні примірники з колекцій до початку XX ст. в університетській бібліотеці окремо не зберігалися, тобто були «розпо-рошені», але в 1902 році спеціально для них було створено «Кімнату рідкісних книг» на другому поверсі книгосховища в будівлі книгозбірні університету на вул. Преображенській. У 1914 році там разом з рукописами зберігалися інкунабули, видання XVI–XVII ст., у тому

числі ельзевіри, про що свідчив спеціально складений бібліотекарями список «Рідкісні твори» [4, с. 56].

Після революційних подій (1917–1920) у державі розпочалася реорганізація системи вищої освіти. У 1920 році університет в Одесі було закрито. Бібліотека колишнього університету, не змінюючи свого призначення, змінювала назви: Головна бібліотека вищої школи Одеси (1920–1923), Центральна наукова бібліотека Одеси (1924–1930), Одеська державна наукова бібліотека (1930–1933). Бібліотека не припиняла своєї роботи з рідкісними та цінними книжками. У 1920-ті роки почалося систематичне вилучення стародруків з основного фонду бібліотеки, практичне освоєння Воронцовського та Строгановського книжкових фондів та введення їх матеріалів у науковий обіг.

У 1924–1925 роках у Центральній науковій бібліотеці (ЦНБ) Одеси було відкрито **Музей книги**. Створення подібного підрозділу в бібліотеці колишнього Новоросійського університету відбувалося в руслі загальноєвропейського процесу. Відбір книг для Музею проводився за такими критеріями: рукописи, інкунабули, палеотипи, видання відомих друкарень XVI–XVIII ст., книги кириличного та гражданського друку, рідкісні та бібліофільські видання XVIII – початку XX ст. [3, с. 171].

У 1926 році для демонстрації рукописів, книг і графіки в ЦНБ був облаштований спеціальний зал на третьому поверсі – у ньому й розташувався Музей книги. У березні-квітні 1927-го експозицію рідкісних книг відвідало 250 осіб. Одним із основних завдань Музею книги була просвітницька діяльність – показати еволюцію друкарства та історію книги. Експозицію Музею планувалося розширити та доповнити, насамперед за рахунок цінних книжок XVIII ст., примірників видань XIX–XX ст., а також української книги.

Музей книги у складі ЦНБ проіснував недовго, вже 1 серпня 1930 року три великі бібліотеки Одеси (ЦНБ, Одеська публічна та Українська державна) були об'єднані в одну – Одеську державну наукову бібліотеку. Фонд Музею книги ЦНБ увійшов до складу «Книжкового музею Жовтневої революції», створеного в Одеській державній публічній бібліотеці ще в 1922 році.

Університет в Одесі було відновлено в 1933 році, але рукописи, стародруки та інші цінні видання з Музею книги колишньої бібліотеки Новоросійського університету залишилися у фонді Одеської державної бібліотеки (нині – Одеська національна наукова бібліотека). Книги зберігаються в ній дотепер, тому однією з цілей колективу бібліотеки Одеського державного університету в 1930-ті роки стало поновлення Музею книги, але різноманітні чинники, голов-

ними з яких була Друга світова війна та окупація Одеси в 1941–1944, зупинили цей процес.

Більша частина книжкового фонду університетської бібліотеки в роки окупації Одеси була збережена силами її працівників під керівництвом О. М. Тюнєєвої (водночас була директором Одеської державної наукової бібліотеки) [2, с. 184]. Після війни, з отриманням бібліотекою університету статусу науково-дослідницького підрозділу, одним із основних напрямів наукової роботи стало вивчення рідкісних і цінних видань та історичних особистих колекцій. У цьому контексті все актуальніше поставала проблема створення спеціального підрозділу, який би займався збереженням і дослідженням стародруків та рідкісних книг. Документальні свідчення про спроби створити відділ рідкісних книг і рукописів у Науковій бібліотеці Одеського державного університету сягають 60-х років ХХ ст. [1, с. 13], однак офіційно відділ розпочав свою роботу **7 лютого 1979 року** [2, с. 196]. У спеціальному приміщенні відділу було створено експозиційний зал (музейна кімната, яка отримала назву «Музей книги») для демонстрації рідкісних і цінних примірників.

Фонд відділу рідкісних книг та рукописів складався з книг, відібраних із загального фонду бібліотеки університету співробітниками М. В. Аргіропуло, А. К. Папаспіракі, Т. З. Ходжаш, В. С. Фельдманом [2, с. 196]. П'ять тисяч примірників книг було розміщено у шафах із палацу родини Воронцових, найцінніші книги – на 14 вітринах. Це стало початком двох постійно діючих книжкових експозицій: «З історії книгодрукування» та «З історії Одеси». Основна робота відділу полягала в обслуговуванні читачів книгами з іменних фондів, у консультуванні, проведенні екскурсій (до 100 на рік), складанні алфавітного, топографічного, географічного та хронологічного карткових каталогів. Наукова робота в ті роки зосереджувалася на українознавчій тематиці, результати її здебільшого друкувалися в університетській газеті «За наукові кадри» та в матеріалах наукових конференцій вишу.

З часів незалежності України однією з постійно діючих у цьому відділі є виставка «Джерела до вивчення історії України», яка стала поштовхом для підготовки численних українознавчих видань: «Українська книга в іменних фондах Наукової бібліотеки Одеського державного університету» (1999), «Гартман Шедель. Про європейську область Сарматію» (2007), два випуски наукових збірок «Історія України в книжкових пам'ятках» XVI–XVII ст. та XVII–XVIII ст. (2011 та 2015), каталог виставки «Видавнича спадщина українського ренесансу (1917–1930)» (2011) та цілої низки статей про українську книгу, про розвиток друкарства та бібліотечну справу на Півдні України.

Результатом роботи з іноземними стародруками стали каталоги та анотовані покажчики «Італійська книга епохи Відродження у фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова» (1999), «Рідкісні французькі видання XVI–XVIII ст. у зібраннях Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова» (2000), «Каталог изданий XVI века» (2005), бібліографічний покажчик «Острів Зміїний: інформаційні ресурси» (2008), два видання каталогу «Польські стародруки з колекцій університетської бібліотеки» (2012 та 2019), монографія з каталогом книжкової колекції «Шукач слов'янських скарбів В. І. Григорович» (2015) тощо.

Один із основних напрямів діяльності відділу рідкісних книг та рукописів Наукової бібліотеки Одеського університету – виставкова й екскурсійна робота. Останніми роками відвідувачам були представлені такі виставки: «Німецька книга XV–XVII ст.», «Англійська періодика XVIII–XIX ст. із Воронцовського фонду», «Італійські стародруки у фондах Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова», «Українське козацтво у вітчизняній та західноєвропейській історії», «Греція далека та близька», «Іменний фонд О. Г. Строганова», «Одеса у нотатках мандрівників I третини XIX – початку XX ст.», «Старовинні книги з природознавчих наук у фондах Наукової бібліотеки», «Скарби єврейського народу», «Видавнича спадщина українського ренесансу», «Польські стародруки з колекцій університетської бібліотеки», «М. С. Воронцов – командуючий окупаційним корпусом у Франції: книги і документи», «Видання з ранньої американської історії (кінець XVIII – поч. XIX ст.)», «Славістичне зібрання В. І. Григоровича (1815–1865): до 200-річчя з дня народження вченого», «У просторі Шевченкової творчості – завжди актуальний Кобзар», «Історія Османської держави та Північного Причорномор'я в XVI–XVIII ст.», «Дитяча книга в бібліотеці одеського палацу Воронцових», «200-річчя Рішельєвського ліцею в Одесі», «Іспанська книга XVI–XIX ст.», «Західноєвропейська гравюра XV–XIX ст.», «Шедеври Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова» тощо.

Для популяризації рідкісних та цінних видань із фондів університетської бібліотеки було започатковано серії «Книжкові колекції Наукової бібліотеки Одеського університету» та «Музеї Одеського національного університету імені І. І. Мечникова». У рамках серій вийшли каталог-альбом «Шедеври в колекціях університетської бібліотеки: західноєвропейська гравюра XV–XIX ст.» (2015), альбом-каталог «Книжкові знаки європейських бібліофілів у колекціях університетської бібліотеки» (2017) та путівник «Книжкові пам'ятки Наукової

бібліотеки Одеського національного університету» (2019). Вагому частку публікацій спеціального видання «Бібліотечний Меркурій» присвячено рідкісним і цінним виданням та книжковим колекціям.

З 2011 року в Науковій бібліотеці почалася робота з оцифрування раритетних видань бібліотеки для розміщення повнотекстових електронних версій на офіційному сайті бібліотеки. Робота спрямована не тільки на оцифрування інформації та розпізнавання текстів, але й на збереження матеріальних носіїв інформації.

Робота зі збереження та розкриття найціннішого фонду книжкових пам'яток, що була започаткована ще в бібліотеці Рішельєвського ліцею, продовжується зараз у Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Класичні методи роботи з книгою доповнюються сучасними процесами з використанням інформаційних технологій. Але все це не змінює головної мети бібліотеки – збереження для майбутніх поколінь цінних книжкових пам'яток, які є свідками розвитку суспільства в різні часи його існування.

Список використаної літератури

1. Алексеенко М. В. Музей книги Научной библиотеки Одесского национального университета имени И. И. Мечникова : история формирования и современное состояние. *Університетські музеї: європейський досвід та українська практика* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–7 жовт. 2011) : зб. пр. / упоряд. Л. В. Казанцева ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка [та ін.]. Ніжин : Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя, 2012. С. 9–18.
2. Два століття служіння книзі. Історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 1817–2017 : [монографія] / М. В. Алексеенко [та ін.] ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. Одеса : ОНУ, 2017. 290 с.
3. Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. Київ : НБУВ, 2004. 644 с.
4. Полевщикова Е. В., Савельева Е. В. От «Комнаты редких книг» до университетского Музея книги. *Вісн. Одес. нац. ун-ту*. 2009. Т. 14, вип. 19. С. 56–72. (Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство).

Лілія Правосерова,

завідувач відділу депозитарного зберігання наукової літератури та книгообміну Національної наукової медичної бібліотеки України.

Київ, Україна

ВИВЧЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ, ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ПРИВАТНИХ КОЛЕКЦІЙ ВІДОМИХ УЧЕНИХ- МЕДИКІВ У ФОНДАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ МЕДИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ (ННМБУ)

Анотація: На сьогоднішній день на полицях книгосховищ ННМБУ зберігаються 43 приватні колекції вчених-медиків України. Розкрито вивчення, формування, збереження, популяризація приватних колекцій.

Ключові слова: приватні колекції, фонд, медична бібліотека, конволют, дарчі написи, «Папка-Досє».

За більш ніж 90 років своєї діяльності Національна наукова медична бібліотека України (ННМБУ) укомплектувала унікальні за своїм складом друковані зібрання медичних творів, гідні найвищої оцінки. Її документний фонд становить майже 1,6 млн примірників – від XVI–XVIII ст. до найновіших публікацій багатьма мовами світу. Це книги, періодичні видання, спеціальні види науково-технічної документації; документи на різних носіях інформації: паперові, аудіовізуальні, електронні. Слід зазначити, що ресурсна база ННМБУ є однією з найбільших у Європі системою фондів літератури медико-біологічного спрямування і посідає головне місце в системі державного довідково-інформаційного фонду медичної галузі.

Хочеться виокремити приватні колекції відомих українських учених-медиків, подаровані книгозбірні в різні часи, які мають надзвичайно важливу наукову та культурну цінність. На сьогоднішній день на полицях книгосховищ зберігаються 43 приватні колекції вчених-медиків України. Більшість колекціонерів були не лише постійними читачами бібліотеки, а й її вірними друзями та радниками і завжди розуміли велику роль медичної бібліотеки у формуванні інтелекту науковців-медиків. Сьогодні всі вони знані й поважні особистості.

У зібранні особових колекцій понад 20 тисяч примірників документів, які ретельно зберігаються в бібліотечному фонді та ви-

окремлені в довідково-пошуковому апараті ННМБУ в персоналіях. Цінність колекцій полягає і в тому, що значна частина книжок має **автографи** їх авторів та **екслібри**, а також присвяти від діячів науки. Дарчі написи розкривають наукові й дружні зв'язки вчених, допомагають зрозуміти своєрідність таланту та привабливість особистості колекціонера. Крім дарчих написів, часто зустрічаються **примітки на полях**, у яких викладено думки, висновки тощо.

У приватних колекціях є багато прижиттєвих видань учених-медиків: М. І. Пирогова, В. О. Караваєва, І. О. Сікорського, Я. П. Фрумкіна, О. П. Кримова, В. М. Бехтерева, О. О. Богомольця, І. П. Павлова та інших. Особисті книжкові зібрання вчених-медиків належать до історико-культурних пам'яток і є окрасою і гордістю бібліотечного фонду, до якого вони увійшли.

І, звичайно, для Національної наукової медичної бібліотеки України найважливішим залишається питання збереження цих книжкових пам'яток для подальшого розвитку медичної науки й охорони здоров'я України.

Запорукою надійного збереження бібліотечного фонду є своєчасний облік надходжень та контроль за їх місцезнаходженням. З цією метою розроблено ряд інструкцій, положень внутрішнього застосування відповідно до законодавчих матеріалів в інформаційно-бібліотечній галузі.

До складу колекції можуть входити книги, періодичні видання, автореферати, рукописи та інші документи медико-біологічної тематики.

Обов'язковим при передачі колекції до Бібліотеки є наявність автобіографії, фотографії колекціонера, спогадів родичів тощо для створення «Папок-Досье».

Усі заходи, які проводить Національна наукова медична бібліотека України зі збереження фонду, спрямовані на те, щоб її документний фонд повноцінно використовувався фахівцями медичної галузі.

Книжкові колекції вчених-медиків широко використовуються для глибокого наукового дослідження історії медицини як медичними фахівцями, так і спеціалістами бібліотеки. Результати досліджень оприлюднюються у виступах на наукових конференціях, у медичній та бібліотечній періодиці, при проведенні масових заходів у бібліотеці, при підготовці та виданні бібліографічних покажчиків та ін. Документи з колекцій експонуються на виставках Бібліотеки в закритих шафах з дотриманням умов зберігання.

Колекції українських учених-медиків є безцінним джерелом вивчення досягнень розвитку медичної науки та охорони здоров'я, а також забезпечують інформаційні потреби спеціалістів-медиків виданнями медико-біологічної тематики.

Тамара КОНДРАТЕНКО,

головний зберігач фондів Полтавського
краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Оксана СУЛИМА,

завідувач сектору науково-дослідного
відділу фондів Полтавського краєзнавчого
музею імені Василя Кричевського

Файна БЛОКІНЬ,

молодший науковий співробітник науково-дослідного
відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею
імені Василя Кричевського.
Полтава, Україна

**ДО ПИТАННЯ СПІВПРАЦІ
ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО ТА ДЕРЖАВНОГО
АРХІВУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Музеї, архіви та бібліотеки належать до скарбниць національної пам'яті, що акумулюють, зберігають і репрезентують зібрані предмети історико-культурної спадщини різними засобами суспільної взаємодії. У музейних закладах будь-який документ набуває цілої низки ключових дефініцій, котрі визначають його значимість у гуманітарному дискурсі – історичне джерело, матеріальний артефакт конкретної епохи, зразок розвитку мови, поліграфії, способів соціальної комунікації та ін.

Основний фонд Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (далі ПКМВК) сформований із цінних комплексів документальних пам'яток, що водночас належать до державної частини Музейного фонду України (далі МФУ) та входять до складу Національного архівного фонду України (далі НАФ). Їх облік, зберігання та використання організовано відповідно до вимог чинного законодавства в галузі музейної справи. Згідно із законами України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» [4], «Про музеї та музейну справу» [3] музеї мають привести стан документального фонду у відповідність до норм зберігання та використання документів НАФ. Упродовж останніх років ПКМВК і Державний архів Полтавської області активно працюють над цим завданням.

Документальні фонди краєзнавчих музеїв України зазвичай формувалися з метою відображення розвитку природи, історії, господарства, наукового і культурного життя певної території. Відповідно, збиральницька робота проводилась і нині триває саме за цими напрямками. Як наслідок, сучасний склад документального фонду ПКМВК досить неоднорідний, його основою є експонати, що відповідають профілю закладу. Саме ці раритети є базовими в різних видах музейної діяльності: науково-дослідній, культурно-освітній, експозиційній та виставковій, фондovій, видавничій, реставраційній та ін.

Музейні предмети – документні пам'ятки, що належать до основного фонду, систематизовані за спільними ознаками та об'єднані у відповідні групи зберігання (відомості наводимо за даними державної статистичної звітності за формою 8-нк станом на 01.01.2022): «Документи» – 13 578 од. зб.; «Книги, брошури» – 5 171 од. зб.; «Плакати» – 2 513 од. зб.; «Газети, журнали» – 1 535 од. зб.; «Листівка» – 848 од. зб.; «Гроші паперові» – 810 од. зб.; «Схеми, карти» – 141 од. зб.; «Негативи» – 23 859 од. зб.; «Фото» – 10 528 од. зб.; «Альбоми» – 248 од. зб.

Облік предметів документальних груп зберігання здійснюється відповідно до вимог «Інструкції з організації обліку музейних предметів», затвердженої наказом Міністерства культури України від 21.07.2016 р. № 580, у книгах надходжень основного фонду та інвентарних книгах [1].

Усі документальні артефакти зберігаються у фондосховищах, обладнаних охоронно-пожежною сигналізацією, у спеціальних шафах; карти і схеми розміщено в металевих маперах. Кожен предмет вкрито в паперовий конверт або спеціальну теку відповідних розмірів.

Стан збереження експонатів потребує постійного контролю шляхом ретельного обстеження з метою виявлення можливих змін, у тому числі біопшкоджень. У практику діяльності впроваджено проведення вибіркового звірення окремих збірок. Підсумок цих видів фондovої діяльності – укладання списків документних пам'яток, що потребують особливих умов зберігання з подальшим проведнням реставраційно-консерваційних заходів.

Уже понад тридцять років діє програма співпраці Музею з провідним реставраційним закладом держави – Національним науково-дослідним реставраційним центром України, зокрема з його Харківською філією. Фахівці-реставратори періодично проводять виїзні комплексні обстеження фонду (останнє у вересні 2022 р.), при цьому визначаються пріоритетні напрями роботи зі збереження документів. Щороку спеціалісти філії проводять безкоштовну реставрацію 2–3 документних пам'яток. Упродовж останніх років вони подарували друге життя грамотам XVIII ст., серії плакатів періоду

Другої світової війни, комплекту листівок часів визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. та ін.

Істотну роботу з моніторингу стану та поповнення зібрання здійснює фондово-закупівельна комісія та реставраційна рада музею. При цьому музейники керуються методичними напрацюваннями провідних архівних установ України, перш за все – Державного архіву Полтавської області.

Для всебічного розкриття потенціалу кожного документального раритету, що потрапляє до Музею, проводиться їх наукове опрацювання. На кожен предмет укладається уніфікований паспорт за формою, встановленою «Вимогами щодо заповнення уніфікованого паспорта на музейні предмети (рухомі), які входять до складу державної частини Музейного фонду України», що затверджені Наказом Міністерства культури і мистецтв України від 15.10.2001 р. № 653 [2].

Основним завданням музейної діяльності, визначеним її соціальними функціями, тривалий час вважалося збереження пам'яток. У зв'язку зі змінами суспільних потреб, що спостерігаються останніми роками, певної модифікації зазнали й основні напрями музейних практик. Традиційне накопичення та зберігання матеріальних артефактів в умовах швидкої діджиталізації усіх сфер соціуму не задовольняє повною мірою запиту сучасного споживача культурного продукту, тому все більш актуальним стає оцифрування документальних груп (із максимальним дотриманням режиму зберігання). Це підвищить ефективність опрацювання інформації та оперативність доступу до неї. У Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського розпочато планомірне оцифрування документальної колекції. Виготовлення цифрових копій допоможе уникнути тривалого експонування оригіналів цінних документів. Використання якісних дублікатів сприятиме недопущенню погіршення стану таких пам'яток.

Музейні предмети документальних груп зберігання мають значний репрезентативний потенціал, тому постійно використовуються в експозиційній і виставковій роботі для проведення різнопланових досліджень не лише співробітниками музею, а й іншими науковими установами України.

Поповнення документального фонду Музею – один із провідних напрямів діяльності закладу, водночас трудомісткий і цікавий процес. Щороку надходять змістовні, рідкісні й унікальні артефакти, що всебічно висвітлюють життєдіяльність людей не лише минулих історичних періодів, але й сьогодення. Окрім планомірної збиральницької роботи співробітників Музею, значний внесок у формування колекцій

належить пересічним полтавцям, ученим різних галузей, «друзям музею». Лише останніми роками до зібрання ПКМВК передано безцінні документи Юрія Тимошенка (Тарапуньки), Петра Ротача, Віктора Ревеґука, Віталія Ханка, Жанни Северин і багатьох інших наших земляків.

Важливим завданням у вивченні та використанні документального фонду закладу є укладання описів за окремими інвентарними книгами. Таку роботу в Музеї співробітники науково-дослідного відділу фондів під керівництвом Державного архіву Полтавської області розпочали в 2019 році. Станом на 01.11.2022 підготовлено дев'ять Описів документів постійного зберігання групи «Документи» основного фонду (Інвентарні книги «Д-1-Д-9» описи № 3–11). Опис № 3 містить 194 документальних пам'яток за 1709–1956 рр., № 4 – 191 за 1900–1959 рр., № 5 – 169 за 1822–1965 рр., № 6 – 145 за 1785–1971 рр., № 7 – 52 за 1879–1974 рр., № 8 – 63 за 1806–1975 рр., № 9 – 42 за 1895–1978 рр., № 10 – 59 за 1902–1978 рр., № 11 – 58 за 1840–1978 рр. Під час включення музейних предметів до цих описів науковці Музею послуговувалися низкою принципів – об'єктності, історизму, всебічності та комплексності; а також враховували критерії їх оцінки: походження, зміст, зовнішні ознаки [5].

Вагоме зібрання документних пам'яток у фондї ПКМВК складає непересічну енциклопедію історії Полтавського краю. У документальній колекції Музею зосереджено важливі письмові, друковані та фотографічні раритети, що сприяють різновекторній діяльності закладу.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів : Наказ Міністерства культури України від 21.07.2016 р. № 580. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/360848___360913 (дата звернення 09.11.2022).
2. Про затвердження Порядку занесення унікальних пам'яток Музейного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання : Наказ Міністерства культури України від 25.10.2001 р. № 653. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0144-02#Text> (дата звернення 09.11.2022).
3. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29.06.1995 р. № 249/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 10.11.2022).
4. Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24.12.1993 р. № 3814-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text> (дата звернення 10.11.2022).
5. Про проведення експертизи цінності документів : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2007 р. № 1004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1004-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення 09.11.2022).

Олеся ГОЛОВКО,

науковий співробітник Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка.

Полтава, Україна

ІСТОРІЯ ПОЛТАВСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ В. Г. КОРОЛЕНКА: МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ

Історія Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка бере свій початок, мабуть, з того далекого часу, коли письменник переїхав до Полтави. Саме в цьому провінційному місті йому судилося прожити останні роки свого життя (1900–1921). Збереглося багато спогадів про переїзд родини Короленка до Полтави. Володимир Галактіонович уперше приїхав до Полтави 11 вересня 1900 року, а вже 30 вересня в листі до С. Д. Протопопова виклав свої перші враження: «В Полтаві чудово, все місто наче один сад». Софія Короленко, старша донька письменника, яка стала першим директором музею, писала: «Переїзд до Полтави восени 1900 року був щасливою подією в житті нашої сім'ї. В. Г. Короленко, який виріс на Україні, любив її клімат і природу. Спершу ми оселилися на Олександрівській вулиці в домі Старицького... Тихі вулиці майже не освітлювалися... Ми часто ходили в міський парк та милувалися красою Полтави... Полтава нам здалася новим прекрасним світом... В будинку Старицького наша сім'я прожила близько трьох років. Влітку 1903 року ми оселилися в будинку Будаговського по Мало-Садовій вулиці № 1 (нині – вулиця Короленка). Нова квартира поблизу міського саду була ще кращою. Нас привів у захоплення будинок з прекрасним садом, потопаючим у квітах» [8, с. 5]. Семикімнатна квартира припала до душі родині письменника: розкішна вітальня, затишна їдальня, аскетичний робочий кабінет письменника, дитяча, кабінет дружини письменника, кімната Єлизавети Осипівни (тітка В. Г. Короленка), кухня. Родина письменника облаштувала квартиру зі смаком. Тут, безсумнівно, любили красу, цінували домашній комфорт. Для нового місця проживання письменник поставив єдину умову: це має бути невеличке містечко з хорошим кліматом, бо молодша донька Наталя була слабкою та часто хворіла. «Полтава чу-

дове місто, – писав В. Г. Короленко невдовзі після приїзду, – тепло, доволі сухо, майже немає ліхтарів на вулицях, а в квартирах немає зручностей... Мені особисто все це нагадує моє “Рівне”, а тому подobaється... Квартира зручна, почуваю себе відмінно і чомусь впевнений, що прихворювання моїх дівчаток та дружини – тимчасове явище» [5, с. 186].

Влітку 1903 року Короленко переїхав на нову квартиру. Вибір упав на садибу лікаря О. В. Будаговського, котра знаходилася на вул. Мало-Садовій, 1 (нині це музей В. Г. Короленка). В одному з орендованих будинків письменник і прожив останні 18 років свого життя. У своїх спогадах добрий знайомий письменника, громадський діяч В. Беренштам, згадував про будинок по вул. Мало-Садовій: «В місті Полтаві сім'я Короленок майже двадцять років проживала в будинку лікаря Будаговського по Мало-Садовій вулиці № 1. Вхід з вулиці. Будинок був обраний у смаку Володимира Галактіоновича – одноповерховий з великим садком. Раніше поряд знаходився пустир. Зараз – міська площа – “бульвар”, яку населення Полтави іменує “короленківською”, з широким видом та далями в сторону долини ріки Ворскли» [2, с. 45]. У листі до Ф. Д. Батюшкова від 6 вересня 1901 року В. Г. Короленко відзначав: «Нас шукайте вже на іншій квартирі: М. Садова, буд. Будаговського. Пригостимо Вас чаєм на прекрасній терасі з чудовим видом...» [5, с. 251]. Цей ошатний світлий будиночок з різьбленою дерев'яною терасою з часом було перетворено на музей. Але про це мова піде пізніше, а поки що повернемося до королєнківських часів. Садиба, в якій оселилася родина В. Г. Короленка, належала дружині лікаря О. В. Будаговського – Юлії Василівні Будаговській. Саме в цьому будинку Володимир Галактіонович займався своєю письменницькою та редакторською роботою, тут знаходився його архів і сюди після численних поїздок та відряджень він повертався «додому». Місце, в якому не встигали закриватися двері ще за життя В. Г. Короленка, не припинило приймати відвідувачів і після його смерті (1921). Дочка письменника С. В. Короленко писала: «Після смерті Володимира Галактіоновича люди не забули його. Сюди, до його квартири, постійно приходили і жителі Полтави, і приїжджі, щоб побачити місце, де він жив і де багато чого збереглося так, як було при ньому. Наша сім'я з радістю відкривала двері дому для тих, хто приходив...» [8, с. 6]. Отож сам час диктував створити музей. Софія Володимирівна, старша донька письменника, після смерті батька плакала ідею створення музею батька в Полтаві, в будинку, де письменник жив і працював. Вся садиба була передана в пожиттєве користування родині Короленка. Інтер'єр будинку

Володимира Короленка зберігся таким, як за життя. Тобто для створення літературно-меморіального музею було все необхідне: будинок, меморіальні речі, люди, готові служити пам'яті письменника. 27 липня 1928 року, коли виповнювалося 75 років від дня народження письменника, можна вважати неформальною датою відкриття музею В. Г. Короленка в Полтаві. Саме тоді в будинку, де жив письменник, у найбільшій кімнаті (вітальні) було відкрито виставку «Життя і творчість В. Г. Короленка», а також представлено у прижиттєвому вигляді робочий кабінет письменника. Вхід для полтавців і гостей міста був «вільний і не платний», про що сповіщає афіша тих літ. Поступово виставка переросла в музей, якому згодом було надано статус державного. Місцева влада 1940 року визнала його існування, було затверджено штат: завідувач, екскурсовод, прибиральниця. Першим директором музею стала старша донька Володимира Галактіоновича – Софія Короленко. Софія Володимирівна запасала паливо на зиму, турбувалася про ремонт будинку, оплачувала поштові витрати.

Наближався 1941 рік. Війна... Полтавські установи готувалися до евакуації, у тому числі й музей. Спочатку дозволили підготувати з архіву В. Г. Короленка 10 ящиків найцінніших речей для відправлення в тил разом з експонатами краєзнавчого музею. 4 вересня 1941 року музей було повністю евакуйовано. 23 вересня 1943 року Полтаву звільнили від окупації. Визволення міста ставило питання про повернення музею. У вересні 1945 року Софія Володимирівна приїхала до Полтави та почала готувати приміщення для відкриття експозиції. 25 грудня 1946 року музей відновив свою роботу – того дня відбулось його урочисте відкриття, приурочене до 25-річчя від дня смерті письменника, але через два тижні за рішенням спеціальної комісії музей закрили, експозицію зняли до весни, бо виникла потреба капітально просушити будинок.

У 1978 році проведено реекспозицію музею – створено меморіальну квартиру. Заслуга в цьому належить тогочасному науковому співробітнику музею Лідії Козловій. Окрасою музею стала його меморіальна частина: вітальня, їдальня, робочий кабінет, дитяча, кабінет дружини письменника – все відтворено так, як було за життя Володимира Галактіоновича. У музеї понад 10 тисяч експонатів. Серед них – особисті речі письменника: письмовий стіл, редакційний портфель, торбинка, чоботарські інструменти, копіювальний прес, кушетка, виготовлена за його ескізом. Музей є одним із найдавніших в Україні серед музеїв літературно-меморіального профілю. Двері короленківської оселі

гостинно відчинені для численних відвідувачів. Усім, хто тут буває, здається, ніби господар на хвилинку вийшов з будинку і зараз повернеться додому...

2023 року музею виповнюється 95 років. Нині до музейного комплексу входять: будинок-музей (меморіальна частина), флігель (виставкові зали), сад з меморіальними рослинами (кизил, береза, горіх), пам'ятник письменнику, встановлений 2006 року (скульптор О. Черницький, архітектор Є. Ширай), а також могила В. Г. Короленка та його дружини (скульптор Н. Крандієвська, архітектори В. Пасічний і Л. Вайнгорт).

На старовинних парадних дверях, як і за життя письменника, табличка: «Володимир Галактіонович Короленко». Вхід у галерею, з галереї – на веранду.

Трішки помандруємо домом письменника. Потрапляємо відразу, як і всі ті, хто раніше приходив до Короленка, до простої вітальні. Вітальня зустрічала гостей: Івана Тобілевича (Карпенка-Карого), Панаса Мирного, Михайла Коцюбинського, Івана Козловського, Володимира Вернадського (до речі, троюрідного брата письменника). Крокуємо далі. Затишна їдальня. Відразу поринаємо у чарівну атмосферу вечірніх розмов. Посуд ніби чекає на своїх господарів. Можна уявити, як смакували борщем, варениками, запіканкою, пирогами, лапшою, заправленою буряковим соком. На Різдво їли запеченого ляща, запиваючи узваром. І, звісно, розмов не можна було уявити без чаювання. Вживали здебільшого чаї з трав, які родина збирала на садибі. І поки вода в самоварі закипала (а це був не швидкий процес), велися довгі розмови. Ласували також льодяниками, шоколадом, карамельками, цукром-рафінадом. У голодні роки навіть пили морквяний настій. Мандруємо далі. З їдальні потрапляємо до кабінету письменника. Короленко був прогресивною людиною: все, що з'являлося нового у світі техніки, з'являлось і в його будинку, при цьому всі новинки він одразу опановував і регулярно ними користувався. Був у нього копіювальний прес, бінокль, друкарська машинка, фотоапарат, велосипед. Деякі предмети, представлені в робочому кабінеті, як то навісна полочка, кушетка з висувною шухлядкою, Короленко спроектував сам. За його ескізами вони і були виготовлені, слугували довгі роки та дійшли до наших днів, прикрашаючи музейну експозицію меморіального будинку. Мандруємо далі... Дитяча. Старовинні світлини. У них магія. Господарі ніби вдома. Енергія душевності витає в будинку. Відвідувачі свідчать, що відчувають комфорт, затишок, спокій...

Полтава пам'ятала Короленка ще дуже довго, про це свідчать численні спогади. Серед них стаття Всеволода Чаговця «У Короленка на іменинах»: «Є одне магічне ім'я, котре творить чудо. Це, якщо ви спитаєте в будь-кого: – Як пройти до Короленків?.. Саме так треба запитати, у множині. І відразу очі людей стають привітливими: – Ви до Володимира Галактіоновича? І якщо це порівняно недалеко, то вас проводять майже до самого дому, а якщо далеко, то вам самим детальним чином почнуть пояснювати, скільки кварталів треба пройти прямо... і так далі, і тому подібне... і хто тільки не звертався, і з якими тільки проханнями та скаргами. І вранці, і серед ночі, і в темну ніч... Треба було лише подзвонити, постукати... Відмови не було ніколи. Тільки одне єдине прохання. Він сяде навпроти, подивиться своїми скорботними очима і скаже: – Говоріть, у чому справа. Тільки правду... Нічого не приховуйте. Я повинен знати все, щоб мене не звинуватили в тому, що я беруся клопотати по справі, котру не знаю... І починалась сповідь...» [7, с. 8].

Список використаної літератури

1. Батюшков Ф. Д. Короленко как человек и писатель. Москва : Задруга, 1922. 121 с.
2. Беренштам В. В. Г. Короленко как общественный деятель и в домашнем кругу. Берлин, 1922. 107 с.
3. Гейштор Л. К. Вблизи Короленко. Полтава : Техсервис, 2001. 264 с.
4. Короленко В. Дневник. Письма. 1917–1921. Москва : Советский писатель, 2001. 544 с.
5. Короленко В. Г. Полное посмертное собрание сочинений. Т. IV. Дневник. 1898–1903. Киев : Гос. изд. Украины, 1928. 352 с.
6. Короленко В. Г. Собрание сочинений. В 10 т. Т. 10. Письма 1879–1921. Москва, 1956. 717 с.
7. Короленко С. В. Книга об отце. Ижевск, 1968. 381 с.
8. Полтавский литературно-мемориальный музей В. Г. Короленко : путеводитель / сост. Л. К. Гейштор. Харьков, 1955. 91 с.

Ірина ДЕМЕНТЬЄВА,

головний бібліотекар відділу науково-дослідної роботи
з рідкісними і цінними виданнями Миколаївської обласної
універсальної наукової бібліотеки.

Миколаїв, Україна

**КОЛЕКЦІЇ РАРИТЕТНИХ ВИДАНЬ
В ЕКСПОЗИЦІЯХ МУЗЕЮ КНИГИ**

Пам'ятки книгодрукування минулих століть є частиною культурної спадщини України. У фонді Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки зберігається понад 55 тис. рідкісних і цінних видань. Особливо цінною частиною серед них є зібрання видань XVIII – початку XX століть – книг, часописів, газет, що мають історичну, культурну та джерелознавчу цінність.

Для збереження та популяризації раритетних видань бібліотека активно використовує інноваційні підходи. З липня 2020 року при відділі науково-дослідної роботи з рідкісними і цінними виданнями функціонує єдиний у Миколаївській області Музей книги. У виставковій залі Музею експозиції представлені у відреставрованих раритетних шафах, що прикрашали бібліотеку на початку XX ст., а також у нових стилізованих шафах, виставкових вітринах і книжкових стелажах. Основу музейних експозицій складають видання з книжкових колекцій, сформованих на базі фонду рідкісних видань. Зокрема представлені: колекція стародруків – книги, видані до 1830 року (718 пр., у тому числі 46 пр. видань іноземними мовами до 1800 року); колекція перших і прижиттєвих видань творів класиків художньої літератури (989 пр.); колекція періодичних видань (265 назв журналів та 43 назви газет); колекція довідкової літератури, що складається з універсальних і галузевих енциклопедій та довідників (190 пр.); колекція «Україніка», що містить перші та прижиттєві видання творів українських письменників і науковців (1795 пр.). У Музеї книги також представлені колекція мініатюрних видань різноманітної тематики, формат яких не перевищує 10х10 см (641 пр.), та колекція шедеврів сучасного поліграфічного мистецтва, що вже на сьогодні є бібліографічною рідкістю (близько 100 пр.).

Робота над формуванням колекцій триває. Результатом одного з останніх досліджень фонду рідкісних і цінних видань стало формування картотеки колекції «Картографічні матеріали на сторінках видань XVIII – поч. XX ст.». Акцент зроблено на відбір видань, що містять мапи, додатки з мапами або мапи, внесені у зміст. На початок 2022 року в цій картотеці відображено 276 видань з мапами. Користувачам колекція була представлена в рамках презентації віртуальної виставки «Об'єднуючи простір і час: картографічні видання з фонду бібліотеки». В онлайн-форматі продемонстровано: «Атлас острова Крита: 1821–1828» (1887) грецькою мовою, «Географический атлас» (1904), що містить план Києва й Одеси, та інші картографічні матеріали XVIII ст.

В епоху цифрових технологій важливим аспектом збереження книжкового надбання є формування електронного страхового фонду рідкісних і цінних видань шляхом їх оцифрування та створення власних електронних ресурсів. Процес оцифрування рідкісних видань у бібліотеці розпочався в 2015 році – з найстаріших краєзнавчих книг, виданих протягом 1826–1854 років у Першій миколаївській друкарні. У 2017 році бібліотека долучилася до цифрового проекту «Культура України» Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого. Сьогодні в електронній бібліотеці «Культура України» представлено близько 200 оцифрованих місцевих видань XIX – поч. XX ст. (загальним обсягом понад 15 тис. сторінок), наданих Миколаївською ОУНБ.

З 2018 року у бібліотеці реалізується проєкт «Цифрова колекція раритетів», спрямований на сканування книг із колекції приватних зібрань відомих миколаївців XIX – поч. XX ст. Приватна бібліотека є особливим джерелом відомостей: характеризує свого власника, розкриває його життєвий шлях, особисті людські якості, що, безсумнівно, становить величезний науковий інтерес для сучасних дослідників. Наразі доступні повнотекстові електронні копії видань із бібліотек родини Аркасів, миколаївського міського голови М. П. Паризо-де-ла-Валетта, адмірала М. П. Манганарі, юриста М. І. Пескера, що доповнюються друкованими каталогами.

Колекцію оцифрованих видань відкриває каталог «Аркасівська спадщина у фондї Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки». За свідченнями дослідників, М. М. Аркас – автор книги «Історія України-Русі» та опери «Катерина» за однойменною поемою Т. Г. Шевченка, а також один із засновників і незмінний голова товариства «Просвіта» – мав досить багату власну бібліотеку. У 1919 р. його вдова передала частину родинної книжкової колекції

Миколаївській громадській бібліотеці. Серед подарованих є книга Захарія Аркаса «Описание Ираклийского полуострова и древностей его» з оригінальним рукописним листом-зверненням від батька, М. М. Аркаса, до свого сина. Каталог нараховує 39 видань. На одних документах зустрічаються автографи власників («Аркас Ніκόλαος», «Н. Аркас», «Прочитав Микола Аркас молодший»), на інших – написи авторів книг, які дарували свої видання членам родини. На деяких виданнях збереглися чіткі вензели: «НА», «КА», «СА». Так, «НА» – Микола Аркас, «КА» – Костянтин Аркас; «СА» – Софія Аркас. Каталог був виданий у рамках проекту Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки зі створення електронного ресурсу *web-library* «Аркасівська спадщина» (<https://arkasfamily.mk.ua/>), що отримав фінансову підтримку Українського культурного фонду. Електронний ресурс представляє широкому загалу структуровані бібліографічні, фактографічні, повнотекстові, образотворчі та аудіовізуальні матеріали, що пов'язані з родиною Аркасів і зберігаються у фондах наукової бібліотеки та організацій-партнерів цього проекту – Державного архіву Миколаївської області, Миколаївського обласного краєзнавчого музею, Першої української гімназії ім. Миколи Аркаса. Вебресурс містить також праці членів громадської організації «Українське товариство “Просвіта” Миколаївщини».

Наступний каталог представляє книжкову колекцію нащадка знатної сім'ї з півдня Франції, миколаївського міського голови (1878–1884), одного із засновників Миколаївської громадської бібліотеки та першого очільника її дирекції (1881–1883) Михайла Павловича Паризо-де-ла-Валетта. Каталог містить 20 видань. М. П. Паризо постійно підтримував миколаївську інтелігенцію, піклувався про якісне поповнення фонду громадської читальні, дарував видання з власної бібліотеки – книги з правознавства, мовознавства, історії та ін. Оригінальні французькі видання в колекції Паризо представлені творами філософів Вольтера та Ж.-Ж. Руссо, прижиттєвими виданнями О. Дюма «Affaire Clemenceau» («Справа Клемансо», Париж, 1867) та ін. На приналежність книг до приватної бібліотеки вказують наклейки з написами «Библиотека М. П. Паризо-де-ла-Валетт» та «Библиотека Михаила Павловича Паризо», відбитки «Михаил Павлович Паризо-де-ла-Валетт», а також дарчі написи й автографи.

Приватна колекція адмірала Михайла Павловича Манганарі (1804–1887) – т. в. о. головного командира Чорноморського флоту і Севастопольського та Миколаївського портів, ученого-гідрографа і картографа, історика, грека за походженням – увійшла до каталогу «Видатний адмірал та учений М. П. Манганарі і його книжко-

ва колекція у фонді Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки», що складається з 14 видань. Під час його губернаторства (1881–1882) у місті були відкриті Громадська бібліотека (сучасна Миколаївська обласна універсальна наукова бібліотека), рятувальна станція на річці Інгул, Товариство піклування бідними. Серед творів друку з книжкового зібрання – видання з математики, географії, техніки, історії, художньої літератури, журнал «Морской сборник» та підшивки «Журнала путей сообщения». Найголовнішою заслугою Манганарі є видання у Миколаєві в 1851 році першої на той час «Лоции Чёрного моря», що відповідала всім вимогам того часу та протягом півстоліття слугувала основним посібником для моряків усього світу, а також використовувалася при складанні сучасних морських карт і лоцій. На приналежність видань до колекції вказує власноручно зроблений власником напис чорним чорнилом «М. Манганари». У зібранні зберігаються видання з дарчими написами авторів.

Підставою для створення каталогу «Подарунок на користь розумового процвітання» стало вивчення та оцифрування 17 видань із приватної бібліотеки юриста Максима Ісидоровича Пескера. Максим Ісидорович – присяжний повірений, адвокат, який на початку 1900-х рр. входив до складу дирекції Миколаївської громадської бібліотеки. У 1915 році фонд бібліотеки поповнився виданнями юридичного характеру завдяки дару членів родини Пескер. Про належність книг власнику свідчать печатка або напис чорнилом на титульному аркуші «Присяжный поверенный Максим Сидорович Пескер. Николаев Херсонской губернии», «Кандидат прав Максим Исидорович Пескер. Николаев –189... г.».

Завершується робота над створенням каталогу книг «Подарунок на віки: книжкова колекція родини Аммосових у фонді Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки». Дмитро Григорович Аммосов – один із засновників Миколаївського яхт-клубу, викладач математики в миколаївській гімназії, надвірний радник, науковець. Із приватної колекції його родини наразі у фонді зберігається 36 найменувань видань, більшу частину яких складають книги з природознавчих наук, деякі мають дарчі написи авторів. На приналежність видань до колекції вказує власноручно зроблений Аммосовим напис чорним чорнилом «Дмитрия Аммосова». Колекція містить видання, на деяких сторінках котрих збереглися короткі написи олівцем «Д. Амм.», «Аммосова».

У рамках проекту «Цифрова колекція раритетів» оцифровано більше сотні видань загальним обсягом понад 39 тис. сторінок. Робота з оцифрування книжкових зібрань і поповнення електронного ре-

сурсу триває: розпочато переведення в електронний формат видань із приватної колекції місцевого лікаря-мецената О. А. Понятовського. У перспективі планується поступове оцифрування та представлення в медійному просторі всіх колекцій фонду рідкісних видань, створення власного вебсайта Музею книги.

Музей книги в бібліотеці виконує функцію наукового читального залу для користувачів, які займаються науково-дослідною діяльністю. А для тих користувачів, які хочуть ознайомитися з раритетними виданнями, пропонується низка екскурсій: оглядова – «Скарби, що віддзеркалюють епоху», тематичні – «Духовні світи Аркасів» (видання з приватної колекції славетної родини), «Реліквії нашої бібліотеки» (стародруковані видання XVII – поч. XIX ст.), «Золоті фонди “україніки”» (вітчизняні видання XIX – поч. XX ст. із фонду бібліотеки), «Книжкові дива незвичайного формату» (мініатюрні видання та книги-велетні), «Книга від “А” до “Я”» (знайомство зі структурою книги), «Привіт з минулого: цікаві знахідки між сторінками книг».

Для віртуальних користувачів до 140-річчя заснування Миколаївської ОУНБ підготовлено цикл відеосюжетів «Подорож у Музей книги» у фейсбуці та на ютуб-каналі бібліотеки. У семи відеосюжетах широкому колу глядачів представлено інформацію про стародруки та колекцію «Україніка», про зразки сучасного поліграфічного мистецтва, видання перших років існування бібліотеки, оригінальні екслібриси та печатки, що збереглися на сторінках видань минулих століть, про різноманітні знахідки, виявлені між сторінками книг, а також про видання з приватної бібліотеки родини Аркасів.

Книжкові пам'ятки є складовою національного культурного надбання. Зберегти їх, віднайти ключі для розкриття вміщеної в них інформації, забезпечити доступ до документальної спадщини минулих століть «цифровому» поколінню – завдання й обов'язок кожної бібліотеки.

Ірина ДОВГАНЮК,

завідувач сектору рідкісної та цінної книги відділу
зберігання основного фонду Одеської обласної
універсальної наукової бібліотеки
імені М. С. Грушевського.
Одеса, Україна

**З ДОСВІДУ РОБОТИ З РІДКІСНОЮ
ТА ЦІННОЮ КНИГОЮ В ОДЕСЬКІЙ ОУНБ
ІМЕНІ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО**

Одеську обласну універсальну наукову бібліотеку імені М. С. Грушевського (ООУНБ) засновано в 1875 році. Наразі фонд бібліотеки складає понад 1,5 млн томів, з яких близько 30 тисяч – старий фонд, до 1920 року видання. У дореволюційний період фонди бібліотеки часто поповнювалися завдяки даруванням та пожертвуванням. У 1920–1930-ті роки до бібліотеки надходили книжкові фонди скасованих установ, дрібних приватних і великих громадських бібліотек, а також книги, реквізовані у репресованих книголюбів або тих, хто виїхав за кордон. Особливо багато в нашому фонді книг, що надійшли із закритої після революції Одеської громадської бібліотеки. В останні десятиліття фонд бібліотеки також активно поповнювався старовинними виданнями і репринтними книгами, подарованими книголюбам та різними установами.

У двохтисячні роки в бібліотеці назріла потреба у створенні окремого сектору рідкісних і цінних книг для вивчення, наукового опису та пропаганди пам'яток книжкової культури. Почалося виявлення рідкісних і цінних примірників книг, виділення їх в окремий фонд та розміщення в окремому приміщенні. Паралельно розпочалася робота з організації довідкового апарату (карткового каталогу, різних картотек) та внесення книг до електронного каталогу. Наразі триває виявлення в загальному фонді рідкісних і цінних українських видань – українських книжкових пам'яток. У рамках програми зі збереження української спадщини продовжується виявлення в загальному фонді книг, відповідних критеріям Реєстру національного надбання.

Значення книжкової спадщини, що є пам'яттю нації, у розвитку суспільства важко переоцінити. Рідкісна українська книга

потрібна не лише для навчальної та наукової діяльності, вона має історичну цінність, є предметом національної гордості, відіграє значну роль у вихованні молоді. Збереження бібліотечних фондів є проблемою національного значення. Бібліотеки повинні зберігати документи для майбутніх поколінь, забезпечувати доступ до них сьогоденішнім користувачам.

Перед нашою бібліотекою стоїть проблема реставрації та опрацювання цінних книг, оскільки, на жаль, вона не має у своєму розпорядженні ані відповідних приладів для опрацювання, ані фахівців з палітурної справи.

Для популяризації української книги в ООУНБ застосовують різноманітні форми роботи: виставки-презентації, конференції, публікації в інтернеті, оцифрування та опублікування книг, екскурсії, видання друкованих каталогів і анотованих бібліографічних покажчиків книг, інформування за допомогою засобів масової інформації.

У нашому Музеї української книги відвідувачам пропонується поглянути на книгу як на приклад поліграфічного мистецтва, побачити різноманітність її форматів, ознайомитися зі зразками найкращих старовинних ілюстрованих видань, простежити історію побутування книги через власницькі знаки та дарчі написи. У стінах Музею книги завжди демонструються актуальні експозиції, виставки-інсталяції, що має привертати увагу як дорослих, так і молоді. Завдяки Музею втілюється головна мета – надати доступ до видань, зберігаючи при цьому їх первинний вигляд.

Важлива частина книжкового фонду Музею української книги ООУНБ – прижиттєві видання творів діячів культури, літератури та науки, вони заслуговують на особливу увагу і вивчення. Саме такі видання представляють нам особистість і творчість їхніх авторів у новому висвітленні, вони є яскравим документом доби. Це прижиттєві видання Михайла Старицького (історична драма «Богдан Хмельницький»), Михайла Драгоманова, Миколи Маркевича, Василя Стефаника, Степана Васильченка, прижиттєвий «Повний збірник творів Марка Лукича Кропивницького», книга Пантелеймона Куліша 1858 року видання «Григорій Квітка (Основ'яненко) і його повісті», книга «Український народ в його минулому та теперішньому» – перша енциклопедія українознавства (двотомна), яка з'явилася з ініціативи М. Грушевського в 1914–1916 роках, прижиттєві видання українського письменника, бібліографа та фольклориста Михайла Федорича Комарова. У фонді ООУНБ також є збірка «Вик (1798–1898)» 1902 року видання з прижиттєвими публікаціями Михайла Старицького, Івана Франка, Олени Пчілки, Бориса Грінченка, Лесі Українки,

Осипа Маковія, Павла Грабовського, Миколи Вороного та багатьох інших. Збірка «Нива», надрукована в Одесі в 1885 році, містить прижиттєві публікації творів Павла Ніщинського, Дніпрової Чайки, Михайла Старицького, Бориса Грінченка. У херсонському літературному збірнику «Степ» 1886 року видання – прижиттєві публікації творів Івана Карпенко-Карого, Івана Нечуя-Левицького, Дмитра Марковича, Павла Тулуба, Дніпрової Чайки. Цікаво, що на сторінках «Степу» зі своїм прозовим твором, оповіданням «Бідна дівчина», під псевдонімом «Михайло Заволока» дебютував як письменник (тоді він був ще гімназистом) у майбутньому видатний вчений і державний діяч Михайло Грушевський, ім'я якого присвоєно нашій бібліотеці.

У нашому фонді є також видана в Одесі відомим одеським книгопродавцем Є. П. Розпоповим у 1873 році книга мовознавця-лексикографа Фортуната Михайловича Піскунова «Словниця української (або югової-руської) мови».

На форзацах рідкісних українських книг із фонду ООУНБ часто зустрічаються літографовані книжкові знаки, ярлики-наліпки київських палітурників Е. Стршалковського та Д. Ф. Чорнухи, заснованої в 1858 році нотної фірми книговидавця Леона Ідзиковського (1827–1865), типолітографії та палітурної майстерні купця, власника київської друкарні Г. Т. Корчак-Новицького. На форзаці книги українського фольклориста, етнографа і літературознавця Миколи Федоровича Сумцова «Старі зразки української народної словесності» 1910 року видання є овальний власницький штамп з написом «Бібліотека М. Ф. Комарова» та порядковий номер книги, яка стояла на полиці особистої бібліотеки видатного українського бібліографа. Всі власницькі знаки – екслібриси, відбитки печаток, дарчі написи та торгові марки – фіксуються у відповідних картотеках сектору рідкісної книги за алфавітом власників, а також поступово переводяться у цифровий формат. Оцифровуються і враховуються гравюри й авторські ілюстрації у старовинних українських книгах.

У вересні 2022 року в Музеї української книги ООУНБ на виставці «Григорій Сковорода: Україна та Європа мандрівника» було представлено рідкісні старовинні книги українською, англійською, польською, німецькою та французькою мовами, які розповідають про Україну та європейські країни за часів, коли український філософ Григорій Сковорода мандрував тими місцями. Було представлено стародрук 1784 року – книгу «Громадянське або спеціальне право польського народу зі Статутів та Конституції Коронних та Литовських» упорядника Теодора Островського, видану в період, коли Волинь, Поділля та Київське воеводство входили до складу Речі Посполитої, але збері-

гали юридичну та національну автономію; до 25 червня 1840 року там діяв Третій Литовський Статут, який мав значний вплив на правову свідомість українців упродовж понад двісті п'ятдесят років. Також на виставці можна було побачити книгу польського письменника «української школи» Антонія Мальчевського «Марія: українська повість», присвячену подіям XVIII століття в Україні; книгу Юзефа Ігнація Крашевського «Белзька старостийна», присвячену тим самим подіям, та багато інших рідкісних книжок XIX – початку XX століть.

Поряд із обслуговуванням читачів і збереженням фонду завданням наукових бібліотек є введення книг у науковий обіг. Це завдання можна виконати за допомогою оцифрування книг, а також шляхом створення електронних і друкованих каталогів та покажчиків, які розкриватимуть історію формування фонду, його склад, особливості, історичну та культурну значущість окремих примірників і цілих книжкових колекцій.

У 2002 році в ООУНБ підготовлено анотований «Каталог книг польською мовою кінця XVIII – початку XX століття у фондах ООУНБ імені М. С. Грушевського». Мета цього видання – відродити інтерес до іноземної старовинної книги з урахуванням національних особливостей видань окремими мовами народів країн Європейського Союзу. Створення каталогу є результатом досліджень працівників сектору рідкісної книги, які не лише складали бібліографічний опис зазначених іноземних видань, але й вивчали історію кожного окремого примірника. При написанні анотацій до книг особлива увага приділялася виданням і персоналіям, які стосуються історії України. Слідом за описом видання наведено характеристику кожного примірника за методикою, усталеною в інших бібліотеках України. Наразі в бібліотеці завершується складання подібного анотованого «Каталогу книг англійською мовою кінця XVIII – початку XX століття». Надалі передбачається створення каталогів старовинних книг іншими мовами ЄС.

СТОРІЯ ФОРМУВАННЯ
ТА СУЧАСНИЙ
СТАН КОЛЕКЦІЙ
ДОКУМЕНТНИХ
ПАМ'ЯТОК У ФОНДАХ
ІНСТИТУЦІЙ ПАМ'ЯТІ

СЕКЦІЯ 2

Tomas PETREIKIS

Assoc. Prof. Dr.

Martynas Mažvydas National Library of Lithuania.

Vilnius, Lithuania

LITHUANIAN PRESS HERITAGE OF ODESA BEFORE 1919

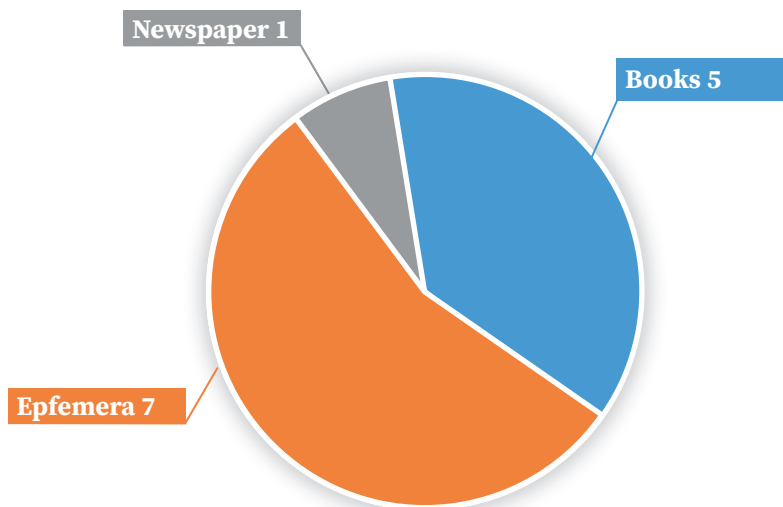
Abstract. The Martynas Mažvydas National Library of Lithuania prepares the retrospective national bibliography “The Bibliography of Lithuania”, which focuses on the publishing output in the Lithuanian language. We are particularly attentive to the press in the national language; therefore, the bibliographic research into this segment of the national heritage was being conducted from 1547 to 1940. We register the Lithuanian press (books, pamphlets, ephemera, graphic and cartographic items, printed music, etc.). The Lithuanian press produced in Odessa has come into our view on several occasions. We have registered 1 book, 4 pamphlets, 7 ephemera items and 1 newspaper.

During the second half of the 19th century, because of poor development of industry in Lithuania, part of Lithuanians emigrated to America or tried finding work in the developing industrial centres of the Russian empire. In Odessa, the first Lithuanians settled in about 1877. The situation was that, in 1864–1904, local Lithuanian communities were prohibited to pursue publishing activities because of the ban of the Lithuanian press in Latin script. Lithuanian publishing centres migrated to Prussia and America. For this reason, there were no conditions for the emergence of Lithuanian publishing in Odessa at that time. In order to escape information divide, Lithuanians in Odessa fairly freely subscribed to Lithuanian press published in Tilzit, Prussia, which was banned in Russia. Secret cultural organizations of Lithuanians in Odessa were emerging. At the end of the 19th century, about 500 Lithuanian families were living in Odessa. 1905 saw the establishment of a Lithuania parish, and there was a parish elementary school operating there. In the same year, a student of Odessa University, Mykolas Sleževičius, represented Lithuanians in Odessa at the Great Vilnius Seimas. 1906 saw the founding of the Association of Lithuanians in

Odessa “Rūta”. It is known that the number of Lithuanians in Odessa grew up to 7,000 in 1914 [5].

Local Lithuanians, after establishing mutual aid societies, began to invite visitors to cultural events organized by them with the help of posters and programmes in Lithuanian and Russian starting with the end of 1904 [1, p. 400]. They cooperated with the local Sczschulze Printers. The first known charity event featuring literary and musical content was held in the Korsak Hall. The price of the distributed programme was 5 copecks [1, p. 47]. In the January of 1905, a Lithuanian soiree with a rather richer programme was held in another hall of Harmonia. It featured a performance of the popular comedy by Vilkutaitis *Amerika pirtyje* (“America in a Bathhouse”). The comedy, alongside with social realities of the life in the Lithuanian countryside, pictures the Lithuanian emigration. The event and the production of its posters needed the permission of the local police. The permission could not be granted without producing parallel posters in Russian. Therefore Lithuanians, not because their national interests but because of administrative pressure, could not afford to dispense with the Russian language.

Lithuanian press of Lithuanians in Odessa in 1904–1919

Though the Sczschulze Printers in Odessa was capable to print Lithuanian posters and programmes at that time, but they clearly lacked Lithuanian print for somewhat larger orders. Therefore, Lithuanians in Odessa produced their first Lithuanian books in Vilnius. The 1905 statute of the above-mentioned mutual aid society was printed in the famous Zavadskis Printers in Vilnius [2, kn. 1, p. 612]. Though in a far-away land, but simpler.

Lithuanian publishers, who had been organizing their illegal trade in Germany and America, had mastered contrafaction, which they also practiced in Russia after the press was lifted. In 1905, there were two books that appeared in America, which presumably were printed in Odessa. They are works with antireligious content by E. Posteris targeted against hierarchs of the Roman Catholic Church *Gyvenimas Švento Tėvo popiežiaus Benedikto IX...* (“Life of the Holy Father the Pope Benedict IX...”) and *Po priedanga šventenybės* (“Under the Cover of Sanctity”). But the authority of the Lithuanian book science has Vaclovas Biržiška pointed out that these booklets were produced at the printing office of the newspaper *Lietuva* in Chicago [2, B. 2, p. 190]. In fact, there were no printers in Odessa at that time which would have been able to produce large-format books of good quality. The book's design and paper, as well as the font used, indicate that it is a product of the publishing trade of Lithuanians in America. Why was Odessa chosen? Though there is no clear answer to this question; presumably, it was an attempt to divert the attention of clerics from Lithuanians in America who were atheists.

A five-year period followed when there was totally no publishing activity by Lithuanians in Odessa. Among the students of scientific disciplines at Odessa University, there was quite a large bunch of Lithuanians, the chemist Viktoras Ruokis among them. He translated into Lithuanian the homeopathy book *Naminis gydymas: visiems suprantamas nurodymas, kaip užlaikyti sveikata* (“Home Treatment: Simple Recommendations How to protect Health”) (1910) edited and published by the apothecary from Odessa Vladislav Korotkevich (Владислав Короткевич). This book with the print run of 2,000 copies was of a fairly large format (248 pages) and was printed at the printing office of the Saint Clement Society in Odessa. Karotkevich had gathered material from works by various homeopathy authorities for his book: Carl Gerhard (1833–1902), Samuel Hahnemann (1755–1843), Richard Hughes (1836–1902), Gottlieb Heinrich Georg Jahr (1800–1875) and Joseph Laurie (died in 1865). The language of the translation was edited by Leonardas Daukša; thus much care was being taken as regards quality [2, kn. 2, p.118]. The book was not entered into trade catalogues of Lithuanian bookshops; its distribution, therefore, was rather limited. But a trilingual advertising poster was produced for trade purposes [3], which announced, in Lithuanian, Polish and Russian, about the appearance of the book. A year later, another homeopathy book by Karotkevich translated by Ruokis appeared: *Kas tai yra homeopatija?* (“What is Homeopathy?”) (1911). This small pamphlet (26 pages) was published by the apothecary himself and printed by the above-mentioned printing office of the Saint Clement Society in Odessa. It was being sold for 25 ko-

pecks [2, kn. 2, p. 523]. Ruokis, after graduating from Odessa University in 1912, went to Moscow to study at the Agricultural Institute there. It is likely that, after the cooperation between Karotkevich and Ruokis discontinued, the publishing of Lithuanian books in Odessa also stopped.

On 30 October 1911, Lithuanian students organized a Lithuanian soiree in Odessa. For that purpose, a programme was published, but its copy did not survive. It is assumable that there might have been more such events, but no ephemera related to them survived. After the German militaries occupied Lithuania in 1915, a considerable number of its people withdrew to Russian provinces. During World War I, the Lithuanian population in Odessa numbered 14 thousand [5]. There was a committee for supporting Lithuanian refugees who suffered from the war operating there. In 1915, the priest Vladislovas Draugelis (1888–1940) published the pamphlet *Šventasis rožančius* (“The Holy Rosary”) produced by the Znanje Printers in Odessa with the print run of 2,000 copies, which was devoted to members of the Living Rosary Association [2, kn. 1, p. 302]. During the war, after the ban of alcohol trade came into force, authorities encouraged anti-alcohol agitation. The war censorship was very strict on publishing at that time, but very loose on anti-alcohol literature. The well-known figure of the Lithuanian national renaissance the priest Antanas Vytartas (1863–1920), who had withdrawn to Odessa from Šiauliai, published the bilingual booklet *Girtuoklio gyvenimas ir mirtis paveiksluose* = *Жизнь и смерть пьяницы в картинкахъ* (“Life and Death of a Drunkard in Pictures = Жизнь и смерть пьяницы в картинкахъ” (1915) produced by the Znanje Printers. This pamphlet satirizes booz [2, kn. 1, p. 353].

During the war, there were several craft training courses, an elementary school and an orphanage operating in Odessa. Lithuanian cultural societies were emerging: 1916 saw the establishment of the Varpas Society and its choir, and 1917, the Sasnauskas Musical Society. There are no known prints serving as an evidence of these organizations. 1917 is the year of the founding of the Lithuanian Council in Odessa; its representatives participated at the session of the Seimas of Lithuanians in Russia, which was held in Petrograd (now Saint Petersburg). In May 1917, the Lithuanian Council addressed local Lithuanians with the request to indicate their nationality during the Odessa Census of the 21–24 of May that year. The proclamation was produced by the Znanje Printers; it did not survive [4]. Lithuanians became increasingly involved into the political life. In 1917, the Cell of Lithuanian Bolsheviks and three Lithuanian sections of the Social Democratic Labour Party (Bolsheviks) were established in Odessa. These sections included about 250 members. In 1919, Lithuanian Bolsheviks in Odessa published the weekly *Lietuvos komunis-*

tas (“The Lithuanian Communist”). It was published for only nearly two months (from the end of June to the beginning of August); the print run was 1,000–1,500 copies. The first two issues were printed by the P. Bemm printers of the Labour Committee, and Volumes 4–9, by the printers *Освобождение труда* (“Liberation of Labour”). The newspaper was edited by a board consisting of local communists, which was changing thrice. After the appearance of 9 issues, the production stopped starting with the 10th of August [3, p. 617].

World War I created conditions for the emerging of an independent Lithuania, which was stabilizing itself with certainty in 1919. A civil war that was going on in Soviet Russia at that time brought significant changes and unsafety; therefore, numerous Lithuanian refugees and former internal migrants decided to return to Lithuania. In 1919–1922, the majority of Lithuanians in Odessa returned to Lithuania. According to the 1926 data, there were about Lithuanians there [5]. There is no data about publishing activities of Lithuanians in Odessa under the totalitarian regime.

Though the heritage of the publishing by Lithuanians in Odessa is not abundant, it signifies a period of the existence of the Lithuanian diaspora within the Russian Empire. Our heritage has become part of that of Ukrain. To our knowledge, the prints that appeared in Odessa are very rare: only one other copy is known, and numerous items have disappeared. For example, the fifth issue of *Lietuvos komunistas* has been lost and only its copy exists. In general, we have no data about the existence of Lithuanian press published in Odessa at Ukrainian libraries. Therefore, if our Ukrainian colleagues find Lithuanian press within their collections, we would gladly record them as resources of the Lithuanian national retrospective bibliography: put them on the portal *ibiblioteka.lt* and enter them into Additions of the “Bibliography of Lithuania”. You are welcome to cooperate. Write us at the e-mail nba@lnb.lt.

Literatūra

1. Lietuvos bibliografija. T. 2. 1862–1904, kn. 2. Vilnius, 1988. (Serija A, Knygos lietuvių kalba).
2. Lietuvos bibliografija. T. 3. 1905–1917. Vilnius, 2006. Kn. 1; kn. 2. (Serija A, Knygos lietuvių kalba).
3. Lietuvos bibliografija. 1823–1940. D. 1. Poligrafinių būdu spausdinti leidiniai, kn. 1. Vilnius, 2018. (Serija B, Periodiniai leidiniai lietuvių kalba).
4. URL: <https://ibiblioteka.lt/metis/>
5. Odesos lietuviai. Iš *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. URL: <https://www.vle.lt/straipsnis/odesos-lietuviai/>

Томас ПЕТРЕЙКІС,

доктор, професор, доцент Литовської
національної бібліотеки ім. Мартінаса Мажвідаса.
Вільнюс, Литва

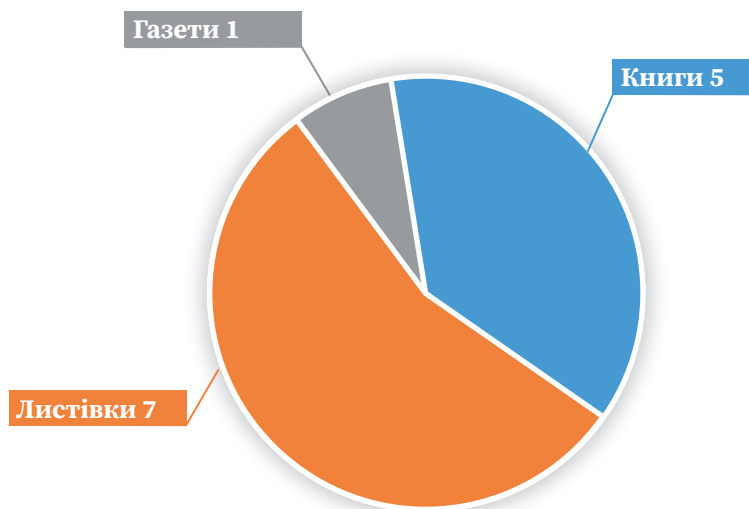
ЛИТОВСЬКА СПАДЩИНА ОДЕСЬКОЇ ПРЕСИ ДО 1919 РОКУ

Анотація. Литовська національна бібліотека ім. Мартінаса Мажвідаса готує до видання ретроспективну національну бібліографію «Бібліографія Литви», зосереджену на видавничій продукції литовською мовою, особлива увага приділяється пресі. Бібліографічне дослідження цього сегменту національної спадщини проводиться за період з 1547 до 1940 року: реєструються книги, брошури, фрагментарні аркушеві матеріали, графічні та картографічні об'єкти, ноти тощо. Литовська преса, видана в Одесі, неодноразово потрапляла в наше поле зору з декількох причин. Ми зареєстрували 1 книгу, 4 брошури, 7 аркушевих матеріалів та 1 газету.

У другій половині XIX століття через слабкий розвиток промисловості в Литві частина литовців емігрувала до Америки або намагалася знайти роботу в розвинених індустріальних центрах Російської імперії. В Одесі перші литовці оселилися приблизно в 1877 році. Складалася така ситуація: у 1864–1904 роках місцевим литовським спільнотам було заборонено проводити видавничу діяльність через заборону друкувати литовську пресу латиною, тому литовські видавничі центри перемістилися до Пруссії або Америки. Тобто в тогочасній Одесі не існувало умов для створення литовського видавництва. Щоб уникнути інформаційного розколу, одеські литовці досить вільно передплачували заборонену в Росії литовську пресу, що видавалася в пруському Тільзіті. В Одесі з'являлися підпільні культурні організації литовців. Наприкінці XIX століття в місті проживало близько 500 литовських сімей. У 1905 році було створено Литовську парафію, при ній діяла парафіяльна початкова школа. Того ж року студент Одеського університету Миколас Слежявічюс представляв литовців Одеси на Великому Вільнюському Сеймі. У 1906 році в Одесі було засновано Товариство литовців під назвою «Рута». Відомо, що в 1914 році кількість одеських литовців зросла до 7 тисяч [5].

Місцеві литовці, заснувавши Товариство взаємодопомоги, починаючи з кінця 1904 року стали запрошувати відвідувачів на організовані ними культурні заходи за допомогою афіш і програм литовською та російською мовами [1, с. 400]. Вони співпрацювали з місцевою друкарнею Шульце. Перший відомий благодійний захід літературно-музичного змісту відбувся в залі Корсаків. Ціна розповсюджуваної програми становила 5 копійок [1, с. 47]. У січні 1905 року в іншій залі, «Гармонії», відбувся литовський вечір з великою програмою: була показана популярна комедія Вілкутайтіса «Америка в лазні» («*Amerika pirtyje*»). Поряд з соціальними реаліями литовського села комедія зображує литовську еміграцію. Для проведення заходу та виготовлення плакатів про нього потрібен був дозвіл місцевої поліції, своєю чергою дозвіл не можна було отримати без виготовлення паралельних плакатів російською мовою. Отже литовці не могли обійтися без російської мови не через власні національні інтереси, а через адміністративний тиск.

Литовська преса в Одесі в 1904–1919 рр.

Хоча одеська друкарня Шульце мала змогу на той час друкувати литовські плакати та програмки, проте для більших замовлень їм явно бракувало литовського шрифту. Тому одеські литовці спочатку друкували свої книжки у Вільнюсі – наприклад, статут вищезазначеного Товариства взаємодопомоги був надрукований 1905 року у відомій друкарні Завадських у Вільнюсі [2, кн. 1, с. 612]. Хоча і в далекій країні, але простіше.

Литовські видавці, які організовували нелегальну діяльність у Німеччині та Америці, освоїли контрафакцію (підробку документів), яку також практикували в Росії, коли преса була заборонена. У 1905 в Америці з'явилися дві книжки, про які говорили, що вони надруковані в Одесі. Це праці з антирелігійним підтекстом Є. Пастері, спрямовані проти ієрархів Римсько-католицької церкви: «*Gyvenimas Švento Tėvo popiežiaus Benedikto IX...*» («Життя святого отця Папи Бенедикта IX...») та «*Po priedanga šventenybės*» («Під покровом святості»). Але авторитет литовського книгознавства Вацловас Біржишка вважав, що ці брошури були виготовлені в друкарні газети «*Lietuva*» в Чикаго [2, кн. 2, с. 190]. Насправді, в тогочасній Одесі не існувало друкарень, які були б здатні випускати книги великого формату гарної якості. Оформлення та папір книги, а також використаний шрифт свідчать, що вона є продуктом видавничої діяльності литовців Америки. Чому обрали Одесу? Чіткої відповіді на це питання немає, можливо, це була спроба відвернути увагу священнослужителів від литовців Америки, які були атеїстами.

Наступні 5 років у литовців Одеси пройшли без видавничої діяльності. Серед студентів наукових факультетів Одеського університету було чимало литовців, один із них – хімік Вікторас Руокіс. У 1910 році він переклав литовською книгу з гомеопатії «*Naminis gydymas: visiems suprantamas nurodymas, kaip užlaikyti sveikata*» («Лікування в домашніх умовах: прості рекомендації, як зберегти здоров'я»). Книга, упорядкована та видана одеським аптекарем Владиславом Короткевичем накладом 2 000 примірників, мала великий обсяг (248 сторінок) і була надрукована в друкарні Товариства святого Климента в Одесі. Короткевич використав для цієї книги матеріали видатних спеціалістів у сфері гомеопатії, таких як Карл Герхард (1833–1902), Самуель Ганеман (1755–1843), Річард Хьюз (1836–1902), Готліб Генріх Георг Яр (1800–1875) та Джозеф Лорі (помер у 1865). Текст перекладу був відредагований Леонардасом Дауксаєм, якості перекладу приділили велику увагу [2, кн. 2, с. 118]. Книга не увійшла до торгових каталогів литовських книгарень, тому її поширення було досить обмеженим. Все ж для торговельних цілей було виготовлено рекламний плакат [3], який литовською, російською та польською мовами оголошував про появу книжки. Через рік, у 1911, з'явилася ще одна книга Короткевича в перекладі Руокіса: «*Kas tai yra homeopatija?*» («Що таке гомеопатія?»). Цю невеличку брошуру (26 сторінок) видав сам аптекар, а надрукувала згадана вище друкарня Товариства святого Климента в Одесі. Продавали її по 25 копійок [2, кн. 2, с. 523]. Після закінчення Одеського університету в 1912 році Руокіс вирушив

до Москви навчатися в сільськогосподарському інституті. Цілком імовірно, що після припинення співпраці між Короткевичем і Руокі-сом припинилось і видання литовських книг в Одесі.

30 жовтня 1911 року литовські студенти в Одесі організували литовський вечір. З цієї нагоди було надруковано програму, але до наших часів вона не дійшла. Можна припустити, що таких заходів було більше, але жодних друкованих пам'яток стосовно них не залишилося. Після того, як німецькі війська окупували Литву в 1915 році, значна частина її населення виїхала в російські губернії. Під час Першої світової війни литовське населення Одеси складало 14 тисяч [5]. Тут діяв комітет підтримки литовських біженців, які постраждали від війни. У 1915 році священник Владисловас Драугеліс (1888–1940) опублікував брошуру «Šventasis rožančius» («Святий Розарій»), виготовлену одеською друкарнею «Знання» накладом 2 000 примірників і присвячену членам Спільноти живого Розарію [2, кн. 1, с. 302]. Під час війни, після вступу в силу заборони торгівлі алкоголем, влада заохочувала антиалкогольну агітацію. Військова цензура тоді була дуже суворою щодо видань, але дуже поблажливо ставилася до антиалкогольної літератури. Відомий діяч литовського національного відродження отець Антанас Витартас (1863–1920), який переїхав до Одеси з Шяуляя, видав двомовний буклет «Girtuoklio gyvenimas ir mirtis paveiksluose = Жизнь и смерть пьяницы въ картинках» («Життя та смерть пияка в картинках»), виконаний друкарнею «Знання». Об'єктом сатири цього памфлету є пияцтво [2, кн. 1, с. 353].

Під час війни в Одесі діяли декілька литовських ремісничих курсів, початкова школа та дитячий будинок. Виникали литовські культурні спілки: у 1916 році було створено Товариство та хор Варпаса, у 1917 – Музична спілка Саснаускаса. Друкованих доказів існування цих організацій не існує. 1917 року була заснована Литовська рада Одеси, представники якої брали участь у сесії Сейму литовців Росії, який відбувся у Петрограді (нині Санкт-Петербург). У травні 1917 року Литовська рада звернулася до місцевих литовців з проханням зазначити свою національність під час одеського перепису населення 21–24 травня того ж року. Звернення було надруковане друкарнею «Знання», до наших днів не збереглося [4]. Литовці все більше втягувалися у політичне життя. У 1917 в Одесі було створено осередок литовських більшовиків та три литовські осередки Соціал-демократичної робітничої партії (також більшовицької). Ці осередки налічували близько 250 членів. У 1919 році литовські більшовики Одеси видавали тижневик «Lietuvos komunistas» («Литовський комуніст»). Виходив приблизно два місяці (з кінця червня до початку серпня), наклад становив 1 000–

1 500 примірників. Перші два випуски виготовила друкарня П. Бемма з Трудового Комітету, а номери 4–9 – друкарня «Освобождение труда». Газету редагувала колегія з місцевих комуністів, склад якої тричі змінювався. Вийшло 9 номерів, з 10 серпня випуск припинився [3, с. 617].

Перша світова війна створила умови для зародження незалежної Литви, яка з 1919 року впевнено стабілізувалася. Громадянська війна, яка в той час тривала в радянській Росії, призвела до значних змін і небезпек, тому численні литовські біженці та колишні внутрішні мігранти вважали за краще повернутися до Литви. У 1919–1922 роках більшість литовців Одеси повернулася на батьківщину. За даними 1926 року, їх кількість становила 957 осіб [5]. Відомостей про видавничу діяльність литовців в Одесі за часів тоталітарного режиму немає.

Хоча спадщина видавничої справи литовців в Одесі небагата, вона свідчить про період існування литовської діаспори у складі Російської імперії. Наша спадщина стала також певною мірою частиною української. Знаємо, що видання, надруковані в Одесі, є великою рідкістю: відомі лише одиниці, переважна кількість об'єктів зникла. Наприклад, п'ятий номер «Lietuvos komunistas» втрачено, існує лише одна копія. Загалом ми не маємо даних з українських бібліотек щодо наявності литовських видань, надрукованих в Одесі. Тому якщо наші українські колеги знайдуть їх у своїх фондах, ми залюбки зафіксуємо їх як ресурси литовської національної ретроспективної бібліографії: розмістимо на порталі *ibiblioteka.lt* та внесемо у додаток «Бібліографія Литви». Запрошуємо до співпраці. Пишіть нам на e-mail: nba@lnb.lt.

Список використаної літератури

1. Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 2: 1862–1904, kn. 2. Vilnius, 1988.
2. Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 3, 1905–1917. Vilnius, 2006. Kn. 1; kn. 2.
3. Lietuvos bibliografija. Serija B, Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940. D. 1. Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai. Kn. 1. Vilnius, 2018.
4. URL: <https://ibiblioteka.lt/metis/>
5. Odesos lietuvių. Iš *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. URL: <https://www.vle.lt/straipsnis/odesos-lietuvių/>

Олександр БУЛИГА,

директор КЗ «Рівненський обласний
краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради.
Рівне, Україна

КНИГОЗБІРНЯ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТІРЯ УНІЙНОЇ ДОБИ

Зібрання книг Почаївської обителі було одним із найкращих серед василіанських чернечих осередків, воно містило найцінніші та найдавніші книжкові пам'ятки. У каталозі інкунабул відділу стародрукованих і рідкісних видань НБУВ зафіксовано дві книги інкунабул василіанського монастиря в Почаєві [5, с. 30; 92].

Каталог палеотипів НБУВ репрезентує 19 одиниць із Почаївської обителі. Серед них переважають видання з друкарень італійських, німецьких, французьких і польських міст [9, № 95; 161; 211; 261; 325; 369; 438; 705; 767; 995; 1009; 1197; 1325; 1348; 1354; 1921; 1924; 2277; 2311].

Книгозбірня Почаївського монастиря почала формуватися ще в початкову добу його існування, коли він був православним. Найдавніші відомості про монастирські книги містить «Список речей монастиря Почаївського, відданих Неофітові Архієпископу Софійському 1617 р. 20 січня» [6]. У ньому зафіксовано 17 назв православних книг, здебільшого богослужбових, Почаївського монастиря [2, с. 251–252].

Окремі рукописні джерела, що походять із православних монастирів, після закінчення їх функціонування як православних обителей були передані до архіву Почаївського Успенського монастиря. На це вказує справа обсягом 114 аркушів «Про фундуші Пересопницького та Клеванського монастирів», розпочата 1490 року та закінчена 1780 [3, арк. 2]. Вона входила до «Опису справ Духовного Собору Почаївського монастиря за 1458–1833 рр.». Можна припустити, що разом із документами з Пересопниці до Почаєва, найімовірніше, потрапили і богослужбові книги, серед яких і славнозвісне «Пересопницьке Євангеліє» (1556–1561).

Частина православного доробку залишалася в чернечих обителях після їх переходу в унію. Так, за спостереженнями Я. Ісаєвича, «...в деяких греко-католицьких монастирських книгозбірнях впродовж XVIII ст. зберігалися також рукописні книги православ-

них авторів, у тому числі й підручники». Прикладом цьому є те, що «...у бібліотеці Почаївського монастиря виявлено поетику Феофана Прокоповича...» [8, с. 75]. Відомо, що раніше він викладав риторику та поетику у Львівському колегіумі [12, с. 24]. 1702 р., прибувши до православної обителі Почаєва як уніат, повернувшись у православ'я (після відбуття єпитимії), він міг там особисто створити цю працю.

Зберігаючи книжкові набуток своїх попередників, почаївські василіани примножували їх книжкову спадщину, на це вказують документальні джерела. В. Бочковська зазначає: «Візитаційні описи Почаївського монастиря дозволяють реконструювати склад бібліотеки в різні роки, починаючи з 1714 року (часу першої уніатської візитації) і по 1831 (рік переходу монастиря під юрисдикцію російської церкви). Аналіз цих документів свідчить про те, що бібліотека поповнювалася постійно як друкованими, так і рукописними книгами, написаними різними мовами» [1, с. 22].

Як дослідила В. Лось, у книзі видатків Почаївського монастиря під 1785 роком йдеться про закупівлю 5 книг: однієї – з теології, другої – з життя Папи Климента XIV, три інші мають прикладний характер (лікарський poradnik, кухарська книга). Купувалися монастирями й газети (зокрема з Варшави). Загалом, протягом 1772–1789 рр. Почаївським монастирем було придбано книг на суму 1 464 злотих. 1788 року в книзі витрат Почаївського монастиря повідомляється, що заплачено 21 злотий за транспортування книг з Відня [11, с. 129]. Книги дарували обителі й світські особи.

Наприкінці XVIII ст. монастирська книгозбірня містилась у приміщенні, де проживали ченці. Як свідчить візитація Почаївського монастиря від 16 травня 1799 року, бібліотека й архів не мали ще належного місця та займали дві келії на верхньому поверсі [2, с. 247]. Відоме ім'я одного з монастирських архіваріусів, який виконував також обов'язки бібліотекаря, це Корнелій Лаврович. У 1775 році йому виповнилося 64 роки, 18 з них він перебував у чернецтві [2, с. 127]. Згідно з документами, які віднайшла М. Підлипчак-Маєрович, бібліотечна зала (яка могла виконувати функції читальної зали. – Прим. О. Б.) розташовувалася на хорах одного з монастирських храмів, а найцінніші книги зберігалися в головній бібліотеці обителі [15, s. 151].

1820 року в Почаївській обителі зберігалася найбільша кількість книг (2 507 од.) серед василіанських монастирів, які мали навчальні заклади [11, с. 137]. Формування цієї книгозбірні здійснювалось через дарування від ченців, які населяли обитель, а також через офіри від митрополитів, єпископів. Відповідно до власниць-

кого запису в книзі київського друку «Бесіди на 14 посланій Павла» (1623), архімандрит Почаївського монастиря Мардарій Столпинський купив це видання за 40 зл., згодом передав його обителі [2, с. 127–128]. Після смерті суперіора Почаївського монастиря Ієронима Калітинського було описано його майно, у тому числі книги (51 назва польських і латинських книг та 15 назв руських книг), деякі з них визначено передати до бібліотеки обителі [2, с. 128].

Гроші на придбання книг надавав і монастир. В. Бочковська зауважує: «Нагодою для купівлі книг було перебування монахів на студіях у Римі, Відні, Кракові, Браунсберзі. 1774 р. ксьондзу Пьотровському Почаївський монастир надав 50 червоних золотих за книги Римські до бібліотеки, які мали бути відправлені до монастиря» [2, с. 130–131]. О. Сидор переконаний, що монастирська бібліотека формувалася за рахунок книг із Європи, зокрема з Рима, де зосередився осідок унійних прокураторів при Святійшому Престолі (тоді ними були василіани) [16, с. 165].

Робота чернечих бібліотек відбувалася згідно з капітульними постановами Василіанського чину, ними керувалися монастирські бібліотекарі. На цю посаду їх призначав Чин. Вони формували й зберігали книжкове зібрання та архів обителі, до їх обов'язків також входило вести запис діянь василіан загалом та окремі «домашні» хроніки. У 1772 році «Правила ведення бібліотек», а також рішення про щорічне надання коштів на бібліотечний розвиток у розмірі п'яти відсотків від монастирського прибутку, були унормовані у василіанських Конституціях, надрукованих оперативного року в Почаєві [19, с. 137–138].

Поповнювали бібліотеку й видання, що побачили світ у монастирі, зокрема книги освітнього характеру. У травні 1828 року було отримано дозвіл «від Віленського Цензурного Комітету на вільний випуск із Почаївської Василіанської Друкарні твору під заголовком “Буквар для навчання юнацтва читанню російською, польською, та слов'янською...”» [7, арк. 96].

Після входження Почаївського монастиря у юрисдикційне підпорядкування Православної церкви Московської патріархії (1831) бібліотека, більша частина якої комплектувалася в унійну добу, значною мірою була розформована та покинула обитель. Бібліотекар, магістр ієромонах Євгеній, 24 серпня 1832 року рапортував Духовному собору, що «приведення до порядку Лаврської бібліотеки закінчено» [17, арк. 93 зв.]. Відповідно до указу Синоду від 30 жовтня 1833 року за № 8082, Успенському Почаївському монастирю було наказано: «Книги, які складають монастирську бібліотеку або стосуються різ-

них родів вченості, здебільшого Латинською мовою, і досить відомих авторів, як корисні для Православного Духовенства, замість залишення в Лаврі віддати в бібліотеку Волинської семінарії» [4, арк. 2 зв.].

У такий спосіб завершилась історія формування василіанської почаївської бібліотеки. Її плідне комплектування, розпочате в період входження монастиря під юрисдикцію Константинопольської патріархії, представниками Московської було призупинено. Найцінніші предмети монастирської книгозбірні продовжували покидати обитель. У другій половині XIX ст. православна Почаївська бібліотека знову втрачає свої манускрипти, скомплектовані до 1831 року. Після указу Синоду від 11 грудня 1874 року про поповнення фондів музею Київської духовної академії (КДА) рукописами та найціннішими в науковому сенсі книгами з монастирів Київської й Волинської єпархій, книги з лаврської бібліотеки, у тому числі й ті, що комплектувались у василіанську добу та ще залишилися в обителі, були передані до Києва [18, с. 125].

У 1923 році разом з бібліотекою КДА до Всенародної бібліотеки України (ВБУ, нині НБУВ – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського) надійшло 419 книг, що походили з Почаївського монастиря. Значна їх частина була складовою колишньої василіанської бібліотеки. Проте кількість почаївських книжок, які зараз зберігаються у фонді відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ, складає 460 одиниць. Це пов'язано з тим, що 1893 року в Житомирі було відкрито «Волинське єпархіальне давньосховище», до якого передано частину книг із Почаївської лаври [13, с. 293]. До ВБУ вони надійшли в середині 30-х років XX ст. вже з радянського Житомира, де на той час перебували в місцевому музейному закладі. На це вказує печатка «Бібліотека Обласн. н/д краєзнавчий музей у м. Житомирі» на одному з палеотипів книгозбірні Почаївського монастиря [9, № 161].

На книгах почаївської василіанської бібліотеки, що зараз зберігаються у вищезгаданому фонді Інституту книгознавства НБУВ, також міститься інформація про місце їх початкового перебування. Зокрема на них зафіксовані провенієнції (власницькі записи) чорним чорнилом з написами про їхню належність Почаївській обителі [14, с. 257]. Збережена частина цієї бібліотеки тепер знаходиться у фонді «Бібліотека Почаївської Свято-Успенської лаври» відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ. Її досліджують сучасні книгознавці.

Загалом питання формування чернечої книгозбірні Почаївського монастиря потребує подальшого вивчення, тобто виявлення

нових джерел, які дадуть можливість відобразити повну картину зачаткування, становлення, розвитку та здобутків монастирської бібліотеки в унійний період, а також її подальшої долі. Дослідникам ще належить детально проаналізувати склад, зміст та інші аспекти функціонування василіанської книгозбірні Почаївського монастиря.

Список використаної літератури

1. Бочковська В. Почаївський духовний осередок в історії та культурі українського народу: характеристика нових джерел дослідження. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка*. 2009. № 13, вип. «Українознавство». С. 21–25.
2. Бочковська В. Г. Почаївський духовний осередок в історії і культурі українського народу XVIII–XIX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка МОН України. Київ, 2018. 406 с.
3. Опис справ Духовного Собору Почаївського монастиря за 1458–1833 рр. 1 березня 1897 р. – грудень 1929 р. *Державний архів Тернопільської області*. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 150. 541 арк.
4. Укази урядового синоду, протокол собору Лаври та переписка Волинської Консисторії про порядок збереження монастирських книг та рукописів. 8 лютого 1834 р. – 31 жовтня 1836 р. *Державний архів Тернопільської області*. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 874. 13 арк.
5. Зданевич Б. І. Каталог інкунабул / Центр. наук. б-ка АН УРСР. Київ : Наук. думка, 1974. 252 с.
6. Список церковних речей відданих Софійському архієпископу Неофіту. 20 січня 1617 р. *Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. Ф. 238. Спр. 31. 6 арк.
7. Справа про позов Почаївського монастиря проти Львівського братства за друкарню. 1671–1829 рр. *Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. Ф. 231. Спр. 129. 97 арк.
8. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / відп. ред. Ю. Ясіновський ; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2002. 520 с.
9. Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки имени В. И. Вернадского НАН Украины / сост.: М. А. Шамрай, Б. В. Грановский, И. Б. Торбаков. Киев : Наук. думка, 1995. 550 с.
10. Кунанець Н. Е. Бібліотека Почаївської Успенської лаври та її роль у соціально-комунікаційних процесах. *Рукописна та книжкова спадщина України : археогр. дослідж. унікальних арх. та бібл. фондів*. Київ, 2012. Вип. 16. С. 235–248.
11. Лось В. Е. Уніатська Церква на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.: організаційна структура та культурно-релігійний аспект / відп. ред. Л. А. Дубровіна. Київ, 2013. 300 с.

12. Махінько А. І. До історичного портрету Феофана Прокоповича. *Сторінки історії* : зб. наук. пр. / Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т». 2016. Вип. 42. С. 21–30.
13. Мяскова Т. Є. Бібліотека Свято-Успенської Почаївської Лаври у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації* : матеріали міжнар. наук. конф. (6–8 жовт. 2020 р.) / НАНУ, НБУВ, Асоц. б-к України, Рада директорів наук. б-к та інформ. центрів акад. наук – членів МААН ; відп. за вип. М. В. Іванова. Київ, 2020. С. 291–294.
14. Мяскова Т. До історії та сучасного стану бібліотеки Свято-Успенської Почаївської лаври. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського* / редкол.: В. Горовий (голов. ред.), Ю. Половинчак, Л. Чуприна [та ін.] ; відп. ред. С. Закірова ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. Київ, 2022. Вип. 63. С. 251–262.
15. Piślypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu. *Acta Universitatis Wratislaviensis*. 779. Wrocław, 1986. 272 s.
16. Сидор О. Почаївська графіка XVIII – початку XIX століть. *Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво* : матеріали I міжнар. наук. конф. (Львів, 23–24 листоп. 2009 р.). Львів, 2009. С. 162–182.
17. Книга протоколів розгляду вхідних паперів на засіданнях так званого Собору Почаївської лаври за 1832 р. 10 січня 1832 р. – 24 грудня 1832 р. *Центральний державний історичний архів України, м. Львів*. Ф. 684. Спр. 3274. 177 арк.
18. Шаріпова Л. В. З історії рукописного зібрання Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії. *Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів*. Київ, 1993. Вип. 1. С. 123–133.
19. Шкраб'юк П. В. Монаший Чин Отців Василіян у національному житті України. Львів : ВВП «Місіонер», 2005. 439 с. + 56 вкл.

Юрій ЛЕВЧЕНКО,

завідувач відділу інформаційно-бібліографічної
роботи НБ Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова,
кандидат історичних наук.
Київ, Україна

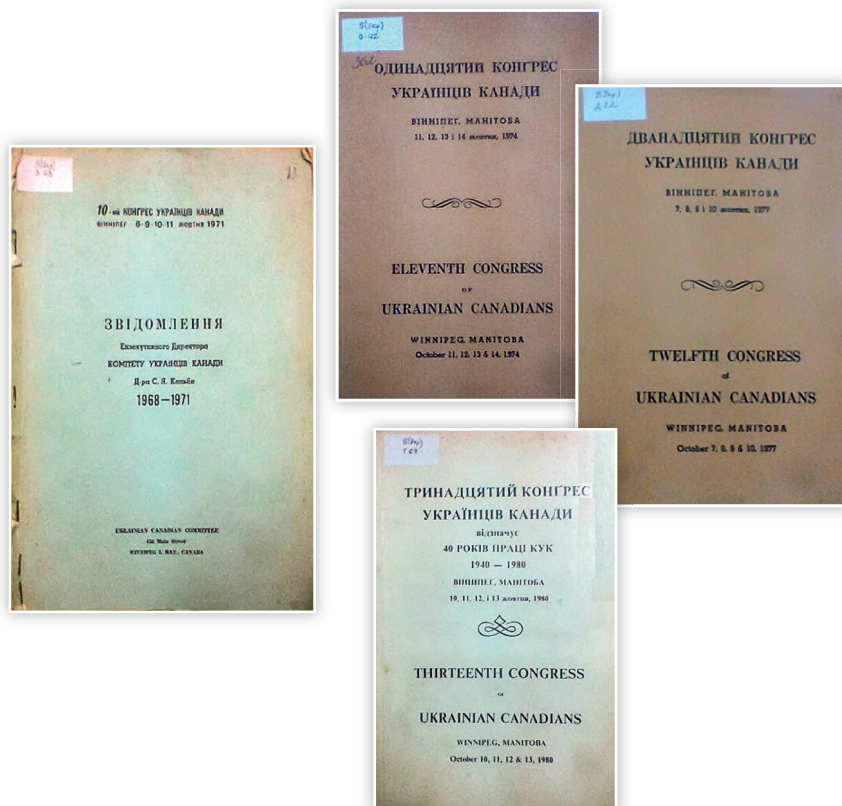
**ДОКУМЕНТИ КОМІТЕТУ «УКРАЇНЦІ КАНАДИ»
(КУК) У КОЛЕКЦІЇ ВИДАНЬ І ДОКУМЕНТІВ,
ПЕРЕДАНИХ СЛУЖБОЮ ЗОВНІШНЬОЇ
РОЗВІДКИ УКРАЇНИ ДО НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

Комітет українців Канади (з 1989 – Конгрес українців Канади) – національна координаційна рада українських політичних і громадських культурних організацій та церков, яка водночас є представницькою організацією українців у Канаді. Він утворений у листопаді 1940 року за ініціативою канадського уряду з метою забезпечення ефективної участі українців у боротьбі проти німецького нацизму. Після Другої світової війни комітет заснував Фонд допомоги українців Канади (сприяв організації навчання української мови в канадських школах і закладах вищої освіти) та Українське центральне допомогове бюро в Лондоні (здійснювало підтримку українських біженців у Європі), які забезпечували збереження етнічної та духовної самобутності української еміграції. У 1940–1980-х рр. діяльність конгресу спрямовувалася на об'єднання зусиль українців Канади для допомоги українському народові в боротьбі за незалежність: проводилися заходи з відзначення національних свят та історичних дат з життя українського народу; здійснювались акції протесту проти русифікації України; засуджувались переслідування українських дисидентів; підтримувалась діяльність «Голосу Америки». Від проголошення незалежності України Конгрес співпрацює з українськими державними організаціями та установами [1, с. 14–25; 8, с. 248–249].

5 грудня 2012 року Служба зовнішньої розвідки України передала Національному педагогічному університету імені М. П. Драго-

манова 1 837 найменувань друкованих видань української діаспори для подальшого їх використання у викладацькій, науковій та дослідницькій діяльності. На початку 2013 року ця література була отримана Науковою бібліотекою університету, де вона зберігається як окрема колекція. Щоб відрізнити видання колекції від інших надходжень, було ухвалено рішення позначити їх латинською літерою «R» (від латинського «raritas» – раритет, рідкісний) та кожному примірникові присвоїти порядковий номер. Відповідно, колекція отримала нумерацію R-1 – R-1996 [6, с. 17–18].

У колекції зберігаються збірники матеріалів 10–13-го конгресів українців Канади, що відбулися, відповідно, у 1971, 1974, 1977 і 1980 роках (номери в колекції – R-325, R-326, R-880, R-1682). Вони містять: програми конгресів; матеріали пленарних сесій; звіти відділів; доповіді; резолюції; привітання учасників конгресу; промови спеціально запрошених гостей [3–4; 9; 11]. У колекції зберігається

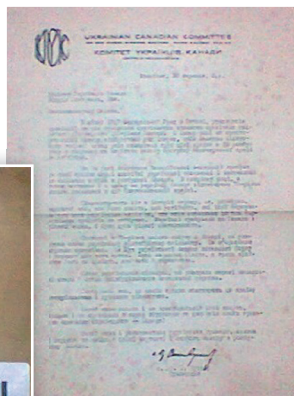
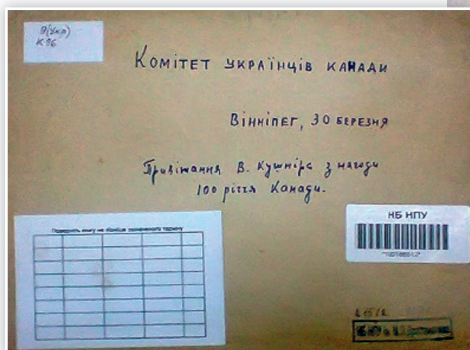

також програма відзначення 60-річчя проголошення самостійності та соборності Української держави 18 лютого 1978 року (містить історичні відомості про Акт злуки УНР і ЗУНР в єдину соборну Українську державу та про відділ КУК у Монреалі (Канада)), один випуск Бюлетеня Комітету українців Канади за березень-квітень 1979 року (6 статей з української культури та історії, повідомлення про життя української діаспори в Канаді), номери в колекції – R-994 і R-839 [2;10].

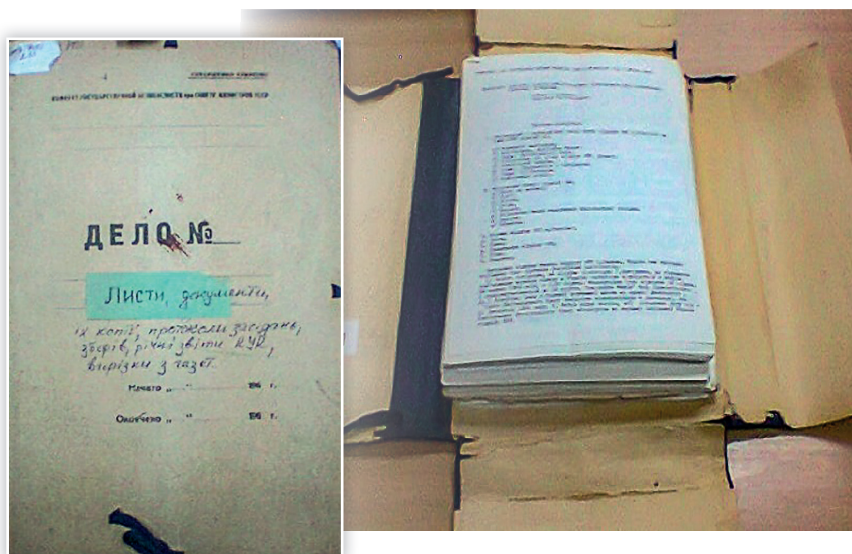
Окрім друкованих видань у колекції представлено окремі документи Комітету українців Канади – листівка «Привітання президента Комітету українців Канади В. Кушніра з нагоди 100-річчя Канади» (R-1512) та добірка документів «Листи, документи, їх копії, протоколи засідань, зборів, річні звіти КУК, вирізки з газет» за 1981–1986 роки (R-1751).

Листівка – це аркуш паперу формату А4, на якому згори донизу подано: логотип і назву організації англійською та українською мовами; місце і дату створення документа; привітання Федерального уряду в Оттаві з «першим 100-річчям Канади», в якому розкрито історію українців (від перших поселенців до сучасності (1967)) та їх внесок у розбудову Канади; підпис та ініціали президента Комітету українців Канади. На звороті аркуша надруковано портрет, можливо Василя Кушніра, однак точно невідомо. Листівка зберігається у поживклому від часу конверті формату А5 з чорнильним надписом на лицевому боці: «Комітет українців Канади. Вінніпег, 30 березня. Привітання В. Кушніра з нагоди 100-річчя Канади» [5].

Добірка документів зберігається у великій архівній теці «ДЕЛО» 1960-х років, що має три зав'язки та позначення приналежності до організації – «Комитет государственной безопасности при Совете министров УССР». У ній зібрано різні документи Комітету українців Канади, більшу частину з яких складають протоколи: загальних річних зборів відділу КУК від 27 квітня 1983 та 30 квітня 1984; засідання президії комітету КУК від 17 жовтня 1981 та 5 березня 1983; засідань управи відділу КУК від 11 червня 1984 та 12 лютого 1985; ширшого засідання управи відділу КУК від 30 січня 1984, 10 вересня 1984, 11 вересня 1984, 1 жовтня 1984, 28 листопада 1984, 21 січня 1985, 25 лютого 1985, 27 травня 1985, 17 червня 1985 та 26 серпня 1985; засідання виконавчої президії КУК від 23 серпня 1982, 19 листопада 1982, 11 грудня 1982, 15 квітня 1983, 27 травня 1983 та 16 квітня 1984; виконавчої відділу КУК від 8 березня 1984, 19 березня 1984 та 12 квітня 1984. Також тут можна знайти: різні внутрішні документи КУК, такі як «Принципові засади Комітету українців Канади» (7–10 жовтня 1983); різноманітні брошури та запрошення на культурні заходи, які проводив КУК; різного роду англомовні статті, газетні та журнальні вирізки про представників українського дисидентського руху – Валентина Мороза, Івана Дзюбу, Миколу Горбала, Данила Шумука та інших. Крім документів КУК зустрічаються окремі документи інших організацій – Українського конгресового комітету Америки, Світового українського визвольного фронту, «Американці в обороні людських прав в Україні», з якими співпрацював комітет. Окрім до-

кументів у папці зберігаються 10 різноманітних видань (брошур і окремих випусків періодичних видань): «Ukrainian independence January 22, 1918: a historical background» (1974); Бюлетень Суспільної Служби Українців Канади. Чис. 4 (20). (1983); «American for human rights in Ukraine: annual activities report» (1985) тощо [7].

Отже, колекція видань і документів, переданих Службою зовнішньої розвідки України, містить різноманітні документи Комітету українців Канади. Друковані видання представлено збірниками матеріалів конгресів, пам'ятною брошурою та одним випуском бюлетеня, що були видані в 70–80-х роках ХХ ст. Своєю чергою, документи, які зберігаються в колекції, належать до першої половини 80-х років (1981–1985) ХХ ст. і є діловою документацією комітету. Враховуючи історико-політичні умови другої половини ХХ ст., не дивно, що ці видання та документи потрапили до спецхрану органів державної безпеки та зберігалися там до передання нашої бібліотеці. На сьогоднішній час вищезгадані видання й документи Комітету українців Канади втратили колишнє ідеолого-політичне значення та перетворилися на джерела вивчення історії української діаспори й еміграції в Канаді. Сподіваюся, що з часом вони привернуть увагу українських дослідників, будуть ретельно вивчені та, як наслідок, стануть основою для ґрунтовних історичних праць.

Список використаної літератури

1. Бажан О. Г. Конгрес українців Канади. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій [та ін.]. Київ : Наук. думка, 2008. Т. 5 : Кон-
Кю. С. 14–15.
2. Бюлетень комітету Українців Канади. Відділ Монреаль. 1979. Число 3/4
(березень–квітень). 28 с.
3. Дванадцятий конгрес Українців Канади: Вінніпег, Манітоба 7, 8, 9 і 10 жов-
тня, 1977 / накладом Комітету Українців Канади. Вінніпег, 1977. 187 с.
4. Звідомлення Екзекутивного директора Комітету Українців Канади док-
тора С. Я. Кальби. 1968–1971: 10 Конгрес Українців Канади, Вінніпег, 8-9-
10-11 жовтня 1971. Вінніпег : Ком. українців Канади, 1971. 190 с.
5. Кушнір В. [Привітання з нагоди 100-річчя Канади] : листівка. [1967]. 1 арк.
6. Левченко Ю. І. Колекція видань та документів, переданих Службою зов-
нішньої розвідки України, у фонді Наукової бібліотеки Національно-
го педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. *Реабілітована
література* : покажч. колекції видань та документів, переданих Служ-
бою зовніш. розвідки України до Наук. б-ки НПУ ім. М. П. Драгоmano-
ва / уклад. Ю. І. Левченко. Київ, 2019. С. 17–37.
7. Листи, документи, їх копії, протоколи засідань, зборів, річні звіти Коміте-
ту Українців Канади, вирізки з газет / [Комітет Українців Канади]. [Він-
ніпег], [1982–1986]. 511 арк.
8. Макар В. Ю. Конгрес українців Канади. *Енциклопедія сучасної України* :
у 30 т. / редкол.: І. М. Дзюба [та ін.]. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН
України, 2014. Т. 14 : Кол–Кос. С. 248–249.
9. Одинадцятий конгрес Українців Канади. Вінніпег, Манітоба, 11, 12, 13 і 14
жовтня, 1974. Вінніпег : Накладом Ком. Українців Канади, 1974. 246 с.
10. Пропам'ятна програма в річницю проголошення самостійності і собор-
ности Української Держави 18-го лютого 1978 / Ком. українців Канади
відділ у Монреалі. Монреаль, 1978. 36 с.
11. Тринадцятий конгрес українців Канади відзначає 40 років праці КУК.
1940–1980: Вінніпег, Манітоба 10, 11, 12 і 13 жовтня 1980 / накладом Ком.
Українців Канади. Вінніпег, 1980. 266 с.

Олена ЯКОВЕНКО,

завідувач відділу теорії та історії бібліотечної справи
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
кандидат історичних наук.

Світлана САРНАВСЬКА,

молодший науковий співробітник відділу теорії
та історії бібліотечної справи Національної бібліотеки
України імені В. І. Вернадського.
Київ, Україна

**ОСОБОВІ КОЛЕКЦІЇ У СКЛАДІ ФОНДУ
ОСНОВНОГО ЗБЕРІГАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Формування національного інформаційного ресурсу України здійснюється в результаті реалізації процесів пошуку, збирання, опрацювання, накопичення та зберігання інформації. Найважливішим складником ресурсної бази є універсальний за видовим складом, унікальний за змістом, інформаційним і культурним значенням документний фонд, який становить понад 16 млн од. зб., щороку надходить понад 70 тис. од. зб. нових документів.

Фонд Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) формувався з перших років існування бібліотеки (1918) шляхом передання націоналізованих книгозбірень, бібліотек різних установ і закладів освіти, приватних книжкових зібрань [2]. Більшість документів має цінні прикмети того часу: екслібриси, автографи, маргінальні записи видатних особистостей.

Центральне місце у фонді НБУВ належить 10-мільйонному фонду основного зберігання, складником якого є фонд колекційних зібрань, структурований за окремими колекціями, що сформовані за шрифтовою та форматною ознаками, критеріями рідкості й цінності. Нині цей фонд налічує 43 колекції та становить близько 180 тис. од. зб. Колекції зберігаються переважно у своєму первісному складі. До кожного колекційного зібрання складено паспорт, де зазначено короткі відомості про власника колекції, тематичний

склад, мовну характеристику, хронологічні межі фонду, сучасне місце знаходження представлених документів.

Фонд колекційних зібрань поділяється таким чином: колекції колишніх київських закладів освіти й установ; колекції зарубіжних видавців; сформовані зібрання. Найбільший складник фонду колекційних зібрань – це особові колекції видатних діячів науки, культури, освіти, передані до НБУВ у різні періоди її діяльності. Коротко охарактеризуємо кожну з особових колекцій.

До колекційного зібрання **Айзенштока Ієремії Яковича (1890–1989)** увійшли видання середини XIX – другої пол. XX ст. з літературознавства, мистецтвознавства, етнографії, фольклору, книгознавства, філософії, педагогіки, історії, економіки, релігії, політики і музики, а також художня література українською, російською, польською, англійською мовами.

У книгозбірні **Білодіда Івана Костянтиновича (1906–1981)** наявні видання кінця XVIII – другої пол. XX ст. з філології, слов'янського мовознавства, лінгвістики, літературознавства, історії мов, соціолінгвістики, лексикології, лексикографії; художня література українською, російською, польською, англійською мовами.

Приватне зібрання **Бунге Миколи Християновича (1823–1895)** включає видання XVIII–XIX ст. з питань економіки, статистики, фінансового права, філології, географії, математики, медицини та релігії, переважно опубліковані російською мовою, а також українською, польською, чеською, латинською, французькою, італійською, англійською, німецькою мовами.

Збірка **Воліна Марка Самойловича (1900–1983)** представляє комплекс документів (книг, періодичних видань) з питань історії КППРС, опублікованих українською та російською мовами.

У приватному зібранні **Глушкова Віктора Михайловича (1923–1982)** містяться видання XX ст. з кібернетики, математики, обчислювальної техніки українською, російською, англійською мовами.

Колекційне зібрання **Грінченка Бориса Дмитровича (1863–1910)** містить книги, брошури, відбитки статей з періодичних видань і збірників, альбомів з різних галузей науки, культури, громадського життя та виробництва: біології, географії, права, економіки, історії України й зарубіжних країн, педагогіки, філософії, мовознавства, літературознавства, етнографії, фольклору, мистецтвознавства, освіти, релігії, промисловості, сільського господарства. У колекції багато довідкових видань різних видів, репрезентовано художні твори багатьох українських і зарубіжних письменників. Видання представлені українською, російською, польською, німець-

кою, англійською, французькою мовами і датовані кінцем XVIII – початком XX ст.

До зібрання **Желехівського Богдана Івановича (1912–2003)** увійшли документи XX ст. з історії, філософії та релігієзнавства, літературно-мистецька й науково-популярна література, художні твори, художньо-публіцистичні, періодичні видання, календарі, альманахи українською, російською, французькою, німецькою, англійською мовами.

Колекція **Коваля Віктора Савовича (1925–2014)** містить видання з історії Другої світової війни, української проблематики в міжнародних відносинах 1939–1945 рр., національно-визвольної боротьби ОУН–УПА українською, російською та іноземними мовами.

Тематичний склад бібліотеки **Костомарова Миколи Івановича (1817–1885)** – видання початку XVII–XIX ст. з питань історії, археології, філології, філософії, педагогіки, географії, права, бібліотекознавства російською мовою, є також видання українською, болгарською, польською, чеською, словацькою, сербською, хорватською, грецькою, латинською, французькою, італійською, англійською, німецькою мовами.

У колекції **Кримського Агатангела Юхимовича (1871–1942)** – видання XVII – першої пол. XX ст. з історії релігії Сходу, історичної географії, етнографії, археології, антропології, міфології, мовознавства, історії літератури й мистецтва, права, філософії, релігії; пам'ятки писемності й народної поезії, галузеві енциклопедії, словники; повні комплекти російських та іноземних сходознавчих журналів; твори східних і європейських авторів мовою оригіналу та в перекладі. У колекції представлені: арабістика, іраністика, тюркологія, візантієзнавство, семітологія, індологія, китаїстика, славістика, зокрема майже всі твори А. Ю. Кримського російською та українською мовами.

Зібрання **Кротеви́ча Євгена Максимовича (1884–1968)** містить видання XIX – середини XX ст. з історії, етнографії, літературознавства, мовознавства та мистецтвознавства; науково-популярну, науково-публіцистичну літературу, літературно-художні твори, українські альманахи, енциклопедії, словники, періодичні видання. Найціннішу частину цієї книгозбірні становить відділ «Україніка», де зібрано багато різних видань творів Т. Г. Шевченка, документів про його життя та творчість. Видання українською, російською, польською, англійською, німецькою, грецькою, французькою мовами.

Переважно більшість видань колекційного зібрання **Лазаревського Олександра Матвійовича (1834–1902)** становлять джерелознавчі видання, історико-археографічні описи окремих місць-

востей України, історичні, статистично-економічні огляди окремих губерній і повітів України. У зібранні наявні календарі й місяцеслов'я XVIII ст. Видання опубліковані українською, російською, польською, чеською, латинською, французькою, німецькою, англійською мовами й датовані XVII – початком XX ст., зокрема є рідкісні стародруки XVII–XVIII ст.

Зібрання **Ландкофа Самуїла Наумовича (1887–1970)** репрезентує переважно видання XIX–XX ст. з питань держави, права, юридичних наук, економіки, науки й освіти, філософії, релігії, історії, довідники, енциклопедії, бібліографічні покажчики українською, російською, німецькою, французькою, англійською, болгарською, чеською, латинською та іншими мовами.

Колекція **Ліпатова Юрія Сергійовича (1927–2007)** вміщує велику кількість документів XIX–XX ст. з хімії, біології, машинобудування, техніки. Широко представлені довідкові видання, література з мовознавства, літературознавства, мистецтвознавства, історії, філософії, релігії, культури українською, російською та іноземними мовами.

До зібрання **Лук'яненка Левка Григоровича (1928–2018)** увійшли видання, датовані XX ст. з питань суспільствознавства, художня література українською та російською мовами. Нині колекція продовжує поповнюватися.

Цінність книгозбірні **Маслова Сергія Івановича (1880–1957)** у тому, що в ній представлено книги й періодичні видання з питань філології, історії, літератури, книгознавства, є рукописні пам'ятки давніх часів (XVI–XVII ст.), 92 стародруки, серед яких – твори українських письменників XVII ст. Документи представлені українською, російською, литовською, польською, чеською, грецькою, латинською та іншими мовами.

Бібліотека **Микитенка Івана Кіндратовича (1897–1937)** складається з його рукописів, листування, фотографій, театральних афіш, особистих документів, різних матеріалів 1920–1930-х рр. про літературне, театральне й громадське життя, з української й світової літератури, виданої в XX–XXI ст. українською, російською та іноземними мовами.

У зібранні **Михайленка Петра Петровича (1914–2008)** – документи з права, кримінології та юриспруденції, публіцистична, художня література, довідкові, енциклопедичні видання українською та російською мовами кінця XIX – початку XXI ст.

Колекційне зібрання **Непокупного Анатолія Павловича (1932–2006)** включає праці лінгвістичного характеру – порівняль-

но-історичне мовознавство, славістика-балтистика, надруковані в Росії, Польщі, Латвії, Литві. Видання переважно середини ХХ ст. – початку ХХІ ст., опубліковані російською мовою, а також українською, польською, чеською, латинською, французькою, італійською, англійською, німецькою, балтійськими мовами.

Колекційне зібрання **Онищенка Олексія Семеновича (1933 р. н.)** містить документи з питань історії, науки та культури, художню літературу ХХ ст. українською й російською мовами. Колекція продовжує поповнюватися.

У колекції **Полика Володимира Івановича (1952 р. н.)** – книги ХХ–ХХІ ст. з археології, релігії, історії; художня література українською, російською та іноземними мовами. Зібрання також продовжує поповнюватися.

Сікорський Іван Олексійович (1842–1919) зібрав значну приватну бібліотеку наукової, художньої, довідкової літератури. Профіль колекційного зібрання – книги медичного змісту, видання з психіатрії, психології, природознавства, загальної статистики, філософії; художня література другої половини ХVІ – початку ХХ ст.; є раритетні видання з історії медицини, з-поміж яких три інкунабули. Значну частину бібліотеки І. О. Сікорського становлять галузеві вітчизняні й зарубіжні періодичні видання англійською, латинською, російською, французькою, німецькою мовами.

У зібранні **Сиротініна Миколи Миколайовича (1896–1976)** – широкий спектр видань з медицини (переважна більшість з фізіології та патофізіології) середини ХХ ст. російською та англійською мовами.

У складі бібліотеки **Степовика Дмитра Власовича (1938 р. н.)** – документи з образотворчого мистецтва, мистецтвознавства, літературознавства, релігієзнавства, історії другої половини ХХ – початку ХХІ ст. українською, російською, англійською, вірменською, латинською мовами.

Книгозбірня **Соколова Юрія Матвійовича (1889–1941)** містить видання з етнографії, фольклору, мови та літератури, історії, словники, біографічні матеріали, які належать до ХІХ–ХХ ст., переважно українською, російською, іншими мовами.

До складу колекції **Попова Павла Миколайовича (1890–1971)** входять праці з питань літературознавства, мистецтвознавства, етнографії, фольклору, релігії, довідкова література, збірники численних наукових конференцій, спеціальні видання про життя та творчість Г. С. Сковороди, Т. Г. Шевченка. Видання датовані ХVІ–ХХ ст., українською, російською, польською, старослов'янською мовами.

У колекції **Табачника Дмитра Володимировича (1963 р. н.)** – документи з права, економіки, філософії, релігієзнавства, українознавства, суспільствознавства, державотворення, політології, освіти, культури, туризму; альманахи, книги з мистецтвознавства, альбоми репродукцій, довідкова, художня література, періодичні видання другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. українською, російською, англійською, французькою, німецькою, словацькою, іспанською, польською, чеською, грецькою, грузинською, італійською, шведською, киргизькою мовами та на івриті.

У 2022 р. до складу фонду колекційних зібрань надійшла колекція **Чистяка Дмитра Олександровича (1987 р. н.)**, яка містить художню літературу ХХ–ХХІ ст. українською, російською та іноземними мовами.

Сьогодні фонди НБУВ продовжують поповнюватися новими колекційними зібраннями, що зберігаються як в основному, так і в спеціалізованих фондах бібліотеки. Інформація про зібрання представлена в колективних і одноосібних монографіях, наукових публікаціях співробітників різних структурних підрозділів НБУВ. Зокрема, нещодавно вийшов друком перший випуск довідника [1], готуються наступні його випуски. Кожне з колекційних зібрань своєрідне, має свою історію формування і надходження до бібліотеки, а отже потребує поглибленого фондознавчого, бібліотекознавчого, джерелознавчого дослідження.

Список використаної літератури

1. Історичні бібліотечні зібрання та колекції у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : довідник. Вип. 1. Історичні бібліотеки державних навчальних установ Києва / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Г. І. Ковальчук ; відп. ред. вип.: Т. Є. Мяскова, О. В. Заєць. Київ, 2020. 300 с.
2. Яковенко О. Г. Історичні аспекти формування фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2012. Вип. 34. С. 171–188.

Ніна ХІВРЕНКО,

головний бібліотекар

Національної історичної бібліотеки України.

Київ, Україна

КОЛЕКЦІЯ ПРИЖИТТЄВИХ ВИДАНЬ КЛАСИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст. НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ

Фонд Національної історичної бібліотеки України (НІБУ), який нараховує більше 700 тисяч одиниць, – це зібрання цінних документів XV–XIX ст. і сучасної наукової літератури з питань світової та вітчизняної історії, суміжних історичних дисциплін. Стародруковані, унікальні видання XIX–XX ст. сформовано в тематичні колекції, які зберігаються в науково-дослідному відділі стародруків, цінних і рідкісних видань. Одна з таких колекцій – «Прижиттєві видання класиків української літератури XIX – початку XX ст.», яка є важливим джерелом вивчення літературної спадщини періоду, що надзвичайно багатий славними іменами, самобутніми творами та розмаїттям тем і жанрів.

У нашій колекції зберігається понад 200 примірників, серед яких рідкісні видання творів Т. Г. Шевченка, І. П. Котляревського, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, І. К. Карпенка-Карого, Марка Вовчка, І. Я. Франка та багатьох інших письменників. Крім того, до складу колекції увійшли праці видатних учених, громадських діячів, істориків, які залишили особливий слід і в художній літературі (це, зокрема, твори М. С. Грушевського, В. К. Винниченка, М. І. Костомарова, А. Ю. Кримського).

За своєю культурно-історичною цінністю більшість прижиттєвих видань має статус книжкових пам'яток.

«Прижиттєві видання класиків апріорі вважаються цінними: саме в них виражається воля автора. Значення має порядок, у якому він розташував свої твори у виданні, оформлення, яке він схвалив. Склад та зовнішній вигляд видання засвідчують книжкову культуру певної епохи, адже в наступних перевиданнях це може бути втраченим» [5, с. 33].

Літературна спадщина Великого Кобзаря належить до скарбниці світової культури, а його прижиттєві видання стали раритетами ще в середині XIX століття. Окрасою нашої колекції є шевченківський «Кобзар» 1860 року, надрукований коштами українського цукрозаводчика П. Ф. Симиренка в друкарні П. О. Куліша, та останнє прижиттєве видання Тараса Григоровича «Букварь Южнорусский» 1861 року.

Першодруки поеми «Енеїда» І. П. Котляревського також мають надзвичайну бібліографічну цінність, у бібліотеках світу і приватних колекціях їх збереглося небагато. «[...] перша ластівка українського національного відродження – невеличка книжка, од якої не тільки початок нового українського письменства рахуємо, а й новий етап позначаємо в історії українського народу», – писав про видання поеми літературний критик С. О. Єфремов [2, с. 180]. У колекції НІБУ маємо один примірник другого видання славнозвісної поеми:

Енеида на малороссійській язык перелиціюванная И. Котляревским. Ч. 1 / И. Котляревский. – 2-е изд. – Санкт-Петербург : Тип. Ивана Глазунова, 1808. – 148, 26 с.

На звороті обкладинки нашого примірника – екслібрис археографа й археолога **Невоструєва Капітона Івановича (1815–1873)** – «Из библиотеки К. И. Невоструева».

Численні провенієнції на сторінках видань свідчать про належність їх до приватних бібліотек відомих бібліофілів. На прижиттєвих виданнях Пантелеймона Олександровича Куліша (всього в колекції 17 примірників) екслібриси:

– *Комарова Михайла Федоровича*, письменника, перекладача, фольклориста, лексикографа;

– *Алешо Олександра Гавриловича*, антрополога, етнографа та дослідника спадщини Хведора Вовка;

– *Дорошенка Дмитра Івановича*, українського політичного діяча, дипломата, публіциста.

Штампи власників книг – Тимченка Євгена Костянтиновича, Попільницького Олексія Захаровича, Дорошенка Володимира Вікторовича – мають місце на книгах Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, О. Ю. Кобилянської, І. Я. Франка та інших.

Об'єктом окремих книгознавчих досліджень є дарчі та власницькі написи на теренах книг. Бібліографічний опис таких примірників та інформацію про дарувальників подано в першому випуску анотованого ілюстрованого каталогу «Видання з автографами українських діячів науки і культури» [1].

Серію друкованих каталогів колекції науково-дослідного відділу стародруків, цінних та рідкісних видань у 2018 році поповнив каталог «Прижиттєві видання класиків української літератури XIX – початку XX ст.», підготовлений до 80-річчя Національної історичної бібліотеки України.

«Перед читачем – літопис вітчизняної літератури, мозаїчна історико-літературна хроніка... коли гортаєш сторінки цього видання, немов провадиш розмову із тими книгами, які побачили світ понад сто років тому. Прижиттєві видання українських класиків іще містять у собі дух епохи, могутність їхніх ідей і енергію їхнього творчого завзяття», – таку схвальну оцінку цієї праці дає доктор філологічних наук Олена Віталіївна Романенко [7, с. 7].

Сподіваємося, що каталог допоможе дослідникам національної книги, бібліографам, книгознавцям, літературознавцям і всім, хто цікавиться історією літератури XIX – початку XX ст., ознайомитися з виданнями, які стали окрасою українського художнього слова доби модернізму.

Сьогодні, в умовах динамічного поширення нових інформаційних технологій, провідним напрямом діяльності Науково-дослідного відділу стародруків, цінних та рідкісних видань Національної історичної бібліотеки України є збереження книжкових пам'яток та їх дослідження, популяризація унікальних книжкових колекцій, що є ресурсною базою, підґрунтям для книгознавчих досліджень.

Список використаної літератури

1. Видання з автографами українських діячів науки і культури : кат. колекції наук.-дослід. від. стародруків, цін. та рідкіс. видань Нац. іст. б-ки України. Вип. 1 / Нац. іст. б-ка України ; уклад. Н. О. Горська ; ред.: О. І. Марченко, С. І. Смілянець, К. Г. Таранюк-Русанівський. Київ, 2017. 208 с.
2. Єфремов С. О. Історія українського письменства / вид. за допомоги М. Дмитрієва. [Київ] : Укр. учитель, [1910]. 466, XVI с.
3. Історія української літератури. У 2 т. Т. 1. Дожовтнева література / АН УРСР. Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка ; голов. ред. І. О. Дзеверін ; відп. ред. М. Т. Яценко. Київ : Наук. думка, 1987. 629, [2] с. : портр.
4. Ільницька Л. І. Перше видання «Енеїди» (1798) І. П. Котляревського у бібліотеках, музеях, архівах світу : історико-книгознав. дослідж. / Л. І. Ільницька ; відп. ред. Л. В. Сніцарчук ; НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. Львів, 2020. 249 с.
5. Ковальчук Г. Прижиттєві та посмертні видання Т. Г. Шевченка у фондах відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Бібл. вісн.* 2014. № 6 (224). С. 33–38.

6. Народжені Україною = Рожденные Украиной = Born by Ukraine : меморіальний альб. : у 2 т. / голов. ред. О. Онопрієнко. Київ : Євроімідж, 2002. (Золота книга. Золоті імена України).
Т. 1 : А–К. 896 с. : фот.
Т. 2 : Л–Я. 895 с. : іл.
7. Прижиттєві видання класиків української літератури XIX – початку XX ст. : кат. колекції наук.-дослід. від. стародруків, цінних та рідкісних видань Нац. іст. б-ки України / Нац. іст. б-ка України ; уклад. Н. Д. Хівренко ; ред.: О. І. Марченко, С. І. Смілянець. Київ, 2018. 104 с.
8. Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923 : бібліогр. покажч. : у 3 т. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: О. С. Онищенко (голова) [та ін.]. Київ, 2003. (Національна бібліографія України).
Т. 1 : 1798–1911. 676 с.
Т. 2 : 1912–1923. 690 с.
Т. 3 : 1798–1923. 667 с.
9. Українська літературна енциклопедія : у 5 т. / НАН України. Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка / відп. ред. І. О. Дзеверін. Київ : Голов. ред. ім. М. П. Бажана, 1988.
Т. 1 : А–Г. 536 с. : іл., фот.
Т. 2 : Д–К. 576 с. : іл., фот.
Т. 3 : К–Н. 493 с. : іл., фот.
10. Українські письменники : біобібліогр. слов. : у 5 т. / голов. ред.: О. І. Білецький [та ін.]. Київ : Держлітвидав України, 1960–1965.
Т. 2 : Дожовтневий період (XIX – поч. XX ст.). А–М. 752 с.
Т. 3 : Дожовтневий період (XIX – поч. XX ст.). И–Я. 806 с.
11. Українські письменники. Біографії. Огляди творчості. Літературні напрямки і течії : літературознав. слов.-довід. / уклад. М. І. Преварська. Київ : Велес, 2013. 368 с. : портр.

Олена СПАССКОВА,

директор бібліотеки Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського,
кандидат мистецтвознавства.

Одеса, Україна

**КОЛЕКЦІЯ КНИГ З ІСТОРІЇ МИСТЕЦТВА
ПРОФЕСОРА Б. В. ВАРНЕКЕ В БІБЛІОТЕЦІ
УНІВЕРСИТЕТУ імені К. Д. УШИНСЬКОГО**

У фонді цінної та рідкісної літератури бібліотеки Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського особливе зацікавлення викликає приватна колекція видатного літературознавця та культуролога професора Бориса Васильовича Варнеке. Вона налічує 3 443 примірники: це література з історії культури та мистецтва, всесвітньої історії та історії України, археології, мовознавства, літературознавства та педагогіки.

Б. В. Варнеке – видатний учений, який є гордістю Одеси, автор численних фундаментальних досліджень з історії античного театру, що не втратили своєї актуальності й понині. Перша наукова праця Варнеке «Нариси з історії давньоримського театру» стала основою його докторської дисертації, захищеної на початку 1903 року [1, с. 18].

У 1905 році вийшла його наступна книга «Спостереження над давньоримською комедією. До історії типів», яка принесла автору відомість у наукових і театральних колах [4, с. 87]. Саме тоді Варнеке остаточно визначився з вибором основної теми своїх наукових досліджень, а саме – історія античного театру. Цій темі він ніколи не зраджував, хоча загальне коло інтересів ученого було широким – про це свідчить видана в Одесі в 1925 році брошура «Бібліографічний список наукових праць професора Б. В. Варнеке» [3].

1910 рік у біографії Варнеке став знаменним: він переїхав до Одеси і очолив кафедру класичної філології Новоросійського університету. А у вересні 1911-го професора було обрано деканом історико-філологічного факультету Одеських жіночих педагогічних курсів [2, с. 26]. Так він став однією з найпомітніших постатей одеського наукового життя першої чверті ХХ століття.

Зважаючи на все вищезазначене, стає зрозумілим, що більшість книг із книжкової колекції Варнеке присвячено саме античності. Значне місце в колекції посідають видання іноземними мовами, зокрема знаходимо декілька видань німецькою мовою:

1) Мистецтво та історія. Ч. 1. Ілюстрації стародавньої історії / під ред. д-ра Г. Лукенбаха, проф. гімназії в Карлсруе ; за підтримки Мін-ва юстиції, культури та освіти. 5-те, допов. вид. Мюнхен ; Берлін : надрук. і видано Р. Ольденбургом, 1904. На обкладинці містяться дві гравюри, що зображують античні монети: на давньогрецькій бачимо Посейдона та Афіну, а на давньоримській – капітолійську вовчицю. Там же, під гравюрами, є дві ціни: 1,50 марки за брошуру, та 1,80 марки за видання у твердій палітурці. Варто зазначити, що в бібліотеці університету зберігається саме другий варіант;

2) Довідник з історії мистецтва Антона Шпрінгера. Т. І. Античність / під ред. Удольфа Міхаеліса. Дев'яте видання. Лейпциг : вид-во Е. А. Геємана. 1911. Книга містить 995 ілюстрацій, розміщених безпосередньо у тексті, а також 15 таблиць з гравюрами, виконаними у техніці мецо-тинто, або так званих «англійській манері»;

3) Державний музей Берліна: короткий опис античних скульптур у старому музеї. Вид. третє. Берлін, Лейпциг : Асоц. наук. видавців Вальтер де Грюйтер і компанія, 1922. Довідник має детальну карту музею та вкладку із зображеннями античних скульптур (80 ілюстрацій). Також на обкладинці вказано ціну від друкарні: 8 марок.

Окремо варто згадати книги, надруковані в Одесі. Так, у фонді нашої бібліотеки зберігається унікальний примірник – «Атлас з історії стародавнього мистецтва», укладений та виданий у 1907 році професором Новоросійського університету Олексієм Андрійовичем Павловським. Атлас, що містився в картонній теці, складався з титульного аркуша із зображенням Афінського акрополю, анотації від укладача, 50 аркушів фотографічних таблиць з 642 малюнками пам'яток стародавнього мистецтва. Примірник, який зберігається в нашій бібліотеці, має повний набір сторінок, пошкодженою є лише картонна тека. На титульній сторінці є дарчий надпис від професора О. А. Павловського: «Глубокоуважаемому Борису Васильевичу Варнеке от составителя».

У колекції Б. В. Варнеке зберігаються також два примірники журналу «Музей Імператорської Одеської спілки історії і старожитностей». На жаль, першого видання цього журналу в нашій бібліотеці немає. Випуск 2-й, присвячений теракоті, був виданий А. А. Деревицьким, О. А. Павловським і Е. Р. фон Штерном, хранителем музею. Видання надруковано в Одесі у 1898 році, у друкарні А. Шульце, що

розташовувалася на вул. Ланжеронівській, 36. У журналі представлено частину колекції теракоти з археологічного музею міста Одеси, наявної на момент публікації (кінець XIX ст.). Примірник, що зберігається в бібліотеці, має повний набір сторінок. На титульний сторінці – власний підпис Варнеке.

Випуск 3-й присвячено Феодосії та її кераміці. Журнал видано в Одесі в 1906 році, також у друкарні А. Шульце. У цьому випуску представлено частину колекції феодосійської кераміки з археологічного музею нашого міста. Видання добре збереглося та має повний набір сторінок. У журналі є примітки Варнеке німецькою мовою.

Усі три одеські видання оцифровано та розміщено на сайті бібліотеки університету ім. П. Д. Ушинського в розділі «Рідкісна та цінна книга» (library.pdpu.edu.ua).

У колекції Варнеке також знаходимо дві книги мистецтвознавця, професора Е. Р. Фельсберга, який у 1905–1918 роках викладав у Імператорському Юр'євському університеті, нині це Тартуський університет (Естонія):

1) Гіпсові зліпки з Музею Художніх Мистецтв при Імператорському Юр'євському університеті. Юр'єв : друк. К. Маттісена, 1913;

2) Одна червонофігурна чаша з Музею Художніх Мистецтв при Імператорському Юр'євському університеті. Юр'єв : друк. К. Маттісена, 1915.

Збереглося й 4 випуски часопису «Праці секції мистецтвознавства» Інституту археології та мистецтвознавства Російської асоціації науково-дослідних інститутів суспільних наук. Усі вони були видані в Москві відповідно в 1926, 1928 та 1930-му роках і містять статті з теорії та історії мистецтва.

Унікальною в колекції Варнеке є книга Стефана Таранушенка «Мистецтво Слобожанщини XVII–XVIII ст.», видана Харківським музеєм українського мистецтва в 1928 році. Обкладинка видання, створена Іваном Падалкою, містить графічне зображення козака Мамає у техніці «дереворит».

Незважаючи на свій дослідницький універсалізм, Варнеке ніколи не зраджував темі античності, що стала лейтмотивом усієї його наукової діяльності. Вчений мав неймовірний дар вживатися в античні часи, ніби він сам був очевидцем всього, що тоді відбувалося. При цьому він умів розмовляти з епохою її мовою, роблячи її зрозумілою читачеві.

Отже, можемо зазначити, що професор Б. Варнеке мав багату приватну бібліотеку, яка дозволяла йому досліджувати епоху античності і як філологу, і як історику, і як мистецтвознавцю. Саме тому

щасливе поєднання справжньої вченості та емоційності автора, закоханого в предмет дослідження, й досі робить публікації Варнеке важливими для сьогоденної науки.

Список використаної літератури

1. Букач В. М. Історики Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : біогр. слов. Одеса : ПНПУ, 2020. 112 с.
2. Добролюбский А. Из истории Педагогического университета. *Дерибасовская-Ришельевская : одес. альм.* 2004. Кн. 18. С. 8–31.
3. Немченко І. В. Варнеке Борис Васильович. *Енциклопедія Сучасної України* / за ред.: І. М. Дзюби, А. І. Жуковського, М. Г. Железняка [та ін.]. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2005. Т. 4. URL: <https://esu.com.ua/article-33195> (дата звертання: 19.12.2022).
4. Одеські історики : енциклопед. вид. Т. I (початок XIX – середина XX ст.) / за ред. В. А. Савченка. Одеса : Друк. дім, 2009. 480 с.

Валентина МАКОВСЬКА,

заступник директора з наукової роботи
та інформатизації Хмельницької обласної
універсальної наукової бібліотеки.
Хмельницький, Україна

**ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ
КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ
У ФОНДАХ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОУНБ**

Питання збереження бібліотечних фондів, і особливо рідкісних та цінних видань, дуже важливе. З плином часу вагомість збереження рідкісних видань як культурних цінностей зростає, стає все більш актуальним і складним завданням.

Створення публічної бібліотеки на Поділлі, зібрання (комплектування) її фондів розпочалося ще в кінці XIX ст. у Кам'янці-Подільському, але в різні історичні періоди частини фонду бібліотеки втрачалися, зокрема, фонди були повністю знищені під час Другої світової війни. Відновлення фонду почалося в 1944 році після звільнення області, вже у м. Проскурові. Фонд обласної бібліотеки створювався майже заново – за рахунок уцілілого фонду міської бібліотеки, подарунків громадян і деяких видань, віднайдених мешканцями Кам'янця-Подільського, а також завдяки перерозподілу з бібліотек інших областей та республік. Книжкові надбання тих років склали основу фонду рідкісних видань, сьогодні вони є перлинами фонду наукової бібліотеки.

Фонди було втрачено, але у спадок залишилось унікальне друковане видання – «Каталогъ книгъ и периодическихъ изданій Каменец-Подольской русской публичной библиотеки», надрукований у 1898 році в друкарні М. Глікіна, що дає можливість відтворити картину наявності періодичних видань у бібліотеці на той період [2, с. 214].

Зібрання раритетних періодичних видань у фондах бібліотек – це першоджерельна база вивчення історії розвитку системи зародження та розповсюдження преси. Такі зібрання відображають історію зародження і розвитку різних систем надходження та зберігання подібного інформаційного ресурсу, дозволяють отримувати

потрібну наукову інформацію та досліджувати читацькі уподобання населення того часу.

Преса є ще й елементом національного життя, одним із найважливіших знарядь пропаганди політичних ідей, формування і вираження громадської думки, поширення наукових знань, інформації про внутрішні та зовнішні проблеми держави. Будь-які зміни в суспільному житті негайно відображаються в друкованих засобах інформації, тобто преса – дзеркало щоденного життя народу.

Одним із основних напрямів діяльності Хмельницької ОУНБ є вилучення в окрему колекцію фонду періодичних видань з 1757 по 1931 рік. Більшість з них – це цікаві зразки поліграфічного і художнього оформлення минулих століть. Кожний представлений у фонді документ несе інформацію про життя, культуру, уподобання мешканців тих далеких часів. Сьогодні наукова бібліотека робить все для того, щоб у повному обсязі забезпечити їх зберігання. Поряд із дбайливим збереженням, чітким обліком рідкісних видань минулих століть бібліотека вирішує ще одне не менш важливе завдання – зробити ці рідкісні видання надбанням громадськості області, включити їх у науковий обіг.

Основним напрямом популяризації ретроспективних періодичних видань бібліотека обрала укладання каталогів і створення електронних баз даних.

Пропонований вашій увазі каталог «Періодичні видання кінця XVIII – початку XX століття у фондах Хмельницької ОУНБ» є підсумком роботи колективу з упорядкування та дослідження фонду цінних і рідкісних періодичних видань [3]. За кілька років роботи колектив опрацював увесь масив періодики, об'єднав краєзнавчі видання та періодику загальнодержавного характеру в одну колекцію. Мета видання – розкрити картину суспільного життя Поділля через вивчення періодики та презентувати її широкому загалу. Тривалий час цей масив інформації був, по суті, недоступний читачам, хоча і відображений у карткових каталогах бібліотеки.

Каталог пропонує перелік наявних періодичних видань, які виходили через визначені проміжки часу та були засобом поширення інформації, вираження і формування громадської думки. Це газети, журнали, альманахи, періодичні зібрання, бюлетені тощо.

Якими вони були в Україні? Чим жило суспільство з кінця XVIII до початку XX століття? Які проблеми вирішувало, чого прагнуло? Відповіді на ці питання для допитливого читача можна відшукати в періодиці того часу.

До першого розділу каталогу увійшли видання Подільської та Волинської губерній кінця XIX – початку XX століття. Зокрема

варті уваги офіційні й одночасно релігійні видання – єпархіальні відомості. Ми маємо у фонді Волинські єпархіальні відомості (1886–1914), які з 1867 по 1908 рр. виготовлялись у друкарні Почаївської лаври – у м. Кременець, а з 1908 р. – у Житомирі, та невелику кількість номерів (за 7 років) Подільських єпархіальних відомостей, що видавалися з 1862 по 1905 рік у Кам'янці-Подільському. Склалися видання з офіційної та неофіційної частин: у першій друкувалися урядові постанови, розпорядження Найсвятішого Синоду, накази єпархіальної влади, єпархіальна хроніка, повідомлення про призначення священників на посади, про їхні нагороди, вакантні посади в парафіях, маршрути архієреїв під час об'їзду єпархії та ін.; у другій – матеріали з повсякденного життя православного духовенства Поділля та Волині, замітки й повідомлення про різні події культурно-освітнього та громадського життя в єпархії, історико-географічні описи парафій, розвідки з історії, археології й етнографії Поділля, проповіді та богословські праці архієреїв, спогади, епістолярії, некрологи, бібліографічні нотатки тощо.

Про події краю можна дізнатись і з окремих номерів «Подольских губернских ведомостей» [4]. Газета стала першим у Кам'янці-Подільському періодичним виданням, уперше вийшла 3 (15) січня 1838 року. Складалася також із двох частин – офіційної та неофіційної. Незмінно друкувалася в друкарні Подільського губернського правління. Газета виходила майже 80 років, що є рекордом для Кам'янця-Подільського, і жодного разу не змінювала назви, останній номер вийшов 6 (19) травня 1917 року. Видавалася з метою інформування про події в Російській імперії в цілому та в Подільській губернії зокрема, про деякі події у світі. Додатком до неї виходили друком «Прибавления Подольских губернских ведомостей», які містили різнопланові оголошення.

На початку XX століття починають з'являтися і галузеві видання краю, зокрема цікавою є «Ветеринарная Хроника Подольской губернии», видана Подільським губернським земством. У ній розглядалися ветеринарні проблеми, що виникали в місцевих громадах (у другій половині XIX – на поч. XX століття), та шляхи їх вирішення. Публікувалися відомості про поширення в Подільській губернії повально-заразних захворювань у домашніх тварин, а також інструкції щодо лікування цих хвороб. Важливою складовою видання є статистичні дані щодо надання ветеринарної допомоги свійським тваринам за населеними пунктами [2, с. 15, с. 33].

Цікаву інформацію доніс до нас і номер «Подольского хозяина» за 1917 рік, який видавався для популяризації галузей сільсько-

го господарства та розвитку сільськогосподарської промисловості. У представленому номері подано практичні поради щодо техніки побудови сільської печі-калорифера. Читачів інформують про способи застосування приладу для висушування овочів і фруктів [5, с. 5], опубліковано багато рекламних оголошень.

Економічні питання також були досить актуальними. У 1912 році виходив «Экономический листок Подольского губернского земства». Журнал відображав економічне життя Подільської губернії, в тому числі й кооперацію. Виходив 1-го та 15-го числа кожного місяця за редакцією голови Подільської губернської земської управи П. М. Александрова. З 1913 по 1916 рік виходив журнал «Экономическая жизнь Подолии», на зміну якому прийшов «Экономический листок земского управления Подольской губернии». Матеріали часопису висвітлювали загальний стан і розвиток економічного життя місцевих громад, пропонували заходи для його поліпшення. У 1927 році з'явився щомісячний бюлетень «Экономика и статистика Проскуровщины», який висвітлював найголовніші питання економіки вже округу, а не губернії, та оприлюднював статистичні дані.

У другому розділі каталогу «Загальнодержавні періодичні видання кінця XVIII – початку XX століть» представлено періодику, починаючи з 1757 року; розпочинає розділ видання «Ежемесячные сочинения, к пользе и увеселению служащие». Це перший щомісячний науково-популярний і літературний журнал, надрукований гражданським шрифтом у Російській імперії. Видавався Петербурзькою академією наук в 1755–1764 роках. У журналі публікувалися статті визначних російських вчених з історії, природничих наук, переклади європейських учених і філософів, твори російських літераторів.

Цікавим з наукової точки зору є й комплект видання «Записки Наукового товариства імені Шевченка» (1906–1910). Це періодичне (а згодом неперіодичне) видання Наукового товариства імені Тараса Шевченка виходило у Львові впродовж 1892–1937 років. Особливий внесок у розвиток «Записок» зробив Михайло Грушевський, за його редакцією вийшло 107 томів. Видання мало сталу структуру: кілька великих статей, часто з продовженням, розділи наукової хроніки, критики, бібліографії та рецензій. У розділах бібліографії та рецензій друкувалися огляди часописів і видань Російської імперії, Польщі, Угорщини, Німеччини та інших країн. До 1914 року вони складали третину обсягу.

Всього в каталозі (http://ounb.km.ua/vidanya/2022/2022_10_13_1_1_1.pdf) наведено опис 66 періодичних видань: офіційних, суспільно-політичних, наукових, науково-популярних, виробничо-практичних, навчальних і літературно-художніх, які зберігаються у фондах бібліотеки.

Розміщення матеріалу всередині розділів – за алфавітом назв видань. Мова опису – за оригіналом видань. Після опису видання подано коротку анотацію та перелік наявних у бібліотеці номерів за роками в порядку зростання. Кожна позиція ілюстрована сканованою оригінальною обкладинкою видання.

Каталог доповнено трьома покажчиками. Перший – хронологічний покажчик. Найстаріше видання датується 1757 роком, найбільше видань є за 1888, 1891, 1909, 1912, 1913 роки. Другий – покажчик місць видання творів друку. Географія видань дуже цікава: найбільшу кількість видано в Санкт-Петербурзі, Москві та Харкові. Назви міст розташовано за алфавітом із вказівками на їх старі назви. Третій – предметно-тематичний.

Враховуючи наукову цінність зазначеної колекції, пріоритетним напрямом роботи бібліотеки є її вивчення, розкриття та збереження, що забезпечить вільний доступ до накопиченого ресурсу широкому загалу користувачів, тому пропонується каталог і ставити за мету розкрити весь спектр періодичних видань, представлених у фондах бібліотеки, для тих, хто досліджує історію, релігію, суспільне життя місцевого краю та України.

Список використаної літератури

1. Ветеринарная Хроника Подольской губернии / изд. Подол. Губ. Земства. Каменец-Подольский : Губ. тип., 1915.
2. Каталог книг и периодических изданий Каменец-Подольской русской публичной библиотеки [Електронна копія]. Каменец-Подольский : «Рус. тип.» М. Гликина, 1893. 236 с.
3. Періодичні видання кінця XVIII – початку XX століття у фондах Хмельницької ОУНБ : каталог / Департамент інформ. діяльності, культури, національностей та релігій Хмельн. облдержадмін.; Хмельн. ОУНБ; уклад.: О. М. Шеїн, І. С. Лабчук. Хмельницький : Стрихар А. М., 2022. 88 с. : фот.
4. Подольские губернские ведомости : губ. газ. Каменец-Подольский : Тип. Д. Крайза, 1855.
5. Подольский хозяин : орган Подол. о-ва сел. хоз-ва и с.-х. пром-сти. / ред. В. Н. Северский. Винница : Тип. Винниц. гор. упр., 1917.

Лариса ДІДОРА,

провідний бібліотекар відділу бібліотечних зібрань
та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУ
імені В. І. Вернадського, аспірант НБУВ.
Київ, Україна

ФРАГМЕНТ БІБЛІОТЕКИ РОДИНИ РЖЕВУСЬКИХ У КНИГОЗБІРНІ БЕРДИЧІВСЬКОГО СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ (1926–1954)

У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається бібліотека Бердичівського соціально-історичного музею (1926–1954), яка налічує 3 478 видань. Музей у Бердичеві відкрився 14 листопада 1926 року в приміщеннях колишнього монастиря Босих Кармелітів. Його організатором і першим директором був український археолог Теодосій Миколайович Мовчанівський (1899–1938), який став жертвою політичних репресій в Україні 1920–1930-х рр., а його науковий доробок і результати роботи на культурній і науковій ниві піддані радянською владою забуттю на десятки років. Фонди нового музею поповнювались експонатами завдяки надходженню речей із націоналізованих панських маєтків, а також конфіскованих цінностей церков, костелів і синагог у зв'язку з їх масовим закриттям у 1920–1930-х роках. До цього масиву культурних цінностей входили приватні бібліотеки та бібліотеки різних інституцій. Бердичівський соціально-історичний музей став, фактично, прихистком для унікальних книжкових зібрань, які вціліли під час Першої світової війни і серед мародерства та цілеспрямованого грабунку під час захоплення влади більшовиками. Серед таких колекцій ми можемо назвати приватні бібліотеки польських магнатських родів, що володіли землями в Україні. У бібліотеці музею сформувався також суттєвий корпус книг з теології із приватних бібліотек священників Луцько-Житомирської дієцезії Римсько-католицької церкви. У 1928 році Бердичівський соціально-історичний музей було реорганізовано у Всеукраїнський державний історико-культурний заповідник. Станом на 1 жовтня 1928 року у заповіднику нараховувалося 8 280 експонатів, фонд музейної бібліотеки налічував 6 300

примірників, із них близько 3 600 – стародруки [1]. Під час Другої світової війни музейні фонди та бібліотека зазнали відчутних втрат – багато експонатів і книг зникло. У 1944 році музей відновив свою роботу, однак уже в 1954 році, згідно з постановою про розширення музеїв, експонати Бердичівського історичного музею були передані в Житомирський обласний краєзнавчий музей. Таким чином Бердичівський історичний музей припинив своє існування [2].

Серед фрагментів приватних бібліотечних зібрань колишньої музейної книгозбірні привертають увагу видання з бібліотеки польського політика, дипломата і літератора графа Адама Ржевуського (1760–1825) та членів його родини. Бібліотека знаходилась у палаці графа в с. Погребище, на Вінниччині. Палац побудовано близько 1786 року в стилі класицизму батьком графа Адама, Станіславом-Фердинандом Ржевуським. Історія надходження бібліотеки Ржевуських до Бердичівського музею майже детективна. Приміщення колишнього маєтку з 1921 року належали агрошколі, яка продала бібліотеку в Київ. Т. Мовчанівський добився від окрінспектури освіти скасування цього продажу і передачі книг до музею. Ім'я покупця бібліотеки в Києві так і не вдалося встановити. Секретар ВУАН академік А. Кримський у листі до музею повідомив, що Академія наук, так само як і інші наукові бібліотеки Києва, книги з Погребищенської агрошколи не закуповувала. Стараннями Т. Мовчанівського бібліотека Ржевуських, що нараховувала більше трьох тисяч томів і на 70% складалась із стародруків XVII–XIX ст., була перевезена до Бердичівського музею [3].

На жаль, до нашого часу зберігся лише незначний фрагмент цієї бібліотеки. Під час опрацювання фонду колишньої музейної книгозбірні нами було віднайдено 79 видань із штемпелем бібліотеки палацу в Погребищах, суперекслібрисами на корінцях книг, а також з дарчими і власницькими написами на титульних аркушах, які належали графу Адаму Ржевуському (1760–1825), його дружині Юстині Рдултовській-Ржевуській (1775–1836) та їхнім дітям: польському письменнику Генріку Ржевуському (1791–1866), Кароліні Собанській (1795–1885), у яку був закоханий поет Адам Міцкевич, генералу Адаму Ржевуському (1801–1888), Евеліні Ганській (1803–1882) – дружині французького письменника Оноре де Бальзака, та Пауліні Різніч (1808–1866) – дружині одеського фінансиста сербського походження Яна Різніча. Також є книги, які належали Олександрі Любомирській (1788–1865), дружині графа Вацлава-Северина Ржевуського (1785–1831) – орієнталіста, організатора і учасника Листопадового повстання (1830–1831).

Усі книги з бібліотеки Ржевуських, що збереглися до нашого часу, є стародруками. Вони були видані французькою, польською та латинською мовами між 1715–1819 рр. у Парижі, Льєжі, Лондоні, Брюсселі, Амстердамі, Берліні, Гамбурзі, Варшаві, Женеві. За тематикою їх можна поділити на такі групи:

– наукова та науково-популярна література з історії, філософії, філології й теології;

– художня література.

Подальше комплексне дослідження і залучення до наукового обігу книг з бібліотеки родини Ржевуських сприятиме відображенню характерних рис книжкової культури не лише історичного періоду XVIII – першої третини XIX ст., а й польської шляхти.

Список використаної літератури

1. Бердичів. Музей історії міста Бердичева URL: <http://berdychiv.in.ua/%D0%B%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9-%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97-%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B0-%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%B2%D0%B0/> (дата звернення: 03.01.2023).
2. Грузська Л. П., Ланчук Н. В. Бердичівський соціально-історичний музей ім. Ф. Дзержинського. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2003. Т. 2. URL: <https://esu.com.ua/article-39180> (дата перегляду: 04.01.2023).
3. Ярмошник І. І. Мовчанівський Т. М. Бердичівський історико-культурний заповідник: основні напрямки краєзнавчої діяльності. *Бердичівська земля в контексті історії України : наук. зб. «Велика Волинь»*. 1999. № 19. С. 137–139. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/6117/1/%D0%91%D0%95%D0%A0%D0%94%D0%98%D0%A7%D0%86%D0%92.pdf> (дата звернення: 03.01.2023).

Олена САФРОНОВА,

завідувач відділу рідкісних і цінних видань
Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки.
Вінниця, Україна

КНИГИ З БІБЛІОТЕКИ ОДЕСИТА А. В. МАЗАРАКІЯ (1853–1919) У ФОНДІ ВІННИЦЬКОЇ ОУНБ

Відділ рідкісних і цінних видань (далі РіЦ) Вінницької ОУНБ утворено 2000 року. Фонд налічує близько 40 тисяч примірників і містить вітчизняні та зарубіжні видання XVI – початку XX ст. Більшість із них потрапила до бібліотеки з навчальних закладів і приватних бібліотек Східного Поділля після революційних подій 1917–1920 років. Особливе значення мають особові історико-книжкові фонди, які належали відомим у краї особистостям, зокрема першому вінницькому видавцю та редактору, журналісту, педагогу й музиканту Андрію Валер'яновичу Мазаракію.

Андрій Валер'янович (1853–1919) походив з українського дворянського роду, що вів своє шляхетство з середини XVII ст. Засновником роду був грецький купець Христофор Мазаракія, що переселився з родиною до Львова наприкінці XVI ст., а вже наступного століття її представники осіли на Чернігівщині.

Народився А. В. Мазаракій 20 грудня 1853 року в Кишиневі. Його батько, Мазаракій Валер'ян Іванович (1825–1885), служив у лейб-гвардійському Ізмайлівському полку (до 1849 р.), після відставки оселився у маєтку в Тираспольському повіті. Був директором Херсонського поземельного банку, активно займався громадською діяльністю: президент Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії, з 1879 року – почесний член Імператорського Московського товариства сільського господарства, земський діяч [4, с. 281–282]. Багато років був членом Одеського музичного товариства, згодом став його віцепрезидентом. Численні світські контакти звели його з вдовою Павла Катаржі Марією Георгіївною, з якою незабаром одружився. Молдавський музикознавець Б. Я. Котляров вказує, що родина Катаржі виділялася в кишинівському середовищі своїми музичними інтересами, ймовірно, на цьому тлі зростав інтерес юного Андрія до музики [3, с. 12].

Початкову освіту Андрій Валер'янович здобув у Рішельєвському ліцеї в Одесі. Службу розпочав помічником бухгалтера одеської контори Державного банку (1878), але вже наступного року опинився в Тирасполі, де працював канцелярським службовцем повітового предводителя дворянства (1879–1886). Але мрії про музику не полишали його, тому 1886 року він вийшов у відставку, щоб присвятити себе цьому мистецтву.

Уроки гри на скрипці Андрій Валер'янович брав у видатного марсельського скрипаля Алара (1815–1888), а теорію музики вивчав у одеських педагогів А. І. Чарнової та І. М. Кузьминського. Після отримання спеціальної освіти викладав в Одеському музичному училищі Імператорського музичного товариства, яке згодом і очолив [7, с. 797]. Коло знайомих складалося з відомих і знаменитих композиторів, музикантів. Підтримував близькі стосунки з відомим молдовським композитором, скрипалем і педагогом Михайлом Михайловичем Сікардою. Сприяв вступу до Петербурзької консерваторії, до класу скрипки Леопольда Семеновича Ауера, майбутньому віртуозному скрипалю Марку Яковичу Пестеру [3, с. 154–155].

В юному віці одружився з Вірою Андріївною Скачевською (1860–?). Вже 1878 року народився їхній первісток Володимир, наступного року – близнюки Марія та Наталія, у 1882 році – Ольга.

Здобувши солідну спеціальну освіту та сформувавшись як музикант у тісному дотику до європейського музичного життя, Андрій Валер'янович вів активну популяризаторську діяльність на сторінках одеських і петербурзьких часописів. З-під його пера виходили численні рецензії, критичні статті та літературні праці, присвячені концертному й театральному життю, творчості композиторів. Так, він був одним із постійних авторів одеської газети «Театр», де часто з'являлись його публікації під псевдонімом «Viola». В Одесі вийшла його праця «Памяти [композитора] Григория Андреевича Лишина: материал для его биографии» (1888); у співавторстві з Р. А. Гельмом – біографічний нарис «Феликс Мендельсон-Бартольди (1809–1847)» (1897). У 1903–1905 роках був редактором-видавцем місцевої щотижневої газети «Сцена и музыка». Ймовірно, до самостійної видавничої роботи його підштовхнуло закриття газети «Театр». Щоб уникнути помилок «Театру», де часто був відсутній матеріал у період Великого посту, газета Мазаракія виходила тільки під час театрального сезону [2].

Мазаракій організував також бібліотеку для читання та нотну бібліотеку. Правила користування ними визначалися «Условиями абонемента на чтение книг в библиотеке русских книг и журналов

А. В. Мазаракія» (Варшава, 1890) та «Условиями абонементна на чтение нот в Одесской нотной библиотеке А. В. Мазаракія» ([Варшава], 1890). Того ж року вийшов «Каталог русских книг Библиотеки Андрея Валериановича Мазаракія» (Варшава, 1890).

Побічним свідченням визнання його заслуг стало запрошення бути почесним членом Одеського міського опікунства дитячих притулків відомства імператриці Марії (1897).

З невідомих нам причин у 1906 році він опинився у Вінниці. Припускаємо, що це відбулося раптово, адже з одеської служби його звільнили лише в 1909 році з формулюванням «за невиконання взятих на себе зобов'язань» [6, арк. 2].

Прибувши до Вінниці, Мазаракій поринув у місцеве музичне та культурне життя. Він організував випуск першої в місті газети «Винницкая газета», де був редактором, видавцем і коректором. Видання часопису розпочалося 6 серпня 1906 року й тривало 4 місяці. Газета висвітлювала поточне місцеве життя. Згодом як театральний оглядач і музичний критик Андрій Валер'янович співпрацював з багатьма вінницькими часописами, такими як «Юго-Западный край», «Свободный голос», «Слово Подолии», «Шлях». Стаття А. В. Мазаракія «Памяти П. И. Чайковского. К 20-летию его кончины», надрукована в газеті «Юго-Западный край», у 1913 році вийшла окремою книжкою. Він керував вінницьким театральним симфонічним оркестром, виступи якого мали великий успіх у містян, сприяв організації у Вінниці Товариства любителів мистецтва (28 березня 1917 р.). Головою товариства був А. В. Владимирський, а його заступником – А. В. Мазаракій. За основу статуту було взято «Статут Одеського літературного товариства». У жовтні 1919 року на засіданні ради товариства Андрія Валер'яновича було обрано його почесним членом [8].

Для підтримки матеріального становища Мазаракій був змушений 1914 року знову стати на службу – у Вінницькому окружному суді він виконував обов'язки судового розсильного з окладом 500 крб на рік [6, арк. 5].

26 листопада 1919 року він помер у Вінниці від висипного тифу [5]. Похований в Одесі на 1-му міському християнському кладовищі.

Сьогодні згадкою про А. В. Мазаракія залишилися книги з його бібліотеки. У фонді відділу РіЦ виявлено 10 примірників, на яких стоїть штемпель овальної форми синього кольору. Текст містить написи: зверху – «Бібліотека», знизу – «Андрея Валериановича Мазаракія», в центрі – порядковий номер. Аналізуючи порядкові номери виявлених примірників (верхня межа – 1810), можна припусти-

ти, що кількісний склад книг становив щонайменше близько двох тисяч. Книги надруковано російською мовою, хронологічні межі виявлених примірників – 1861–1891 роки. Жодного видання початку ХХ ст. нами не зафіксовано. Можливо, коли Мазаракій перебував у Вінниці, бібліотека вже не поповнювалася. Після його смерті вона була передана (або продана) вінницькій загальнодоступній приватній бібліотеці «Факел».

Бібліотека Андрія Валер'яновича Мазаракія мала гуманітарне спрямування, це переважно книги з історії, філософії, географії та красного письменства. Книги з історії представлено працями М. М. Карамзіна «Царствование Іоанна IV Васильевича Грозного» (С.-Петербург, 1889; окремо видана глава з відомої праці «История государства Российского»), Франсуа Гізо «История цивилизации в Европе» (С.-Петербург, 1864), Георга Вебера «Курс всеобщей истории» (т. 3, вип. 7. Москва, 1860), які на той час вже стали класикою історичної літератури, а також «Исторической хрестоматией» російського історика О. Овсяннікова. Художня література представлена творами О. Потехіна (т. 2; С.-Петербург, 1873), збіркою нарисів відомого російського белетриста О. К. Шиллера (псевдонім «О. Михайлов») «Наши дети» (С.-Петербург, 1880), фантастичною повістю А. Шамісо «Чудесная история Петра Шлемиля» (С.-Петербург, 1891). Останній твір уперше побачив світ у 1814 році. Успіх у читачів перевершив усі очікування маловідомого автора. За короткий термін твір був перекладений майже всіма європейськими мовами та здобув досить широку популярність.

Одним із джерел поповнення бібліотеки були подарунки. Книгу «Природа и люди» (С.-Петербург, 1861) відомого географа А. І. Павловського А. В. Мазаракію подарувала Н. Чарнова, про що свідчить її автограф. На книгах Семюеля Смайлса «Самодетельность» (С.-Петербург, 1868) та П. І. Раєвського «Новые сцены и рассказы из малорусского быта» (Київ, 1883) виявлено автографи невідомих осіб.

За спогадами сучасників, Андрій Валер'янович Мазаракій був високоосвіченою, відданою музиці людиною, яка «пізнала успіх, славу, радість життя» [1]. Останні свої роки він провів у Вінниці, натхненною працею збагативши музичне та культурне життя міста.

Список використаної літератури

1. Андрей Валерьянович Мазаракий : некролог. *Свободное Слово*. 1919. 27 нояб.
2. Билык А. Одесская дореволюционная театральная пресса. *Художня культура: актуальні проблеми* : зб. наук. пр. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (дата звернення: 17.11.2022).

3. Котляров Б. Я. Из истории музыкальных связей Молдавии, Украины, России. Кишинев, 1982. 216 с.
4. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. [В 4 т.]. Т. 3. Л–О. Киев, 1912. IV, 824, 24 с.
5. Некролог. *Шлях*. 1919. 26 листоп.
6. Особова справа Мазаракія Андрія Валер'яновича, канцелярського чиновника Вінницького окружного суду. 1914–1919 рр. ДАВіО. Ф. Д-172. Оп. 1. Т. 1. Спр. 103.
7. Риман Г. Музыкальный словарь. Т. 2 / под ред. Ю. Энгеля. Москва ; Лейпциг, 1896. 960 с.
8. Хроника. *Свободный голос*. 1917. 28 марта.

Людмила ЧЕБОТАРЬОВА,

завідувач сектору науково-дослідного відділу фондів
Полтавського краєзнавчого музею
імені Василя Кричевського.
Полтава, Україна

ДОКУМЕНТАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ ПРОФЕСОРКИ ОЛЕНИ БАЙРАК У ЗІБРАННІ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ імені ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського вважається перлиною не лише Полтавщини, а й усієї України. Створений з ініціативи видатного ґрунтознавця В. В. Докучаєва в 1891 році як природничо-історичний музей Полтавського губернського земства. Перші колекції були представлені зразками ґрунтів (понад 4 тис. од.), гірськими породами, залишками викопної фауни (500 од.) та гербарієм типової рослинності (862 герб. арк.), зібраними під час масштабної експедиції з обстеження природи Полтавської губернії в 1888–1894 роках [16, с. 11]. Пізніше фонди новоствореного закладу поповнилися предметами кустарних промислів Полтавського краю, стародруками та церковним начинням, історичними артефактами, що значно урізноманітніло колекції та надало їм краєзнавчого характеру. Нині фонд нараховує понад 250 тис. музейних предметів. Чільне місце посідають пам'ятки на паперових носіях, яких станом на 2022 рік нараховується 36 113 одиниць.

Доброю традицією музею є комплектування іменних карток меморій видатних полтавців-науковців, які зберігаються у фондах, науковому архіві та бібліотеці нашого музею, їх умовно називають – «іменний фонд». Певну частку таких картотек складають друковані видання (книги, брошури, газети, журнали) та документи. У науково-дослідному експозиційному відділі природи складено картотеки видатних природодослідників і учених, життя та наукова діяльність яких пов'язані з Полтавщиною. Серед них «іменний фонд» В. І. Вернадського [18, с. 108–124], В. В. Докучаєва [17, с. 80–92.], М. І. Гавриленка [20, с. 144–161] та інших учених-природодослідників [19, с. 285–289].

Тривалий час із музейниками тісно співпрацювала Олена Миколаївна Байрак – доктор біологічних наук, професорка, природоохоронниця, уродженка Полтави. Напрями її наукових досліджень охоплюють різні галузі біологічної науки: ліхенологію, флору та фітоценологію, геоботаніку, екологію, заповідну справу, соцологію, дендрологію та паркознавство, екологічну освіту та виховання. Вона є автором понад 300 наукових і 50 навчально-методичних публікацій, у тому числі 15 монографій, підручника «Біологія» для вищих навчальних закладів, навчальних програм і посібників, статей у фахових виданнях і збірниках матеріалів конференцій, буклетів, проспектів, календарів [1, с. 177–180]. У 2018 році Олена Миколаївна трагічно відійшла у засвіти. Рік, що минає, для неї був би ювілейним – наша землячка відзначила би 65-ту річницю свого життя. На пошану О. М. Байрак створено її іменний фонд, що нараховує 726 одиниць зберігання й складається із музейних предметів основного та науково-допоміжного фондів (409 од.), матеріалів наукового архіву та бібліотеки (317 од.).

Матеріали основного фонду музею представлені предметами груп зберігання: «Документи» – 56 од., «Книги, брошури» – 74 од., «Газети, журнали» – 6 од., «Альбоми» – 1 од. До науково-допоміжного фонду віднесено ще 3 альбоми з фотографіями [2–14]. Зібрання меморій Олени Миколаївни формується за рахунок збиральницької роботи музейників і дарувальників – її добрих друзів і колег, серед яких Н. О. Смоляр, В. М. Самородов, О. Р. Ханнанова, І. Є. Шапаренко, В. Г. Бабарика, А. М. Павленко, Л. М. Оніщук.

Левову частку музейних предметів віднесено до групи зберігання «Книги, брошури». Ці унікальні краєзнавчі природоохоронні видання репрезентують багатогранність наукової діяльності природодослідниці: «Щоб росли горицвіти» (розповіді про рідкісні рослини і про тварин Полтавщини, 1992), «В гаю заграли проліски» (1993), «Заповідна краса Полтавщини» (1996), «Еталони природи Полтавщини» (2003), «Атлас рідкісних та зникаючих рослин Полтавщини» (2005) та багато інших. Багато книг мають дарчі написи. Так, у брошурі «Щоб росли горицвіти» (ПКМВК 72563/1 К6 2566/1) міститься дарчий напис групи авторів: «Горицвіту історії, культури та науки Полтавщини – краєзнавчому музею, який завжди був осередком природолубів нашого краю, з побажанням процвітання, відродження духовності й доброти! Сердечно, автори: В. Самородов, О. Стасіюнас, В. В. Буйдін, О. М. Байрак, Т. П. Голова, Б. А. Голов» [15, с. 161].

Упродовж 1990–1998 років О. М. Байрак співпрацювала з Міжвідомчою лабораторією наукових основ заповідної справи Інститу-

ту ботаніки АН України та Міністерства екологічної безпеки України (м. Київ, під керівництвом доктора біологічних наук, професора Т. Л. Андрієнко) та проводила наукові дослідження фіторізноманіття Лівобережного Придніпров'я спільно з науковим консультантом – доктором біологічних наук Я. П. Дідухом [1, с. 177–180]. Результати вивчення рослинності Полтавщини Олена Миколаївна висвітлила в монографіях «Заповідна краса Полтавщини» (ПКМВК 75224 Кб 2784), «Конспект флори Лівобережного Придніпров'я» (ПКМВК 75518 Кб 2880), «Безсудинні рослини Лівобережного Лісостепу України» (ПКМВК 75534 Кб 2895) [16, с. 1, 15].

Особливо пам'ятними можна вважати альбоми з фотографіями Олени Миколаївни – вони дбайливо оформлені, дібрані за хронологією, з підписами. Всі альбоми мають узагальнюючі назви: «Пейзажі, рослини, тварини, знімки з подорожі на Ямал, домашні тварини Байрак О. М.» (ПКМВК 93354 А 250), «Дитячі роки 1963–1964 рр.» (Нд-ІСП 3951), «Випускний О. М. Байрак 10 класу СШ № 2 м. Полтави, 1975 р.», «Альбом фотографій моїх друзів і всіх подій мого життя, 1963 р.» (Нд-ІСП 3952).

Блок документальних пам'яток представлений перш за все музейними предметами, які зберігаються в інвентарній групі «Документи». Частина з них стосується шкільних років Олени Миколаївни: таблиці успішності, поведінки та відвідування школи за 2, 4–6 класи (ПКМВК 92439-92442 Д 12476-12479); атестат про середню освіту та закінчення середньої школи № 2 м. Полтави (ПКМВК 92443 Д 12480); Свідоцтво про навчання в дитячій музичній школі № 1 у м. Полтаві за спеціальністю «Фортепіано» (ПКМВК 92446 Д 12483); Свідоцтво про присвоєння кваліфікації медичної сестри цивільної оборони (ПКМВК 92445 Д 12482); воєнний квиток, виданий Полтавським міським воєнним комісаріатом Полтавської області 29 травня 1979 р. (ПКМВК 92451 Д 12488). На початку 1980-х років студенти Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка (нині Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка) мали змогу отримати додатковий диплом у народному університеті «Природа», на факультеті «Прикладна біологія», тобто випускники набували професії громадського інспектора природи. У фондах зберігається такий диплом Олени Миколаївни, виданий у 1981 році по закінченні навчання (ПКМВК 92444 Д 12481). Професорка також мала диплом про закінчення відділення організаторів шкільних колективів художньої самодіяльності, який теж посідає гідне місце серед інших меморій (ПКМВК 92447 Д 12484). Серед документів чимало сертифікатів науково-практичних міжнародних

і всеукраїнських конференцій та семінарів, почесних грамот, котрі отримувала О. М. Байрак як учасниця.

У 1989 році вчена разом зі студентами брала участь в експедиції в тундру, на півострів Ямал (Тюменська обл.), де вивчала роль лишайників у рекультиватії порушених ґрунтів. Серед її документальних пам'яток є перепустка на в'їзд і проживання на Ямалі (ПКМВК 92450 Д 12487).

Окрасою документального фондового зібрання Олени Миколаївни є різноманітні кольорові календарики, присвячені заповідним об'єктам і територіям, із серії «Природно-заповідний фонд Полтавщини» (ПКМВК 81243 Д 10521/1-2) та «Збережи, де стоїш, де живеш» (ПКМВК 83319 Д 11052), із зображенням раритетних видів та угруповань рослин із серії «Рідкісні рослини Полтавщини» (ПКМВК 81244 Д 10522/1-2), із зображенням квітників, сиренгарію та локацій інтродукованих рослин із серії «Національний ботанічний сад імені М. М. Гришка НАН України» (ПКМВК 81245-81247 Д 10523/1-2-10525).

Меморіальну цінність складають документи, що належали Олені Миколаївні за життя: зошит для нот, журнали «Птах», «Світ довкілля», польові блокноти, ілюстрації з олівецевими малюнками, підручник з ботаніки та інші.

Останніми надходженнями до фондів музею стали науково-популярні видання, присвячені вшануванню пам'яті вченої, зокрема «Каталог бібліотеки Олени Байрак: бібліографічний покажчик» (ПКМВК 95786 Кб 5283), де міститься дарчий напис: «До фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського від відділу документів із природничих та аграрних наук Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського 5.08.2022» та книга-спомин «Олена Байрак: людина і науковець» (ПКМВК 95788 Кб 5284).

Олена Миколаївна Байрак залишила вагомий науковий спадок. Її друковані видання та документи мають краєзнавче і меморіальне значення. Вони є безцінним джерелом для багатьох дослідників флори краю та розвитку природоохоронної справи в Україні.

Список використаної літератури

1. Випускники природничого факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка – науковці України: до 100-річчя природничого факультету / В. В. Буйдін, Г. Ф. Джурка, Н. І. Шиян [та ін.] ; за ред. Н. І. Шиян. Полтава : Сімон, 2019. С. 177–180.
2. Інвентарна книга ПКМВК «А-1 » (розпочата 1948 року). 117 с.
3. Інвентарна книга ПКМВК «Гж-3» (розпочата 2003 року). 410 с.

4. Інвентарна книга ПКМВК «Д-15» (розпочата 1999 року). 398 с.
5. Інвентарна книга ПКМВК «Д-16» (розпочата 2007 року). 398 с.
6. Інвентарна книга ПКМВК «Д-17» (розпочата 2010 року). 398 с.
7. Інвентарна книга ПКМВК «Д-18» (розпочата 2015 року). 398 с.
8. Інвентарна книга ПКМВК «Кб-4» (розпочата 1990 року). 402 с.
9. Інвентарна книга ПКМВК «Кб-5» (розпочата 1998 року). 410 с.
10. Інвентарна книга ПКМВК «Кб-6» (розпочата 2003 року). 402 с.
11. Інвентарна книга ПКМВК «Кб-7» (розпочата 2007 року). 388 с.
12. Інвентарна книга ПКМВК «Кб-8» (розпочата 2013 року). 410 с.
13. Інвентарна книга ПКМВК «Кс-6» (розпочата 2008 року). 410 с.
14. Книга обліку науково-допоміжного фонду історичної групи «Нд-ІСП-5» (розпочата у 2008 р.). 250 с.
15. Пам'яті Олени Байрак. *Полтав. вісн.* 2018. 8 лют. С. 23.
16. Самородов В. М., Кигим С. Л. Постаті природознавства та музейництва Полтавщини (XIX–XX ст.) / за наук. ред. В. М. Самородова. Полтава : Дивосвіт, 2016. 144 с.
17. Кигим С. Фонд В. В. Докучаєва в Полтавському краєзнавчому музеї : історія створення і тематичний каталог. *В. В. Докучаєв і Полтавщина: факти, документи, бібліографія* [уклад.: В. М. Самородов, С. Л. Кигим ; наук. ред. К. М. Ситник]. Полтава : Верстка, 2007. С. 80–92.
18. Кигим С. Фонд В. І. Вернадського в Полтавському краєзнавчому музеї: розбудова, стан та тематичний каталог. *В. І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія* [уклад.: В. М. Самородов, С. Л. Кигим; наук. ред. К. М. Ситник]. Полтава : Полтав. літератор, 2008. С. 108–124.
19. Кигим С., Кондратенко Т., Халимон О. Фонд видатних учених-природознавців у Полтавському краєзнавчому музеї. *Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавства, охорони пам'яток* : зб. наук. ст. 2001–2003 рр. Полтава : Дивосвіт, 2004. С. 285–289.
20. Кигим С. Фонд М. І. Гавриленка в Полтавському краєзнавчому музеї: історія створення, стан та тематичний каталог. *Природознавець Микола Гавриленко: епоха та пам'ять* / [уклад.: В. М. Самородов, С. Л. Кигим ; наук. ред. М. В. Гриньова]. Полтава, 2009. С. 144–161.

Катерина КАРАГОДІНА,

бібліотекар відділу рідкісних видань та рукописів
Одеської національної наукової бібліотеки.
Одеса, Україна

ВИДАННЯ ПРАЦЬ ФРАНЦУЗЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ МИСЛИТЕЛІВ XVI ст. У ФОНДІ ВІДДІЛУ РІДКІСНИХ ВИДАНЬ ТА РУКОПИСІВ ОННБ

Для Франції XVI століття (особливо друга половина) було жорстокою, складною перехідною епохою – це часи релігійних війн, становлення абсолютизму королівської влади, політичного протистояння. Водночас це була епоха Ренесансу, що виник в Італії та згодом охопив усі європейські країни, подарувавши світу багато відомих мислителів-гуманістів. Зупинимось на декількох з них і розглянемо їхні друковані праці, що зберігаються у фонді ОННБ.

Жан Боден (1530–1596) – відомий мислитель і політик XVI століття, який вдало поєднував громадську, політичну та письменницьку діяльність. Ідеї мислителя щодо історіописання та теорії держави істотно випередили свій час, але охоче сприймалися сучасниками та ще за життя здобули йому загальноєвропейське визнання.

Жан Боден залишив багату творчу й наукову спадщину. Його перу належать 10 трактатів, присвячених історії, теорії держави та права, економіці, релігії, натурфілософії. Найпопулярнішим серед них був і залишається трактат «Les six livres de la Respublic» («Шість книг про державу»), де проаналізовано різні форми державного управління та подано теорію державного суверенітету. У нашому фонді зберігаються два прижиттєвих видання цієї праці. Перше – 1581 року, надруковане паризьким друкарем Жаком дю Пюї. Він був першим, хто отримав Привілей на видання та розповсюдження «Шести книг про державу» Жана Бодена. Наш примірник «Les six livres de la Respublic» – французькою мовою. На друкарській марці Жака дю Пюї зображено відомий біблійний сюжет: зустріч жінки-самаритянки з Ісусом Христом. На шмуцтитулі – запис колишнього власника, що

містить короткі відомості з біографії Бодена (французькою мовою, чорним чорнилом) [5]. За даними звіту Одеської публічної бібліотеки за 1893 рік дізнаємося, що книгу було придбано того року коштом Г. Г. Маразлі, разом з виданнями інших гуманістів [2, с. 11]. Другий примірник «Шести книг про державу», що має ОННБ, вийшов друком у 1591 році у Франкфурті, в друкарні Йохана Вехеля. Особлива цінність його в тому, що це авторський переклад трактату латинською мовою, він також містить доповнення, зроблені автором [4].

Праці цього мислителя можна назвати бестселерами XVI ст., їх друкували в різних містах Франції, Німеччини, Голландії (переважно там, де впевнено почував себе протестантизм) накладками близько 1000 примірників. За життя автора трактат «Шість книг про державу» публікувався ще одинадцять раз французькою мовою, тричі латинською, а також був перекладений на італійську, іспанську й німецьку мови.

Мішель Монтень (1533–1592) відомий усьому світу як видатний гуманіст і філософ. Як і Жан Боден, він відігравав значну роль на тогочасній політичній арені, був прихильником політики віротерпимості та умиротворення, брав участь у перемовинах між ворогуючими сторонами – католиками та гугенотами, був мером міста Бордо.

Єдина його праця «Essais» («Проби»), над якою він працював значну частину свого життя, знайшла багато прихильників ще за життя автора і не втратила своєї популярності до сьогодні. Багатогранність особистості Монтеня спонукає до вивчення його творчості філософів, істориків, літературознавців, педагогів. Перше видання «Проб» побачило світ у 1580 році у Бордо, а через два роки (1582) вийшло друком і друге, доповнене. Протягом кількох наступних років Монтень зробив близько шестисот доповнень до перших двох видань та підготував третє, що було надруковане у Парижі в 1588 році. Релігійні погляди Монтеня, відображені в цьому творі, піддалися суворій критиці з боку католицької церкви. «Проби» було внесено до «Індексу заборонених книг» і до середини XVIII ст. їх не друкували [1, с. 46].

На жаль, у нашому фондї немає прижиттєвих видань «Проб», проте є цінні видання XVIII століття – перші після того, як католицька церква скасувала заборону на твори мислителя. Одне з них – 10-томник, що вийшов 1754 року в Лондоні у друкарні книготорговця та магістрата Поля Вайана. Текст твору Монтеня збагачено примітками, доповненнями й додатками, укладеними французьким перекладачем і друкарем П'єром Косте (1668–1747). Він нама-

гався зробити текст автора більш точним і більш доступним. Серед супровідних матеріалів бачимо листування Монтеня з багатьма відомими особистостями його часу. Слід зауважити, що в дев'ятому томі вміщено трактат близького друга автора – гуманіста Етьєна де Ла Боєсі «Міркування про добровільне рабство» [7].

Творча спадщина **Етьєна де Ла Боєсі** (1530–1563) є невеликою, але трактат «Міркування про добровільне рабство» був досить відомий у тогочасній Франції. За життя автора він з політичних причин жодного разу не був опублікований, існував лише в рукописних варіантах. Саме тому Монтень, якому друг заповів свою бібліотеку та свої твори, планував включити цей трактат до «Проб» [3, с. 153], після розділу «Про дружбу», присвяченого де Ла Боєсі. Ці плани не були реалізовані через політичний тиск і спроби окремих видавців переробити та привласнити трактат. Десятитомне видання «Проб» 1754 року, підготовлене до друку П'єром Косте, стало першим, що містило повний текст «Міркування про добровільне рабство» під його справжньою назвою [6]. Все це робить видання вельми цінним джерелом для дослідників.

У нашому відділі зберігаються також «Проби» Монтеня, що побачили світ у паризькій друкарні видавців Жана Серв'єра та Жана-Франсуа Бастьєна в 1793 році. Це видання містить передмову П'єра Косте і біографію Монтеня [8].

На теренах сучасної України праці названих вище політичних мислителів не викликали особливого інтересу, оскільки історичні й політичні обставини не сприяли цьому. Проте на початку 2000-х років дослідники почали активно цікавитися ними, перекладати українською мовою та вивчати їх творчість, адже праці французьких гуманістів, їх активна участь у політичному житті, прагнення осмислити і знайти шлях до вирішення проблем суспільства є яскравим прикладом протистояння викликам часу.

Список використаних джерел

1. Большаков В. П. Монтень – великий гуманист эпохи Возрождения (450 лет со дня рождения). Москва : Знание, 1983. 64 с.
2. Отчет Одесской городской публичной библиотеки за 1893 г. Одесса : тип. А. Шульце, 1894. 27 с.
3. Письмо М. Монтеня господину де Фуа. *Рассуждение о добровольном рабстве* / Ла Боэси де Э. ; пер. и коммент. Ф. А. Коган-Бернштейн. Москва, 1952. С. 148–153.
4. Bodin I. Ioan. Bodini Andegavensis De republica libri sex; Latine ab auctore rediti, multo quam antea locupletiore. Francofurti [Frankfurt a M.] : apud Ioanni Wecheli et Petri Fischeri, 1591. 1221 [78] p.

5. Bodin J. Les six livres de la Republique. Paris : chez Jacques du Puis, 1580. 1060, [44] p.
6. La Boetie de E. Discours d'Etienne de La Boetie, de la Servitude Volontaire. *Montaigne M. Essais de Montaigne* / avec les notes de M. Coste. Londres [Londres] : Jean Nourse & Vaillant, 1754. T. IX. P. 380-463.
7. Montaigne M. Essais de Montaigne / avec les notes de M. Coste. Londres [Londres] : Jean Nourse & Vaillant, 1754. T. I-X.
8. Montaigne M. Essais de Michel de Montaigne. Paris : chez Jean Serviere, Jean-Francois Bastien, 1793. T. I-III.

Артем КАРПЕНКО,

здобувач освіти (магістрант) на кафедрі історії
та суспільно-економічних дисциплін
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія».
Харків, Україна

**АНТИКВАРНІ ХУДОЖНІ ТВОРИ ІЗ САДИБНИХ
КОЛЕКЦІЙ ГРАФСЬКО-ДВОРЯНСЬКИХ РОДИН
ХАРКІВЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.**

У процесі дослідження пам'яток із приватних колекцій видатних родин Харківщини кінця ХІХ – початку ХХ століття важливо ознайомитися з естетично-художніми вподобаннями цих персоналій. Мистецька обізнаність, яка на той час була доступна лише еліті, є складовою духовного розвитку особистості, адже сприяє її духовному розвитку, формуванню інтелектуальних та естетичних уподобань. У вивченні повсякдення дворянства важливу роль має усвідомлення естетичних напрямів, що панували в той період, принаміс йому внутрішні переживання та емоційне сприйняття прекрасного, – все це допомагає формувати цілісний образ зазначеного прошарку суспільства.

Дворянські садиби, що були архітектурними пам'ятками в ХІХ – на початку ХХ ст., виконували не тільки архітектурну, але й мистецьку функції. Їхні господарі, особливо поміщики великого достатку, дбали про облаштування внутрішнього оздоблення. Житлові приміщення прикрашали картини, функції яких мали не лише побутовий, але й естетичний характер. На території Харківщини поширення такого виду інтелектуального дозвілля розпочалось у другій половині ХVІІІ ст., з розгортанням розбудови дворянських садиб. Обов'язковою складовою художніх садибних колекцій була наявність родинних портретів поміщиків. Художники таких портретів здебільшого залишалися невідомими, проте наявність у дворянській садибі високохудожніх творів свідчила про давній родовід заможних поміщиків. Варто зауважити, що в родинних усипальницях, які створювалися для декількох поколінь при храмах у поміщицьких садибах, іноді встановлювали скульптурні зображення, що є перспективним напрямом дослідження для істориків [1, с. 63–64].

Наведемо приклади портретних зображень у садибних колекціях. У садибі Михайлівка, Лебединського повіту, останнім власником якої (на початку ХХ ст.) був граф О. В. Капніст, існувала картинна галерея, де було зібрано портрети представників багатьох поколінь родини Капністів: Іваненків, Полуботків, Коробовських, а також портрети гетьмана Данила Апостола. Ці портрети були виконані у стилі класицизму та оформлені в рамках.

Портрети прашурів зберігались і в художній колекції родини Квіток. Племінник відомого письменника Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, В. А. Квітка, мав портретні зображення своїх предків. У його колекції був портрет Ф. І. Квітки роботи відомого художника-портретиста В. Л. Боровиковського, датований 1794 роком. На цьому полотні зображений дід колекціонера – один із відомих козацьких полковників того часу.

Ще одна цікава художня колекція містилась у садибі Должик, Харківського повіту. На кінець ХІХ – початок ХХ ст. вона належала князю С. Д. Голіцину, нащадку харківських дворян Донців, Щербиніних і Крапоткіних. Колекція складалася з картин українських художників, особливу увагу привертав портрет князя Крапоткіна, який у середині ХVІІІ ст. володів Должилом. Родинні портрети Голіциних та їхніх прашурів містилися в одному із залів садиби та були оформлені рамками темних кольорів. Отже, можна сказати, що для родинних портретів виділялося спеціальне приміщення.

Портретна колекція існувала і в дворянській садибі Старий Мерчик, яка наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. належала князям Духовським, там зберігались портрети Лужиної та княгині Голіциної. Автор цих картин невідомий. Наявність таких портретів у садибі свідчила про вельможне походження власників.

До колекції Г. О. Задонської в селі Сніжкове, Валківського повіту, входили, серед інших, портрет О. В. Кір'якової, зображеної в типовому для ХІХ ст. художньому образі жінки у шляпі-чепці, а також автопортрет мадемуазель Прер, оформлений у рамку овальної форми. Слід зауважити, що для розміщення портретів у садибі Г. О. Задонської був облаштований спеціальний кабінет. Отож зібрання родинних портретів було основою для формування художніх колекцій.

Таке ж знайомство з історією дворянського роду, який мав старовинне походження, ми спостерігаємо в родині дворянина Богдохівського повіту М. Ф. Кованька. У садибі в селі Матвіївка власник мав художню колекцію, до якої входили портрет А. М. Кованько, у дівочтві Лесницької, портрет засновника садиби – полковника Осипова, зображеного в козацькій уніформі та плащі, підбитому гор-

ностаєм. За цими деталями можна зрозуміти, що родина Кованьків усвідомлювала своє козацьке минуле, певним чином трансформували це через мистецькі твори.

Д. А. Донець-Захаржевський у садибі Бугаївка також зібрав колекцію художніх творів, яку йому довелося через відсутність грошей розпродавати своїм друзям, у тому числі В. Г. Белінському та М. Д. Раєвській-Івановій. Видатна харківська художниця на основі цих придбань сформувала перші експозиції майбутнього міського художнього музею. Більшість картин Донець-Захаржевського була втрачена під час пожежі у садибі в 1856 році [1, с. 64–66].

Хочу підкреслити, що численні зібрання картин, що належали дворянським родинам, стали поштовхом для організації художнього музею наприкінці XIX ст. Більшість живописних робіт зберігалась у Музеї красеного мистецтва при Харківському університеті, в заснуванні якого допомогли колекції картин В. Н. Каразіна. У 1804 році він придбав близько 2 477 графічних робіт, які стали основою експозицій університетського музею [1, с. 65].

Тож колекціонування художніх зображень як вид інтелектуального дозвілля сприяло розвитку важливих духовних потреб дворянського стану, таких як самоусвідомлення та самовдосконалення, знайомство з історією подій, зображених на картинах, а також вивчення історії культури й мистецтва. У подальшому це вплинуло не лише на формування інтелектуальних та естетичних уподобань видатних прошарків суспільства, але й на організацію та діяльність музейно-мистецьких осередків.

Використана література

1. Щербак С. І. Садибні художні колекції в дворянських родинах Харківщини в XIX – на початку XX ст. як вид інтелектуального дозвілля. *Наук. пр. іст. ф-ту Запоріз. нац. ун-ту*. 2017. Вип. 48. С. 63–66.

Надія ЯЦУН,

головний бібліограф відділу рідкісних видань
та рукописів Одеської національної наукової бібліотеки.
Одеса, Україна

УКРАЇНОМОВНІ ВИДАННЯ ОДЕСЬКОГО ДРУКАРЯ Ю. І. ФЕСЕНКА У ФОНДІ ОННБ: ІСТОРИКО-КНИГОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

В Одеській національній науковій бібліотеці, найстарішій публічній книгозбірні України, заснованій у 1829 році, зберігається багатий та унікальний книжковий фонд, складова національного культурного надбання. Серед розмаїття видань – унікальні зразки книжкової спадщини України, які є цінним джерелом для вивчення історії української книги та шляхів її поширення як важливого фактору культурного, суспільного й політичного життя, важливого аспекту процесу формування та розвитку української культури загалом.

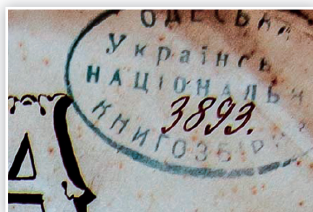
Джерелом нашого дослідження є україномовні видання другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст. одеської друкарні Ю. І. Фесенка, що зберігаються у відділі рідкісних видань та рукописів ОННБ. Унікальність цих видань не лише в тому, що більшість з них сьогодні є бібліографічною рідкістю, але й у тому, що їх власники, автори, видавці посідали важливе місце в культурному та політичному житті тогочасної Одеси, де український національний рух набрав широкого розмаху. Ці книжки належали діячам, які творили історію та відроджували культуру України, зберігали її для нащадків.

Одеса зробила вагомий внесок у розвиток вітчизняного книгодрукування – це одне з перших міст України, де розпочався український книгодрук. Перша книга українською мовою вийшла в Одесі 188 років тому. Це була казка «Маруся» невідомого автора, видана 1834 року в Миській друкарні [9, с. 34]. Протягом наступних 50 років в Одесі вийшло приблизно два десятки українських книжок, серед них були і значимі та привабливі за змістом і способом друку праці: «Совіт ворогам» (1854) та «Звістка про війну» (1855) Миколи Венгера (друк. Францова і Нітче); «Словниця української (або югової-руської) мови» Фортуната Піскунова (1873, друк. Ульріха і Шульце); «Збірник творів І. Галки» М. Костомарова (1875, друк. Л. Кірхера) та ін.

Загалом друкування книжок українською мовою було складною справою через урядові та цензурні закони Російської імперії (зокрема указ Петра I 1720 р., Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р.). Придушення української культури в цілому створювало перепони для розвитку української культури та видавничої справи, водночас породжувало опір національно свідомої української інтелігенції. Велике значення для розгортання видавничої діяльності мала поява в Україні нових друкарень, особливо таких технічно досконалих, як друкарня *Юхима Івановича Фесенка* (1850–1926), відомого одеського видавця і друкаря, просвітителя і філантропа, почесного громадянина Одеси, який відкрив нову сторінку в українському книговидавництві та своєю старанною, якісною працею прославився на всю Україну й поза її межами. На початку ХХ ст. типо-хромолітографія Ю. І. Фесенка стала найвідомішим видавництвом Одеси, її продукція виходила тисячними тиражами й успішно розповсюджувалася, отримала чотири медалі на міжнародних виставках. Історія цієї неординарної особистості дивовижна, значення його діяльності визнане і його сучасниками, і подальшими дослідниками історії видавничого процесу, тому життя та діяльність видатного друкаря висвітлені в низці публікацій [2; 3; 12; 14].

Серед видавничих проєктів друкарні Фесенка важливе місце посідала саме українська книжка. Українець за походженням і духом, Фесенко з особливим натхненням друкував українських авторів та книги українською мовою; більша частина українських видань в Одесі до 1918 року вийшла саме в друкарні Юхима Івановича, чимало з них він друкував власним коштом. Так, за період з 1885 до 1918 року з друкарні Юхима Івановича Фесенка вийшло 74 назви україномовних видань [13], їх можна поділити на такі тематичні групи: 1) художня література; 2) фольклор та етнографія; 3) історія; 4) мовознавство; 5) інше. Майже всі ці видання представлені у фонді Одеської національної наукової бібліотеки. Більшість примірників має автографи, печатки власників та організацій, що допомагають простежити долю кожної книжкової пам'ятки в часі й просторі, перш ніж вона потрапила до фонду Одеської національної наукової бібліотеки. Нині, окрім колекції «Одесика» відділу рідкісних видань та рукописів, ці видання входять до складу особової колекції видатного діяча української культури, бібліографа, літературознавця, лексикографа, етнографа, нотаріуса за фахом Михайла Комарова (1844–1913) [1].

1885 року в друкарні Ю. І. Фесенка вперше була надрукована українська книжка – перший одеський український літературний

Печатка: «Одеська українська національна книгозбірня»

Печатка: «Українська державна бібліотека ім. Т. Шевченка»

альманах **«Нива»** накладом 2 000 примірників. Його замовило Українське літературне товариство в особі відомого одеського громадського діяча М. П. Боровського [2, с. 82], який спільно з письменником Д. В. Марковичем виступив укладачем «Ниви». В альманаху взяли участь М. П. Старицький, І. С. Нечуй-Левицький, П. І. Ніщинський, Б. Д. Грінченко, Дніпрова Чайка та ін. Всього до збірника увійшло 25 творів, а також етнографічні матеріали з Одещини. Поява цього видання стала помітним явищем у культурному житті одеської громади, водночас яскравим прикладом того, що можуть зробити окремі ентузіасти для розвитку української мови, літератури й культури у своєму регіоні.

Примірник «Ниви», що зберігається в Одеській національній науковій бібліотеці, спочатку перебував у фонді **Одеської української національної книгозбірні** (1918–1920), яку заснував ієромонах Микита (світське ім'я Олександр Кожин) наприкінці 1917 року, отримавши потрібні кошти від членів української громади міста [7, с. 77; 8, с. 100–101, 103; 10, с. 490–491]. Зауважимо: участь у заснуванні

книгозбірні взяв, зокрема, лікар І. М. Луценко, передавши їй частину власної бібліотеки [4, с. 47]. Потім примірник потрапив до фонду **Української державної бібліотеки** (УДБ) (1920–1930), заснованої 1 липня 1920 року за постановою Губполітосвіти. У травні 1921 року УДБ очолив Богдан Комаров, син Михайла Комарова, а у вересні 1922 бібліотека об'єдналася зі своєю філією, яка працювала на Молдаванці під назвою «Українська державна бібліотека імені Т. Шевченка в Одесі» [7, с. 76–80]. У 1930 році УДБ увійшла до складу Одеської

Печатка: «О.Г.П.Б.
отдел Театральный»

державної бібліотеки (нині Одеська національна наукова бібліотека) [6, с. 99]. Свідченням приналежності примірника до цих бібліотек є печатки на обкладинці й титульному аркуші видання.

Кращі твори з альманаху «Нива» Фесенко надрукував окремими виданнями: оповідання *Дніпрової Чайки* (справж. – Л. Василевська (Березина)) «**Знахарка**» та «**Чортяча спокуса**» І. Нечуя-Левицького, оперету М. Старицького «**Утоплена**». На обкладинках цих видань простим олівцем зазначено: «Пож[ертвування] 1885 г. № 443, 444, 445» відповідно. На обкладинці оперети «**Утоплена**» М. Старицького печатка: «О.Г.П.Б. отдел Театральный», тобто видання ввійшло до колекції театральних п'єс, яку бібліотека придбала в 1891 році у відомого в Одесі поціновувача театру Дмитра Васильовича Ширяєва.

У 1888 році Юхим Іванович видав поему «**Катерина**» Тараса Шевченка. Як свідчать зведені бібліографічні покажчики українських видань, це було перше в Одесі видання «Катерини» окремою книжкою [9, с. 375]. На титульному аркуші нашого примірника є печатка Одеської національної української

книгозбірні. У 1889 році Фесенко відсвяткував 75-річчя Тараса Шевченка окремим виданням його поем «Княжна», «Москалева криниця» та драми «Назар Стодоля». Більшість Шевченкових творів у Російській імперії було заборонено, а ті, які видавці наслідувалися

надрукувати, піддавалися пильній цензурі, тиражі окремих видань вилучалися та знищувалися, а видавців карали за їх розповсюдження, тому будь-який твір чи збірка творів Т. Шевченка, що вийшли друком, та ще й українською мовою, – то вже була величезна перемога.

Михайло Комаров, оселившись в Одесі у 1888 році, відразу приєднався до діяльності одеської «Громади», став одним з її найактивніших членів. З Юхимом Фесенком у них склалися дуже приязні стосунки і співпраця, М. Ф. Комаров став його незмінним і постійним замовником: друкував свій науковий етнографічний і бібліографічний доробок. Так, саме в друкарні Фесенка побачили світ праці Комарова. Першим його одеським виданням стала «Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок і замовлянь» (1890).

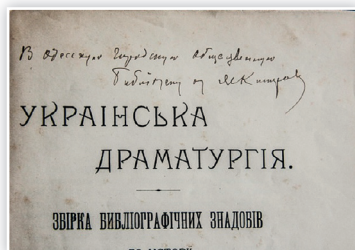
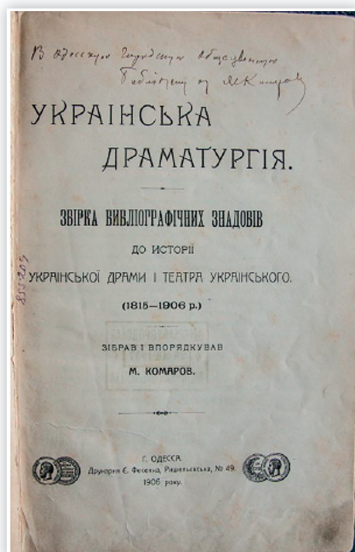
Дарчий підпис М. Ф. Комарова
П. О. Зеленому

Як перший бібліограф творів Т. Г. Шевченка та праць про нього Комаров видав покажчик «Тарас Шевченко в літературі і мистецтві» (1903). Ця праця заклала основи наукової Шевченкової бібліографії. Примірник ОНБ містить дарчий підпис від Михайла Комарова Павлу Зеленому – одеському міському голові (1897–1905) та члену одеської «Просвіти» [11, с. 29].

1906 року М. Ф. Комаров видав першу наукову бібліографію з історії української драми та театру – **«Українська драматургія»**, з дарчим підписом для нашої бібліотеки, а 1912 доповнення до неї – **«До Української драматургії»**; 1910 року надруковано повість М. Гоголя **«Тарас Бульба»** у перекладі Комарова. Вони були виготовлені у Фесенка, а підготовлені до друку першим в Одесі українським книговидавництвом «Сніп» (1906–1912), заснованим одеським товариством «Просвіта» за ініціативою його голови Михайла Комарова [5, с. 6–7].

1900 року в друкарні Фесенка вийшло 2-ге видання історичного роману П. Куліша «Чорна рада» (вперше українською мовою він побачив світ 1857 року, після цього тривалий час перебував під негласною заборонаю), наступного року «Чорна рада» виходить знову:

друге видання проілюстрував відомий український художник, одесит Амвросій Ждаха, текст залишився без змін. Це було перше ілюстроване видання роману. Відомо, що ініціатором виготовлення його в Одесі став Комаров. Ілюстроване одеське видання «Чорної ради» нині є бібліографічною рідкістю.

Дарчий підпис М. Ф. Комарова Одеській міській публічній бібліотеці

ка, власника друкарні, наклали адміністративний штраф. Але 250 примірників встигли розійтися [12, с. 405]. Нині видання є бібліографічною рідкістю.

З друкарні Ю. І. Фесенка виходить низка збірок українських пісень з нотами (частина коштами друкарні):

– «Збірничок українських пісень. З нотами» (1896). Упорядкував його український фольклорист, етнограф, аматор українсько-

Юхим Іванович був членом одеського товариства «Просвіта» (1905–1909) та підтримував дружні взаємини з його засновниками [11, с. 33]. Фесенко залюбки приймав і виконував замовлення «Просвіти». Для видання книжок історичного змісту одеська «Просвіта» створила фонд імені Леоніда Смоленського (1844–1905) – педагога, одного із засновників і керівників Української одеської громади. 1907 року історичний нарис М. Ф. Комарова «**Про запорожські вольності**» став першою книжкою, виданою товариством «Просвіта». За дозвіл на видання цього нарису автор витримав справжню битву з цензурою.

На початку 1908 року в друкарні Фесенка накладом 2 000 примірників було видано розвідку ще одного члена «Просвіти», історика Івана Бондаренка, – «**Про Гарібальді – борця за звільнення італійського народу**», в якій автор надто прозоро проводив паралелі між боротьбою за визволення італійського та українського народів. Розвідка отримала цензурний дозвіл, але за рапортом старшого інспектора видавничих закладів 1750 примірників брошури конфіскували та знищили, а на Фесенка

го театру *Олександр Хведорович* (Волошин). Цей збірничок мав чотири перевидання – 1897, 1903, 1908, 1911 років;

– **«Українські пісні з нотами. Друга сотня»** (1902). Цю збірку уклав відомий український фольклорист *Андрій Михайлович Конощенко* (Грабенко), вона містить 100 українських народних пісень.

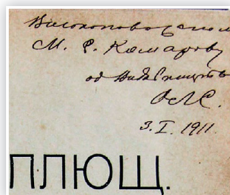
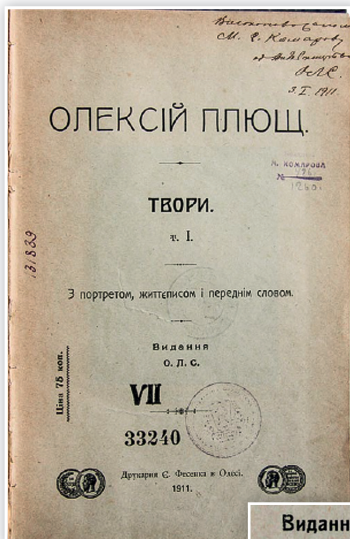
У 1909 році вийшли 2-й та 3-й випуски. Збирати народні пісні Конощенко почав у другій половині XIX ст., зафіксував близько 300 їх зразків. Географія роботи фольклориста широка і малодосліджена на той час – Полтавщина, Херсонщина, Одещина, нинішня Кіровоградщина. Збірники цього дослідника вирізнялися високохудожнім добором матеріалу, кваліфікованими записами словесного й нотного текстів, наявністю численних варіантів музичних зразків. Кожна пісня має розгорнутий паспорт, де подано відомості про місце запису;

– **«Український співаник. 100 пісень з нотами»** (1904, 1910). Уклав український поет і фольклорист *Б. Арсен* (А. Я. Баккалінський). Обкладинка – роботи художника А. Ждахи. У виданні – 103 українські народні пісні;

– **«Українське весілля з голосами»** (1905, 1908). Записав *Іван Демченко*, український етнограф і фольклорист, за фахом лікар. Ілюстрації до цього видання

теж створив А. Ждаха.

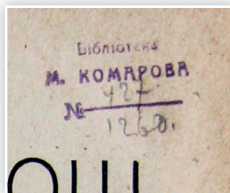
У 1911–1912 роках у друкарні Фесенка видано 2 томи **«Творів»** *Олексія Плюща* (1887–1907), одного з маловідомих українських літераторів [5, с. 8]. Цей талановитий письменник прожив дуже коротке життя, але встиг написати багато прозових і поетичних творів. Доробок митця підготувало до друку видавництво «Одеська літературна

Дарчий напис
М. Ф. Комарову від
видавництва

Печатка бібліотеки
М. Комарова

Печатка бібліотеки
М. Комарова

спілка» (ОЛС, 1911–1912), зокрема Іван Липа. ОННБ зберігає примірник із бібліотеки М. Ф. Комарова з дарчим написом від видавництва.

У 1913–1914 рр. у друкарні Ю. І. Фесенка побачив світ один з перших україномовних підручників гри на бандурі у двох частинах **«Самонавчатель до гри на кобзі або бандурі»** видатного українського поета, бандуриста і культурно-освітнього діяча М. Домонтовича (1883–1937) (справж. – Михайло Злобинець). Друга його частина вийшла під назвою **«Пісні з нотами для співу й виконання на кобзі»**. До 2-ї частини увійшли відомі твори українського фольклору, а також записи, зроблені на Полтавщині, Київщині, Поділлі, у Житомирі, зокрема від кобзаря Т. Пархоменка. До друку підручник підготувало видавництво **«Діло»**, засноване 1912 року в Одесі лікарем І. Луценком та літератором В. Боровиком на базі його книгарні «Діло». Видавництво продовжило діяльність «Одеської літературної спілки» (1903–1912). З початком Першої світової війни російський уряд «Діло» закрит.

У 1918 році, за часів Української Народної Республіки, з друкарні Фесенка коштом і накладом видавця вийшла низка книг, присвячених освітянській тематиці, зокрема українській мові та літературі [13, с. 39–44].

Отже, за обтяжливих умов російського колоніалізму друкарня Ю. І. Фесенка стала важливим центром, своєрідним оазисом на Півдні України, що сприяв формуванню і збереженню історичної пам'яті українського народу, виданню творів української культури. Популяризація україномовних книжок серед широких верств населення стала одним із пріоритетних напрямів масштабної видавничо-друкарської діяльності Ю. І. Фесенка.

Книжкова продукція друкарні може слугувати унікальним джерелом для вивчення історії розвитку української друкарської та видавничої справи, діяльності культурно-просвітницьких товариств, українських книгозбірень та культурного життя регіону в цілому. А дарчі записи, автографи, печатки на книгах допомагають відстежити важливі історичні відомості про побутування кожного примірника, роблять його унікальним, відмінним від решти книжок тиражу.

На прикладі видавничої діяльності лише однієї одеської друкарні простежується потужний громадський рух, незламність духу та консолідація українського суспільства у формуванні національної свідомості та самозбереженні нації. А в контексті сучасної російської агресії – це ще одна цеглина в розвінчуванні міфу, нібито Одеса є російським містом.

Видання, що вийшли з друкарні Ю. І. Фесенка, переживши війни й революції увійшли до української скарбниці та стали окра-

сою фондів книгозбірень за своєю національною спрямованістю, високою поліграфічною й художньою якістю. Сьогодні вони становлять бібліографічну рідкість і продовжують виконувати свою місію – слугувати українській культурі.

Список використаної літератури

1. Бібліотека М. Ф. Комарова : кат. колекції Одес. нац. наук. б-ки ім. М. Горького / Одес. нац. наук. б-ка ім. М. Горького ; упоряд.: Н. А. Бродецька, Н. О. Яцун ; ред. І. С. Шелестович. Одеса, 2014. 322 с., 12 арк. іл.
2. Воспоминания Е. И. Фесенко. *Семейный альбом одесского издателя Е. И. Фесенко* / авт.-сост. В. В. Дябло ; ред.-сост.: Г. Закипная, Л. В. Майборода ; вступ. ст. Г. Зленко. Одесса, 2007. С. 15–133.
3. Закіпна Г. В. Перший український друкар Одеси. *Дім князя Гагаріна* : зб. наук. ст. і публ. Одеса, 2004. Вип. 3, ч. 1. С. 131–147.
4. Зленко Г. Д. Видатні особистості української історії (Іван Митрофанович Луценко – доктор медицини, гомеопат, державний діяч). *Український гомеопатичний щорічник*. Одеса, 2003. Вип. 6. С. 45–48.
5. Зленко Г. Д. Перші українські видавництва Одеси : матеріали до книгознав. слов. / відп. ред. Я. Ісаєвич. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 24 с.
6. Комаров Б. На ширший шлях (до об'єднання УДБ з ОДБ). *Зап. Укр. бібліогр. т-ва в Одесі*. 1930. № 4. С. 97–99.
7. Комаров Б. Українська державна бібліотека ім. Т. Шевченка в Одесі : інформ. ст. *Бібліол. вісті*. 1925. № 1/2. С. 75–81.
8. Костирко М. Згадки про ієромонаха о. Микиту. *Визвол. шлях* : суспільно-політ. і наук.-літ. місячник. Лондон, 1967. Кн. 1 (січень). С. 99–106.
9. Міжнародний зведений каталог-репертуар української книги, 1798–1923 : наук. бібліогр. покажч. У 3 т. Т. 1. 1798–1903 / НБУ ім. В. І. Вернадського ; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова) [та ін.] ; авт. кол.: Л. В. Беляєва [та ін.]. Київ, 2019. 1074 с.
10. Музичко О. Ієромонах Микита (Олександр Кожин): натхненник української молоді. *Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр.* : монографія / Т. С. Вінцовський, О. Є. Музичко, В. М. Хмарський [та ін.] ; відп. ред. В. М. Хмарський. Одеса, 2011. С. 483–498.
11. Одчот українського товариства «Просвіта» в Одесі за 1906 р. Одесса : Друк. Е. И. Фесенко, 1907. 34 с.
12. Почетный гражданин Ефим Иванович Фесенко. *Забытая Одесса: ист. очерки* : в 2 кн. / Д. Балух. Одесса, 2008. Кн. 1 : Одесса, которую мы забываем. С. 408–425.
13. Славетний друкар Одеси : кат. укр. вид. одес. видавця Є. І. Фесенка / в. о. Одес. літ. музей ; уклад., комент.: Г. В. Закіпна, Т. І. Максим'юк. Одеса, 2005. 45 с.
14. Фесенко Е. И. Сто великих одесситов : очерки / сост.: А. Либин, Н. Маковец. Одесса, 2009. С. 454–456.

Євгенія БЕРЕЖОК,

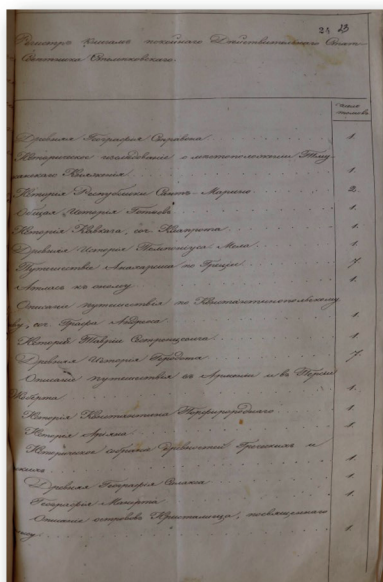
завідувач відділу краєзнавства «Одесика»
Одеської національної наукової бібліотеки.
Одеса, Україна

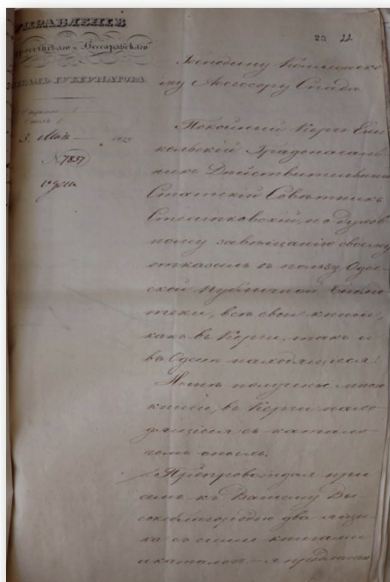
ПРИВАТНА КНИЖКОВА ЗБІРКА І. О. СТЕМПКОВСЬКОГО В ОДЕСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ

Постать Івана Олексійовича Стемпковського (1789–1832) широко відома серед дослідників стародавньої історії Північного Причорномор'я. Захоплюючись історією та археологією античного світу, він залишив велику наукову спадщину. Іван Олексійович був одним з ініціаторів створення наукового товариства для дослідження пам'яток Північного Причорномор'я, а також одним з організаторів Одеського археологічного (1825) і Керченського історико-археологічного музеїв (1826) [1]. Він належав до кола інтелектуальних осіб, які гуртувалися навколо редакції газети «Одесский вестник» та були ініціаторами заснування в Одесі міської публічної бібліотеки [5, с. 3–6]. Тож не дивно, що саме Одеській міській публічній бібліотеці (нині Одеська національна наукова бібліотека – ОННБ) Іван Олексійович Стемпковський заповів свою приватну бібліотеку.

Факт заповідання І. О. Стемпковським бібліотеці Одеси власної книжкової колекції є загальновідомим і не раз згадувався у публікаціях, присвячених історії ОННБ [2, с. 155; 5, с. 3–6]. Разом з тим сама збірка не була предметом дослідження, попри величезний внесок Івана Олексійовича у дослідження стародавньої історії сучасного Півдня України та збереження археологічних пам'яток, а також те, що це була перша приватна збірка, подарована Одеській міській публічній бібліотеці. Передачу цієї книжкової збірки до фонду міської книгозбірні засвідчують два документи, що зберігаються в архіві Одеської національної наукової бібліотеки. Це перелік книжок під назвою «Реєстр книгам покійного дійсного статс-радника Стемпковського», а також лист одеського градоначальника Олексія Іраклійовича Льовшина до першого бібліотекаря міської книгозбірні Антонія Франциска Спади з повідомленням про надходження збірки та розпорядженням її прийняти і внести до каталогу міської бібліотеки [3].

Опис керченської частини збірки
І. О. Стемпковського: «Реєстр книгам
покойного действительного статс-
советника Стемпковского»

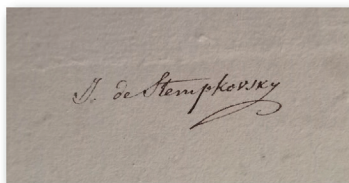
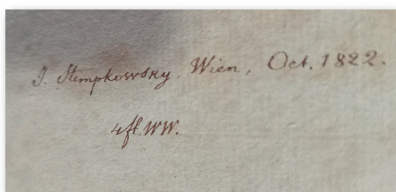
Лист одеського градоначальника
О. І. Льовшина до бібліотекаря Одеської
міської публічної бібліотеки А. Ф. Спади
(травень 1833 р.)

У своєму листі О. І. Льовшин згадує про дві частини приватної бібліотеки І. О. Стемпковського, які на той час знаходилися в Одесі та Керчі й за заповітом мали бути передані Одеській міській публічній бібліотеці. Однак цей лист і опис книжок стосувалися лише керченської частини книжкової збірки Стемпковського, що надійшла у травні 1833 року в двох скринях. На жаль, час надходження та склад одеської частини збірки наразі не встановлено.

Склад керченської частини стало можливим реконструювати завдяки досить детальному переліку книжок, зробленому посадовцем керченського градоначальства. Разом з тим слід відзначити, що цей посадовець, описуючи книжкову колекцію Івана Олексійовича, назви всіх іноземних видань, зокрема й латиномовних видань XVI–XVII ст., переклав російською мовою. Попри це за списком вдалося встановити більшість видань, крім тих, що були записані на кшталт: «календарі», «різних каталогів і брошур», «різних брошур німецькою мовою та латиною» тощо.

Суперекслібри I. О. Стемпковського

Власницькі записи I. О. Стемпковського

На своїх примірниках Іван Олексійович іноді залишав власницькі записи, зокрема з позначкою про час і місце придбання книжки. Деякі примірники мають суперекслібри «Stempkowski» або «J. S.» на корінцях. Складність ідентифікації полягала також у тому, що бібліотечні примірники, які мали м'які обкладинки чи були пошкоджені, отримували нову палітурку, найчастіше втрачаючи при цьому провінієнції.

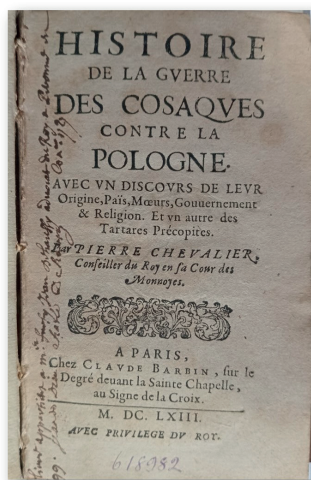
Згідно з описом керченська частина бібліотеки Івана Олексійовича Стемпковського налічувала 318 одиниць (118 назв видань). За тематикою можна умовно виокремити основні розділи книжкової збірки: історія та історичні науки; пам'ятки античних авторів; художня література; географія; медичні науки; економіка; довідкова література; періодика та наукова періодика.

З огляду на пристрасть всього його життя – вивчення стародавньої історії та старожитностей, цілком зрозуміло, що основу керченської частини бібліотеки складали дослідження з історії, археології, нумізматики та історичної географії Північного Причорномор'я, публікації творів античних авторів, а також описи колекцій старожитностей.

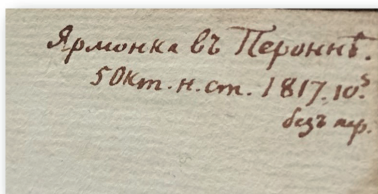
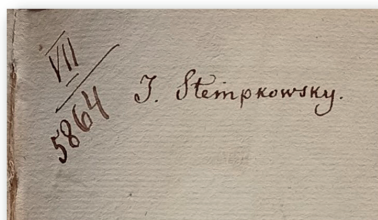
За спогадами сучасників, ще під час перебування в Парижі у 1815–1819 рр. у складі російського окупаційного корпусу І. О. Стемпковський весь свій вільний час приділяв вивченню стародавньої історії та старожитностей. Саме тоді він познайомився з багатьма французькими дослідниками, зокрема з секретарем Французької академії написів та красної словесності Дезіре-Раулем Рошеттом, із засновниками «Азіатського товариства» у Парижі Юліусом Генріхом Клапротом та Антуаном Жаном де Сен-Мартеном. До речі, членом цього товариства став і Стемпковський [1]. Згідно з описом керченської збірки, серед його книжок зберігалися «Курс археології» Р. Рошетта (Париж, 1828), «Історико-географічний опис Кавказу» Ю. Клапрота (Веймар, 1814), «Нові дослідження часу смерті Олександра та хронології Птолемеїв» Ж. де Сен-Мартена (Париж, 1820).

У той час Іван Олексійович Стемпковський брав участь у підготовці до друку відомої праці маркіза де Кастельно «Нарис давньої та новітньої історії нової Росії» (*“Essai sur l’histoire ancienne et moderne de la nouvelle Russie”*), виданої в 1820 році у Парижі, для якої він написав кілька окремих частин, зокрема присвячених історії українського козацтва [4, с. 154]. Джерелом для написання цих робіт, можливо, було досить відоме видання французького дипломата П'єра Шевальє «Історія війни козаків проти Польщі» (Париж, 1663), придбане Іваном Олексійовичем у Перонні в 1817 році. Про це свідчить запис на нахзаці примірника.

150

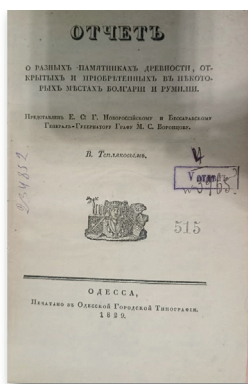
Chevalier P. Histoire de la guerre des cosaques contre la Pologne... Paris : Claude Barbin, 1663

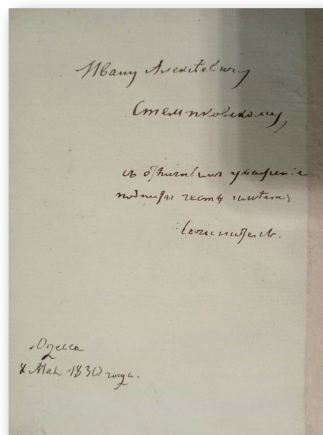
Власницький запис
І. О. Стемпковського

Дослідження стародавньої історії Півдня України зблизило Стемпковського з відомим істориком і географом Петром Івановичем Кеппеном, який у 1829–1834 рр., перебуваючи в Криму, збирав матеріали з історії та географії Кримського півострова. У книжковому зібранні Івана Олексійовича є примірники двох праць П. І. Кеппена – «Про старожитності північного берега Понта Евксинського» російською (Москва, 1828) та німецькою (Відень, 1823) мовами, а також «Про успіхи виноробства на південному березі Криму» (Санкт-Петербург, 1831) російською мовою.

Серед книжок, що належали І. О. Стемпковському, також є примірник видання поета, дипломата і мандрівника Віктора Григоровича Теплякова «Звіт про різні стародавні пам'ятки, що були відкриті та придбані в деяких містах Болгарії та Румілії» (Одеса, 1829) з дарчим написом автора.

Тепляков В. Г. Отчет о разныхъ памятникахъ древности, открытыхъ и приобретенныхъ въ некоторыхъ мѣстахъ Болгаріи и Руміліи. Одесса : Гор. тип., 1829

Дарчий напис В. Г. Теплякова
І. О. Стемпковському (1830)

У колекції античних пам'яток в описі бібліотеки Івана Олексійовича зазначені: «Географія» Страбона, «Історія» Геродота, «Періпл» псевдо-Скілака Каріандського, «Бібліотека» Аполлодора Афінського, «Римська історія» Аппіана Олександрійського, твори Корнелія Тацита і Вергілія.

У некролозі, присвяченому Івану Олексійовичу Стемпковському, Антон Балтазарович Ашик згадує, що він не володів грецькою та латинською мовами і з перекладами йому допомагав археолог і перекладач Олександр Федорович Панагіодор-Ніковул [1]. Разом з тим, у книжковій збірці Стемпковського були латинсько-французь-

кий і греко-французький словники, «Латинська граматика» французького граматиста-перекладача Жана Ноеля Блондена (Париж, 1819) і «Нариси про прийменники, розглянуті перш за все стосовно географії, або Нове доповнення до грецької граматики» французького філолога-еллініста Жана-Батиста Геля (Париж, 1821).

Другою за обсягом частиною зібрання Івана Олексійовича Стемпковського є художня література. За спогадами Антона Балтазаровича Ашика, найулюбленішими його авторами були Вергілій, Данте і Петрарка [1]. У його бібліотеці також зберігалися поетичні твори сучасників, таких як Альфонс де Ламартін, Жозеф Франсуа Мішо та Жан Расін, популярні на той час твори: «Про Німеччину» мадам де Сталь та «Листи» Марі де Севіньє, роман Жан-Жака Бартелемі «Подорож молодого Анахарсиса Грецією...».

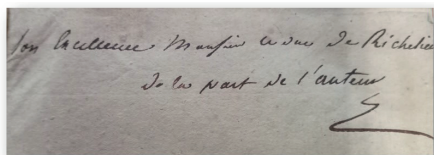
У керченській частині книжкової збірки Стемпковського були представлені й так звані «подорожі» – один із найпопулярніших літературних жанрів XVII–XIX ст. Увагу привертає видання французького сходовознавця, перекладача і мандрівника П'єра Амадея Жобера «Подорож до Арменії та Персії, здійснена у 1805–1806 роках» (Париж, 1821). Цей примірник потрапив до Івана Олексійовича з бібліотеки герцога де Рішельє, ад'ютантом і особистим секретарем якого він був протягом багатьох років.

На форзаці примірника є дарчий напис автора французькою мовою: «Його високопревосходительству герцогу де Рішельє з повагою від автора», а на корінці книги – суперекслібрис «Stempkowski».

До збірки періодичних видань входили: газета «Одесский вестник», де регулярно друкувалися статті І. О. Стемпковського з історії та археології Північного Причорномор'я; газета «Москов-

Jaubert P. A. Voyage en Arménie et en Perse : fait dans les années 1805 et 1806. – Paris, 1821

Дарчий напис П. А. Жобера герцогу де Рішельє

ский вестник» та «Драматическое приложение» до неї; «Одесский альманах» і «Журнал Министерства внутренних дел». З наукової періодики в бібліотеці Стемпковського зберігалися видання наукових товариств, членом яких він був, – «Journal asiatique» Азіатського товариства в Парижі, та «Записки общества сельского хозяйства Южной России». На жаль, в описі книгозбірні вказано лише назви газет і журналів без зазначення років їх видання та номерів.

За спогадами сучасників, Іван Олексійович Стемпковський пристрасно захоплювався дослідженням стародавньої історії Криму, про що побічно свідчить частина його книжкової збірки, що зберігалася в Керчі та якою він користувався до своєї передчасної смерті. Ця книжкова збірка є типовим зібранням науковця, де переважають видання, що використовувалися власником у професійній діяльності. Слід також зауважити, що завдяки заповіту Івана Олексійовича Стемпковського Одеська міська публічна бібліотека отримала цінну збірку книжок з історії та археології Півдня України, яка не втратила свого значення й донині.

Список використаної літератури

1. Ашик А. Некролог И. А. Стемпковского. *Зап. Императорскаго Одес. о-ва истории и древностей*. 1863. Т. 5. С. 907–914.
2. Бельницька О. М., Василевська Е. І. Про окремі іменні архівні та книжкові колекції у фондах Одеської державної наукової бібліотеки імені М. Горького. *Скарбниця культури* : зб. ст. Одеса, 2004. Вип. 3. С. 154–165.
3. ОННБ. ВЗАФ. Ф. 7914. Оп. 1. Спр. 681. Арк. 23–25.
4. Пінкевич Н. В. Роль І. О. Стемпковського (1789–1832) у справі організації перших музеїв на Півдні України та створенні програми охорони археологічних пам'яток (до 220-річчя з дня народження). *Пр. Центру пам'ятокознавства*. 2009. Вип. 16. С. 146–156.
5. Попруженко М. Г. Одесская городская публичная библиотека, 1830–1910 г. : ист. очерк. Одесса, 1911. 84 с., [3] л.

КРАЇНСЬКА КНИГОЗНАВЧА,
БІБЛІОТЕКОЗНАВЧА,
АРХІВОЗНАВЧА
ТА МУЗЕЄЗНАВЧА ТРАДИЦІЇ:
ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН
І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

СЕКЦІЯ 3

Оксана ФЕДОТОВА,

доктор історичних наук, професор
кафедри інформаційної діяльності
Маріупольського державного університету.
Київ, Україна

ВНЕСОК В. ШПІЛЕВИЧ У РОЗВИТОК БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ

Вітчизняна бібліотечна сфера знає чимало особистостей, діяльність яких сприяла становленню її основних напрямів. Повноправною представницею згаданої галузі можна вважати бібліотекознавця, бібліографа Віру Володимирівну Шпілевич, яка побачила світ 10 травня 1889 р.(?) у Києві в родині Тутковських-Шпілевичів, відомих діячів культурно-мистецької та наукової спільноти. На становлення її світогляду суттєво вплинула творча атмосфера, що панувала в середовищі тогочасної творчої інтелігенції.

Освіту дівчина здобула в Київській жіночій гімназії з дворічним педагогічним класом, що в подальшому надало їй можливість вчителювати. Після завершення навчання, протягом 1910–1921 рр. викладала в народних і трудових школах, а також на курсах з ліквідації неписьменності серед населення [3]. 1921 рік відкрив нову сторінку в її біографії, пов'язану з самореалізацією на бібліотечно-бібліографічній ниві: вона почала працювати у Всенародній бібліотеці України (нині Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського). Невдовзі перейшла до Головної книжної палати в Києві (нині Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова»), де, обіймаючи посади бібліографа та завідувачки фондами, активно переймалася засадами книгознавчої науки, а також долучилася до підготовки бібліографічного покажчика українських видань періоду 1917–1918 років [2].

Наступного року, у зв'язку з відкриттям восени Українського наукового інституту книгознавства, дослідниця продовжила свій трудовий шлях у щойно створеній установі як старший бібліограф, завідувачка архіву преси, а згодом, у 1926–1934 роках, як науковий співробітник I категорії бібліографічної секції. Цей етап життя В. Шпілевич – найбільш насичений з точки зору досягнень

у сфері бібліографії. Зокрема, результатом натхненної праці дослідниці стала поява двох покажчиків – «Бібліографія української літератури та літературознавства за 1928 рік» та під однойменною назвою – за 1929 рік, а також посібника «Матеріали до історії обов'язкового примірника на Україні». Згадані роботи здобули досить високу оцінку наукової громадськості, цьому сприяв і той факт, що їх підготовка відбувалася під керівництвом знаного бібліографа Ю. Меженка [1, с. 327].

Звернімося до більш детального розгляду покажчика «Бібліографія української літератури та літературознавства за 1928 рік», поява якого розцінювалась як важлива подія для історії української бібліографії з літературознавства, оскільки В. Шпілевич здійснила одну з перших спроб бібліографування та систематизації української літератури. Відомий бібліограф М. Яшек у рецензії на цей посібник окреслив головні вимоги щодо підготовки бібліографічної праці: розуміння предмета дослідження, чіткість цільового призначення, визначення обсягу посібника щодо змісту, конкретизація методологічних засад, добір джерел для опрацювання матеріалу [7]. Він констатував, що добір джерел для покажчика В. Шпілевич зробила з урахуванням жанрів літератури.

Структурно роботу сформували два основні розділи, до яких увійшли твори красного письменства, а також літературознавчі праці. Видання в рамках першого з них авторка подала за формальними ознаками (проза, драматургія, поезія). До бібліографії творів певного письменника наводився бібліографічний список критичного та історико-літературного матеріалу за рубриками «Рецензії» та «Життя й творчість». Розділ «Літературознавство» складався з 13 підрозділів. Зібраний теоретичний матеріал розподілявся з урахуванням галузей літературознавства («Теорія літератури», «Історія жовтневої літератури»), а також за тематичним принципом («Читач і література», «Літературний побут»). Укладач також застосувала методіку бібліографічної систематики. Окрема увага приділялася бібліографії шевченкіани.

Загалом робота мала чітку структуру та характеризувалася грамотним поданням бібліографічного матеріалу. Однак не можна не погодитися з точкою зору М. Яшека щодо певної розмитості читачького призначення посібника. До наявних недоліків він також відніс механічний спосіб добору літератури, наслідком чого стала наявність деяких пропусків (наприклад, відсутність перекладів) [7].

Не менш важливим здобутком ученої стала також підготовка розвідки «Матеріали до історії земських народних бібліотек

на Україні», що побачила світ 1930 року. Означена праця суттєво сприяла як дослідженню історії бібліотечної справи, так і вивченню книжкових видань.

У зв'язку з початком ідеологічного наступу на Український науковий інститут книгознавства, а також з утисками його кадрового складу, 1934 року В. Шпілевич звільнилася з роботи, але не полишила бібліотечної галузі. Надалі, у різні роки, обіймала посаду завідувачки бібліотеки Геологічного тресту, очолювала книжково-бібліографічний відділ Центрального музею Т. Шевченка [6], завідувала бібліотекою Історичного архіву, працювала бібліографом в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнографії (нині Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України) тощо [3]. Наслідками окресленої діяльності стало бібліографування шевченкіани, розроблення каталогу-путівника для шевченківської виставки, пошук матеріалів для підготовки галузевих бібліографічних посібників, участь у укладанні біобібліографії М. Рильського і т. п.

За результатами дослідження можна зробити висновок, що В. Шпілевич доклала значних зусиль для розвитку бібліотечної справи України. Згадані вище праці стали суттєвим внеском у книгознавство та галузеву бібліографію, а також сприяли становленню вітчизняної науково-допоміжної бібліографії. Вона запропонувала принципово нові методологічні підходи до процесу підготовки галузевих бібліографічних посібників. Її творчий доробок здобув високу оцінку бібліотечних фахівців, літературознавців і наукової громадськості.

Список використаної літератури

1. Дзюбан Р. Питання української бібліографії у листуванні Юра Меженка з Федором Максименком (1944–1969). *Зап. Львівс. нац. наук. б-ки України ім. В. Стефаника* : зб. наук. пр. / ред. М. М. Романюк. Львів, 2019. Вип. 11 (27). С. 312–366.
2. Казакова Н. Шпілевич Віра Володимирівна. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/> (дата звернення: 26.11.2022).
3. Казакова Н. Фея мрій : [В. Шпілевич]. *Культура і життя*. 1999. № 16/17. 27 листоп. С. 6.
4. Карпенко О. В. «Тут уперше він був прочитаний»: до історії архіву шевченкознавця Михайла Чалого в колекції Будинку-музею Тараса Шевченка. *З історії архівів та архівних зібрань*. 2017. № 1. С. 111–120.
5. Ковальчук Г. І. Український науковий інститут книгознавства (1922–1936) / наук. ред. В. І. Попик. Київ : Академперіодика, 2015. 684 с.

6. Хлебцевич Є. Шпілевич Віра Володимирівна. *Шевченківська енциклопедія* / НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка ; ред.: В. Л. Смілянська, Н. П. Чамата. Київ, 2015. В 6 т. Т. 6. Т-Я С. 753.
7. Шпілевич Віра Володимирівна. *Шевченківський словник* / Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Київ, 1978. Т. 2. : Мол-Я С. 391.
8. Яшек М. Шпілевич Віра. Бібліографія української літератури та літературознавства за 1928 рік. *Літературний архів*. 1930. Кн. III-VI. С. 340-346. Рец. на кн.: Шпілевич В. Бібліографія української літератури та літературознавства за 1928 рік / за ред. Ю. Меженка. Харків ; Київ : ДВУ, 1930. 299 с.

Сергій РУСАКОВ,

кандидат філософських наук, доцент кафедри богослов'я,
релігієзнавства та культурології історико-філософського
факультету Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова.
Київ, Україна

**ОСОБЛИВОСТІ ОБІГУ ТВОРІВ УКРАЇНСЬКОГО
МИСТЕЦТВА НА ОСНОВІ НАУКОВИХ
І ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ЗГАДОК**

Сучасне українське мистецтво нині активно розвивається і потребує як осмислення фахівцями, так і репрезентації на шпальтах спеціалізованих видань. Такі тематичні публікації сприяють популяризації творів мистецтва серед широкої аудиторії та активізації їх обігу, що позитивно впливає на динаміку культури.

Ю. Мазур та М. Рожило, дослідивши українські друковані артвидання, вважають, що «більшість видань присвячена висвітленню проблем літератури та кіно, незначна частина журналів презентує тематику класичного мистецтва, а найменша група видань присвячена сучасному візуальному мистецтву» [1, с. 72]. Серед останніх наукових праць варто згадати публікацію Т. Кунц, яка прагне дослідити тенденції розвитку вітчизняних культурологічних видань. Авторка слушно підкреслює, що ступінь розвитку таких видань свідчить про стан суспільства, адже «культурологічна преса найяскравіше і по-особливому реагує на події, що відбуваються у соціумі» [2, с. 81]. Підкреслимо: у цих і схожих дослідженнях [3] здійснюється спроба створити класифікацію та типологію художніх друкованих видань, що, з одного боку, є важливим для пізнання тенденцій розвитку журналів про культуру та мистецтво, з іншого – такі напрацювання й напрям досліджень загалом потребують уваги фахівців-культурологів, адже в деяких працях ми вбачаємо підміну специфіки мистецтвознавчого та культурологічного аналізу. Мистецтво є найважливішим чинником динаміки культури, проте коли в журналах описують певні художні практики та арттвори, не завжди це свідчить про їх культурологічний характер.

Світовий і український досвід застосування культурологічного аналізу свідчить про важливість авторського осмислення сутності художніх ідей та/або розуміння соціокультурних процесів і впливу культурного об'єкта на розвиток культури загалом. Перший підхід дотичний до арткритики і більш-менш поширений на шпальтах українських артвидань, другий підхід – менш розвинений на вітчизняних теренах. На нашу думку, це обумовлено тривалою цензурою за радянських часів, коли твори мистецтва перебували в обігу (створення, презентація, купівля-продаж, дарування в музей) лише в контексті загальноприйнятої тоталітарної ідеології.

Серед іноземних видань, які сприяють регіональній популяризації мистецтва та активному обігу творів мистецтва, згадаймо спеціалізовану газету *Kunst:Art*, яка має найбільший наклад поміж німецькомовних артвидань (225 тис. примірників). Газета безплатно розповсюджується в художніх музеях і під час проведення художніх ярмарків, серед артспільноти в художніх асоціаціях і галереях, в художніх академіях, спеціалізованих магазинах для митців та ін. Водночас варто підкреслити, що це видання слід розглядати з точки зору інформаційної функції артринку, адже більшість публікацій розміщено на комерційній основі та спрямовано на анонсування майбутніх артподій.

Потребу в друкованих журналах про культуру й мистецтво суб'єкти артринку України продемонстрували навіть в умовах діджиталізації, поширення різноманітних тематичних сайтів і пабліків у соціальних мережах. Наприклад, у 2019 році було відновлено друковану версію мистецького часопису «Арткурсив», засновником якого є Інститут проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України. Часопис створювався в 2009 році для вивчення тенденцій сучасного мистецтва: «Когорта авторів фіксує й аналізує ідеї, явища, події, що мають резонанс, вплив, історію – те, завдяки чому формується новітній мистецький дискурс, у чомусь незвичний і безапеляційний» [4, с. 2]. У вступному слові до одного із випусків головний редактор Віктор Сидоренко підкреслював, що «Арт-Курсив подає власну інтерпретацію вагомих подій та явищ мистецького життя України і світу» [4, с. 2]. Отже, у певний період «Арткурсив» став ефективним майданчиком для публікації статей, анонсів, рецензій на знакові події з художнього життя України, проте через відсутність стабільного джерела фінансування робота над виданням була поставлена на паузу.

Примітно, що в оновленому форматі часопису в 2019 році з'явилася посада артдиректора, яку обійняв відомий український артдилер Ігор Абрамович спільно з мистецтвознавцем Ігорем Савчуком, а презентація відбулася на знаковому столичному художньо-

му ярмарку – *Kyiv Art Week*. На його сторінках також висловлюється особлива подяка за допомогу в здійсненні проекту низці представників українського артринку: наприклад, Стеллі Беньямінівій (колекціонерка та меценатка, засновниця *Stedley Art Foundation*, метою якого є підтримка інтересу до розвитку колекціонування, меценатства і спонсорства в Україні); Наталії та Роберту Бровді (засновники культурно-мистецької фундації *Бровді Арт*, яка спеціалізується на популяризації мистецького простору Закарпаття); приватним колекціонерам Ігорю Власову й Ігорю Воронову та ін. З кожним новим випуском цей перелік збільшується, що показує позитивну тенденцію до зростання підтримки цього видання та зацікавленість у його розвитку. Крім того, створення та публікація цього часопису не зупинилися навіть у умовах повномасштабного російського вторгнення на територію України в 2022 році, адже редакція підготувала та оприлюднила впродовж року два випуски під назвою «Воєнні щоденники» (<http://www.mari.kiev.ua/science/scientific-publications/art-courseive>).

На нашу думку, оновлений формат часопису «Арткурсив» демонструє ефективну співпрацю між представниками артринку та наукової установи, що сприяє розвитку українського мистецтва, стимулює творчу діяльність митців, активізує наукову й освітню роль культурологів і мистецтвознавців, популяризує сучасне мистецтво серед широкої аудиторії. Часопис зберіг традицію публікацій філософсько-культурологічних і мистецтвознавчих рефлексій щодо художнього дискурсу та здобув можливість сприяти обігу творів мистецтва завдяки репрезентації акцій, проектів і подій візуальної культури.

Список використаних джерел

1. Мазур Ю. В., Рожило М. А. Журнал про сучасне візуальне мистецтво: ризик втратити українського митця. *Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи* : наук.-практ. журн. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2013. № 3 (3). С. 70–73.
2. Кунц Т. В. Культурологічні видання України: тенденції розвитку. *Publishing House “Baltija Publishing”*. 2022.
3. Фіялка С. Б. Тематико-типологічна структура сучасних мистецтвознавчих журнальних видань. *Наук. зап. Ін-ту журналістики* [Електронний ресурс]. 2013. Т. 50. С. 110–118. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/15999/1/Nzizh2013.pdf>
4. Арт-курсив / І-т проблем сучас. мистецтва Нац. акад. мистецтв України. 2010. № 4.

Лідія ПОПЕРЕЧНА,

головний бібліотекар сектору енциклопедичних досліджень науково-дослідного відділу Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого. Київ, Україна

**ПЕРШОДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОЇ
БІБЛІОТЕЧНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ:
ВІДНАЙТИ, ДОСЛІДИТИ, ЗБЕРЕГТИ**

Бібліотечну справу в Україні як важливу складову української культури та науки репрезентує Українська бібліотечна енциклопедія (УБЕ) – загальнодержавний науково-довідковий ресурс, який з 2012 року створює Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого у партнерській взаємодії з фахівцями провідних бібліотек, наукових установ, закладів вищої освіти та з іншими зацікавленими інституціями. Енциклопедія акумулює узагальнені та систематизовані знання в бібліотечній сфері й уніфіковану термінологію, публікує професійні портрети діячів бібліотечної справи, розкриває теоретичні та практичні надбання української бібліотечної науки і практики.

УБЕ – електронний мережевий продукт, розміщений у вільному доступі на сайті НБУ імені Ярослава Мудрого, що перебуває в стадії наповнення [9]. Такий формат ресурсу дає можливість не лише наповнювати його текстовими відомостями, а й широко ілюструвати тексти іконографією, постійно розширювати контент, а в разі потреби – оперативно його оновлювати. Користувач УБЕ має змогу переходити за покликаннями зі списку джерел до повних текстів документів, переглядати відео, мультимедійні та інші ресурси, доступні у віртуальному просторі.

Як і будь-яка галузева енциклопедія, УБЕ спирається на першоджерела – пам'ятки бібліотечної наукової думки та практики. Проаналізуємо основні групи джерел УБЕ, розглянемо бібліотекознавчі зібрання та ресурси провідних бібліотек України як підґрунтя для формування джерельної бази енциклопедичних бібліотекознавчих студій, окреслимо труднощі, з якими стикаються у повсякденні творці енциклопедії.

Джерельна база УБЕ охоплює офіційні та нормативні документи, архівні фонди, фундаментальні праці бібліотекознавців, джерела біографістики, довідкові та бібліографічні видання, а також іконографічні матеріали, речові джерела, усну історію. Виявлення, дослідження, залучення до наукового обігу цих джерел є запорукою наукової точності, об'єктивності, достовірності та інформативності енциклопедичних відомостей.

Першооснову досліджень у сфері історії бібліотек і бібліотечно-го руху становлять офіційні документи, що репрезентують політику держави й рішення влади стосовно бібліотечної галузі, а також документи, зосереджені в архівних фондах, зокрема матеріали бібліотечних з'їздів і конференцій, друковані та рукописні праці, звіти, плани й інша внутрішня документація бібліотек.

За роки незалежності українські дослідники зробили значний поступ у справі дослідження загальної та регіональної бібліотечної історії. Чимало докладено зусиль і до вивчення історії провідних книгозбірень, створення фундаментальних історичних і бібліографічних праць. У цифровому середовищі реалізовано ідеї унікальних інформаційних онлайн-проектів, спрямованих на збереження та поширення першоджерел бібліотекознавчого спадку. Такі ресурси є незамінним джерелом енциклопедичних досліджень. Проте сьогодні ще не всі бібліотеки опрацювали архівні фонди, виявили й дослідили пам'ятки своєї історії. За цих умов підготувати повноцінну статтю для енциклопедії надто складно. Водночас необхідність такої роботи спонукає до зацікавлення історією власної книгозбірні й розгортання дослідницького пошуку, а його результатом може стати вагома наукова праця – надійне джерело для енциклопедичної статті.

Важливим підґрунтям для розвитку УБЕ є доробок українських біографістів, що охоплює наукові біографії діячів бібліотечної справи, дослідження особових архівів, колекцій, мемуарів, епістолярію тощо. Відомості про персоналії містять галузеві довідники біографічного та біобібліографічного характеру, як-от: «Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.)» (НБУВ); «Бібліографи України», серія «Видатні діячі української книги» (НБУ імені Ярослава Мудрого); збірники біографічних нарисів «Дитячі бібліотекарі України. Сто краших» (НБУ для дітей, 2012) та «Славна когорта фахівців медичних бібліотек України» (ННМБ, 2021); серія «Бібліотечна еліта в іменах» (Чернівецька ОУНБ імені Михайла Івасюка) та інші. Потреба в таких виданнях надзвичайно висока. Адже ще багато історичних постатей, гідних статті в галузевій енциклопедії,

залишаються маловідомими, діяльність низки сучасних бібліотекознавців з тих чи інших причин не висвітлена в публікаціях, а такі форми самопрезентації, як мемуари, спомини чи автобібліографія, у бібліотечному середовищі поки малопоширені.

Гостро позначається на якості енциклопедичних статей брак джерел, які стосуються бібліотечної термінології, – галузевих словників, зокрема тлумачних. Серйозною проблемою є відсутність сучасного термінологічного словника з бібліотекознавства [6].

Основу джерельної бази УБЕ становлять першоджерела бібліотечної думки – оригінальні основоположні праці класиків бібліотекознавства, їхні рукописи, неопубліковані праці, доповіді, мемуари, епістолярій, а також усні свідчення ветеранів бібліотечної справи. Загалом ці першоджерела сконцентровано в провідних бібліотеках України (тих, що історично сформувались як осередки бібліотечної науки), переважно в їхніх спеціалізованих фондах, особових зібраннях і колекціях; виявлені вони й у фондах рідкісних і цінних видань інших бібліотек. Здебільшого ці пам'ятки відображені в електронних каталогах і галузевих базах даних.

Унікальними за змістом і хронологією колекціями бібліотекознавчої літератури володіють Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (Інститут бібліотекознавства), НБУ імені Ярослава Мудрого, Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка (кабінет бібліотекознавства імені Л. Б. Хавкіної), ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (кабінет бібліотекознавства), Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника (відділ бібліотекознавства) [3, 37]. Левову частку цих колекцій вже оцифровано, копії пам'яток доступні користувачам в електронних бібліотеках і репозитаріях (деякі лише в локальних). Фахівці зазначених осередків бібліотекознавчого спадку провадять значну бібліографічну й популяризаторську діяльність: формують бази даних, укладають ретроспективні й поточні бібліографічні покажчики, створюють віртуальні експозиції, виставки, екскурсії, а також реалізують і більш масштабні проекти: віртуальний інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці та документознавці України та світу» (ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського) [2]; меморіальний цифровий проект «Актуальна спадщина Любові Борисівни Хавкіної» (ХДНБ ім. В. Г. Короленка) [1] та ін. Ці продукти є безцінним підґрунтям для УБЕ.

Незаперечне значення для змістового наповнення УБЕ має ілюстративний матеріал (фото-, відео-, аудіодокументи), а також речові джерела – артефакти бібліотечної практики різних історичних

періодів: предмети та знаряддя бібліотечної праці (облікові бланки, щоденники, каталожні картки), бібліотечна продукція (плакати, каталоги), обладнання (стелажі, вітрини, тримачі для газет і рідкісних видань) та ін. Все це з часом зникає зі вжитку сучасних бібліотек, а світлини з їхнім зображенням можна побачити здебільшого на іноземних сайтах. Джерелами такого матеріалу для енциклопедичних статей є передусім експонати бібліотечних музейних колекцій, організованих як музей книги, музей історії бібліотеки, музей бібліотечної справи. Останній є найменш поширеним у бібліотеках. Ідею створення музеїв речових пам'яток бібліотечної справи висували бібліотекознавці (Л. Хавкіна, Л. Биковський) ще на початку XX ст. Музей «RETROбібліотека» діє нині на Івано-Франківщині, там зібрано безліч предметів, що відтворюють робоче місце бібліотекаря середини минулого століття [8].

Як бачимо, бібліотекознавча спадщина України досить вагома. Утім, вона розпорошена по бібліотеках, зібраннях і колекціях. Аби віднайти необхідне, іноді доводиться докладати значних зусиль. Електронні каталоги й електронні бібліотеки побудовані на різних програмних платформах, їхні пошукові алгоритми й можливості різняться, деякі потребують значного удосконалення.

Шукати першоджерела для енциклопедичних студій допомагає належним чином укладена галузева бібліографія, зокрема ретроспективна. Найбільш повним пошуковим джерелом є 2-томний покажчик «Історія бібліотечної справи та бібліографії в Україні» (2013), що охоплює публікації середини XVIII – початку XXI ст. [4]. Полегшують працю енциклопедистів і покажчики змісту спеціальних періодичних і продовжуваних видань, передусім історичних.

І наостанок – про оцифрування бібліотекознавчого спадку. Аналіз джерельних списків до статей УБЕ переконливо свідчить, що багато пам'яток бібліотечної наукової думки вже доступні у цифровому просторі. Більшість запитів – на електронну бібліотеку НБУ імені Ярослава Мудрого «Культура України», найбільше за вмістом сховище електронних копій документів з бібліотечних наук, у т. ч. рідкісних та унікальних видань (у розділі «Бібліотеки» зосереджено понад 500 об'єктів) [5]; а також на е-бібліотеку «Україніка», репозитарій та базу даних «Наукова періодика» НБУВ, електронні сховища відкритого доступу інших бібліотек. Водночас ще досить багато цінних джерел досі є малодоступними для дослідників. Це стосується передусім публікацій у часописах, рукописних і неопублікованих праць, виявлених переважно в архівних фондах і особових колекціях, і т. ін. Їх оцифрування потребує системного підходу.

Підсумовуючи, варто зазначити, що питання формування повноцінної та доступної джерельної бази УБЕ сьогодні є актуальним, як ніколи. Успішні практики провідних бібліотек у сфері виявлення, дослідження й збереження пам'яток бібліотекознавчої думки, їх репрезентація в цифрових ресурсах і медійних проєктах варті наслідування й поширення. Водночас для подальшої інтеграції галузевої бібліотечної спадщини до національного та світового культурного простору нагальною є потреба об'єднання та координації зусиль бібліотечної спільноти задля спільних цифрових проєктів, зокрема потреба створення інтегрованого електронного ресурсу та зведеного каталогу пам'яток бібліотекознавчої думки, реалізація ідеї віртуального музею артефактів бібліотечної практики та ін.

Список використаної літератури

1. Актуальна спадщина Любові Борисівни Хавкіної : мемор. проєкт. URL: <https://sites.google.com/view/havkina-150/>
2. Видатні бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці та документознавці України та світу. URL: <http://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-bibliotekoznavtsi/>
3. Воскобойнікова-Гузева О., Петрова Л., Масловська С. Бібліотекознавча спадщина: формування електронних ресурсів. *Бібл. вісн.* 2007. № 6. С. 35–38.
4. Історія бібліотечної справи та бібліографії в Україні : ретросп. бібліогр. покажч. публ. середини XVIII – поч. XXI ст. : у 2 т. / М-во культури України, Нац. парлам. б-ка України ; [авт.-уклад. С. Л. Зворський]. Київ, 2013.
5. «Культура України» : електронна бібліотека. URL: <https://elib.nlu.org.ua>
6. Поперечна Л. Термінологічна культура в бібліотечному виробництві: спостереження редактора Української бібліотечної енциклопедії. URL: <https://www.slideshare.net/lidiapoperechna/ss-186165685>
7. Рубан А. І. Формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з питань галузевого бібліотекознавства. *Вісн. Кн. палати.* 2008. № 11. С. 10–15.
8. Соколов В. Ю. Музей історії бібліотеки. *Українська бібліотечна енциклопедія.* URL: <https://cutt.ly/i1FapeN>
9. Українська бібліотечна енциклопедія. URL: <https://ube.nlu.org.ua/>

Оксана ВЕРБИЦЬКА,

старший науковий співробітник

Інституту архівознавства НБУ імені В. І. Вернадського,
кандидат філософських наук.

Київ, Україна

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ УСТАНОВ НАН УКРАЇНИ В 1945 р. (за документами Архівного фонду НАН України)

Анотація: Здійснено аналіз документальних ресурсів Архівного фонду НАН України з метою реконструкції розвитку шевченкознавчих досліджень установами Академії наук після повернення установ з евакуації та повоєнної відбудови. Історико-джерелознавче дослідження дозволило встановити продовження наукових досліджень спадщини Т. Г. Шевченка в інститутах української літератури ім. Т. Г. Шевченка, мови ім. О. О. Потебні, мистецтвознавства, фольклору та етнографії, в академічній бібліотеці. Відзначено участь учених АН у розробленні пропозицій щодо повернення Державного музею Т. Г. Шевченка до складу АН УРСР, в урочистих заходах у рамках щорічних відзначень роковин Т. Г. Шевченка та в популяризації творчості поета серед громадськості шляхом читання лекцій і доповідей. Подано інформацію про труднощі здійснення наукової роботи у повоєнних обставинах і публікації вже підготовлених шевченкознавчих праць через руйнацію поліграфії України. Зроблено висновок, що зазначений період діяльності вчених в академічних установах став продуктивним з огляду на підготовку до подальшого розвитку фундаментальних наукових досліджень.

Ключові слова: архівні документи, шевченкознавство, НАН України, твори Т. Г. Шевченка.

Шевченкознавчі дослідження в НАН України не припинялись упродовж всієї історії існування чільної наукової установи України та зробили значний внесок у вивчення творчої спадщини класика вітчизняної культури. Реконструкція розвитку цих студій і комеморативних практик має важливе значення для гуманітарних дисциплін, українознавства, розвою культурних та освітянських практик.

Однак наразі існують прогалини у вивченні окремих періодів розвитку шевченкознавства, зокрема, в науковій літературі практично відсутні відомості про діяльність колективів учених Академії наук у період завершення Другої світової війни та початку відбудови України. З огляду на це, звернення до документальних ресурсів Архівного фонду України уможливить висвітлити процес відновлення досліджень літературної та мистецької спадщини Т. Г. Шевченка, інших напрямів розвитку академічного шевченкознавства. У процесі пошуку найбільш інформаційно насиченими виявилися: звітні документи провідної шевченкознавчої установи – Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, а також Інституту мови ім. О. О. Потебні; Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського; постанови Президії НАН України про діяльність керівництва АН; окремі відомості зустрічаються в публікаціях тогочасної преси та наукових часописах.

Так, згідно зі звітом, Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка в 1945 році продовжив роботу над науковим виданням праць українського класика в десяти томах, а саме над т. V (Щоденник) та т. VI (Листування). Здійснено перевірку всіх матеріалів т. V, підготовлених за роки війни, робота ж над т. VI лише розпочалася [2; арк. 7]. Активний розвиток роботи над виданням у 1945 році та важливість його публікації для широких мас призвів до ухвалення ЦК КП(б)У та РМ УРСР постанови 10 серпня 1946 року, якою було офіційно поновлено роботу над виданням, затверджено його редколегію та визначено план підготовки. У Львівському відділі цього інституту в 1945 році необхідно відзначити написання І. С. Романченком розділу «Драгоманов і Шевченко» до праці «Драгоманов-літературознавець», де проаналізовано напрями літературних студій творів Т. Г. Шевченка в 70–80 рр. XIX ст. [2; арк. 24]. Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка ініціював клопотання до Президії АН УРСР про передання у відання цій установі Літературно-художнього музею Т. Г. Шевченка, що перейшов у підпорядкування з системи АН УРСР до РНК УРСР. Згодом, у 1951 році, цей музей було передано до складу АН УРСР [1; арк. 78–93].

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні здійснював підготовчі роботи до укладання словників. Зважаючи на те, що згідно з «Планом науково-дослідних робіт АН УРСР на 1946–1950 рр.» підготовку «Словника мови Т. Г. Шевченка» було розпочато в 1946-му [4; арк. 53–58], можна припустити, що підготовча робота розпочалася все ж у 1945 році.

В Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР мистецтвознавець Я. П. Затенацький завершив дослідження

архівних документів і матеріалів та малюнків Т. Г. Шевченка серії «Старий Київ» і довів, що малюнок «Церква всіх святих у Києво-Печерській лаврі» є оригінальним твором Т. Г. Шевченка [9; с. 90.]. Крім того, у звіті цього інституту зазначено впорядкування архівного рукописного фонду шевченкознавця Ф. Л. Ернста, упорядкування фольклорного матеріалу від експедицій та окремих збирачів [3; арк. 35–36]. Понад 60% керівного складу співробітників сполучали роботу в інституті з іншою відповідальною роботою в Консерваторії, Театральному інституті [5; с. 15–29].

У Бібліотеці АН УРСР у цей час здійснювалась велика робота з відновлення бібліотечних фондів і каталогів [6; с. 78]. В епістолярії директора бібліотеки Ю. О. Меженка, а саме в значній частині листів до Я. Дашкевича, йдеться про розроблення питань шевченкіани в процесі складання «Бібліографії української книги 1798–1914 рр.» [7; с. 194].

Через руйнування поліграфічної бази України під час війни друкування підготовлених наукових праць і фундаментальних видань затримувалося. Так, Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка в 1945 році не міг здати до друку вже підготовлені III, IV, V томи повного академічного видання творів Т. Г. Шевченка загальним обсягом майже 100 друк. арк., було перенесено видання біобібліографічного збірника Г. О. Лазаревського «Шевченко в житті», тимчасово майже зовсім не публікувалися наукові статті вчених. З огляду на труднощі з друкуванням праць, у цей період основна увага вчених була сконцентрована на популяризації творчості Т. Г. Шевченка, оприлюдненні наукового доробку в доповідях і лекціях для громадськості. Загалом за цей період ученими кількох установ було прочитано на підприємствах, в установах і госпіталях Києва понад 20 доповідей, які мали широкий тематичний спектр: про розроблення біографії Т. Г. Шевченка, дослідження його епістолярію, принципи наукового опису автографів, питання бібліографії з шевченкознавства та ін. У березні 1945 року відзначалися дні народження та смерті Т. Г. Шевченка; на наукових засіданнях установ та на присвячених роковинам загальних зборах АН УРСР було прочитано низку доповідей про поетичну та громадську діяльність поета й митця [8].

Варто згадати умови, в яких відбувалася щоденна робота науковців. Звітні документи установ за 1945 рік свідчать про дуже скрутний стан з приміщеннями та обладнанням: у приміщенні Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка у п'яти кімнатах розміщувалось 8 відділів, де працювало 38 співробітників; на весь інститут

було лише 20 столів при потребі в 60, фотолабораторія рукописного відділу не була устаткована через відсутність приміщення та коштів, дуже гостру потребу інститут відчував у спеціальних бібліотечних і бібліографічних ящиках і шафах, для роботи не вистачало освітлення [2; арк. 21]. Такі самі потреби щодо поліпшення умов праці співробітників відзначаються і в звітах інших інститутів.

Отже, на основі вивчення архівних документів, що висвітлюють історичний зріз розвитку шевченкознавства в 1945 році, можна стверджувати, що цей період став не лише перехідним від роботи в евакуації, але й тим продуктивним часом, котрий дозволив широко розгорнути подальші шевченкознавчі студії, закласти фундамент для літературних, мовознавчих, мистецтвознавчих праць наступних років, для розвитку бібліографії та популяризації творчості Т. Г. Шевченка.

Список використаної літератури

1. Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 183.
2. Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 11. Спр. 1.
3. Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 11. Спр. 4.
4. Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. Планова комісія. Спр. 206.
5. Вісті Академії наук УРСР. 1945. № 5–6.
6. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1941–1964). Київ : Наук. думка, 2003.
7. Сварник Г. Між Києвом і Львовом : листування Юрія Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969). *Укр. археогр. щорічник*. 2009. Вип. 13/14.
8. Білецький О. І. Шевченкові роковини 1945 року. *Дніпро*. 1945. № 3. С. 105–111; Урочисті збори, присвячені Т. Г. Шевченку. *Рад. Україна*. 1945. № 51 (14 берез.) ; Шевченківські дні в Києві 1945 р. *Вісті Акад. наук УРСР*. 1945. № 2/3. С. 89.
9. Хроніка. *Вісті Акад. наук УРСР*. 1945. № 2/3.

Тетяна МЯСКОВА,

старший науковий співробітник відділу
бібліотечних зібрань та історичних колекцій
Інституту книгознавства НБУ імені В. І. Вернадського,
кандидат історичних наук.
Київ, Україна

**НАУКОВИЙ ДОРОБОК І. Ю. ЧЕРКАСЬКОГО
В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМУ ФОНДІ
«ВІДДІЛИ І-XV» БІБЛІОТЕКИ
КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА**

Анотація: У тезах розглянуто прижиттєві видання праць історика державних установ Гетьманщини та українського звичаєвого права Іринарха Ювеналовича Черкаського, що зберігаються в колекційному фонді «Відділи І-XV» бібліотеки Київського університету Св. Володимира у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. До розгляду було залучено такі відомі роботи вченого, як «Громадський (копний) суд на Україні-Руси XVI-XVIII вв.», «Судові реформи Гетьмана К. Г. Розумовського» та інші. Всі наявні у фонді наукові праці І. Ю. Черкаського були охарактеризовані – встановлено, що вони мають печатки, подвійні шифри та авторські дарчі написи бібліотеці. Доведено, що майже всі праці вченого були опубліковані в друкованому виданні наукового центру з дослідження історії права на території України, що існував у 1919–1930 роках у рамках Соціально-економічного відділу Всеукраїнської академії наук, «Праці комісії для виучування історії західно-русько-го та Вкраїнського права».

Ключові слова: І. Ю. Черкаський, Київський університет Св. Володимира, копний суд, шрифтовий екслібрис.

У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства (ІК) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) зберігається більше сотні колекцій і зібрань дореволюційних установ та організацій, а також приватних осіб, у складі фондів яких знаходиться цікавий науковий доробок ав-

торів, чії імена були довгий час незаслужено забуті науковою громадою через політичні обставини. Серед таких авторів – представник «доби розстріляного відродження», історик права Іринарх Ювеналович Черкаський. Наукова спадщина вченого зберігається зараз в історико-культурному фонді «Відділи I-XV» бібліотеки університету Св. Володимира (є складовою частиною фонду відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій ІК НБУВ).

Хто ж такий І. Ю. Черкаський? Народився Іринарх Ювеналович 9 грудня 1869 року в селі Теліжинці, Таращанського повіту, Київської губернії. У 1886 році закінчив Уманське духовне училище, у 1892 – Київську духовну семінарію. Зрозумівши, що духовне життя – не його стихія, вирішив обрати світську кар’єру і вступив на юридичний факультет Київського університету Св. Володимира, який закінчив у 1897 році. Далі – судові посади в Києві, Умані, Луцьку, Гродно та інших містах. З 1912 – у Петрограді, на посаді старшого діловода канцелярії Державного контролю. Під час національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. повернувся в Україну, де присвятив себе науковій діяльності в правничій сфері. З 1917 року – старший ревізор державного контролю в Києві, з лютого 1919 – постійний співробітник, з березня 1919 по лютий 1921 – секретар, а з листопада 1923 по лютий 1930 – голова Правничо-термінологічної комісії Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Паралельно працював позаштатним співробітником Комісії з вивчення історії західноруського і українського права ВУАН (з червня 1921), штатний науковий співробітник Соціально-економічного відділу ВУАН з окремим дорученням (вивчав кримінальне право Гетьманщини (1921–1922)). У 1923–1926 був заступником директора Інституту української наукової мови, в 1930–1933 – штатним асистентом Комісії для вивчення звичаєвого права. Патріотично спрямована наукова діяльність, сповнені історичної правди праці стали причиною першого арешту вченого в 1934 році. У липні 1941 був вдруге заарештований за обвинуваченням у зв’язках з націоналістичними колами та в «пронімецьких настроях», а 25 вересня направлений етапом до Новосибірська, проте туди Черкаський не дійшов, надійшла лише його слідча справа. Точну дату смерті не встановлено [3].

Науковою діяльністю Іринарх Ювеналович почав займатися ще в університеті, саме там він здобув золоту медаль за працю про сімейне і спадкове право в Литовських статутах. Активно публікувався в дореволюційних виданнях, але його науковий талант найбільше проявився в середині 1920-х років. Праці саме цього часового періоду зберігаються у фонді «Відділи I-XV» бібліотеки Університету Св. Володимира.

Перша робота має назву «Поволення над трупом забитого» (Київ, 1925. 18 с.) (**Шифр III. 65.18**). Книга містить інскрипт від автора – «Університетському відділу ВБУ від автора 5/VI р. 1930.», а також шрифтовий екслібрис у вигляді штемпеля овальної форми з фігурними елементами та текстом у подвійній лінійній рамці фіолетового кольору «БІБЛІОТЕКА УНІВЕРСИТЕТА СВ. ВЛАДИМИРА». На книзі є також інший **шифр – 1930-90** (рік надходження книги до бібліотеки та порядковий номер). Ця наукова праця І. Ю. Черкаського розпочинається поясненням самого автора, що це невеликий уривок із більш широкої праці – «Судочинство на Україні XVI–XVIII», яка чекає на остаточне дороблення. Як відомо, ця праця так і не була завершена.

Друга робота І. Ю. Черкаського – «Сліди доміняльного (панського) суду на лівобережній Україні наприкінці XVII – початку XVIII в.» (Київ, 1926. 23 с.) (**Шифр III. 65. 19**). Дарчий напис: «Університетському відділові ВБУ 5/VI р. 1930.». Шрифтовий екслібрис у вигляді штемпеля (детальний опис див. вище). Другий **шифр – 1930-91** (рік надходження книги до бібліотеки та порядковий номер). Назва роботи говорить сама за себе – розглянуто сліди панського суду на території Гетьманщини.

Ще одна праця Іринарха Ювеналовича – «Звідомлення І. Ю. Черкаського про командировання до Чернігова в серпні року 1926»¹ (**Шифр III. 65. 20**, другий **шифр – 1930-93**). Дарчий напис від автора: «Університетському відділу ВБУ від автора 5/VI р. 1930.» теж має шрифтовий екслібрис. Ця праця написана після відрядження Черкаського до Чернігова для ознайомлення з документами щодо судового устрою та судочинства в Лівобережній Україні, що зберігалися в Чернігівському історичному краєвому архіві.

Після відрядження, цього разу до Харкова, першої столиці Радянської України, була написана праця «Звідомлення І. Ю. Черкаського про відрядження до Харкова р.1927. Устрій та поступок правний козацьких судів на Гетьманщині (тези)»² (**Шифр III. 65. 20**, другий **шифр книги – 1930-93.**). Дарчий напис від вченого: «Університетському відділу ВБУ від автора 5/VI р. 1930». Містить вже описаний нами екслібрис. Під час харківського відрядження І. Ю. Черкась-

¹ Звідомлення І. Ю. Черкаського про командировання до Чернігова в серпні року 1926. *Пр. комісії для вивчення історії західнорус. та укр. права*. Київ, 1927. Вип. 3. С. 371–381.

² Звідомлення І. Ю. Черкаського про відрядження до Харкова р. 1927. Устрій та поступок правний козацьких судів на Гетьманщині (тези). *Праці Комісії для вивчення історії західн.-рус. і укр. права / Укр. АН, Соціально-екон. відд., Комісія для вивчення історії західно-руського і українського права ; ред. і авт. передм. Н. П. Василенко*. Київ : друк. Укр. АН, 1929. С. 427–457. (Збірник соціально-економічного відділу ; № 18).

кий три місяці працював у місцевому Центральному історичному архіві. У «Звідомленні» він наводить список матеріалів, якими користувався, вивчаючи судоустрій та судочинство, склад, участь і роль козацтва й суспільства в судах (наприклад, сотенний суд у козаків).

Є ще одна книга І. Ю. Черкаського у фонді «Відділи I–XV» бібліотеки Київського університету св. Володимира – «Судові реформи Гетьмана К. Г. Розумовського»¹ (**Шифр III. 65. 21**, другий шифр – **1930-94**). Дарчий напис від автора: «Університетському відділу ВБУ від автора 5/VI р. 1930.» Шрифтовий екслібрис. Автор аналізує суть і наслідки судових реформ, які в 1760–1763 рр. провів гетьман Кирило Розумовський. Загалом цю працю можна охарактеризувати цитатою з книги: «Гетьман Розумовський був людиною свого часу й піднятися понад тим часом, очевидно, не зміг» [4, с. 778 (19)].

Інша праця Іринарха Ювеналовича – «Чи впливав Г. М. Теплов на Гетьмана Розумовського в його управлінні Україною?»² (**Шифр III. 65.22**, другий шифр – **1930-95**). Дарчий напис від автора: «Університетському відділу ВБУ від автора 5/VI р. 1930». На титульній сторінці вже описаний нами шрифтовий екслібрис. Вчений вважав, що Г. М. Теплов³ справді був корисний для гетьмана Розумовського, але лише як керівник його господарських справ. Він аж ніяк не впливав на гетьмана Розумовського в його управлінні Україною.

Наукові праці І. Черкаського друкувалися здебільшого у виданні Української Академії Наук «Праці комісії для вивчення історії західно-руського та Вкраїнського права» (Київ, 1925–1929). Зокрема у випуску № 4/5 за 1928 рік вийшла фундаментальна праця І. Ю. Черкаського «Громадський (копний) суд на Україні-Руси XVI–XVIII вв.» (**Шифр III. 65.25**). Ця робота мала суто індивідуальний та самостійний характер, оскільки автор намагався запровадити в науку новий термін – «громадський суд» (замість копного). Іринарх Ювеналович по-

¹ Черкаський І. Ю. Судові реформи гетьмана К. Г. Розумовського. Ювілейний збірник на пошану акад. Дм. Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятидесятих роковин наукової діяльності. Київ : з друку. Укр. АН, 1927. С. 760–778.

² Черкаський І. Ю. Чи впливав Г. Н. Теплов на гетьмана Розумовського в його управлінні Україною? Ювілейний збірник на пошану акад. М. С. Грушевського : зб. історико-філол. від. Всеукр. АН. Київ, 1928. № 76. С. 253–267.

³ Теплов Григорій Миколайович (1711–1779) – російський державний і культурний діяч, ад'юнкт Петербурзької АН. Був вихователем молодого Кирила Розумовського. Коли Кирило Розумовський став гетьманом, Теплов був його дорадником і наглядав за його маєтками.

дав не тільки хронологічний огляд літератури про копні суди¹ та їх наукову оцінку, але й описав устрій і судочинство громадського (копного) суду на українських і білоруських землях у XVI–XVIII ст. Вступну статтю з науковою критикою роботи І. Ю. Черкаського написав академік М. П. Василенко, він розмістив її в передмові до монографії [2, с. VIII–IX]. Ця книга містить дарчий напис від автора синім чорнилом: «Університетському відділові Всенародної бібліотеки України від автора 5/VI р. 1930 м. Київ». На обкладинці й на титульній сторінці книги присутній вже описаний нами шрифтовий екслібрис, а також вказано другий **шифр – 1930-96** (чорним чорнилом). На сучасному етапі цю роботу Іринарха Ювеналовича охарактеризував вчений Мар'ян Миронович Бедрій у монографії «Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст. Історико-правове дослідження» [1].

Аналізуючи фонд університетської бібліотеки, бачимо, що переважну більшість україномовних видань становили книги, які вийшли під час / або в перше десятиріччя після національно-визвольних змагань (1917–1921). Серед цих видань почесне місце належить науковому доробку Іринарха Ювеналовича Черкаського – історика державних установ Гетьманщини та українського звичаєвого права. Слід відзначити, що всі свої праці вчений подарував бібліотеці Всеукраїнської академії наук з метою поповнення «університетського відділу», про що свідчать інскрипти. На жаль, І. Ю. Черкаського не ominула трагічна доля покоління 20–30-х років минулого століття. Після першого арешту в 1934 році він вже не писав наукових праць, а в подальшому, як і більшість української інтелігенції, став жертвою сталінських репресій. У його біографії багато білих плям і суперечних питань, відповіді на які ще потрібно знайти сучасним дослідникам.

Список використаної літератури

1. Бедрій М. М. Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідж. : монографія. Львів : Галиц. друкар, 2014. 264 с.
2. Василенко М. П. Передмова до книги Черкаського І. «Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII в.в.». Київ, 1928. IX, 714 с. *Праці комісії*

¹ Копний суд – назва в XVI–XVII ст. на українських землях (а також на білоруських і литовських) суду територіальної громади (або кількох сусідніх громад, переважно сільських, рідше міських, походить від слова «копа», що означало, зокрема, схід громади). Див.: Гурбик А. О. Копний суд [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*. Т. 5. *Кон-Кю* / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. / НАН України. Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2008. 568 с. : іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kopnii_Sud (останній перегляд: 28.10.2022).

для вивчення історії західноруського та українського права. Київ, 1928. Вип. 4. С. I–IX.

3. Усенко І. Б. Черкаський Іринарх Ювеналович. У кн.: Антологія української юридичної думки. Т. 3. Київ, 2003; Черкаський І. Ю. *Юридична енциклопедія* : [у 6 т.] / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6. : Т–Я. С. 395.
4. Черкаський І. Ю. Судові реформи гетьмана К. Г. Розумовського. *Ювілейний збірник на пошану акад. Дм. Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності*. Київ : з друк. Укр. АН, 1927. С. 760–778.

Юліана ПОЛЯКОВА,

головний бібліограф Центральної наукової бібліотеки
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна.
Харків, Україна

СЕРІЯ «ВЕНЕЦ СЛАВЯНСКИХ ПОЭТОВ» ТА ЇЇ ЗАСНОВНИК ЮЛІАН СОЛТИК-РОМАНСЬКИЙ

Упродовж XIX століття важливе місце в житті народів Європи посідала ідея слов'янського братерства та культурно-релігійних зв'язків, яка сформувалася під впливом романтизму з притаманним йому зверненням до давньої історії, народної творчості та мистецтва.

Ідея єдності слов'янського світу, слов'янського культурного відродження знайшла своє втілення у створенні книжкової серії «Венец славянских поэтов», яка побачила світ у Львові наприкінці 1880-х років. Відомості про окремі видання цієї серії можна знайти в літературознавчих і книгознавчих виданнях, зокрема в працях Я. Бердичевського [1], А. Степовича [9], М. Топоровського [12], але цілісної характеристики цього видавничого проєкту ще досі не зроблено.

Засновником серії став Юліан Онуфрійович Солтик-Романський, про якого ми поки що маємо дуже мало відомостей. Поляк за походженням, він у 1869 році закінчив Училище правознавства в Петербурзі, де вчився на одному курсі з молодшим братом Петра Чайковського, Анатолієм [7, додаток]. Потім недовгий час провів на державній службі, у відставку вийшов у чині колезького асесора. На початку XX століття він мешкав у селі Тарасівка, неподалік від Жмеринки. Про це повідомив часопис «Przegląd bibliograficzny» за 1906 рік, де було подано перелік польських архівів, музеїв і приватних колекцій [10, s. 2].

Колишній юрист сам писав вірші, а також перекладав з польської та російської. Зокрема, в 1887 році у Львові вийшла польською його книга «Odgłosy duszy Juliana» («Відзвуки душі Юліана») [11]. Вона мала підзаголовок «z pośmiertnego rękopisu ukraińskiego pustelnika wydał K.Y.T Łoś i Ks. Namor» (тобто «опублікував з помертвого рукопису українського затвірника K.Y.T Łoś i Ks. Namor»). Але якщо прочитати прізвище видавця справа наліво, вийде «Ро-

манський-Солтик». Ми бачимо, що автор, світосприйняття якого формувалося під впливом романтизму, був схильний до іронії та містифікації. До книги увійшло чотири збірки сонетів релігійно-філософського спрямування (зокрема цикли «Сонети до Марії», присвячені Богородиці).

У 1887–1888 роках Солтик-Романський власним коштом видав у Львові кілька книжок, але найбільш цікавими є видані Солтиком-Романським чотири збірки серії «Венец славянских поэтов». Задум цієї серії та її наповнення пізніше було схарактеризовано в тоненькій брошурі, підписаній криптонімом «В. Ю.». Її автор вважав доречним створення «такого общедоступного всеславянского литературного издания, которое объединило бы классические памятники словесности всех соплеменников наших в одно общее и гармоническое целое» [5, с. 7]. Серія була призначена для порівняльного вивчення слов'янських мов і літератур, тому до неї мали увійти тексти видатних творів слов'янськими мовами та їх кращі переклади. Планувалося паралельно випускати підсерії давньої та нової літератур. Світ побачили лише чотири книги: із давньої літератури – «Слово о полку Ігоревім» та «Краледворський рукопис», із нової – поетичні твори О. Пушкіна та А. Міцкевича. Ще планувалося надрукувати твори М. Некрасова, М. Лермонтова (вірші та поема «Демон»), чеських і сербських поетів.

Усі книги були невеликі за обсягом, мали однакове серійне оформлення. Титульні аркуші кожної з книг склалися з одного або двох контртитулів (російською та польською мовами), які містили відомості про серійне видання. Далі йшов титул, сторінка якого поділялася навпіл: назва серії та окремого тому подавалася російською й польською мовами. За ним – ще два окремих титульних аркуші з назвою тому, теж російською та польською.

Перший том містив переклади «Слова о полку Ігоревім» [2] – текст твору давньоруською мовою, його переклади (російською мовою – Миколи Гербея, польською – Адама Станіслава Красінського, чеською – Карела Яромира Ербена), вступ польською мовою без підпису, який належав, ймовірно, самому Ю. Солтику-Романському. У ньому автор подав коротку літературно-лінгвістичну характеристику твору та перелік перекладів його різними мовами у віршах і прозі. Цікавим був спосіб подання матеріалу: книжковий розворот було поділено на чотири частини, ліворуч зверху розміщено текст «Слова» давньоруською мовою, під ним – російський переклад; праворуч зверху вміщено переклад чеською, під ним – польською. Отже, читач міг порівнювати переклади з оригіналом

і один з одним. Наприкінці видання було подано примітки до тексту російською та польською мовами.

Важливо відзначити, що до збірки було взято саме російський віршований переклад Гербея, який уперше вийшов друком у 1854 році і був високо оцінений сучасниками. Переклад «Слова...» польською видатного громадського діяча, поета, католицького священника Адама Станіслава Красінського уперше побачив світ у Петербурзі 1856 року. Вважається, що поетичний переклад Красінського – це праця насамперед філолога, бо в першому виданні він у передмові доводить справжність «Слова...» і давність його походження. У виданні Солтика-Романського переклад, на жаль, вміщено без передмови. А прозовий переклад «Слова...», зроблений відомим чеським ученим і поетом Карелом Яромиром Ербеном, уперше вийшов пізніше, в 1869 році у Празі. Олександр Панченко у своїй статті відзначав, що це було перше наукове видання «Слова...» чеською мовою [6, с. 645–647].

Після виходу першого тому серії з перекладами «Слова о полку Ігоревім» у журналі «Киевская старина» з'явилася рецензія відомого українського славіста Андроніка Степовича, який писав: «Идея издания, пожалуй, недурна, но в исполнении его, особенно со стороны историко-литературных и филологических познаний издателя, можно было бы пожелать большей подготовленности и дельности» [9, с. 527]. Рецензент вважав, що видавець, тобто Солтик-Романський, припускається деяких помилок у лінгвістичній частині власної характеристики цієї літературної пам'ятки, до того ж, не узгоджує розбіжності в наведених перекладах.

Другим випуском серії став збірник перекладів так званого «Краледевського рукопису» – однієї з найбільш відомих підробок у слов'янській літературі та фольклорі. Він був створений чеськими просвітителями Вацлавом Ганкою і Йозефом Ліндою та в 1817 році виданий за фрагмент великого манускрипту XIII століття. «Краледевський рукопис» включав 14 пісень, із них 6 – епічних, присвячених легендарним подіям з історії Чехії (таким, як спротив татарській навалі XIII ст. тощо). Приблизно до середини XIX століття «Краледевський рукопис» вважався одним із символів чеського національного відродження. Але в другій половині XIX ст. розпочалася тривала дискусія щодо автентичності цієї пам'ятки, в цьому певну роль відігравали й політичні мотиви. У 1880-х роках було вже доведено, що це – майстерна філологічна містифікація [8]. Як бачимо, «Краледевський рукопис» у серії «Вінець слов'янських поетів» виходить саме під час бурхливих дискусій щодо походження

рукопису. Можливо, саме внаслідок цього наклад видання був вилучений з обігу самим Солтиком-Романським, і тому ми не змогли відшукати відомостей про нього в каталогах бібліотек. Тільки з рецензії В. Ю. відомо, що випуск містив переклад «Краледворського рукопису» польською – відомого поета-романтика Люціана Семенського, російською – Миколи Берга, та сербською – Ставка Златовича.

У третьому томі серії ми бачимо твори О. Пушкіна, перекладені польською самим Ю. Солтиком-Романським [3]. До збірки було відібрано 37 поезій (згідно з кількістю років, прожитих Пушкіним), серед яких – «Пам'ятник», «Кавказ», «Міцкевич», «Мадонна», «Станси» та ін. Цікаво, що твір Пушкіна «Будрис та його сини», який є вільним перекладом вірша А. Міцкевича «Три Будриса», подавався поряд із польським оригіналом. Характеризуючи це видання як велику бібліографічну рідкість, відомий український бібліофіл Я. Бердичевський писав: «К 50-летию со дня смерти поэта, в 1887 году, во Львове собственным коштом издал избранные стихотворения Пушкина с параллельным их переводом на польский язык Юлиан Солтык-Романский. В книге всего 37 стихотворений по числу прожитых поэтом лет, но даже эта небольшая книга вызвала целую бурю отзывов во львовских газетах» [1, с. 242]. Щодо критичних відгуків, то певну уяву про них дав укладач бібліографічного покажчика «Пушкін у Польщі» М. Топоровський: «Романський – найплодовитіший перекладач лірики Пушкіна в ХІХ столітті, на жаль – перекладач повністю позбавлений талантів. Його переклади не вірні, як правило, довші, ніж оригінал, і в формальному відношенні єдиною ціллю перекладача є рими. Отже, часто кінці віршів у перекладах можуть бути штучними та безглуздими. Навіть “Міцкевич” Пушкіна перекладається римованим віршем» [12, с. 68]. Спростовуючи цей суворий відгук, можна зауважити, що твори Солтика-Романського – це, скоріше, не переклади, а переспіви пушкінських поезій. На наш погляд, вони мають власну літературну цінність.

Перегук з Міцкевичем наприкінці третього тому не випадковий. Четвертою книгою серії були саме твори Адама Міцкевича – знамениті «Кримські сонети» (1825) у перекладі Солтика-Романського російською і французькою мовами, чеською – Йосіфа Коллара, німецькою – Петра Корнеліуса [4]. Видання має передмову Солтика-Романського французькою мовою, де він виклав свої думки щодо особливостей перекладу зі слов'янських мов на неслов'янські: «Стилість виразів, притаманна усім слов'янським мовам, унеможливорює переклад їх поезії будь-якою іноземною мовою відповідно рівною кількістю рядків та складів у них, як вимагає поетичний розмір.

У слов'янських мовах немає визначених і невизначених артиклів, що вказують на рід та число іменників, а також на приналежність їх до абстрактних або конкретних понять. Натомість ці характеристики передаються різними формами слів, притаманними кожній з названих категорій. <...> Ці особливості наближають слов'янські мови до класичних, які характеризуються різноманітними формами, що служать для визначення граматичних категорій» [4, с. 1]. Ми бачимо, що Солтик-Романський не торкається у своєму дописі особливостей віршування, зосередившись на формальному та змістовному аспекті перекладу. Він навіть не всюди в перекладах дотримується сонетної форми, не зважає на терцини та катрени, намагаючись насамперед донести зміст і красу звучання віршів Міцкевича. Загалом же це видання дає змогу порівняти, як передано твори Міцкевича слов'янськими (російською та чеською) і неслов'янськими (французькою та німецькою) мовами. Саме в цьому, на наш погляд, полягає цінність видань серії «Венец славянских поэтов»: читач одночасно бачить оригінальний текст твору та різні його переклади, а повноцінному сприйняттю текстів сприяють примітки та коментарі.

Започатковуючи серію «Венец славянских поэтов», Ю. Солтик-Романський сприяв налагодженню міжслов'янських літературних зв'язків і входженню цих літератур у європейський культурний простір ХІХ століття. На жаль, цей задум не здійснився повною мірою, але постать Ю. Солтика-Романського та його внесок у формування корпусу видань слов'янського національного відродження заслуговує на подальше вивчення.

Список використаної літератури

1. Бердичевский Я. Библиофильские редкости на Украине. *Альманах библиофила*. Москва, 1987. Вып. 23 : Венок Пушкину. С. 236–245.
2. Венец славянских поэтов = *Wieniec poetów słowiańskich*. Т. 1. Слово о полку Игоря : древнеславянская поэма XII века. Львов : Нар. книгопечатня, 1887. XXXI, 140 с.
3. Венец славянских поэтов = *Wieniec poetów słowiańskich*. Т. 3. Избранные стихотворения Александра Сергеевича Пушкина. Львов : Нар. книгопечатня, 1887. 149 с.
4. Венец славянских поэтов = *Wieniec poetów słowiańskich*. Т. 4. Крымские сонеты : Путевые воспоминания Адама Мицкевича. Львов : Нар. книгопечатня, 1888. 60 с.
5. Венец славянских поэтов : сборник классических памятников поэзии славянского мира : критически сличенные тексты... Киев : Тип. Корчак-Новицкого, 1893. 15 с. Підпис: В. Ю.

6. Панченко А. М. Чешские переводы «Слова о полку Игореве» XIX в. *Тр. отдела древнерус. лит. Ин-та рус. лит. АН СССР*. 1957. Т. 13. С. 635–648.
7. Пашенный Н. Императорское Училище правоведения и правоведы в годы мира, войны и смуты. Мадрид : Изд. Комитета Правовед. кассы, 1967. 456 с.
8. Рукописи, которых не было : подделки в области славянского фольклора. Москва : Ладомир, 2002. 967, [3] с. : ил.
9. Степович А. [Рецензия]. *Киев. старина*. 1889. № 2. С. 527–528.
10. Archiwa, biblioteki i muzea polskie. *Przegląd bibliograficzny*. 1906. № 10/11. С. 1–2.
11. Sołtyk-Romański J. Odgłosy duszy Juliana / z pośmiertnego rękopisu ukraińskiego pustelnika wydał K.Y.T Łoś i Ks. Namor. Lwów : Drukarnia Ludowa, 1887. 128 s.
12. Toporowski M. Puszkina w Polsce : Zarys bibliogr.-lit. Warszawa : Państw. inst. wydawniczy, 1950. 319 s.

Тетяна ШВАЧКА,

головний бібліотекар Національної
бібліотеки України імені Ярослава Мудрого.
Київ, Україна

КИЇВСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ТА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МИТРОПОЛИТА ЄВГЕНІЯ (БОЛХОВІТІНОВА) (1822–1837 рр.)

У 2022 році виповнюється 255 років від дня народження та 185 років від дня смерті митрополита Київського та Галицького Євгенія (Болховітінова) (1767–1837).

В історію вітчизняної науки й культури митрополит Євгеній (в миру – Євфимій Олексійович Болховітінов) увійшов як церковно-освітній діяч, історик, археолог, археограф, перекладач, бібліофіл, бібліограф і просвітитель.

Масштаб особистості та діяльності митрополита Євгенія настільки значний, що доцільно говорити про «євгеніївську» епоху в історії Києва. Він посідав митрополичу кафедру з 1822 по 1837 рік. Сучасники визнавали Євгенія Болховітінова одним із найосвіченіших людей, знання й досвід якого мали велику цінність для наукових розвідок.

П'ятнадцятирічний київський період у науковій діяльності митрополита виявився надзвичайно плідним. У 1825–1826 роках виходять у світ його фундаментальні праці – «Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии» та «Описание Киево-Печерской Лавры», які стали першою спробою історико-археологічного та іконографічного опису давньоруських храмів і складають золотий фонд вітчизняної церковно-історичної науки.

Митрополит Євгеній брав участь у всіх сферах церковного життя – від реформи духовних училищ і перекладу Біблії до господарського облаштування церков і монастирів. Він цікавився культурним і науковим життям суспільства, вважаючи своїм пастирським обов'язком сприяти тому, «щоб релігія була, як і має бути, душею суспільства, першим і головним початком всіх цивільних зв'язків».

Одним з основних напрямів діяльності митрополита Євгенія став розвиток духовних шкіл, зокрема Київської духовної академії

(КДА). У грудні 1823 року митрополит відкрив і очолив Академічну конференцію, яка згідно зі Статутом КДА була аналогом сучасної вченої ради. З його ініціативи також розпочав роботу Цензурний комітет при КДА з правом видавати і цензурувати книги, навчальні посібники й програми, статті та проповіді, написані викладачами духовних шкіл Київського духовно-навчального округу. Митрополит особисто формував навчальні програми, впроваджував нові курси і предмети, запросив на посаду ректора видатного богослова архімандрита Інокентія (Борисова), започаткував при КДА щотижневий журнал морально-етичного змісту під назвою «Воскресное чтение» (виходив протягом 1837–1912 рр.), де поряд з матеріалами просвітницького та публіцистичного характеру друкувалися лекції професорів академії з історії, канонічного права, гомілетики, патрології тощо. Все це сприяло становленню Академії як центра православної вченості [3].

Митрополит Євгеній здобув визнання як один із основоположників української біобібліографії. У Києві він завершив створення двох біобібліографічних словників духовних і світських письменників [1, 2]. У першому зібрано матеріали про життя і літературну діяльність діячів науки, культури та освіти XVI–XIX ст., із них до 130 персоналій – українського походження. Другий його словник, який вийшов уже після смерті митрополита-вченого, охоплює відомості про майже 720 осіб. Ці дві капітальні праці прирівнюються до першоджерел, оскільки матеріали, які використовував учений і на які він посилався, переважно втрачені.

Владика Євгеній значну увагу приділяв друкарні Києво-Печерської лаври, опікувався поповненням фондів церковних бібліотек, упорядкуванням парафіяльних і монастирських архівів, ініціював створення першого повного каталогу бібліотеки КДА. Завдяки зусиллям митрополита Євгенія, в КДА було зібрано колекцію копій документів про історію академії, де містився і дарчий запис Галшки (Ганни) Гулевичівни (1615) Київському Богоявленському братству. За його особистим проханням відомі вчені займалися атрибуцією документів (стародавніх рукописів із зібрань бібліотеки КДА).

За своє життя митрополит Євгеній написав і видав близько 100 праць – книг, брошур, монографій, довідників і путівників. Його особиста бібліотека нараховувала майже 13 тис. одиниць зберігання, із них 9 тис. книг і 4 тис. рукописів. Точний обсяг особистої бібліотеки митрополита Євгенія не встановлено, оскільки ще за життя він передав книги до різних закладів, найбільше – до бібліотек КДА та лаврської. Після смерті митрополита його книжкове зібрання

за заповітом було розподілено між бібліотеками Києво-Софійського собору, Київської духовної академії, семінарії та консисторії. Рукописні матеріали митрополита згодом склали найбільшу частку серед рукописних зібрань Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Митрополит опікувався будівництвом нових і відновленням давніх храмів. Лише в Києві було збудовано нові корпуси Київської духовної академії та семінарії, приміщення для братії та паломників у Києво-Печерській лаврі, зведено дзвіницю Видубицького монастиря, відбудовано конгрегаційну церкву КДА, проведено значні ремонтно-реставраційні роботи в багатьох монастирях і церквах, зокрема в Андріївській церкві.

У роки перебування митрополита Євгенія в Києві місто стало одним із найпомітніших центрів розвитку історичної думки. Особливе значення мало розпочате ним археологічне дослідження давніх пам'яток. У 1820–1830-ті роки митрополит був організатором, куратором і меценатом археологічних розвідок древнього фундаменту Десятинної церкви князя Володимира (відбудованої в 1828–1842 рр.), Золотих воріт, Ірининської церкви та ін. Для світу ці пам'ятки стали наочним втіленням літописних свідчень, а Київ – історичною перлиною Східної Європи. Те дійсно «золоте время» (за словами М. Максимовича) київських старожитностей по праву можна назвати Євгеніївською епохою.

Список використаної літератури

1. Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-российской Церкви / митр. Евгений (Болховитинов). Санкт-Петербург : тип. Греча, 1818. Т. 1/2.
2. Словарь русских светских писателей, соотечественников и чужестранцев, писавших в России : в 2 т. / соч. митр. Евгения. Москва : в Университетской тип., 1845. Т. 1. 354 с.; Т. 2. 238 с.
3. Швачка Т. О. Болховітінов Євфимій Олексійович. *Українська бібліотечна енциклопедія* / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. URL: <https://ubc.nlu.org.ua/article> (дата оновлення: 24.10.2021; дата звернення: 15.11.2022).

Валерій ЛЕВЧЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
українознавства, історико-правових та мовних дисциплін
Одеського національного морського університету.
Одеса, Україна

**ЖИТТЯ «ДО» ТА «ПІСЛЯ»:
З ІСТОРІЇ ЗВІЛЬНЕННЯ О. М. ТЮНЕЄВОЇ
З БІБЛІОТЕКИ 1930 р.
(ЗА АРХІВНИМИ МАТЕРІАЛАМИ)**

У житті кожної людини трапляються випадки, коли її буття умовно можна поділити на дві складові – «до» та «після». Але у деяких людей подібних ситуацій буває не одна, а дві, іноді три й більше. І кожна з цих обставин вносить у життя людини карколомні зміни, які впливають на її долю як позитивно, так і негативно. Одні люди стоїчно витримують випробування та стають більш витривалими психологічно і фізично в скрутних ситуаціях, а інші, навпаки, не маючи стійкості, програють у протистоянні з викликами долі. Героїня нашого дослідження – Олександра Миколаївна Тюнеєва (від народження Кравченко, 1888–1984) – аналогічні випробування долі пережила, як мінімум, п'ять разів. Чотири з них були пов'язані з радикальними змінами, трагічними подіями, що стосувалися всієї країни, – 1917, 1920, 1941 і 1944 роки, а один раз, у 1930 році, стосувалося власне її життя. Ця подія істотно вплинула на її моральний і матеріальний стан, на довгі роки суттєво позначилася на її кар'єрі бібліотечного працівника та на професійному іміджі, змусила консолідувати фізичні й психологічні сили та шукати шляхи подолання скрутних ситуацій.

Упродовж 1920–1930 років О. М. Тюнеєва працювала в Одеській державній публічній бібліотеці, з 1922 року обіймала посаду завідувачки Музею книги, штат якого складався з однієї людини. У період від 29 листопада до 7 грудня 1929 року в приміщенні Музею книги комісія у складі семи осіб на чолі з представником Головного управління науковими установами (Упрнауки) НКО УСРР й Істпартвідділу Одеського окружного партійного комітету Н. І. Межбергом [3] провела перевірку архівних матеріалів [1, арк. 191–201]. У результаті цієї

перевірки члени комісії дійшли висновків, що О. М. Тютеева здійснила «...злісну утайку цінних архівних матеріалів, які неодноразово розшукувалися держустановами... сімейні архіви видатних контрреволюційних діячів, серед листівок між іншим знайдено папку протоколів засідання меншовицького совпрофа 1917 р., підпільні меншовицькі бюлетені, листівки, архів Штерна та ін.» [4, арк. 13]. У зв'язку з цим 15 січня 1930 року О. М. Тютееву було звільнено з посади завідувача Музею книги на підставі розпорядження НКО УСРР від 5 січня 1930 р. з формулюванням: «...за свідоме, умисне переховування у фондах Музею бібліотеки надзвичайно таємних архівних матеріалів і матеріалів колишніх білогвардійських діячів та неповідомлення про це адміністрації, аж до моменту, коли спеціальна комісія уповноваженого Упрнауки в місяці грудні 29 р. не виявила їх» [4, арк. 34]. Тютеева не погодилась із закинутими їй звинуваченнями і звільненням, тому 28 лютого 1930 року подала *першу заяву* до Упрнауки НКО УСРР з проханням скасувати постанову про її звільнення, наводячи аргументи і факти на свою користь та демонструючи недоопрацювання з боку керівництва бібліотеки [4, арк. 35]. За бажання О. М. Тютеевої захистити свої права чинна влада вирішила покарати її ще більше та перевести в статус *persona non grata*. Тому 22 квітня 1930 р. комісія з чистки радянського апарату Одеської державної бібліотеки у складі п'яти осіб (Г. Й. Герман (голова), Л. М. Самулевич, Зімін, Новоселов, Гельфенбейн) на підставі звинувачень у «злостной не сдаче соответствующим учреждениям секретных архивных материалов хранившихся в библиотеке», створюючи прецедент, вдруге постановила зняти О. М. Тютееву з посади завідувача Музею книги цієї бібліотеки, але цього разу за 1-ю категорією, що передбачала звільнення та заборону працювати в усіх радянських і громадських установах. Це рішення затвердила Одеська окружна комісія чистки радянського апарату (КЧРА) при Народному комісаріаті Робітничо-селянської інспекції (НКРСІ) УСРР 29 квітня 1930 року [4, арк. 13, 32, 36, 38, 43].

Обурена цим правовим свавіллям, О. М. Тютеева 5 травня 1930 року подала *другу заяву* на захист своїх прав з переліком невідповідних фактів, що стали підґрунтям для її звільнення. Цього разу заяву вона направила до Одеської окружної КЧРА при НКРСІ УСРР з проханням анулювати невідповідну нормам трудового законодавства постанову щодо звільнення за 1-ю категорією. 30 травня Одеська окружна колегія при НКРСІ УСРР підтвердила попереднє рішення Одеської окружної КЧРА при НКРСІ УСРР від 29 квітня 1930 р. [4, арк. 37, 39].

О. М. Тютеева не погодилась з рішенням колегії та 11 червня 1930 року подала *третю заяву* до Одеської окружної колегії при

НКРСІ УСРР щодо перегляду її справи, яка 5 липня підтвердила попередню постанову про її звільнення за 1-ю категорією [4, арк. 15, 17–18, 31, 40–42]. Не погоджуючись з таким рішенням, 10 липня О. М. Тюнєєва подала *четверту апеляцію*, але вже до більш високої інстанції – Всеукраїнської КЧРА при НКРСІ УСРР, з вимогою зняти з неї всі звинувачення. У заяві, підкреслюючи свою «...долголетнюю беспорочную советскую службу», вона також наводить факти, які свідчать про її непричетність до виявлених порушень у зберіганні архівних документів у бібліотеці: «А) архивные материалы принадлежали к имуществу библиотеки, были зарегистрированы в инвентаре и в делах библиотеки и об утайке не могло быть и речи. Б) Хранились они в различных отделах библиотеки, а не только в Музее книги. В) Передача их Окрапу входила в обязанности администрации, а не отдельных сотрудников. Г) О розыске некоторых материалов мне лично не было известно, так как запросов ко мне в Музей книги не поступало. О скрытых розысках мне не могло быть известно» [4, арк. 15].

Для досягнення позитивного рішення щодо скасування постанови про звільнення Олександра Миколаївна заручилася підтримкою трьох високопосадовців, двоє з яких були членами комуністичної партії з багаторічним стажем. Вони надіслали до КЧРА НКРСІ УСРР листи з позитивним характеристиками О. М. Тюнєєвої та проханням повернути її на робоче місце до бібліотеки. Так, у листі від 1 червня 1930 року відповідальний секретар редакції журналу «Проблеми економіки» Комуністичної академії при ЦВК СРСР А. А. Лерман (член ВКП(б) з 1918 р.) відзначала, що «...утайка архивных материалов не вяжется с преданностью советской власти т[оварища] Тюнєевой и полагаю, что предъявленное ей обвинение основано на недоразумении. А. Н. Тюнєева безусловно должна быть реабилитирована» [4, арк. 4, 27, 45–45 зв.]. Своєю чергою, 8 червня 1930 року листа надіслав заступник технічного директора Державного московського машинобудівного тресту В. Н. Крицман (член ВКП(б) з 1917 р.), який писав: «Считаю своим долгом довести до сведения НКРКИ СССР, что в данном случае безусловно допущена ошибка. Несмотря на то, что она по происхождению дворянка, но её идеология близка нам и вопрос о злостности с её стороны, по моему мнению, не имеет оснований» [4, арк. 3, 20, 22, 28, 44–44 зв.]. Того ж дня лист надіслав і директор бібліотеки Московської сільськогосподарської академії імені К. А. Тимирязева І. С. Вугман (директор Одеської державної публічної бібліотеки в 1922–1929 рр.), який зазначав, що «...тов[арищ] Тюнєева является выходцем из дворянства, она уже давно политически сочувствует коммунистической партии. В силу всего сказанного я считаю, что обвинение Тю-

неевой в сокрытии архивных материалов и снятие ее с работы является грубой ошибкой, что т[оварищ] Тюнеева должна быть полностью реабилитирована и должна получить возможность продолжать свою работу» [4, арк. 29–29 зв., 46–46 зв.].

21 липня 1930 року апеляційна трійка КЧРА при НКРСІ УСРР констатувала, що всі звинувачення на адресу О. М. Тюнеевої є доведеними та скасуванню не підлягають, але враховуючи те, що вона опублікувала низку праць у галузі розвитку радянського бібліотекознавства російською і французькою мовами, замінила звільнення за 1-ю категорією на звільнення за 2-ю категорією із заборonoю працювати в архівних та бібліотечних установах [4, арк. 10, 13–14; 5, арк. 15, 20]. Тобто навіть підтримка комуністів зі стажем не допомогла.

Незважаючи на послаблення покарання (звільнення за 2-ю, а не за 1-ю категорією) О. М. Тюнеева вважала себе невинною в цій справі. Слід зауважити, що заборона працювати в бібліотечних установах поставила її у край тяжке моральне і матеріальне становище, тому вона наполегливо продовжувала письмово звертатися до керівних органів влади. 7 вересня 1930 року подала *п'яту заяву* щодо розгляду свого питання, цього разу до КЧРА при НКРСІ УСРР, з проханням переглянути справу щодо її звільнення [4, арк. 10–11; 5, арк. 13]. За тиждень, 14 вересня на засіданні КЧРА при НКРСІ УСРР на чолі з головою Шойхетом після розгляду оскарження О. М. Тюнеевою свого звільнення ухвалила: «Учитывая, что новых моментов для повторного пересмотра дела нет, ибо все материалы, поданные гр. Тюнеевой, были учтены ещё при первом пересмотре дела, что обвинение о сохранении семейных архивов контрреволюционных деятелей материалами целиком подтверждается, – постановление апелляционной тройки от 21.VII.30 г. – утвердить» [4, арк. 14, 21]. Отже, вона залишалась у статусі звільненої з роботи за 2-ю категорією.

28 листопада 1930 року Центральна КЧРА при НКРСІ СРСР під головуванням Соколовської підтвердила рішення апеляційної трійки КЧРА при НКРСІ УСРР, про що повідомила голову цієї комісії Шойхет, а 9 лютого 1931 копію цього документа було видано О. М. Тюнеевій [4, арк. 6; 5, арк. 1]. Таким чином, майже річна боротьба з бюрократичною системою тоталітарного режиму не дала позитивного результату – Олександра Миколаївна не змогла повернутися до роботи в бібліотечній галузі, тому в 1930–1932 роках працювала кореспондентом Одеського художнього інституту [2, арк. 4].

Маючи велике бажання повернутися до роботи в бібліотечній сфері, 20 березня 1932 р. О. М. Тюнеева надіслала листа до НКРСІ СРСР з проханням дозволити їй працювати за спеціальністю [4, арк. 2–2 зв.],

але воно залишилося без відповіді. Тоді Центральне бюро секції наукових працівників 22 квітня 1932 року надіслало до ЦКЧРА при НКР-СІ СРСР заяву О. М. Тюнєєвої з клопотанням про відміну заборони їй працювати за спеціальністю в галузі бібліотекознавства. Підставою для цього було зазначено, що з часу заборони їй займатися професійною діяльністю (звільнення з роботи за 2-ю категорією) пройшло понад два роки і що вона є цінним фахівцем у цій галузі [4, арк. 1]. У відповідь на цю заяву О. М. Тюнєєва отримала позитивне рішення.

Відновлення своєї діяльності в бібліотечній галузі вона розпочала як консультант наукових бібліотек обласного відділу Книготоргового об'єднання державних видавництв (1932–1934). У 1934–1935 роки очолювала бібліотеку Науково-дослідного інституту виноградарства, згодом була бібліографом Обласної державної медичної бібліотеки (1936–1937), у 1938–1939 роки – завідувала бібліотекою Одеського дерматовенерологічного науково-дослідного інституту імені Є. С. Главче [2, арк. 4]. У 1939–1940 роках очолювала бібліотеку Одеського інституту керівних працівників радянської торгівлі та за сумісництвом працювала в Одеському державному фармацевтичному інституті (звільнилася 3 липня 1940), де за короткий час провела роботу щодо впорядкування її книжкових фондів [2, арк. 1, 8, 21]. Для прийому виконаної роботи запросила членів комісії Обласної медичної бібліотеки та бібліотеки Одеського державного медичного інституту [2, арк. 5]. Була також активним членом з'їзду працівників бібліотек у Києві (1939) та конференції представників наукових бібліотек у Москві (1940).

Реконструкція одного року життя Олександри Миколаївни Тюнєєвої демонструє потужну силу волі цієї людини, стійкість її характеру до випробувань долі, незламне бажання займатися улюбленою справою, що зрештою дало їй можливість досягти поставленої мети та повернутися до діяльності в бібліотечній сфері, де вона залишила вагомий слід як знаний професіонал.

Список використаних джерел

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. Р-37. Оп. 1. Спр. 62.
2. ДАОО. Ф. Р-1989. Оп. 2. Спр. 363.
3. Левченко В. Штрихи до портрета радянського історика Н. І. Межберга. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Історія*. Київ : Київ. ун-т, 2018. Вип. 3 (138). С. 31–40.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 539. Оп. 16. Спр. 1495.
5. ЦДАВО України. Ф. 539. Оп. 17. Спр. 235.

Олег ДЬОМІН,

завідувач сектору науково-дослідної роботи
Одеської національної наукової бібліотеки,
доктор історичних наук.
Одеса, Україна

**ІСТОРІЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІТАЛІЇ
В РУКОПИСАХ ПРОФЕСОРА О. М. КЛІТІНА**

Питання історичної пам'яті мають надзвичайну роль, особливо за нинішніх складних часів. Це означає і повернення із забуття ряду постатей, які з різних причин надовго зникли з історичного простору. До числа таких забутих особистостей належить і професор Імператорського Новоросійського університету (м. Одеса) Олександр Михайлович Клітін. У літературі перші згадки про нього з'являються в середині 90-х років ХХ ст. Потім прийшла черга довідкових біографічних словників, найбільш вагомими з них були чотиритомний «Професори Одеського (Новоросійського) університету» [3, 63–64] та «Православна Одеса і Південь України: духовні персоналії 1794–1925» [7, 252–253]. У ХХІ ст. вже більш розлого про нього писали О. Дьомін [2, 309–316], В. Левченко та Г. Левченко [4, 88–91]. В історію сучасного Одеського національного університету імені І. І. Мечникова ім'я О. М. Клітіна було повернуто у виданні 2015 року [6, 126]. Його біографія представлена також у матеріалах інтернету, але, на жаль, з помилками та прогалинами.

Забуття О. М. Клітіна стало наслідком ряду обставин, головною з яких була його належність до викладачів кафедри богослов'я. Остання виявилася несумісною з більшовицькою ідеологією та практикою і рішуче викорчувувалась із нової радянської освітньої системи. Відповідно до ухваленого Наркомпросом Української Радянської Соціалістичної Республіки тимчасового положення про управління вищими навчальними закладами кафедру богослов'я Одеського університету було ліквідовано рішенням комісара освіти м. Одеси у квітні 1919 року. Іншим чинником забуття стали нез'ясовані обставини смерті О. М. Клітіна – вірогідно в 1920-х роках, під час більшовицького терору в місті. В усякому разі, він не виїхав за кордон, як це зробила більшість викладачів богословських

кафедр. Так само немає його прізвища серед емігрантів – викладачів університету.

Між тим, його біографія є досить типовою для представника богословської науки, але водночас виходить за рамки тогочасного стану священників. Архівні джерела уможливають більш повно і точно встановити біографію О. М. Клітіна. Він народився 21 листопада 1860 року у м. Білому, Смоленської губернії, в родині священнослужителя. Закінчив Смоленську духовну семінарію та Московську духовну академію, де отримав звання кандидата богослов'я в 1884 році. Попрацювавши викладачем грецької мови у Севському духовному училищі (Оренбурзька губернія), у лютому 1889 захистив у раді Духовної академії (м. Сергіїв Посад) магістерську дисертацію за темою «Достовірність послань Св. Павла до Тимофія і Тита». Опонентом виступав професор кафедри біблійної історії, відомий духовний письменник Андрій Петрович Смирнов.

3 травня 1889 року він став викладати в Київській духовній семінарії курс догматичного і морального богослов'я. У липні 1891 року О. М. Клітіна призначили бібліотекарем семінарії. На цій посаді він активно займався упорядкуванням фондів і їх поповненням. Весною 1893 став настоятелем церкви Володимирського Київського кадетського корпусу та законовчителем корпусу. Того ж року його висвячено у священники. У жовтні 1900 року переїхав до Одеси, де обійняв посаду професора богослов'я в Новоросійському університеті та настоятеля університетського Александро-Невського храму. Викладав і в інших навчальних закладах. Прийняв сан протоієрея в 1906 році, мав також світські чини, державні та церковні нагороди. Після липня 1920 його доля невідома.

О. М. Клітін є автором низки вагомих публікацій. Крім магістерської дисертації, видав «Підсумки XIX століття» (Київ, 1899), «Ставлення богословської науки до всесвітніх задач боголюбства» (Одеса, 1901), «Сучасні питання західної богословської науки» (Одеса, 1904), «Курс богословських знань в його основних положеннях» (Одеса, 1905), «Особистість Божества і деонтологія світу» (Одеса, 1909), історико-богословське дослідження «Історія релігії» (т. 1. Одеса, 1910), «Німецький напрям православного руського богослов'я» (Одеса, 1915).

У Державному архіві Одеської області є особовий фонд О. М. Клітіна, оформлений у лютому 1937 року [1]. Із первісних шістнадцяти документів до сьогодні збереглося тринадцять. Із них два – приватні листи до дружини кінця 1890-х років. Інші – рукописи лекцій, підготовчі матеріали тощо. Три матеріали належать

до початку XX ст.: «Лекції по православно-християнському моральному богослов'ю», чітко датовані 14 лютого – 15 жовтня 1901 р.; дві інші роботи – «Релігійний рух в Італії в XI–XII ст.» та «Релігійний рух в Італії в XII–XIII ст.» – записані в описі фонду під 1902 роком. Ряд італознавчих матеріалів медієвістичного спрямування, зокрема статті «Містика середніх віків», «Очікування кінця світу в Італії в XIII і XIV ст. та іоакімізм», «Пророцтва в очікуванні кінця світу в XIII ст.», не мають прямого датування. Найбільш значним за обсягом (83 с.) і розробленням проблематики є рукопис «Очікування кінця світу в Італії в XIII і XIV ст. та іоакімізм». Його можна визначити як білову чернетку майже завершеної роботи та датувати 1916 роком [2].

Рукописи О. М. Клітіна дозволяють зробити кілька висновків. По-перше, вони вказують на зміну італознавчої тематики досліджень одеських істориків. Його попередники – одесити М. Н. Мурзакевич, Ф. К. Брун, В. Н. Юргевич, М. А. Волков упродовж усього XIX ст. вивчали історію італійських колоній на Кримському півострові [5, 283–308]. По-друге, рукописи одеського богослова дають можливість говорити про появу соціальної проблематики у вивченні Італії університетськими вченими українських земель. Так, лекційні матеріали та публікації харківських і київських професорів подавали, насамперед, історію папства. Наближалася за тематикою до робіт О. М. Клітіна лише невелика за обсягом публікація харківського професора В. П. Бузескула «Папство і Арнольд Брешианський» (1874). По-третє, рукописи важливі для реконструкції творчої майстерні вченого і для розуміння його наукового шляху. О. М. Клітін був найбільш активним публікатором наукових праць серед усіх одеських професорів-богословів. Однак події 1910 року – смерть сина Бориса, студента одеського університету, на якого батько покладав великі надії, та відмова Московської духовної академії в захисті докторської дисертації з висновком щодо розходжень положень тексту з православною традицією – підкосили О. М. Клітіна, він перестав публікуватися. Рукописи вказують на подолання внутрішньої кризи та повернення до наукової роботи. І по-четверте, рукописи ставлять питання про співвідношення ідей О. М. Клітіна і Петра Михайловича Біциллі, молодого викладача одеського університету, який емігрував до Болгарії в 1920 році. Перед тим він опублікував в Одесі дві книжки: «Салімбене. Нариси італійського життя XIII ст.» (1916) та «Елементи середньовічної культури» (1918). Разом із книжкою «Нариси теорії історичної науки» (1925) вже на схилі XX ст. вони визнані класичними роботами, які багато в чому передували методології фран-

цюзької Школи Анналів¹ та теорії багатофакторного аналізу. Просто роботи П. М. Біцилли з'явилися під час Першої світової війни і залишилися, фактично, незанимає для європейського наукового світу та європейського читача. Питання історіографічного коріння ідей П. М. Біцилли постає із його навчання у О. М. Клітіна, спільної роботи в університеті, єдиних наукових інтересів та ін. [2]. Водночас вирішення цього питання потребує спеціальних текстологічних досліджень і залучення інших матеріалів.

Таким чином, аналіз збережених у Державному архіві Одеської області рукописів професора богослов'я Імператорського Новоросійського університету О. М. Клітіна вказує на можливість існування «паралельної історіографії». Рукописи подають інший варіант вивчення середньовічної історії Італії світськими та духовними професорами вищих навчальних закладів імперії, зокрема Одеси, ніж вона зараз відома за друкованими матеріалами. Фактично, О. М. Клітін першим із одеситів вже на початку ХХ ст. у своїх лекціях розглядав питання конфесійної та соціальної історії Італії середніх віків і може вважатися поряд із П. М. Біцилли одним із творців вивчення в Одесі нової проблематики історії Італії.

Список використаної літератури

1. Фонд О. М. Клітіна. Державний архів Одеської області. Ф. 170. Оп. 1.
2. Демин О. *Поиски историографических корней: П. М. Бицилли и А. М. Кли-тин. Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали.* Одеса-Велико Търново, 2009. Т. Х.
3. Клітін Олександр Михайлович. Богослов. *Професори Одеського (Новоросійського) університету.* Одеса, 2000. Т. 3.
4. Левченко В. В., Левченко Г. С. *Александр-Невская церковь Новороссийского университета: история, персоналии, документы.* Одесса : ФОП Бондаренко М., 2015. 360 с.
5. Лиман С. И. *Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.).* Харьков, 2009.
6. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова: історія та сучасність (1865–2015). Одеса, 2015.
7. *Православная Одесса и Юг Украины: духовные персоналии 1794–1925 / авт.-сост. В. А. Михальченко.* Киев, 2021.

¹ Школа «Анналів» (фр. *École des Annales*) – один із провідних дослідницьких напрямів у сучасній історичній науці, який виник у Франції та групувався навколо заснованого Марком Блоком і Люсьєном Февром журналу, що виходив під назвою «Анналі» (1929–1939). Прихильники школи «Анналів» наполягали на заміні класичної «історії-оповіді» «історією-проблемою» – спроба відтворити «тотальну» історію, тобто історію, що описує всі наявні існуючі в суспільстві зв'язки – економічні, соціальні, культурні тощо.

Лариса ПОНОМАРЕНКО,

завідувач відділу Державної науково-педагогічної
бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського,
кандидат наук із соціальних комунікацій.
Київ, Україна

**НАУКОВИЙ ДОРОБОК ПАВЛИ РОГОВОЇ
З ІСТОРІЇ ОСВІТЯНСЬКИХ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ
ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ**

В умовах повномасштабного російського вторгнення актуальним є питання зберігання, дослідження та популяризації рукописних і друкованих пам'яток, цифрова їх репрезентація, дослідження внеску відомих діячів книгознавства, бібліотекознавства в збереження культурної та наукової спадщини.

Мета нашого дослідження – проаналізувати діяльність П. І. Рогової щодо збереження та дослідження культурної спадщини України.

2 листопада 2022 року виповнилося 75 років від дня народження Павли Іванівни Рогової (1947–2014) – відомої бібліотекознавиці, бібліографа, педагога, керівника та організатора, кандидата історичних наук (2004), старшого наукового співробітника (2008), доцента Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2005–2014), однієї з засновниць і першого директора Державної науково-педагогічної бібліотеки України (далі – ДНПБ) імені В. О. Сухомлинського (1999–2014), заслуженого працівника культури України (2008), яка понад 40 років свого життя віддала бібліотечній справі. На пошану відомої дослідниці фахівці ДНПБ підготували презентацію, яка знайомить з її життєвим шляхом та творчою спадщиною¹.

Науковий доробок Павли Рогової нараховує понад 300 наукових праць, серед яких монографія, концепції, наукові статті у вітчизняних і зарубіжних виданнях, бібліографічні покажчики, методичні посібники. Її діяльність пронизують такі взаємопов'язані напрями, як наукове дослідження історії освітянських бібліотек і збереження та дослідження культурної спадщини, що відображено в каталогах цінних і рідкісних видань з фонду ДНПБ та на інформаційно-бібліографічному ресурсі про діячів книгознавства, бібліоте-

¹ <http://dnppb.gov.ua/ua/?exhibitions=до-75-річчя-з-дня-народження-павли-івані>

кознавства, бібліографознавства, започаткованому за її ініціативою. Насамперед виокремимо історико-бібліотекознавчі дослідження, тісно пов'язані з періодом, коли вона очолювала ДНПБ (1999–2014).

ДНПБ засновано як науково-дослідну установу за ініціативою АПН України (нині – НАПН України) та Міністерства освіти і науки України згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 2018 від 30.10.1999 року. Книгозбірня об'єднала унікальні фонди двох спеціальних педагогічних бібліотек – наукової бібліотеки Інституту педагогіки АПН України та Центральної освітянської бібліотеки Міністерства освіти України. Директором-організатором було призначено Павлу Рогову, яка на той час очолювала Центральну освітянську бібліотеку Міністерства освіти України.

Очолюючи ДНПБ, П. Рогова захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук на тему «Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.)» (науковий керівник – О. С. Онищенко, академік НАН України, доктор філософських наук, професор). Досліджуючи історію розвитку педагогічних бібліотек, вчена класифікувала та проаналізувала понад 300 документів, серед яких звіти земств Харківської, Київської, Полтавської та Чернігівської губерній, Київського та Харківського товариств грамотності; опрацювала фонди особового походження таких відомих культурно-освітніх діячів, істориків, педагогів і бібліотекознавців, як О. Грушевський, І. Лучицький, В. Науменко, С. Постернак, С. Сірополк, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Результати дослідження були використані П. Роговою при розробленні навчальної програми та курсів лекцій зі спеціальних навчальних дисциплін «Історія бібліотечної справи України», «Загальне бібліотекознавство» для здобувачів освіти з інтегрованої спеціальності в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова.

Дисертація Павли Іванівни суттєво розвинула основні положення вітчизняного наукового дискурсу з бібліотекознавства та забезпечила реалізацію наукових проєктів колективом ДНПБ на чолі з П. І. Роговою. Зокрема під її науковим керівництвом у 2001–2005 рр. здійснювалося наукове дослідження (НД) «Створення, становлення і розвиток мережі освітянських бібліотек України (X–XX ст.)». Дослідження історії розвитку освітянських бібліотек, аналіз їх діяльності за різними напрямками забезпечили масштабне розгортання роботи ДНПБ з цінними та рідкісними виданнями, адже особливу частину фонду бібліотеки становить 28 081 документ педагогіко-психологічного та історико-культурного напрямку XIX – початку XX ст. Згід-

но з Постановою Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2001 року № 1709, цій частині фонду надано статус наукового об'єкта, що становить національне надбання України.

У рамках згаданого вище наукового дослідження було започатковано окремий напрям із комплексного вивчення фонду шкільних підручників: проаналізовано, систематизовано та описано наявний фонд підручників до 1917 року включно та підготовлено до друку каталог «Підручники і навчальні посібники для початкових і середніх навчальних закладів (1748–1917) із фондів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського» [4]. Робота над каталогом виявила потребу у створенні відповідного методичного посібника щодо організації та методів роботи, принципів добору матеріалів, особливостей бібліографічного опису, структури друкованого каталогу та ін. За науковою редакцією Павли Іванівни було підготовлено методичний посібник «Укладання друкованих каталогів книг громадянського друку (XVIII – початок XX ст.) із фондів бібліотек України» [5]. Логічним продовженням і результатом вивчення рідкісних видань стало історико-бібліографічне дослідження «Журнали психолого-педагогічної тематики XIX – початку XX ст. із фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського», здійснене під її керівництвом у 2009 році [5].

У доробку П. І. Рогової слід виокремити однойменну монографію «Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.)» (2009), яку, за даними Google Академія, цитують у 21 джерелі. Це перше у вітчизняному бібліотекознавстві наукове дослідження з такої теми, воно об'єктивно розкриває історію розвитку та становлення педагогічних бібліотек як спеціальних, що забезпечило розгортання вивчення діяльності мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України.

Варто також відзначити роль П. І. Рогової в започаткуванні інформаційно-бібліографічного ресурсу (ІБР) «Видатні бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці та документознавці». У червні 2009 року фахівці відділу наукового і прикладного бібліотекознавства ДНПБ за ініціативою П. І. Рогової розпочали створення на вебпорталі бібліотеки цього віртуального ІБР. Структура ресурсу деталізована та містить: біографію діяча, бібліографію його праць і матеріалів про нього, окремі повнотекстові твори (праці особи та публікації про неї, що відзначаються особливою вагомістю), фотогалерею, а також матеріали, що розкривають діяльність установи, яка носять ім'я особистості, нагороди, премії, пам'ятники, наукові читання, пов'язані з ім'ям видатної особи, тощо, а також посилання на інтернет-ресурси, зокрема вебсайти, які висвітлюють діяльність

певного діяча. Перший видатний діяч, представлений у проєкті ІБР, – Михайло Федорович Комаров (1844–1913), український письменник, бібліограф, критик, фольклорист, перекладач і лексикограф¹. Створено також сторінки ресурсу, присвячені таким діячам, як Л. Ю. Биковський, М. П. Гуменюк, Ю. О. Меженко, С. О. Сірополко та ін.

У 2012 році науковці ДНПБ у серії «Майстри бібліотечної справи України» з нагоди ювілею дослідниці підготували біобібліографічний показник «Павла Іванівна Рогова – вчений-бібліотекознавець, педагог, директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського» [3], матеріали якого розкривають постать Павли Іванівни як багатогранну особистість – як бібліотекознавця, бібліографа, педагога, талановитого організатора і керівника.

25 вересня 2014 року перестало битися полум'яне серце Павли Рогової.

За ініціативою нинішнього директора ДНПБ – Л. Д. Березівської, д-ра пед. наук, професора, чл.-кор. НАПН України – у 2015 році засновано Премію імені Павли Рогової, яка присуджується рішенням ученої ради бібліотеки.

Робота в ДПНБ над рідкісними виданнями продовжується. У січні 2016 року відкрито кімнату-музей рідкісної книги, яка є творчою лабораторією для науково-педагогічних досліджень, де здійснюється також культурно-освітня й виставково-експозиційна діяльність. Відповідно до викликів сучасності, на вебпорталі ДНПБ створено Віртуальну кімнату-музей рідкісної книги². Станом на січень 2022 року оцифровано 1 299 видань, мікрофільмовано 123, відновлено та реставровано 7 863 примірники. З 2010 року формуються база даних «Рідкісні книги» (понад 12 тис. записів, із них 1 603 – іноземними мовами) та колекція «Книжкові пам'ятки» (1 299 повнотекстових документів) [1, с. 5].

Отже, можемо стверджувати, що П. І. Рогова започаткувала та впровадила в діяльність ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського цілісну системну роботу з рідкісними та цінними виданнями, спрямовану на збереження культурної та наукової спадщини.

Список використаної літератури

1. Березівська Л. Д., Тарнавська С. В. Діяльність Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського НАПН України: збутки та перспективи. *Вісн. Нац. акад. пед. наук України*. 2022. Вип. 4 (1). DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4108>

¹ <http://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-bibliotekoznavtsi/komarov-mikhailo-fedorovich/>

² <http://dnpb.gov.ua/ua/virtualni-chytalni-zaly/virtualna-kimnata-muzey-ridkisnoyi-knyhy/>

2. Журнали психолого-педагогічної тематики XIX – початку XX ст. з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського : іст.-бібліогр. дослідж. / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [уклад.: Мацібора Н. Г. та ін. ; наук. ред. П. І. Рогова ; наук. консультант Л. В. Сніцарчук]. Київ : Четверта хвиля, 2009. 125 с.
3. Павла Іванівна Рогова – вчений-бібліотекознавець, педагог, директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського : біобібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Пономаренко Л. О. та ін. ; наук. консультант Т. В. Добко]. Київ : Нілан-ЛТД, 2012. 268 с. (Серія «Ювіляри НАПН України» ; вип. 31). (Серія «Майстри бібліотечної справи України» ; вип. 1).
4. Підручники і навчальні посібники (1748–1917 рр.) з фондів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського для початкових і середніх навчальних закладів : каталог / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Н. Г. Мацібора та ін. ; наук. ред. П. І. Рогова]. Київ : Атіка, 2005. 383 с.
5. Укладання друкованих каталогів книг громадянського друку (XVIII – початок XX ст.) із фондів бібліотек України : (метод. посіб.) / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, НПБ України ; [уклад. Р. С. Жданова ; наук. ред. П. І. Рогова]. Київ : [б. в.], 2005. 124 с. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2015/12/ukladannya_drukovanyh_dokumentiv_2005.pdf (дата звернення: 25.11.2022).

БЕРЕЖЕННЯ ДОКУМЕНТНИХ
ПАМ'ЯТОК В УМОВАХ ЗАГРОЗ
ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ:
ЗБЕРІГАННЯ, КОНСЕРВАЦІЯ,
РЕСТАВРАЦІЯ, ЦИФРОВІЗАЦІЯ

СЕКЦІЯ 4

Justina SIPAVIČIŪTĖ,

Phd, Reasercher, The Wróblewski Library
of the Lithuanian Academy of Science,
Department of Manuscripts.
Vilnius, Lithuania

COURT BOOKS OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE 16TH – 21TH CENTURIES: FROM HISTORY TO DIGITALISATION

Abstract

In the 16th–18th centuries there were three (1565–1566, 1764 and 1792) significant administrative and judicial reforms in Grand Duchy of Lithuania, which reformed and changed all administrative distribution and law system. During the 1565–1566 court reform in the Grand Duchy of Lithuania, the following courts were established: Land Courts (for civil proceedings), Castle Courts (for criminal proceedings) and Chamberlain Courts (for land boundary disputes). The Supreme Tribunal of Lithuania was established in 1581 (the first session was held on April 30, 1582) (to hear appeals from the Land, Castle, and Chamberlain Courts). These courts reformed the very essence of the legal system in the second half of the 16th century, gradually started their activities. Each court also had its own court book. This article also analyses how the preservation of books was regulated in the law of the Grand Duchy of Lithuania - in the Second Statute of 1566 and the Third Statute of 1588. It presents the current locations of book storage (archives and libraries) and introduces the Vilnius University Library's state-of-the-art website for digital storage of court books.

Kaunas Land Court Book of 1581–1583¹

Today we cannot imagine our lives without books. As my favourite writer Umberto Eco has said „I looked everywhere for tranquillity and I

¹ [https:// kolekcijos.biblioteka.vu.lt/en/grand-duchy-lithuania-court-books](https://kolekcijos.biblioteka.vu.lt/en/grand-duchy-lithuania-court-books)

found it only in one place – in the corner with a book”, despite there being a debate in the 21st century whether digital books can replace printed books¹. However, today I want to write not about modern books, but rather to return to our old books. I want you to know more about court books of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th century and why they are also important for the history of Ukraine.

In the 16th–18th centuries there were three (1565–1566, 1764 and 1792) significant administrative and judicial reforms in Grand Duchy of Lithuania, which reformed and changed all administrative² distribution and law system³.

During the 1565–1566 court reform in the Grand Duchy of Lithuania, the following courts were established: Land Courts⁴ (for civil procee-

¹ Eco U., Carrière J. C. Nesitikėkite atsikratyti knygų. Vilnius : Žara, 2013.

² The administrative reforms of 1564 to 1566 had divided the entire territory of the Grand Duchy of Lithuania into voivodeships and districts, thus introducing new territorial units, or more precisely, 12 voivodeships and the Samogitian Elderate that was later referred to as the Duchy. In 1566 to 1569, the Grand Duchy of Lithuania had 13 voivodeships and 30 districts, while from 1569 to the end of the 18th century only nine voivodeships and 22 districts remained. The Palenkė (Podlasie), Voluinė (Vollhynia), Kijevas (Kiev), Podolė (Podole) and Braclavas (Bratsław) voivodeships came under Polish rule following the Union of Lublin. This administrative division remained in the Grand Duchy of Lithuania until the end of the 18th century.

³ Kiaupienė J., Lukšaitė I. Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais. Vilnius : Baltos lankos, 2013. 204 p.

⁴ For more details about Land Court. See: Лаппо И. Земский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI века. С. Петербург, 1897. С. 263–301; Любавский М. Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства / изд. Императорского о-ва истории и древностей Российских при Моск. ун-те. Москва : Унив. тип., 1900. 719 с.; Лаппо И. И. Великое Княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569–1586). Опыт исследования политического и общественного строя. Т. первый. СПб. : Тип. И. Н. Скороходова, 1901. С. 352–354; Лаппо И. И. Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия: литовско-русский совет и его сеймик. Юрцев, 1911. С. 498–523; Lulewicz H. Sąd ziemski brasławski w świetle zachowanych ksiąg ziemskich z lat 1603–1632. *Miscellanea Historico-Archivistica*. 1999. T. X. S. 151–161; Vilimas D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588). Vilnius : Lietuvos istorijos institutas, 2006; Zakrzewski A. B. Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). *Prawo-ustrój-społeczeństwo*. Warszawa : Campidoglio, 2013. S. 184–186; Vilimas D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paviėtų žemės teismų darbo pobūdis (XVI a. pabaiga). Žemaitijos atvejis. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. T. 19 (2014). P. 35–44; Vilimas D. Bajoras Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teisme (1566–1600). Vilnius : Lietuvos istorijos institutas, 2019 (see also the author's references to older literature on p. 212–213 and the author's own recent work on p. 224–225).

dings), Castle Courts¹ (for criminal proceedings), and Chamberlain Courts² (for land boundary disputes). Land and Castle Courts also performed a notary function while the Castle Court also carried out state-related functions within the district. The Supreme Tribunal of Lithuania³ was established in 1581 (the first session was held on April 30, 1582) to hear appeals

¹ For more details about Castle Court. See: Лаппо И. И. Гродский суд в Великом Княжестве Литовском. *ЖМНП*. 1908. № 1. С. 51–113; Zakrzewski A. B. Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). *Prawo-ustrój-społeczeństwo*. Warszawa : Campidoglio. C. 182–184; Шаланда А. Гродскі суд Гарадзенскага паведа ВКЛ у другой палове XVI–XVII ст. Ч. I. Перадумовы, ход і вынікі рэформы гарадзенскага замкавага суда (1562–1572 гг.). *Гарадзенскі налімпсест 2010. Дзяржаўныя і сацыяльныя структуры, XVI–XX ст.* / пад рэд.: А. Ф. Смаленчука, Н. В. Сліж. Мінск, 2011. С. 12–44; Šalanda A. Sąd grodzki grodzieński za czasów Wazów (1587–1668): stan badań i źródła. *Rocznik Lituanistyczny*. T. 3. Rok 2017. Warszawa : Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN w Warszawie, 2017. C. 47–80; Zujienė G. Lietuvos Statutų baudžiamosios teisės normų vykdymas pilies teismų praktikoje XVI amžiaus antroje pusėje – XVII amžiaus pirmoje pusėje, Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos. Straipsnių rinkinys, sudarė Valikonytė I. ir Šlimienė N. Vilnius. 2017, 279–289 pp. See also the reference to the historiography on castle courts on pp. 208, footnote 2.

² For more details about Chamberlain Court. See: Лаппо И. И. Подкоморский судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI и началѣ XVII вѣка. С. 341–403; Лаппо И. Великое Княжество Литовское за время от заключения Люблинской Унии до смерти Стефана Батория (1569–1586). С. 354–358; Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов. Т. 30. Акты Трокского подкоморского суда за 1585–1613. 1904; Zakrzewski A. B. Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). *Prawo-ustrój-społeczeństwo*. 187 s.; Šliesoriūnas G. Lietuvos istorija. T. 6. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais). Lietuvos istorijos institutas, 2017. 170 p.

³ For more details. Див: Volumina legum. T. 2. 210 с. (1020–1021); Ясинский М. Н. Главный Литовский Трибунал. Вып. 1. Происхождение Главного Литовского Трибунала. Киев, 1901; Лаппо И. И. Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия: литовско-русский совет и его сеймик. Юрьев. С. 524–542; Janulaitis A. Vyriausiasis Lietuvos Tribunalas XVI–XVIII amž. Kaunas, 1927; Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655 (Lietuvos teisės paminklai, t. 3), parengė Raudeliūnas V. ir Baliulis A. Vilnius : Mintis, 1988; Ślusarska M. Litewskie kaznodziejstwo Trybunalskie z czasów Stanisławowskich o miłości ojczyzny, zgodzie i jedności obywatelów, Lietuvos valstybė XII–XVIII a. / red. Kiaupa Z., Mickevičius A., Sarcevičienė J. Vilnius, 1997. S. 187–215; Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696) / spis, pod red. Rachuby A. ; opracowali Lulewicz H. i Rachuba A. Warszawa, 2007. S. 7–49; Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794). Spis, 7–15 s.; Zakrzewski A. B. Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). *Prawo-ustrój-społeczeństwo*. Warszawa : Campidoglio 2013. S. 189–202; Dyplomatyka staropolska / pod red. Jurka T. Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2015. 292 s.; Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunalas Vilniuje XVII ir XVIII amžių sandūroje – politinės kovos arena, „XVIII amžiaus studijos, t. 2: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Valstybė. Kultūra. Edukacija“, oprac. Šmigelskytė-Stukienė R. Vilnius : Lietuvos istorijos institutas, 2015. S. 250–275; Stankevič A. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje. Vilnius : Lietuvos istorijos institutas, 2018 (The author presents an exhaustive review of historiography of the Supreme Tribunal of Lithuania on pp. 22–31).

from the Land, Castle, and Chamberlain courts. These courts reformed the very essence of the legal system in the second half of the 16th century, gradually started their activities and had their stamps (matrix) created, and the documents of these courts were certified with seals¹. Also each District Court, Land Court, Castle Court, and Chamberlain Court as well as The Supreme Tribunal of Lithuania had its own court books.

Court books of the Grand Duchy of Lithuania were extremely important to the nobility as an archive that preserved their transactions and transcripts. Grand Duchy of Lithuania Court books are also an important source for researchers of genealogy, prosopography, land management, family history, historic geography, and other research. Also there you can find information about families from Ukraine and other information.

The most famous historian currently researching land court books in Lithuania is Darius Vilimas, PhD who works at the Institute of Lithuanian History. In his latest book “The noble in the land court of the Grand Duchy of Lithuania 1566–1600” he writes: “Noble daily life in the land court was reflected in the intervals in a noble’s life cycle from infancy to old age and death. We find most information here about the noble’s life once they had reached adulthood, also the interesting relations between relatives, friends and neighbours. The daily life of the court reveals the multi – faceted life of nobles. The same person could one day complain about someone’s brutality or insolence, and several weeks later, often in the same court book, this same person is no longer identified as a victim but a criminal who is being accused of similar or even harsher crimes. These images of daily life not only serve as a record of the economic life of the nobility, or legal arguments between nobles – it also gives a chance to see beyond the dry hand – written lines of text in the book to find examples of human grandeur and feebleness, the triumph of the spirit and moments of a breakdown in morals. This material paves the way for research of estate society to tackle many new research themes”².

Usually one book had about 500 or more pages, and the document texts were written in Chancery Slavonic, Polish, Latin and Russian lan-

¹ Sipavičiūtė J. Antspaudas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų sistemoje XVI–XVIII a., Daktaro disertacija. Vilnius : Lietuvos istorijos institutas, 2020; Sipavičiūtė J. Lietuvos žemės teisė ir žemės teismų pareigūnų antspaudai 1564–1764 m. *Antrasis Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos. Straipsnių rinkinys, sudarė Valikonytė I. ir Šlimienė N.* Vilnius : Vilniaus universitetas, 2017. P. 189–201; Sipavičiūtė J. Pieczęcie sądów ziemskich w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1564–1792. *Rocznik Lituanistyczny*. T. 3. Rok 2017. Warszawa : Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN w Warszawie, 2017. S. 27–45.

² Vilimas D. Bajoras Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teisme (1566–1600). Vilnius : Lietuvos istorijos institutas, 2019 (see also the author’s references to older literature on pp. 212–213 and the author’s own recent work on pp. 224–225).

guages at various court establishments of the Grand Duchy of Lithuania (XVI to XVIII c.) and the Russian Empire (XIX c.).

The importance of documents culture was indicated by Statutes of Lithuania. If you look in the law of Grand Duchy of Lithuania you will see these books were protected. The Second Statute of Lithuania (1566, chapter IV, article 11) and the Third Statute of Lithuania (1588, chapter IV, 13 article) also established regulations for the storage of court books when court ends its work¹. It was written that “Land Court books had to be kept in chests and the chest had to be sealed with 3 seals of the Land Court officials: the judge, the deputy judge, and the scribe”. This was required for 2 important reasons: First, to prevent falsification, because without one land court official they could not open the chest. Second, to protect the books from stealing, Muscovits attacks, etc.

The castle Court books were also protected, but we can't find any information if they were also kept in chests and sealed². The Chamberlain had no permanent place to store books. He had to keep the books by himself. For example, article 9 of chapter IX of the Third Statute of Lithuania states that after the Chamberlain died his books were to be delivered to the Land Court and kept together with the Land Court books. If someone needs to get an extract from those books it had to be confirmed by the Land Court officials: the judge, the deputy judge seals and with signature of the scribe³.

Unfortunately, there were some problems with court buildings where these chests crests were stored; fire also inflicted serious damage. For example, professor R. Ragauskienė, one of the famous Lithuanian historians, described in her book “Lost in history. 16th century Private archives of the nobility of the Grand Duchy of Lithuania”⁴ that in 1571, on the night of May 14 the church of St. Nikalojus in the city of Brest was destroyed by fire together with 6 pre-reform Brest court books that were kept there. These books could not be saved from the fire together with other books because they were kept separately in a small chest. Fortunately the other books, although with great difficulty and without fear

¹ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566). *Pomniki prawa Litewskiego z XVI wieku* (Archiwum komisji prawniczej, t. 7) / Wyd. Piekosiński F. Kraków, 1900. IV. 11, 81–82 s.; Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года / Т. І. Даўнар [і інш.]. Мінск, 2003. 103 с.; Lappo I. 1588 metų Lietuvos Statutas. T. 2. IV 13, 180–182 pp.

² Лаппо И. И. Гродский суд в Великом Княжестве Литовском. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1908. № 1. 71 с.

³ Lappo I. 1588 m. Lietuvos Statutas. T. II. Tekstas. Kaunas, 1938. IX 9. 355 pp.

⁴ Ragauskienė R. Dingę istorijoje. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės privatūs archyvai. Vilnius, 2015. 70 p.

of danger, where barely saved through the window”. Historical circumstances led to the fact that many court books were lost in fires, were taken away, or had eventually decayed.

Today we are proud about being able to save many of these books, and you can come to Lithuania and read them. There are two main locations: the Lithuanian State Historical Archives¹ and Vilnius University Library². The Lithuanian State Historical Archives only allow reading physical books within the premises, but Vilnius University Library offer an opportunity to read those books online³.

One of the most unique collections of documents in Lithuania is stored at Vilnius University Library. Vilnius University Library is one of the first memory institutions in the country to start digitizing objects of documentary cultural heritage significant to both Lithuania and the world. From now on thousands of digitized images of texts, maps and art objects from the collections of cultural and scientific heritage owned by Vilnius University Library are freely accessible on a new web site of Vilnius University Digital Collections. The web site provides an opportunity to browse and search for digital copies of documents from the rare book, manuscript, graphic art, and photography collections dedicated for studies, research, and cultural education. This website also contains information on the national and international digitization initiatives and projects carried out by Vilnius University Library.

For example, the collection of old cartography⁴ – including atlases, historical maps, manuscript plot plans and blueprints – consists of valuable Lithuanian and European historic and cultural heritage objects, constantly under scrutiny of scientists and cartography enthusiasts alike. The proveniences of atlas collection show that Vilnius University Library’s cartography collection is not only the richest in Lithuania, but also one of the most unique in entire Eastern Europe.

Let’s go back to court books. The court books of the Grand Duchy of Lithuania make up one of the most interesting historical collections of Vilnius University Library. It consists of almost six hundred manuscript deed books and book fragments dated between 1540 and 1845. Between 2012 and 2014, the Lithuanian Research Council financed Vilnius University Library’s project “The Digitization of the Grand Duchy of Lithuania Court Books of Vilnius University Library and the Creation of Document

¹ Mindaugo g. 8. Vilnius, Lithuania.

² Universiteto g. 3. Vilnius, Lithuania.

³ <https://kolekcijos.biblioteka.vu.lt/en> (Checked on 11.11.2022).

⁴ <https://kolekcijos.biblioteka.vu.lt/en/cartography> (Checked on 11.11.2022).

Database”. The project saw the digitization of 205 court books, creation of short descriptions for digitized court books and description of 2,500 court book documents.

The third institution – The Wroblewski Library under the Lithuania Academy of Sciences¹ also has a huge collection of medieval documents and Digital Collection². The digital repository of the Wroblewski Library under the Lithuanian Academy of Sciences contains digitized materials from the holdings of the Library (cultural heritage and scholarly sources, old books and periodicals, manuscripts, old postcards, drawings, photographs, etc.) and digital publications by the Library (bibliographies, catalogues, scholarly articles, publications published on various occasions, etc.). Unfortunately, the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences does not have court books³. However the library has a huge collection of court documents. Collection No. 16 (F16) is a place where you can find thousands of Courts documents and also documents from Ukraine district. Thousands of Courts documents were made “as books”. We don’t know when and where they were “made as books”, we only know that these documents were received in 1946–1951 from now Russia State Library with other materials that were brought from Vilnius to Russia in 1915. Also I would like to mention that in the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Science there are a lot of documents related to your country, and we offer cooperation if you are interested. In conclusion, in Lithuania you can find many interesting court books that can be really useful in your research.

¹ Žygimantų g. 1. Vilnius, Lietuva.

² <http://elibrary.mab.lt/?locale-attribute=en> (Checked on 11.11.2022).

³ Except Samogitian Castle Court Book of 1656 (124 pages); The Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences. F. 115–541.

Юстина СПАВІЧЮТЕ,

доктор філософії, дослідниця,
Бібліотека імені Врублевських
Литовської академії наук, відділ рукописів.
Вільнюс, Литва

СУДОВІ КНИГИ XVI–XXI СТ. ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО: ВІД ІСТОРІЇ ДО ОЦИФРУВАННЯ

Анотація. Протягом XVI–XVIII ст. у Великому князівстві Литовському мали місце три значні судово-адміністративні реформи (відповідно 1565–1566, 1764 і 1792), що реорганізували та змінили всю адміністративно-розподільну і правову систему. Під час судової реформи 1565–1566 років у Великому князівстві Литовському було засновано такі суди: земський (для цивільних процесів), замковий (гродський, для кримінальних справ) і підкоморський (для розгляду справ про межі земель). Головний Литовський Трибунал було засновано 1581 року (перша сесія відбулася 30 квітня 1582 року для розгляду апеляцій на земські, гродські та підкоморські суди). Ці суди,

208

що реформували саму сутність правової системи в другій половині XVI ст., почали послідовно діяти. Кожен суд мав власну судову книгу. У цій статті розглядаються правила зберігання книг, що регулювалися в Другому і Третньому статутах 1566 та 1588 років відповідно. Представлено сучасні місця зберігання книг (архіви й бібліотеки) та найсучасніший вебсайт бібліотеки Вільнюського університету для цифрового зберігання судових книг.

Судова книга землі Каунас, 1581–1583¹

¹ <https://kolekcijos.biblioteka.vu.lt/en/grand-duchy-lithuania-court-books>

Сьогодні ми не можемо уявити свого життя без книжок. Як колись сказав мій улюблений письменник Умберто Еко, «Я шукав спокою всюди та знайшов його лише в одному місці – в кутку з книгою»¹, незважаючи на дискусію ХХІ століття щодо того, чи можуть цифрові книги замінити друковані. Проте сьогодні я хочу написати не про сучасні книжки, а радше повернутися до наших старих книжок. Хочу, щоб ви дізналися більше про судові книги Великого князівства Литовського в ХVІ столітті та про те, чому вони важливі й для історії України.

В ХVІ–ХVІІІ ст. у Великому князівстві Литовському відбулися три значні судово-адміністративні реформи (1565–1566, 1764 та 1792), які реорганізували та змінили весь адміністративний поділ² і правову систему³.

Під час судової реформи 1565–1566 рр. у Великому князівстві Литовському були засновані такі суди: земський⁴ (для цивільних про-

¹ Eco U. and Carrière J. C., *Nesitikėkite atsikratyti knygų*. Vilnius : Žara, 2013.

² Виконавчі реформи 1564–1566 років поділили всю територію Великого князівства Литовського на воєводства та дільниці, тим самим запроваджуючи нові територіальні одиниці, точніше 12 воєводств і Самогітське старшинство, пізніше відоме як Самогітське Герцогство. У 1566–1569 рр. до Великого князівства Литовського входило 13 воєводств та 30 повітів, а з 1569 до кінця ХVІІІ ст. залишилось лише 9 воєводств та 22 повіти. Palenkė (Підляшшя), Voluinė (Волинь), Kijevas (Київ), Podolė (Поділля) та Braclavas (Брацлав), ці воєводства перейшли під владу Польщі через Люблінську Унію. Такий адміністративний поділ Великого князівства Литовського протримався до кінця ХVІІІ ст.

³ Kiaupienė J., Lukšaitė I. *Veržli Naujujų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*. Vilnius : Baltos lankos, 2013. 204 p.

⁴ Більш детально про земський суд див.: Лаппо И. Земский суд в Великом Княжестве Литовском в конце ХVІ века. С. Петербург, 1897. С. 263–301; Любавский М. Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства / изд. Императорского о-ва истории и древностей Российских при Моск. ун-те. Москва : Унив. тип., 1900. 719 с.; Лаппо И. И. Великое Княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569–1586). *Опыт исследования политического и общественного строя*. Т. первый. СПб. : Тип. И. Н. Скороходова, 1901. С. 352–354; Лаппо И. И. Великое Княжество Литовское во второй половине ХVІ столетия: литовско-русский повет и его сеймик. Юрьев, 1911. С. 498–523; Lulewicz H. *Sąd ziemski brasławski w świetle zachowanych ksiąg ziemskich z lat 1603–1632. Miscellanea Historico-Archivistica*. T. X., 1999. S. 151–161; Vilimas D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588). Vilnius : Lietuvos istorijos institutas, 2006; Zakrzewski A. B. *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo-ustrój-społeczeństwo*. Warszawa : Campidoglio, 2013. S. 184–186; Vilimas D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų žemės teismų darbo pobūdis (XVI a. pabaiga). *Žemaitijos atvejis. Acta humanitarica universitatis Saulensis*. T. 19 (2014), P. 35–44; Vilimas D. Bajoras Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teisme (1566–1600). Vilnius : Lietuvos istorijos institutas, 2019 (див. також посилання автора на давнішу літературу на с. 212–213 та його власну працю на с. 224–225).

цесів), замковий¹ (городський, для кримінальних справ), підкоморський² (для розгляду межових земельних спорів).

Земські та городські суди виконували також нотаріальну функцію, водночас замковий (городський) виконував державні функції в межах округу. Для розгляду апеляцій земських, городських і підкоморських судів у 1581 р. було засновано Головний литовський трибунал³ (перше засідання відбулося 30 квітня 1582). Ці суди, що реформували

¹ Більш детально про замковий суд див.: Лаппо И. И. Городский суд в Великом Княжестве Литовском. *ЖМНП*. 1908. № 1. С. 51–113; Zakrzewski A. B. Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). *Prawo-ustrój-społeczeństwo*. Warszawa : Campidoglio. С. 182–184; Шаланда А. Городскі суд Гарадзенскага павета ВКЛ у другой палове XVI–XVII ст. Ч. 1 : Перадумовы, ход і вынікі рэформы гарадзенскага замкавага суда (1562–1572 гг.). *Гарадзенскі палімпсест 2010*. Дзяржаўныя і сацыяльныя структуры, XVI–XX ст. / пад рэд. А. Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж. Мінск, 2011. С. 12–44; Šalanda A. Sąd grodzki grodzieński za czasów Wazów (1587–1668): stan badań i źródła. *Rocznik Lituanistyczny*. Т. 3. Rok 2017. Warszawa : Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN w Warszawie, 2017. С. 47–80; Zujienė G. Lietuvos Statutų baudžiamosios teisės normų vykdymas pilies teismų praktikoje XVI amžiaus antroje pusėje – XVII amžiaus pirmoje pusėje, Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos. Straipsnių rinkinys, sudarė Valikonytė I. ir Šlimienė N. Vilnius, 2017, 279–289 pp. Див. також характеристику історіографії замкових судів на с. 208, виноска 2.

² Більш детально про підкоморські суди див.: Лаппо И. И., Подкоморский судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI и началѣ XVII вѣка. С. 341–403; Лаппо И. Великое Княжество Литовское за время от заключения Люблинской Унии до смерти Стефана Батория (1569–1586). С. 354–358; Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссіею для разбора древних актов. Т. 30. Акты Троцкого подкоморского суда за 1585–1613. 1904; Zakrzewski A. B. Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). *Prawo-ustrój-społeczeństwo*. 187 s.; Šliesoriūnas G. Lietuvos istorija. Т. 6. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais). Lietuvos istorijos institutas, 2017. 170 p.

³ Більш детально див.: Volumina legum. Т. 2. 210 с. (1020–1021); Ясинский М. Н. Главный Литовский Трибунал. Вып. 1. Происхождение Главного Литовского Трибунала. Киев, 1901; Лаппо И. И. Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия: литовско-русский повет и его сеймик. Юрьев. С. 524–542; Janulaitis A. Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI–XVIII amž. Kaunas, 1927; Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655 (Lietuvos teisės paminklai, t. 3), parengė Raudeliūnas V. ir Baliulis A. Vilnius : Mintis, 1988; Ślusarska M. Litewskie kaznodziejstwo Trybunalskie z czasów Stanisławowskich o miłości ojczyzny, zgodzie i jedności obywatelów, Lietuvos valstybė XII–XVIII a. / red. Kiaupa Z., Mickevičius A., Sarcevičienė J. Vilnius, 1997. S. 187–215; Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696) / spis, pod red. Rachuby A.; opracowali Lulewicz H. i Rachuba A. Warszawa, 2007. S. 7–49; Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794). Spis, 7–15 s.; Zakrzewski A. B. Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). *Prawo-ustrój-społeczeństwo*. Warszawa : Campidoglio 2013. S. 189–202; Dyplomatyka staropolska / pod red. Jurka T. Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2015. 292 s.; Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunolas Vilniuje XVII ir XVIII amžių sandūroje – politinės kovos arena, „XVIII amžiaus studijos, t. 2: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Valstybė. Kūltūra. Edukacija“, oprac. Šmigelskytė-Stukienė R. Vilnius : Lietuvos istorijos institutas, 2015. S. 250–275; Stankevič A. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje. Vilnius : Lietuvos istorijos institutas, 2018 (автор презентує вичерпний огляд історіографії Головного Литовського Трибуналу, с. 22–31).

саму сутність правової системи в другій половині XVI ст., почали по-слідовно діяти та створили свої штампи (матриці), а документи цих судів засвідчувалися печатками¹. Крім того, кожен земський, гродський, підкоморський суди і Головний литовський трибунал мали власні судові книги.

Судові книги Великого князівства Литовського були надзвичайно важливими для шляхти як архів, що зберігав їхні правочини та переписи. Судові книги Великого князівства Литовського також є важливим джерелом для дослідників генеалогії, просопографії, земельного управління, родинного древа, історичної географії та ін. Там також можна знайти інформацію про родину з України та інше.

Найвідомішим істориком, що тепер досліджує книги земських судів у Литві, є Даріус Вілімас, доктор філософії, який працює в Інституті історії Литви. У своїй останній книзі «Шляхта у земських судах Великого князівства Литовського, 1566–1600» він пише: «Повсякденне життя шляхти в земському суді відображалось в проміжках життєвого циклу шляхтича від дитинства до старості та смерті. Більша частина інформації, яку ми тут знаходимо, стосується шляхтичів, які досягли повноліття, а також взаємин між родичами, друзями і сусідами. Повсякденне життя суду розкриває багатогранне життя дворян. Та сама людина могла одного дня поскаржитися на чийсь жорстокість чи зухвалість, а через кілька тижнів, часто в тій самій судовій книзі, ця сама особа ідентифікується вже не як жертва, а як злочинець, якого звинувачують у тому самому або в ще тяжчому злочині. Ці відображення повсякденного життя є не лише записами економічного життя чи правових суперечок між шляхтичами – вони дозволяють поміж рядків побачити приклади людської величчя і слабкості, торжество духу і моменти морального занепаду. Цей матеріал прокладає шлях для дослідження станового суспільства, для вирішення багатьох нових дослідницьких тем»². Зазвичай одна книга мала 500 і більше сторінок, тексти документів писались офіційною слов'янською, польською, латинською та російською мо-

¹ Sipavičiūtė J. Antspaudas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų sistemoje XVI–XVIII a., Daktaro disertacija. Vilnius : Lietuvos istorijos institutas, 2020; Sipavičiūtė J. Lietuvos žemės teisė ir žemės teismų pareigūnų antspaudai 1564–1764 m. *Antrasis Lietuvos Statutas: Temidės ir Klejos teritorijos*. Straipsnių rinkinys, sudarė Valikonytė I. ir Šlimienė N. Vilnius : Vilniaus universitetas, 2017. P. 189–201; Sipavičiūtė J. Pieczęcie sądów ziemskich w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1564–1792. *Rocznik Lituanistyczny*. T. 3. Rok 2017. Warszawa : Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN w Warszawie, 2017. S. 27–45.

² Vilimas D. Bajoras Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teisme (1566–1600). Vilnius : Lietuvos istorijos institutas, 2019 (див. також посилання автора на давнішу літературу на с. 212–213 та його власну працю на с. 212–213).

вами. Книги знаходились у різних судових установах Великого князівства Литовського (XVI–XVIII ст.) та Російської імперії (XIX ст.).

На важливість культури документів вказували Статuti Литви. Якщо ви заглянете в законодавство Великого князівства Литовського, то побачите, що ці книги охоронялися. Другий Литовський статут (1566 р., розділ IV, ст. 11) і Третій Литовський статут (1588 р., розділ IV, 13 ст.) встановлювали правила зберігання судових книг після закінчення роботи суду¹. Вони зазначали: «...книги земського суду повинні зберігатися в скринях і скриня повинна бути скріплена трьома печатками урядовців земельного суду: судді, підсудка і писаря». Це було потрібно з двох важливих причин: по-перше, щоб запобігти фальсифікаціям, бо без одного чиновника земського суду ніхто не мав права відкрити скриню. По-друге, книги треба було захистити від розкрадання, нападу московитів та ін.

Судові книги замкового суду також перебували під захистом, але ми не можемо знайти жодної інформації, чи вони також зберігались у скринях і запечатувались². Гофмейстер не мав постійного місця для зберігання книг, він тримав їх біля себе. Наприклад, у ст. 9 розд. 9 Третього статуту Литви сказано, що після смерті гофмейстера його книги мають бути передані до земського суду та зберігатися разом з книгами земського суду. Якщо комусь потрібно було отримати витяг з тих книг, то він мав бути підтверджений посадовими особами земського суду: суддею, заступником судді, печатками та підписом писаря³.

На жаль, траплялися певні проблеми з судовими будівлями, де зберігалися ці скрині; чимало пошкоджень сталося через пожежі. Наприклад, професор Р. Рагаускене, відомий литовський історик, у своїй книзі «Загублені в історії. XVI ст. Приватні архіви шляхти Великого князівства Литовського»⁴ описує, що в 1571 році, у ніч на 14 травня, костел св. Миколая у м. Бресті згорів, а з ним і шість дореформених брестських судових книг, що там зберігалися. Ці книги не вдалося врятувати від вогню разом з іншими книгами, бо

¹ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566). *Pomniki prawa Litewskiego z XVI wieku* (Archiwum komisji prawniczej, t. 7) / Wyd. Piekosiński F. Kraków, 1900. IV 11, 81–82 s.; Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года / Т. І. Даўнар [та ін.]. Мінск, 2003. 103 с.; Lappo I. 1588 metų Lietuvos Statutas. T. 2. IV 13, 180–182 p.

² Лаппо И. И. Гродский суд в Великом Княжестве Литовском. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1908. № 1. 71 с.

³ Lappo I. 1588 m. Lietuvos Statutas. T. II. Tekstas. Kaunas, 1938. IX 9. 355 pp.

⁴ Ragauskienė R. *Dingę istorijoje. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės privatūs archyvai*. Vilnius, 2015. 70 p.

вони зберігалися окремо, в маленькій скрині. На щастя, інші книги, хоч і з великими труднощами, попри небезпеку, вдалося врятувати через вікно. Історичні обставини призвели до того, що багато судових книг загинуло в пожежах, було вивезено або з часом знищено. Сьогодні ми пишаємося тим, що змогли врятувати багато з цих книг, а ви можете прийти до Литви та прочитати їх.

Є два основних місця зберігання судових книг: Державний історичний архів Литви¹ та бібліотека Вільнюського університету². Державний історичний архів Литви дозволяє читати фізичні книги в приміщенні установи, а бібліотека Вільнюського університету пропонує можливість читати ці книги онлайн³.

У бібліотеці Вільнюського університету зберігається одна з найунікальніших колекцій документів Литви. Ця бібліотека є однією з перших установ пам'яті в країні, яка почала оцифровувати об'єкти документальної культурної спадщини. Це важливий етап як для Литви, так і для світу. Відтепер тисячі оцифрованих копій текстів, карт і предметів мистецтва з колекцій культурної та наукової спадщини, якою володіє бібліотека Вільнюського університету, є у вільному доступі на новому вебсайті цифрових колекцій Вільнюського університету. Вебсайт дає можливість шукати та переглядати цифрові копії документів із рідкісних книг, рукописів, образотворчого мистецтва та фотографій, призначених для досліджень і культурної освіти. Цей вебсайт також містить інформацію про національні та міжнародні ініціативи та проекти з оцифрування, які здійснює Бібліотека Вільнюського університету. Наприклад, колекція давньої картографії⁴ включає атласи, історичні карти, рукописи планів ділянок та креслення. Складається вона з цінних литовських та європейських історичних об'єктів культурної спадщини, що постійно привертають пильну увагу картографів – як учених, так і любителів. Походження колекції атласів свідчить, що картографічна колекція Бібліотеки Вільнюського університету є однією з найбагатших і унікальних не лише в Литві, але й у всій Східній Європі.

Повернемося до судових книг. Судові книги Великого князівства Литовського складають одну з найцікавіших колекцій Бібліотеки Вільнюського університету. Вона налічує близько 600 рукописних актових книг і фрагментів книг, датованих між 1540 і 1845 роками.

¹ Mindaugo g. 8. Vilnius, Lithuania.

² Universiteto g. 3. Vilnius, Lithuania.

³ <https://kolekcijos.biblioteka.vu.lt/en> (Перевірено 11.11.2022).

⁴ <https://kolekcijos.biblioteka.vu.lt/en/cartography> (Перевірено 11.11.2022).

У 2012–2014 роках дослідницький консиліум (рада) Литви профінансував проєкт Бібліотеки Вільнюського університету «Оцифрування судових книг Великого князівства Литовського Бібліотекою Вільнюського університету та створення документальної бази даних». У рамках проєкту було оцифровано 205 судових книг, створено короткі описи до оцифрованих об'єктів та описано 2 500 судових книг.

Третя інституція – Бібліотека імені Врублевських Литовської академії наук¹ – також має величезну колекцію середньовічних документів і цифрову колекцію². Цифровий репозитарій Бібліотеки імені Врублевських Академії наук Литви містить оцифровані матеріали з фондів бібліотеки (культурна спадщина, наукові джерела, старовинні книги та періодичні видання, рукописи, старі листівки, малюнки, фотографії тощо) та електронні видання бібліотеки (бібліографії, каталоги, наукові статті, видання з різних приводів тощо). На жаль, Бібліотека імені Врублевських та Академія наук Литви не мають судових книг³. Проте бібліотека має величезну колекцію судових документів. Колекція № 16 (F16) – це місце, де можна знайти тисячі судових документів, а також документів з України. Тисячі судових документів були зроблені «як книги». Ми не знаємо, коли і де вони були «оформлені як книги», ми знаємо лише, що ці документи були отримані в 1946–1951 роках із нинішньої Російської державної бібліотеки разом з іншими матеріалами, вивезеними з Вільнюса до Росії в 1915 році.

Також хотіла б зазначити, що в Бібліотеці імені Врублевських при Академії наук Литви зберігається багато документів, які стосуються України, і якщо ви зацікавлені, ми пропонуємо співпрацю. На завершення: у Литві ви знайдете багато цікавих судових книг, які можуть бути дійсно корисними у ваших дослідженнях.

¹ Žygimantų g. 1. Vilnius, Lietuva.

² <http://elibrary.mab.lt/?locale-attribute=en> (Перевірено 11.11.2022)

³ За винятком Самогітської Замкової Судової Книги 1656 року (124 сторінки); Бібліотека імені Врублевських Литовської академії наук. С. 115–541.

Austra AIZPURIETE,

1st level professional higher education in restoration,
Conservation expert
The National Library of Latvia (NLL),
Collection Preservation Centre.
Riga, Latvia

PREVENTIVE CONSERVATION EFFORTS IN NATIONAL LIBRARY OF LATVIA

Abstract. This is a short report of the preventive conservation actions implemented in the National library of Latvia. It reviews the importance of the correct microclimate for the collection and ways to ensure it, efforts in providing information for appropriate ways of handling and exhibiting, as well the systems in use to maintain the safeguard of the collection.

In National library of Latvia the preventive conservation consists of three main tasks: ensuring the right environment and conditions for the collection; promoting awareness of correct handling of the collection; collaborating in forming plans, instructions and strategies for safeguarding collections.

Ensuring the right environment and conditions is most important for the longevity of our collection. The microclimate norm that is adapted in Latvia (according to Cabinet of Ministers regulation No. 956 “Requirements for the storage of items of the National Collection”¹) sets the temperature at 16–20 °C (± 1 °C) and RH at 42–50% ($\pm 3\%$).

If the temperature is increased, the speed of chemical reactions accelerates, it is especially dangerous for acidic paper, plastic, digital media and photographs. Biological activity increases as well – insects and moulds grow and reproduce at a faster rate. Materials become softer, wax can accumulate and encapsulate dust, adhesives lose strength, varnishes and magnetic tapes become sticky. At high temperatures moisture evaporates from the material and this can result in deformations and new cracks. If the temperature is decreased, materials become brittle, and paints, adhesives and other polymer materials can start to crack. Most

¹ <https://likumi.lv/ta/id/148769-noteikumi-par-nacionalo-muzeju-krajumu>

dangerous environment is fluctuating temperature, it can cause expansion and contraction of materials, creating destructive tension in the object, delamination, cracks and fractures.

If the relative humidity is increased, biological activity increases too, mould growth is more likely when the relative humidity rises above 65%, pest activity increases, and high humidity increases the rate of chemical reactions because many of them require the presence of water. When water is available in large quantities, chemical destruction can occur much faster, for example, corrosion of metals and inks, oxidation of iron sulphides, etc. Hygroscopic materials will absorb the extra moisture, thus swelling and deformation will occur. If the relative humidity is decreased, hygroscopic materials dry up resulting in shrinkage, cracking of materials (e.g. ivory, wood, parchment, leather, tracing paper) dehydration of some minerals and binding matter becomes brittle. And, if the relative humidity fluctuates, the cycles of shrinkage and swelling of organic materials will create destructive tensions in the object, and if the material is constrained, fluctuations can cause deformations and/or tears, delamination and/or curvature of multi-layer hygroscopic materials.

Therefore, in all of our 10 collection storages the temperature and relative humidity is checked and registered twice a day. Whenever there is a deviation from the set norm, appropriate actions are set in motion. Temperature can be adjusted with the HVAC system, and, if it's impossible to adjust humidity by adjusting temperature, we opt to use portable humidifiers and dehumidifiers.

The registered storage microclimate data is interpreted into graphs every month to analyse the tendencies of fluctuations throughout the year. By comparing results of each year, we're able to prepare for annual changes that come with each season. By ensuring the right conditions for the collection not only the deterioration of materials is prevented but also the risk of pests is decreased.

Promoting awareness of correct handling of the collection is done daily within the library and every time there's a collaboration with any other institution. When preparing to give out a loan collection, each item is examined by the conservation expert of the NLL Collections preservation centre. If any of the items are brittle or in some way fragile, they are sent to the restorers of NLL for further examination and/or restoration. For each item included in the loan the conservation expert performs photo fixation, makes a detailed description of the state of preservation and determines the recommended conditions for exhibiting (light, temperature, RH, position, angle etc.), it is included as an appendix in the loan contract that also states regulations of materials that can be used in

contact with the loan items and other general conditions regarding the safety of the collection. When the recipient of the loan has agreed to the terms, conservation expert prepares the items for transportation with appropriate packaging.

In January of this year NLL launched its own Restoration application system that keeps track of all the conservation and restoration works in the library. The system is accessible online for all the employees as applicants so they can apply any item of the collection for necessary treatment. The administrator, who is the head of Collections preservation centre, assigns the applied items for each restorer. All of NLL restorers can access the system as an applicant or as a restorer. After the conservation or restoration work is done, the restorer documents the implemented treatments and all the relevant information about the specific item in the system. The applicant receives an automatic status update email and can access the given information in the system, that ensures upkeep in the conservation and restoration works without the loss of any information that can be instrumental in conservation of NLL collection. The system also generates necessary reports and will help in discovering any patterns of damages within the library.

Collaboration in forming plans, instructions and strategies for safeguarding collections is very important while working with documentary heritage. One procedure for registering climate measurements in storages is integral for collecting data in more than one storage. Guidelines for right exhibiting conditions can be very helpful for those who plan to use the collection for a show. Guidelines for packaging and transportation are vital in loan safety. Preparedness and response in any sort of accident is a must for all institutions. In NLL we have separate instructions in case of water leakage, an instruction when a severe damage has been discovered in an item of our collection and we're developing an emergency plan for disasters.

Аустра АЙЦПУРІЄТЕ,

спеціаліст з реставрації, експерт з консервації

Центру зберігання колекцій

Національної бібліотеки Латвії (НБЛ).

Рига, Латвія

ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ ЩОДО ЗБЕРІГАННЯ У НАЦІОНАЛЬНІЙ БІБЛІОТЕЦІ ЛАТВІЇ

Анотація: Це коротка доповідь про превентивні заходи щодо зберігання, які запроваджуються в Національній бібліотеці Латвії. Розглядається важливість правильного мікроклімату для колекції та шляхи його забезпечення, зусилля щодо надання інформації про правильні способи використання та експонування; розглядається система, що застосовується для збереження фонду.

Превентивне зберігання в Національній бібліотеці Латвії передбачає три основних завдання: забезпечення належного середовища та умов для колекції; сприяння усвідомленню правильного поводження з колекцією; співпраця у формуванні планів, інструкцій та стратегій щодо зберігання колекцій.

Забезпечення належного середовища та умов – найважливіша складова довговічності колекції. Мікрокліматична норма, прийнята в Латвії (Постанова Кабінету Міністрів № 956 «Вимоги щодо збереження об'єктів Національної Колекції»¹): температурний діапазон 16–20 °C (± 1 °C) та відносна вологість у діапазоні 42–50% ($\pm 3\%$).

При підвищенні температури швидкість хімічних реакцій прискорюється, а це небезпечно для кислотного паперу, пластику, цифрових носіїв і фотографій. Підвищується також біологічна активність – комахи і цвіль ростуть та розмножуються швидше. Матеріали стають м'якшими, віск може накопичувати та вміщати пил, клеї втрачають міцність, лаки та магнітні стрічки стають липкими. При високих температурах із матеріалу випаровується волога, що може призвести до деформацій і нових тріщин. Якщо температура знижена, матеріали стають більш крихкими, а фарби, клеї та інші полімерні матеріали можуть розтріскуватися. Найбільш небезпеч-

¹ <https://likumi.lv/ta/id/148769-noteikumi-par-nacionalo-muzeju-krajumu>

ним є коливання температури, воно може спричинити розширення та звуження матеріалів, створюючи в об'єкті руйнівну напругу, розшарування, тріщини та злами.

При підвищенні відносної вологості зростає і біологічна активність. Поширення плісняви найбільш імовірне при підвищенні показника відносної вологості понад 65%, зростає активність шкідників, висока вологість прискорює також темп хімічних реакцій, оскільки багато з них потребують присутності води в атмосфері. Хімічне руйнування протікає набагато швидше, за наявності великої маси води, наприклад – корозія металів і чорнила, окислення сульфідів заліза і т. д. Гігроскопічні матеріали поглинають зайву вологу, що призводить до розбухання та деформації. Якщо відносна вологість знижується, гігроскопічні матеріали пересихають, що призводить до усадки, розтріскування матеріалів (наприклад: слонова кістка, дерево, пергамент, шкіра, калька). Через зневоднення деякі мінерали та сполучні речовини стають крихкими. І якщо відносна вологість коливається, цикли усадки та набухання органічних матеріалів створюють руйнівну напругу в об'єкті, зморщування та розбухання органічних матеріалів створить нищівну напругу самого об'єкту. Тобто коливання рівня вологості можуть спричинити деформації та/або розриви, розшарування та/або викривлення багат шарових гігроскопічних матеріалів. Саме тому в усіх наших 10 колекційних сховищах температура та відносна вологість двічі на день перевіряються й записуються. При будь-якому відхиленні від встановленої норми вживаються відповідні дії. Температуру можна регулювати за допомогою інженерної системи підтримки мікроклімату HVAC (опалення, вентиляція та кондиціювання повітря). Якщо вологість неможливо нормалізувати шляхом регулювання температури, ми застосовуємо портативні зволожувачі та осушувачі повітря.

Для аналізу тенденцій коливань протягом року зареєстровані дані про мікроклімат сховищ щомісяця інтерпретуються у вигляді діаграм. Порівнюючи результати кожного року, ми можемо підготуватися до щорічних сезонних змін. Забезпечення належних умов для колекції запобігає псуванню матеріалів і знижує ризик появи шкідників.

Підвищення обізнаності щодо правильного поводження з колекцією – повсякденний процес у стінах бібліотеки та кожного разу при співпраці з будь-якою іншою установою. При підготовці до тимчасового переміщення колекції до інших установ для експонування кожен об'єкт перевіряє фахівець-реставратор центру зберігання колекцій НБЛ. Якщо якийсь з об'єктів є крихким чи дещо ламким, його відправляють до реставраторів НБЛ на подальшу експертизу та/або

реставрацію. Для кожного предмета, що має передаватися на експонування, експерт-реставратор виконує фотофіксацію, робить детальний опис стану збереженості та визначає рекомендовані умови щодо експонування (освітлення, температура, відносна вологість, положення, ракурс тощо), це включається як додаток до договору про переміщення; також у ньому зазначається регламентація матеріалів, які можна використовувати в контакті з об'єктами колекції, що переміщуються, інші основні положення стосовно безпеки колекції. Після того, як одержувач погоджується з умовами, експерт з консервації готує об'єкт до транспортування з відповідним пакуванням.

У січні цього року НБЛ запровадила власну реставраційну програмну систему *Restoration*, яка веде облік усіх консерваційно-реставраційних робіт у бібліотеці. Система доступна в режимі онлайн для всіх співробітників як для заявників, вони можуть подати будь-який предмет колекції на консервацію або реставрацію.

Адміністратор, який є керівником центру зберігання колекцій, призначає для роботи над об'єктом певного реставратора. Кожен реставратор НБЛ має доступ до системи як заявник або реставратор. Після завершення консерваційних або реставраційних робіт реставратор документує в системі виконані процеси та всю відповідну інформацію про конкретний об'єкт. Заявник отримує електронний лист з автоматичним оновленням статусу та може отримати доступ до наданої в системі інформації, що забезпечує підтримку консерваційних і реставраційних робіт без жодних втрат інформації, котра може бути важливою для збереження колекції НБЛ. Система також створює необхідні звіти та допомагає виявити будь-які тенденції до втрат у бібліотеці.

Під час роботи з документальною спадщиною дуже важливою є співпраця у формуванні планів, інструкцій та стратегій щодо зберігання колекцій. Кожна процедура реєстрації кліматичних замірів у сховищі є важливою в контексті створення загальної картини. Рекомендації щодо правильних умов експонування можуть бути дуже корисними для тих, хто планує використовувати колекцію для виставок. Суттєво важливими для безпеки переміщення є вказівки щодо пакування та транспортування.

Для всіх установ, які планують експонувати колекцію, є обов'язковою готовність та відповідна реакція при будь-якому нестандартному випадку. У НБЛ є окрема інструкція на випадок протікання води, інструкція щодо виявлення значного пошкодження об'єкту нашої колекції. Ми також розробляємо план на випадок надзвичайних ситуацій і лих.

Reinis VĀVERS,

Mg. geogr., Map collection specialist,
National Library of Latvia.
Riga, Latvia

**RESEARCH, DIGITIZATION AND POPULARIZATION
OF THE MAP COLLECTION OF THE NATIONAL
LIBRARY OF LATVIA**

The National Library of Latvia (NLL) holds the largest collection of printed maps and atlases in Latvia. Cartographic materials are being collected since the foundation of the NLL in 1919, but a separate map collection was created in 1948. Today there are approximately 50 thousand units in the map collection and it grows for about 1,000 new cartographic items every year. There are three librarians who work with the map collection.

All cartographic items in the collection have been catalogued in *Aleph* system and using the Resource Description and Access (RDA) standard for cataloguing.

Recently the NLL has started to collect and digital maps of Latvia that are published online – mostly these are tourism maps. The map digitization in the NLL started in 2000. Maps that cover the territory of Latvia or have been published in Latvia were scanned first. It is also possible to digitize maps of different areas, if the reader needs a digital copy. In 2008 the NLL published an informative handbook on digitization – “The Handbook of Digitizer” [3], which gives a basic guidelines on scanning, different file formats and data organization.

Scanned files are stored in the Digital Object Management (DOM) system. Its implementation started in 2007, and all scanned maps and other materials gradually became accessible online, using the Uniform resource search engine (www.lndb.lv).

First digital map collection “Latvia in the 16th-18th Century Maps” were created in 2002. This collection was published also in a compact disc. Another CD with maps “Riga in Cartographic Images 1621–1710” was published by the NLL in 2007, in cooperation with the Museum of the History of Riga and Navigation and the Academic Library of Latvia.

From 2017 until 2020 the NLL led a project “Digitization of the Cultural Heritage 2017–2020”, and 5,000 map sheets were scanned in

this project. Most of maps and atlases of Latvia published before 1990 are scanned now.

To make historical maps easier accessible and usable, in 2013 separate map portal was created as a part of the NLL's Digital Library. It included more than 100 georeferenced maps and plans of Latvia. The new version of map portal was launched in October 2022 (www.kartes.lndb.lv), and it includes all digitized maps from the NLL's collection (almost 4,000 digital objects) as well as 140 georeferenced maps. It is possible to compare historical maps with modern geospatial data layers, for example remote sensing imagery, administrative and cadastre boundaries.

The fact that all maps, atlases and globes are available in the NLL's digital catalogue and many of them are digitized, helps the reader to search the maps much more easily than using the card catalogue. It is also important that in many cases librarians can now show the digital map version rather than allow reader to use a physical copy.

Map exhibitions are important part of promotion of the map collection. Exhibition "A Continuous Line. The Border of Latvia on Maps" was unveiled in the NLL. It looks back at the history of Latvia's boundaries. As Latvia was celebrating its centenary in 2018, the materials of exhibition were digitized and arranged into a virtual exhibition with the support from the Ministry of Foreign Affairs [1].

In 2020, celebrating the centenary of Latvian Armed Forces, the exhibition "Military Cartography of Latvia" was prepared and opened in the NLL. Also the book «100 Years of the Military Cartography of Latvia» was published in 2021 by Latvian Geospatial Information Agency. It includes many map images from the NLL's map collection [5].

Two books were published in collaboration with map publisher «Jāņa sēta» in 2018 and 2021: "100 Maps within 100 Years" [2] and "100 Maps before the State of Latvia" [4]. The most important and interesting maps published from 1795 till 2017 are included in books, with a short story added that describes the situation in Latvia each year. There are plans to publish third book in these series in 2023. It will include 100 city and town plans of Latvia.

Bibliography

1. A Continuous Line. The Border of Latvia on Maps, 2018. URL: <http://nepartrauktalinija.graftik.lv/>
2. Barbans J. 100 gadi 100 kartēs. Rīga : Jāņa sēta ; Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2018.
3. Ciparotāja rokasgrāmata : versija 3.3. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2008. URL: <https://dom.lndb.lv/data/obj/48712.html>
4. Vāvers R. 100 kartes pirms Latvijas valsts. Rīga : Jāņa sēta ; Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2021.

5. Zvaigzne V., Vāvers R., Ratkevičs A., Bērziņš V. Krišjānis A., Zelmanis A. Latvijas militārās kartogrāfijas 100 gadi. Rīga : Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra, 2021. URL: <https://s3.storage.pub.lvdc.gov.lv/lgia-opendata/citi/Latvijas%20valsts%20milit%C4%81r%C4%81s%20kartogr%C4%81fijas%20100%20gadi.pdf>

УДК 027.54(474.3)НБЛ:[090.1:912.43

Райніс ВЕВЕРС,

магістр з географії, спеціаліст з картографії

Національної бібліотеки Латвії.

Рига, Латвія

ДОСЛІДНИЦТВО, ОЦИФРУВАННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ КАРТОГРАФІЧНОЇ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ ЛАТВІЇ

Національна бібліотека Латвії (НБЛ) зберігає найбільшу в Латвії колекцію друкованих карт і атласів. Картографічні матеріали збираються від заснування НБЛ у 1919 році, проте окрема колекція мап була створена в 1948 році. Сьогодні колекція мап нараховує приблизно 50 тисяч одиниць і щороку поповнюється приблизно 1 000 новими картографічними одиницями. З фондом карт працюють три бібліографи.

Усі картографічні матеріали колекції були каталогізовані відповідно до автоматизованої бібліотечної інформаційної системи *Aleph* із використанням стандарту опису і доступу до ресурсів (ОДР).

Нещодавно НБЛ почала збирати цифрові мапи Латвії, здебільшого туристичні, які публікуються онлайн. Оцифрування мап НБЛ розпочалося 2000 року. Спочатку були відскановані мапи, які охоплюють територію Латвії або були опубліковані в Латвії. Також оцифровувалися мапи різних місцевостей, якщо виникала така потреба з боку читачів. У 2008 році НБЛ опублікувала корисний посібник з оцифрування – «Посібник цифрувальника» («The Handbook of Digitizer») [3], який містить базові настанови щодо сканування, форматів файлів та організації даних.

Відскановані файли зберігаються в системі *Менеджменту Цифрових Медіа* (МЦМ), запровадженій у 2007 році. Послідовно чи-

тачі отримали онлайн-доступ до відсканованих мап та інших матеріалів через стандартну пошукову систему (www.lndb.lv).

Перша цифрова колекція мап «Латвія в мапах XVI–XVIII століття» була створена в 2002 році. Ця збірка вийшла також на компакт-диску. Інший диск з мапами «Картографічні зображення Риги 1621–1710» був виданий НБЛ у 2007 році спільно з Музеєм історії Риги і мореплавства та Академічною бібліотекою Латвії. В 2017–2020 роках НБЛ реалізовувала проект «Оцифрування культурної спадщини 2017–2020», у рамках якого було відскановано 5 000 аркушів мап. Більшість мап та атласів, виданих до 1990 року, сьогодні вже відскановано.

Щоб зробити історичні мапи більш доступними та зручнішими у використанні, в 2013 році було створено окремий картографічний портал у складі Електронної бібліотеки НБЛ. Він включав понад 100 мап і планів Латвії з геолокацією. Нову версію порталу запущено у жовтні 2022 року (www.kartes.lndb.lv), вона включає всі оцифровані мапи з колекції НБЛ (майже 4 000 цифрових об'єктів) та 140 мап з прив'язкою геолокації. Можна порівняти історичні карти з сучасними шарами геопросторових даних, наприклад, зображення дистанційного зондування, адміністративні та кадастрові межі.

Завдяки тому, що усі мапи, атласи, глобуси доступні в цифровому каталозі НБЛ і багато з них оцифровано, читачеві набагато легше вести пошук, ніж за допомогою карткового каталогу. Також важливо, що в багатьох випадках бібліотекарі тепер можуть показувати цифрову версію карти, і не потрібно видавати читачеві фізичну копію.

Для просування картографічної колекції важливо також її експонувати. Так, НБЛ організувала виставку «Безперервна лінія. Кордон Латвії на мапах», яка демонструвала історію кордонів Латвії. Оскільки в 2018 році Латвія святкувала своє сторіччя, матеріали виставки були оцифровані та оформлені як віртуальна виставка, це було зроблено за підтримки Міністерства закордонних справ [1].

У 2020 році до вшанування сторіччя Збройних сил Латвії в НБЛ була підготовлена та відкрита виставка «Військова картографія Латвії». У 2021 році Латвійське агентство геопросторової інформації опублікувало книгу «100 років військової картографії Латвії». Вона містить багато зображень мап із колекції НБЛ [5].

У співпраці з видавництвом карт «Jāņa sēta» у 2018 та 2021 роках було видано дві книги: «100 мап за 100 років» [2] та «100 мап додержавної Латвії» [4]. У книгах наведено найцікавіші та найважливіші мапи, опубліковані з 1795 по 2017 рік, до яких додано короткий опис історичної ситуації в Латвії у відповідний рік. У 2023 році пла-

нується видати третю книгу з цієї серії, вона включатиме 100 планів міст і селищ Латвії.

Бібліографія

1. Тривала лінія. Кордон Латвії в мапах. 2018. URL: <http://nepartrauktalinija.graftik.lv/>
2. Барбанс Й. 100 gadi 100 kartēs / Нац. б-ка Латвії. Рига : Jāņa sēta, 2018.
3. Ciparotāja rokasgrāmata: versija 3.3 / Нац. б-ка Латвії. Рига, 2008. URL: <https://dom.lndb.lv/data/obj/48712.html>
4. Веверс Р. 100 kartes pirms Latvijas valsts / Нац. б-ка Латвії. Рига : Jāņa sēta, 2021.
5. Цвайгзне В., Веверс Р., Раткевич А., Бержинс В., Крис'яніс А., Цельманіс А. Latvijas militārās kartogrāfijas 100 gadi / Латвійське Агентство Геопросторової Інформації. Рига, 2021. URL: <https://s3.storage.pub.lvdc.gov.lv/lgiaopendata/citi/Latvijas%20valsts%20milit%C4%81r%C4%81s%20kartogr%C4%81fijas%20100%20gadi.pdf>

Валерія ОСТАПЧУК,

аспірантка, Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського.
Київ, Україна

ВИКЛИКИ ЦИФРОВОГО СВІТУ ПРИ ФОРМУВАННІ ФОНДІВ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ

Збереження історичного минулого є пріоритетним завданням будь-якого громадянського суспільства, а це включає й збереження його національної пам'яті та опору ворожій пропаганді. Схильність більшості людей довіряти власному досвіду певних осіб, ніж офіційним паперам державних установ, є природньою. Через цю особливість, а також через своєрідну унікальність документів, фонди особового походження користуються підвищеною зацікавленістю з боку широкого кола осіб.

Цінність документів особового походження полягає в наявності джерел, котрі відображають особливості багатьох аспектів життя певної особи або видатних особистостей різних поколінь, представників різноманітних професій (науковці, артисти, митці та ін.). Від цього чинника залежать не лише особливості передання інформації, але й видова різноманітність документів, а в подальшому і документальний склад фактів, властивий тій чи іншій кваліфікаційній групі фондоутворювачів. Документи особового походження мають велике значення при вивченні біографій людей, їх генеалогічного коріння тощо¹, насамперед через те, що вони розкривають громадську, творчу, службову і політичну діяльність людини. За ними можна реконструювати не тільки життя конкретного індивідуума або осіб, що складають коло його спілкування, а навіть події цілої епохи.

Починаючи процес формування фондів особового походження, архівісти стикаються з проблемами різноманітного характеру. По-перше, це пов'язано з виявленням потенційних фондоутворювачів і ведення переговорів з ними. Зазвичай працівники архівів складають список фізичних осіб – джерел формування фондів, які потенційно можуть передавати документи до архіву. Але для того, щоб комплектувати архіви новими фондами, а не лише поповнювати вже наявні фонди особо-

вого походження, цей список необхідно постійно оновлювати. Виявлення потенційних фондоутворювачів для архівістів завжди є непростим завданням через певні складнощі з роботою установ, де працює потенційний фондоутворювач, і самими авторами. По-друге, фонди особового походження мають специфічний склад і зміст, для них є характерними певні властивості: відсутні закономірності розміщення інформації в документах; інформаційне наповнення документів довільне; зміст документів носить особовий характер; документи можуть мати неповну атрибуцію – відсутні дати, підписи, анотації до фотографій. Незважаючи на наявну ситуацію щодо формування фондів особового походження паперовими документами, у фахівців існують відпрацьовані методики, які в процесі багаторічного використання довели свою ефективність [1].

Останнім часом з'явилася проблема, пов'язана із залученням до особових фондів електронних документів. Питання щодо впливу електронних документів на організацію роботи установ, а також на діяльність окремих особистостей, знайшло відгук у наукових працях українських і зарубіжних дослідників, а саме: Ю. С. Ковтанюка, О. Я. Гараніна, Л. Ф. Приходько, А. А. Кисельової, Ж. А. Рожнева, Т. В. Шульги, С. Алегрецца (Allegrezza), М. Гільберта (Hilbert), П. Лопеса (Lopez) та інших. Виходячи з аналізу робіт цих дослідників, можна зробити висновок, що існують декілька підходів до розв'язання цієї проблеми: по-перше – необхідно збільшити зусилля щодо розроблення та удосконалення нормативної документації для полегшення роботи з електронними документами та впровадження терміну «електронний документ» у правове поле; по-друге – погляд у майбутнє передбачає створення «цифрових архівів» (*digital archives*) з визначенням пріоритетів щодо більш відповідального зберігання інформації, її каталогізації та поліпшення умов доступу для широкого кола зацікавлених осіб. Необхідно зазначити, що відповідно до положення колишнього Центрального державного електронного архіву (ЦДЕА) України [2], йдеться про більш активне залучення електронних документів, створення на їх основі цифрових архівів, у тому числі особового походження, а за наявності документів на паперових носіях – їх оцифрування та передавання на спеціальні сервери зберігання [3].

Прикладами фондів особового походження, сформованих цілком з електронних документів, можуть слугувати 33 вже сформованих фонди ЦДЕА України [4], які включають 20 архівних колекцій, 10 фондів організацій та 3 фонди особового походження, а саме: українського мандрівника, науковця, письменника В. Д. Петущака; кінознавця, історика кіно С. В. Тримбача; українського співака, музиканта Кузьми

Скрябіна (А. В. Кузьменка). Утворені фонди та колекції дають можливість науковцям, дослідникам і широкому загалу ознайомитися з творчим доробком фондоутворювачів, документами біографічного характеру, статтями про митців, документами про їх діяльність тощо [5, с. 358].

На сьогоднішній день архівісти під час формування фондів особового походження електронними документами стикаються (особливо на регіональному рівні) з такими викликами:

1) хаотичність в масиві документів у потенційних фондоутворювачів:

– залежно від професійної групи (наприклад, сучасні науковці та письменники, на відміну від інших діячів, створюють свої твори виключно за допомогою комп'ютерів);

– залежно від віку (в особових архівах людей похилого віку зберігаються, як правило, документи на паперових носіях, виключенням можуть стати цифрові фотографії останніх років);

2) відсутність у спеціалістів, які працюють над формуванням особових фондів, відповідного рівня володіння інформаційними технологіями, необхідного технічного забезпечення та ін.

Аналіз структури новостворених фондів особового походження засвідчує, що переважна більшість фондоутворювачів користується та зберігає документи на паперових носіях. Але в останні роки багатьма активно використовуються й електронні документи. Цьому сприяє, не в останню чергу, доступність цифрових технологій і поширеність сучасних технічних засобів (фото- та відеозйомка, постійне розширення інформаційних можливостей щодо обсягу зберігання даних, звукозапису результатів роботи на диктофон, месенджери на телефонах чи планшетах), загальна цифровізація у світі та Україні, а також розбудова електронного урядування, що сьогодні впливає й на формування та накопичення електронних документів у результаті діяльності фізичних осіб.

Суттєвий вплив на зміни у формі фіксації процесів і результатів діяльності юридичних та фізичних осіб спричинила пандемія COVID-19 та запровадження відповідних карантинних заходів. Мається на увазі, що частину роботи, пов'язаної з комунікацією (виробничі наради, зібрання, лекції, публічні захисти, виступи, концерти тощо) було переведено в режим онлайн, що призвело до суттєвого збільшення обсягів відео- та аудіоматеріалу за участю певних осіб; такі матеріали в подальшому можуть бути використані при формуванні фондів особового походження.

Під час первинного сортування невпорядкованих документів особового походження в рамках одного фонду архівісти стикають-

ся з документами як на паперових, так і на електронних носіях, тобто йдеться про так звані «гібридні» фонди. Однак зрозуміло, що кількість і різноманітність електронних документів буде зростати, і постає питання про спосіб фондування цих документів. Варіант його вирішення запропонував Державний архів Дніпропетровської області: він визнав доцільним відносити електронні фотографії та відеодокументи до аудіовізуальних колекцій, зважаючи на особливі умови їх зберігання, а до фондів особового походження включати документи на паперових носіях.

Наявність електронних документів в особових архівах потенційних фондоутворювачів посилює актуальність пошуку принципово нових підходів до комплектування фондів особового походження, що зрештою допоможе гармонізувати процес формування таких фондів в архівних установах.

Обов'язковим є також вивчення специфіки електронних документів, що характеризують діяльність потенційних фондоутворювачів, із використанням засобів електронного пошуку за персоналіями та визначенням важливості для цих осіб електронних документів з урахуванням їх професійної діяльності. Архівним установам необхідно широко залучати електронні засоби комунікації (сайт архівної установи, сторінки в соціальних мережах, ведення професійних особистих блогів фахівцями-архівістами тощо) під час спілкування з потенційними фондоутворювачами. Це дасть можливість визначити закономірності в процесі пошуку та відбору електронних документів, оптимізувати склад документів при формуванні особових архівних фондів.

Список використаної літератури

1. Документи з паперовими носіями. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги. ДСТУ 55.001-98 [чинний від 1999-01-01]. Київ : Укр. н.-д. ін-т архів. справи та документознавства Держ. ком. архівів України, 1999. 51 с.
2. Положення державної установи від 21.05.2007 / Центр. держ. електрон. архів України. Держкомархів, 2007. URL: <https://tsdea.archives.gov.ua/ua/pologennya/>
3. Філіппова Л. Я. Цифрові архіви в сучасному суспільстві: термінологічний та змістовний аспект. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. Київ. 2018. № 2. С. 6–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2018_2_3
4. Пошук по фондах / Центр. держ. електрон. архів України. URL: <https://tsdea.archives.gov.ua/ua/funds/>
5. Бушковська О. Електронний документ у формуванні фонду культурної спадщини. Культурні та мистецькі студії XXI століття: науково-практичне партнерство : матеріали міжнар. симпозіуму, 6 червня 2019 р. / М-во культури України ; Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтва. Київ : НАКККиМ, 2019. С. 358–359.

Михайло БЕЗСМЕРТНИЙ,

магістрант Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова, бібліотекар
Наукової бібліотеки НПУ ім. М.П. Драгоманова.
Київ, Україна

**ДОСВІД ЗБЕРЕЖЕННЯ ВИДАНЬ
ЛОКАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ
(на прикладі університетської газети НПУ
імені М. П. Драгоманова)**

Періодичні видання є знаним об'єктом наукових досліджень. Особливим типом таких видань є малотиражні газети різних регіонів та організацій, зокрема університетів. Університетська преса досліджується з історичної, жанрової, графічної, краєзнавчої та інших точок зору.

Суттєвою проблемою подібних періодичних видань є те, що їх збереження і надання доступу до них не завжди належать до сфери діяльності організацій, яким вони належать. Як констатує дослідниця О. Бабічева, «газети, з їх великими форматами і особливо тонким папером, піддаються сильному фізичному впливу під час роботи з ними, тому саме вони потребують збереження оригіналів шляхом їх консервації після зацифрування» [1, с. 15]. Тому при неналежному поводженні відомості з цих видань перебувають під загрозою втрати й знищення. Одним зі способів подолання цієї проблеми є створення відкритих цифрових архівів. За приклад можна навести проєкт Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Електронний архів періодичних видань Back2News» (<http://back2news.org/>) [1], у рамках якого у вільному доступі розміщено архів провінційної харківської газети «Южный край». Власний проєкт із оцифрування університетської газети започаткувала і Наукова бібліотека Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова походить від Університету св. Володимира, заснованого в 1834 році й реорганізованого радянською владою в Київський інститут народної освіти в 1920 році. У 1930–1933 роках із нього було

виокремлено Київський державний педагогічний інститут – безпосередній попередник сучасного педагогічного університету. Впродовж 60 років його друкованим органом була газета «За педагогічні кадри». Її перший випуск датовано 1956 роком. У книгосховищі Наукової бібліотеки зберігається архів, що включає понад 1200 номерів, – від початку існування до останнього номера в 2016 році. Проект ретрокаталогізації та зацифрування було започатковано в 2021. Метою проекту є збереження, спрощення доступу та подальшого дослідження цього джерела. Його головними складовими є сканування, OCR-обробка отриманої інформації та бібліографічний опис. Зберігання електронних версій відбувається на базі системи колекцій Наукової бібліотеки НПУ з використанням ПЗ DC-Visu v2.0 [4]. На цей момент повністю опрацьовано випуски 1957, 1958 і 1970 років та частина випусків 1959 року. Завдяки OCR-обробці доступний повнотекстовий пошук. Дослід також показує, що вміст індексується в пошуковій системі Google.

У процесі дослідження архіву газети «За педагогічні кадри» було виявлено існування її попередниці. У газетній замітці 1967 року П. Ромась пише: «...у нашому інституті в 1935–36 роках виходила багатотиражна газета «За комуністичне виховання» ... Всього рік виходила багатотиражка. Всього 36 номерів побачили світ, з яких рівно половина збереглася в газетному відділі Центральної наукової бібліотеки АН УРСР» [3]. Газета «За комуністичне виховання» справді зберігається у фондах нині Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, і наразі вирішується питання про можливість включити її в проект. Також розглядається можливість долучити до проекту перші випуски газети «Кузня освіти», яка виходила з 1929 року в Київському інституті народної освіти, а згодом стала газетою Київського університету імені Т. Г. Шевченка [2].

Основна складність, що постала перед нами в процесі опрацювання матеріалу, полягає у формі зберігання архіву. Раніше задля зручнішого зберігання випуски газети радянського часу були об'єднані у підшивки за роками. Планетарний сканер *ScanSnap SV600*, яким ми користуємось, розрахований на максимальний формат А3, що майже відповідає формату газети, але підшивка виконана таким чином, що отримати неспотворене зображення матеріалу неможливо. В результаті консультацій з фахівцями було встановлено, що розшити ці підшивки, не завдавши суттєвої шкоди матеріалам, неможливо. Наразі обробка викривлень виконується за допомогою програмного забезпечення, але проблема потребує подальшого розроблення. Було також зроблено спробу фіксувати зображення за до-

помогою камери сучасного мобільного телефону (Huawei P20 Pro), – цей метод має як позитивні, так і негативні сторони, але за умови вирішення проблеми точного кольоровідтворення та стабілізації освітлення він може мати певні перспективи.

У майбутньому в рамках проекту також планується каталогізація важливих статей із занесенням їх до каталогу статей Наукової бібліотеки НПУ. Виконання цього проекту підвищить доступність архіву видання «Педагогічні кадри», зробить його зручним для вивчення та аналізу електронними методами дослідження, допоможе зберегти фізичні примірники документів у задовільному стані. Відкритий доступ дозволить користуватися цими документами віддаленим користувачам.

Список використаної літератури

1. Бабічева О. Г. Електронний архів періодичних видань Karazin.Back2News: перший досвід створення відкритих повнотекстових ресурсів у вітчизняних бібліотеках. *Бібл. вісн.* 2020. Вип. 3. С. 14–17. DOI: <https://doi.org/10.15407/bv2020.03.014> (дата звернення: 15.12.2022).
2. Вакульчук О. А. Газети вищих навчальних закладів України (1920 – початок 1940-х рр.) як об'єкт історії газетної періодики. *Sciences of Europe*. 2021. Т. 3 (№ 67). С. 21–26. DOI: <https://doi.org/10.24412/3162-2364-2021-67-3-21-26> (дата звернення: 15.12.2022).
3. Ромась П. У нашому інституті в 1935–36 рр. виходила багатотиражка «За комуністичне виховання». *За пед. кадри*. 1967. 4 трав. С. 2.
4. Цифровий архів періодичного видання «За педагогічні кадри» («Педагогічні кадри»). URL: <http://old.lib.npu.edu.ua/new-collections/documents/view/16> (дата звернення: 15.12.2022).

ОКУМЕНТНІ
ПАМ'ЯТКИ:
З ДОСВІДУ
ВИВЧЕННЯ

СЕКЦІЯ 5

Birutė RAILIENĖ,

PhD, head of the Unit of Bibliography, Department
of Scholarly Information,
The Wroblewski Library of the Lithuanian Academy
of Sciences.
Vilnius, Lithuania

**PERSONAL INDEX OF BIBLIOGRAPHY TODAY:
THE RELATIONSHIP BETWEEN CREATION
INNOVATIONS AND LONG-STANDING TRADITIONS**

Abstract: A bibliographical index is the best gift students can give to their teacher, colleagues – to their colleague or friend. By collecting the records of the author's works in one book, his/her mentioning in a press, a bibliometrical instrument is created for further research of a specific branch of science, also a source of the history of science is created. With the invention of digital printing and electronic dissemination of information, the form and preparation methods of bibliographic tools have radically changed. The tradition of the personal index and the new challenges faced by the bibliographers of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences will be reviewed in the paper. The stages of preparation of a personal bibliographic index and the structure established over the years will be presented for discussion – waiting for recommendations and advice on how to optimize the bibliographic index in the age of digital printing.

Bibliography indexes at the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences

At the Wroblewski Library (WLLAS), bibliographic activity has a long-standing tradition. In the library of the Lithuanian Academy of Sciences, established in 1941, the first steps in bibliographic work were taken in 1947: the library organized one large exhibition (for the 400th anniversary of the First Lithuanian Book) and several small, but not more bibliographic work has yet been done. In 1948, the Bibliography Sector was established in the library. The Bibliography Sector was supposed to ensure qualified information service of research carried out at research institutes of the Academy of Sciences of Lithuania. The library management paid great attention to the professional development of employees [5, p. 1].

The first bibliography index was published in 1956. It described the publications of the employees of the Academy of Sciences of Lithuania. [2]. The first personal index of the bibliography was dedicated to academician Juozas Matulis (1973) [3]. Bibliographers used to compile broader thematic queries in the form of literary lists, even bound into hardcover.

The first subject bibliography indexes in the library were created in agreement with the clients (most often – the scientific institutes of the Academy of Sciences of Lithuania.) and allocated to a specific branch of science. The clients or personalities of personal bibliographies were usually also members of the Academy of Sciences of Lithuania.

With the eventual creation of electronic catalogues, article bases have a strong influence on the tradition of compiling bibliographic indexes. Personal profiles on social networks are just a superficial resonance of the bibliography index, compiled by a professional bibliographer. Only those whose scientific or artistic self-expression is not sufficiently documented can doubt whether it is necessary to compile a bibliography index for a person these days.

Stages of compiling a bibliography index.

Getting started

Where to start with the compilation of a personal index to the bibliography? First of all – we should get acquainted to the person. In person, if possible. This is the best start. It is appropriate to prepare for the meeting – to do your homework (read the article in the encyclopedia, view the library's catalogs, online records, etc.). The meeting will discuss further guidelines for your activities, so it's worth picking up some examples of bibliography indexes that have already been published. It is always easier to build on already existing examples.

Structure of a book

When defining the structure of the index to bibliography, we take into account its original purpose: on the occasion of the anniversary, the totality of the person's works, the totality of the works in a separate area, the works of a particular period, etc. The structure of the future bibliographic publication, or the classification scheme, is used to create records. Summing up the variety of options, we recommend the following structure of the bibliography index:

Foreword

Foreword should be written by a compiler, briefly presenting the object of bibliographic work, circumstances, working conditions, previously performed work of colleagues (if any), outlines the structure of the publication, the procedure for allocating and providing material in the publication, the reviewed funds, sources, names the contributors.

Text of the book

All the text is provided and collected by a compiler. Most often these are memoirs of colleagues, students, like-minded people of the personal index “personalities”, anniversary texts. It is possible to reprint texts from the scientific or popular press (with the written permission of the publishers). This part provides documentary material, photographs illustrating the activities of a person and the most important life events.

The most important dates of life and scientific activity

From the point of view of the development of creative thought, such a chronological list is very important: it indicates the most important stages of a person's creative, scientific activity, educational institutions, workplaces, representative societies of professional and social activities, other important dates.

Sections of bibliographic material

Depending on the form of the printed material, independent publications and parts of documents (articles) are distinguished. Depending on the level of study, scientific and popular material is distinguished. The most important task of the compiler is to create sections that will reveal in detail the creative activity of the personalities. Examples of the content of the index to the bibliography are given in the appendices. Next, we give only examples that can be changed by the will of the compiler:

Books; Articles in the scientific press; Popular articles; Inventions, patents; Work in editorial boards, committees, projects etc.

“Literature about him/her” is the second part of a personal bibliography. It contains biographical records from information publications, mentioning him/her in the press, discussions of his/her works, etc.

Auxiliary indexes

“Without an index, a book is blind” – this is the attitude of me and majority of bibliographers. Depending on the material, it may be necessary to form personal names, nicknames, place names, etc. auxiliary indexes and thus facilitate the search within in the book. Depending on the purpose of the bibliography index, the roles of the persons indicated in the index can be distinguished, for example: translator (vert.), editor (ed.), etc. Please note that the index of personal names does not indicate the surname of the personalities for which the index to the bibliography is compiled.

Material search

The work is started only when a vision of future book is clear. The above decisions will determine the bibliographical components of a record, what data will have to be reflected in the record.

Databank of the National Bibliography

“You should create a bibliographical index which will not need a supplement for another hundred years” – I remember the instruction of Prof. Osvaldas Janonis to the bibliographers. The search for material is always the most individual work process. Each specialist who works longer discovers his “style”, chooses the most convenient steps to achieve the goal. The very beginning of work in pre-computer times was the current press bibliography, it was searched for a person’s works, literature about him/her. The next step was to check the material “de visu” (Latin: – based on what he himself has seen; as he himself has seen). For a decade already the current bibliography is found at the National Bibliography database at the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania [4], which provides the possibility of forming bibliographic lists in ISBD format [1]. However, we would think it is useful to check both “formats” – printed and electronic. Depending on the scope of activity of the subject of the bibliography, a list of publications and sources is compiled that will need to be “translated”. The volume of work is influenced by time reserves. It remains to be hoped that bibliographers will continue to be able to work both quickly and well in the future.

Personal archive

The variety of personal bibliography indexes is pleasing, but sometimes is sad. Having decided that they will “make themselves”, the authors collect bibliographic information “in their own way”, thus significantly complicating the search for the original records. Bibliographers who have worked longer remember with smile clippings of articles with cut-off page numbers, let alone the name of the magazine or the year of publication there. However, this experience is very important for the joint work of the bibliographer and the person for whom the index to the bibliography is compiled.

Library catalogs

The array of the electronic catalog is easy to look at, and “surprises” can be found in the card catalogs. Verification is required.

Online resources

For the compiler, it is worth saving the found document at least in pdf format at the same moment. And in no case do not delay, because “today it is here, tomorrow – it may be gone”. The record always indicates the date when it was “viewed”.

Accumulation of material

Card times... sunk into oblivion. However, this was a time when there was a tradition, agreements on how to mark information written off from the press yearbook, how to mark a record after checking “de visu”.

Bibliographers would also bring bundles of cards to other countries and bring home new ones. I have to admit that sometimes even in the XXI century this experience pays off – it is not subject to versions of computer programs and other unforeseen electronic obstacles.

Instead of summing up

Anniversary... is a date when a person thinks about the gifts of Life he/she has received. About wisdom, which one seeks to convey in one way or another, to share it with others. However, it is very important to know what was created, so the best memory for a creator is the bibliography index documenting the activity.

Acknowledgement

I am grateful to my colleagues Dr. Rima Cicėnienė and Dr. Giedrė Miknienė for encouraging me to write a methodology for compiling a bibliography index. The text above is a fragment from the book I am working on.

References

1. ISBD tarptautinis standartinis bibliografinis aprašas : jungtinė laida / Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Vilnius, 2013. 302 p. URL: <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/793/1/ifla-isbd-international-standard-bibliographic-description-2011-lt.pdf> (data žverнення: 22.11.2022).
2. Juozas Matulis : literatūros rodyklė / Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka. Vilnius, 1973. 143 p.
3. Lietuvos TSR Mokslų akademijos ir jos mokslo darbuotojų leidinių bibliografija : knygos, 1941–1954 / Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka. Vilnius, 1956. 92 p.
4. Nacionalinė bibliografija. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. URL: <https://www.lnb.lt/istekliai/katalogai/nacionaline-bibliografija> (data žverнення: 22.11.2022).
5. Railienė B. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos bibliografijos skyriaus veikla 1948–1998 metais. *Bibliografinio darbo problemos mokslinėje bibliotekoje : mokslinė konferencija skirta Bibliografijos skyriaus įkūrimo 50-osioms metinėms*. URL: <https://elibrary.mab.lt/handle/1/2164> (data žverнення: 22.11.2022).

Біруте РАЙЛІСЕНЕ,

доктор філософії, завідувач сектору бібліографії відділу
наукової інформації Бібліотеки
імені Врублевських Литовської академії наук.
Вільнюс, Литва

**ПЕРСОНАЛЬНИЙ БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК
СЬОГОДНІ: ЗВ'ЯЗОК МІЖ КРЕАТИВНИМИ
ІННОВАЦІЯМИ І ДАВНИМИ ТРАДИЦІЯМИ**

Анотація: Бібліографічний покажчик – найкращий подарунок, який студент може зробити своєму вчителю, колеги – своєму співробітнику чи другові. Збиранням записів про праці автора в одній книзі, згадуванням про нього в пресі створюється бібліометричний інструмент для подальшого дослідження конкретної галузі науки, створюється джерело з історії науки. З винаходом цифрового друку та електронного поширення інформації докорінно змінилися форма і методи підготовки бібліографічних засобів. У статті розглянуто традицію персонального покажчика та нові виклики, з якими стикаються бібліографи Бібліотеки імені Врублевських Литовської академії наук. Представлено для обговорення етапи підготовки персонального бібліографічного покажчика та створену роками структуру. Чекаємо на рекомендації та поради щодо оптимізації бібліографічного покажчика в епоху цифрового друку.

239

**Бібліографічні покажчики в Бібліотеці
імені Врублевських Литовської академії наук**

У Бібліотеці ім. Врублевських (WLLAS) бібліографічна діяльність має давні традиції. У бібліотеці Литовської академії наук, заснованій у 1941 році, перші кроки бібліографічної діяльності почалися в 1947: було організовано масштабну виставку (до 400-ліття першої литовської книги) та декілька невеликих, але на цьому робота зупинилась. У 1948 році в бібліотеці заснували відділ бібліографії, який мав забезпечувати якісне інформаційне обслуговування досліджень, що проводилися в науково-дослідних інститутах Академії наук Литви. Керівництво бібліотеки приділяло велику увагу підвищенню кваліфікації працівників [5, с. 1].

Перший бібліографічний показчик побачив світ у 1956 році, він містив опис публікацій працівників Литовської академії наук [2]. Перший персональний бібліографічний показчик був присвячений академіку Юозасу Матулісу (1973) [3]. Бібліографи складали ширші тематичні показчики у формі списків літератури, навіть переплітали їх у палітурку.

Перші тематичні бібліографічні показчики бібліотеки укладалися на замовлення (найчастіше – наукових інститутів Академії), усі вони стосувалися певних галузей науки. Замовниками або персоналіями особистих бібліографій зазвичай також були члени Академії.

Поява електронних каталогів суттєво вплинула на традицію складання бібліографічних показчиків. Особисті профілі в соціальних мережах – це лише поверхневий резонанс бібліографічного показчика, створеного професійним бібліографом. Сумніватися, чи варто сьогодні створювати персональний бібліографічний показчик, можуть лише особи, чиє наукове або мистецьке самовираження недостатньо задокументовано.

Етапи укладання бібліографічного показчика

Початок

З чого починати укладання персонального бібліографічного показчика? Перш за все варто познайомитися з людиною. По можливості – особисто. Це найкращий початок. Доречно підготуватися до зустрічі – зробити «домашнє завдання» (прочитати статтю в енциклопедії, переглянути каталоги бібліотеки, онлайн-записи і т. д.). Протягом зустрічі слід обговорити подальші напрями вашої діяльності, варто продемонструвати якісь приклади вже опублікованих бібліографічних показчиків. Завжди простіше спиратися на вже наявні приклади.

Структура

Визначаючи структуру бібліографічного показчика, слід зважати на його первинну мету: з нагоди ювілею, повний список робіт особи, сукупність робіт за певним напрямом, праці певного періоду тощо. Структура майбутньої бібліографічної публікації чи схема класифікації використовуються для створення самих записів. Підсумовуючи різноманітність варіантів, рекомендуємо таку структуру бібліографічного показчика:

Передмова

Передмова має бути написана укладачем, який коротко викладає об'єкт бібліографічної праці, обставини, умови праці, раніше

виконану роботу колег (за наявності), окреслює структуру видання, порядок розміщення та подання матеріалу у виданні, зазначає кошти, джерела, імена вкладників.

Текст книги

Весь текст надає та збирає укладач. Найчастіше це спогади колег, учнів, однодумців «персоналії» показчика, ювілейні тексти. Можливий передрук текстів із наукової чи популярної преси (з письмового дозволу видавців). У цій частині подається документальний матеріал, фотографії, що ілюструють діяльність особи та найважливіші події життя.

Найважливіші дати життя та наукової діяльності

З точки зору розвитку творчої думки, такий хронологічний список є дуже важливим: у ньому зазначаються найважливіші етапи наукової та творчої діяльності особи, освітні заклади, місця роботи, представницькі товариства професійної та громадської діяльності, інші важливі дати.

Розділи бібліографічного матеріалу

Залежно від форми друкованого матеріалу розрізняють самотійні публікації та частини документів (статті). Науковий і популярний матеріал поділяють за рівнем предмету вивчення.

Найважливішим завданням укладача є створення розділів, які детально розкриватимуть творчу діяльність персоналії. Приклади змісту бібліографічного показчика подано у додатках. Далі наведемо лише приклади, які можна змінити за бажанням укладача: книги; статті в науковій пресі; популярні статті; винаходи і патенти; робота в редколегіях, комітетах, проектах тощо.

«Література про нього/неї» – це друга частина персональної бібліографії. Вона містить біографічні описи інформаційних публікацій, згадки про зазначену особу в пресі, обговорення його/її праць тощо.

Допоміжні показчики

«Без показчика книга сліпа» – це думка моя і більшості бібліографів. Залежно від матеріалу може знадобитися сформувані допоміжні показчики особистих імен, псевдонімів, топонімів та ін., що полегшить пошук у книзі. Залежно від призначення бібліографічного показчика можна позначати ролі осіб, зазначених у показчику, наприклад: перекладач (пер.), редактор (ред.) і т. д. Зверніть увагу, що в показчик особистих імен не включаються прізвища персоналій, яким присвячено бібліографічний показчик.

Пошук матеріалу

До роботи варто приступати лише тоді, коли є чітке бачення майбутньої книги. Вищезазначені рішення визначатимуть бібліографічні складові запису та відомості, які мають бути відображені в описі.

Державна бібліографічна база даних

«Ви повинні створити бібліографічний покажчик, який не потребуватиме доповнення ще сто років», – згадую настанову професора Освальдаса Яноніса бібліографам. Пошук матеріалу – це завжди найбільш індивідуальний процес роботи. Кожен спеціаліст з часом і набуттям досвіду формує свій «стиль», обирає найбільш зручні кроки для досягнення мети. У докомп'ютерні часи роботу починали з поточної пресбібліографії, шукали праці людини, літературу про неї. Наступний крок – перевірка матеріалу «*de visu*» (лат. – на основі того, що сам бачив; своїми очима). Актуальну бібліографію вже протягом десятиліття можна знайти в Національній бібліографічній базі даних Литовської національної бібліотеки імені Мартінаса Мажвідаса [4], вона дає можливість формувати бібліографічні списки у форматі МСБО (Міжнародний Стандартний Бібліографічний Опис, ISBD) [1].

Однак ми вважаємо за доцільне перевірити обидва «формати» – друкований та електронний. Залежно від сфери діяльності суб'єкта бібліографії складається перелік видань і джерел, які буде потрібно «перекласти». На обсяг роботи впливають часові рамки. Залишається сподіватися, що бібліографи й надалі зможуть працювати і швидко, і якісно.

Особистий архів

Різноманітність персональних бібліографічних покажчиків тішить, але іноді й засмучує. Вирішивши, що «зроблять самі», автори збирають бібліографічну інформацію «по-своєму», чим значно ускладнюють пошук оригінальних записів. Бібліографи зі стажем з усмішкою згадують вирізки статей з обрізаними номерами сторінок, не кажучи вже про назву журналу чи рік публікації. Проте цей досвід є дуже важливим для спільної праці бібліографа та особи, для якої укладається бібліографічний покажчик.

Бібліотечні каталоги

Масив електронного каталогу легко переглянути, а в карткових каталогах знайти «сюрпризи». Необхідна верифікація.

Інтернет-ресурси

Укладачу слід одразу зберігати знайдений документ у форматі PDF. У будь-якому випадку не зволікайте, оскільки «сьогодні воно є, завтра – його може не бути». Запис завжди повинен містити дату «перегляду».

Накопичення матеріалу

Часи карток... канули в забуття. Проте це були часи, коли існували традиції, домовленості про те, як позначати інформацію із щорічника преси, як позначати запис після перевірки «de visu». Бібліографи також возили пачки карток в інші країни і привозили додому нові. Мушу визнати, що інколи навіть у ХХІ столітті цей досвід приносить свої плоди – він не підвладний версіям комп'ютерних програм та іншим непередбаченим електронним перешкодам.

Замість підсумку

Ювілей... – це дата, коли людина замислюється про дари Життя, які вона отримала. Про мудрість, яку так чи інакше прагнеш донести, поділитися нею з іншими. Однак дуже важливо знати, що саме було створено, тому найкращою пам'яттю для творця є бібліографічний покажчик, у якому задокументовано його діяльність.

Подяка

Я дуже вдячна моїм колегам, доктору Рімі Ціценієне та доктору Гієдре Мікнієне за те, що вони надихнули мене написати методологію складання бібліографічного покажчика. Наведений вище текст є фрагментом книги, над якою я працюю.

Бібліографія

1. ISBD tarptautinis standartinis bibliografinis aprašas : jungtinė laida / Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Vilnius, 2013. 302 p. URL: <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/793/1/ifla-isbd-international-standard-bibliographic-description-2011-lt.pdf> (дата звернення: 22.11.2022).
2. Juozas Matulis : literatūros rodyklė / Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka. Vilnius, 1973. 143 p.
3. Lietuvos TSR Mokslų akademijos ir jos mokslo darbuotojų leidinių bibliografija : knygos, 1941–1954 / Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka. Vilnius, 1956. 92 p.
4. Nacionalinė bibliografija. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. URL: <https://www.lnb.lt/istekliai/katalogai/nacionaline-bibliografija> (дата звернення: 22.11.2022).
5. Railienė B. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos bibliografijos skyriaus veikla 1948–1998 metais. Bibliografinio darbo problemos mokslinėje bibliotekoje : mokslinė konferencija skirta Bibliografijos skyriaus įkūrimo 50-osioms metinėms. URL: <https://elibrary.mab.lt/handle/1/2164> (дата звернення: 22.11.2022).

Олександр СЕДЛЯР,

в. о. директора Наукової бібліотеки Львівського
національного університету імені Івана Франка,
кандидат історичних наук.
Львів, Україна

**КНИГА МИХАЙЛА МАЛИНОВСЬКОГО
«О ВЕЛИКОМЪ БОЖІЕМЪ МІРЪ» (1855)
ЯК ЗРАЗОК ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ГАЛИЦЬКИХ РУСИНІВ СЕРЕДИНИ ХІХ ст.**

Книгу «О великомъ Божіемъ мірѣ», яку товариство «Галицько-руська матиця» видало в 1855 році, можна вважати зразком науково-популярної літератури просвітницького спрямування. Її автором є львівський греко-католицький священник Михайло Малиновський; за змістом це компілятивного характеру посібник з астрономії та природознавства. Формально як видання «Матиці» ця книга призначалася для просвіти широкого кола читачів, у т. ч. й селян та міщан, проте майже не знайшла попиту в них з огляду на науковий стиль і мову, далеку від народної. М. Малиновський, готуючи до публікації текст «О великомъ Божіемъ мірѣ», мав на меті насамперед створити зразок науково-популярної природознавчої літератури, аби апробувати серед галицьких русинів наукову термінологію (ширше – і мову науково-популярних видань загалом), запозичену з російської літератури. Відповідно, первісна мета цього проєкту і його формальне призначення не збігалися, книга не мала достатнього попиту в читачів, і про неї швидко забули.

У 1848 році, на хвилі революційного ентузіазму та сплеску уваги до національно-культурних і освітніх потреб народів імперії Габсбургів, галицькі русини заснували у Львові товариство «Галицько-руська матиця». Воно мало займатися передовсім виданням дешевої та доступної літератури для просвіти народу. Ідея просвіти народу стала дуже популярною після «Весни народів»¹, проте галицька русь-

¹ «Весна народів» – низка революцій у Європі та Латинській Америці в 1848–1849 рр., охопила близько 50 країн. Вважається наймасштабнішою у європейській історії хвилею революцій, демократичних за своєю природою (знищення феодальної форми правління і створення незалежних національних держав). Революції зазнали поразки.

ка інтелігенція (де домінували священники) розуміла просвіту як набір певних практик, спрямованих насамперед на розвиток початкової освіти та моральне виховання простолюду. Було й усвідомлення необхідності національної просвіти для інтелігенції, тобто людей освічених, але таких, які отримали освіту чужими мовами і не мали відповідних знань рідної мови, національної історії та літератури.

Галицькі русини станом на 1848 рік перебували на низькому рівні розвитку національної «високої» культури. Потреби були дуже великі, а ресурси – інтелектуальні та фінансові – обмежені. Тому наявні осередки (як товариство «Галицько-руська матиця») мали виконувати чимало невластивих їм завдань, аби хоча б частково компенсувати відставання від інших народів, насамперед від поляків. Таким чином «Матиця», створена для задоволення інформаційно-освітніх потреб простолюду, була залучена й до розвитку інтелігенції, зокрема до вироблення нової літературної мови та публікації результатів досліджень із гуманітарних наук.

Як наслідок, видавнича програма «Матиці» була слабо впорядкованою, досить довільною і навіть хаотичною. За приклад розглянемо одне із видань товариства – книжку «О великомъ Божіємъ мірѣ» [5]. Це було типове видання, призначене популяризувати наукове знання серед широкого кола читачів. Задум автора і видавця був цілком адекватний, але його виконання висвітлює низку проблем, з якими мали справу галицькі русини середини XIX ст., коли хотіли опікуватися просвітою свого народу. Цю книгу написав, а радше скопіював із доступних джерел о. Михайло Малиновський (1812–1894), на той час проповідник архікафедрального собору св. Юра у Львові [1, с. 292]. Він належав до т. зв. «святоюрців» – верхівки Греко-католицької церкви, яка в середині XIX ст. і пізніше фактично представляла інтереси галицьких русинів. М. Малиновський мав русофільські погляди, був прихильником тези про культурну єдність австрійських русинів із всеруським простором за Збручем. Він чимало писав (зокрема і в тогочасній пресі), займався упорядкуванням книг духовного змісту, а як священник-проповідник звик поєднувати просвітницьку діяльність з повчаннями та моралізаторством.

На титульній сторінці «О великомъ Божіємъ мірѣ» зазначено 1852 рік як дату видання. Проте завершується книжка приміткою від автора, датованою 24 березня 1855 року. Відомо, що текст М. Малиновський підготував до друку в 1852, тоді ж його (точніше, частину того, що потім увійшло до книги) опублікувала львівська газета «Зоря Галицкая» під заголовком «О мірѣ» [4]. Очевидно, пізніше «Матиця» вирішила опублікувати цей твір окремою книжкою;

друкувати розпочали (товариство навіть заплатило друкарні за роботу 10 золотих ринських [8, арк. 9], але потім роботу перервали і завершили аж навесні 1855 року. Виготовила наклад (500 прим.) друкарня Ставропігійського інституту; виділ (правління) «Матиці» на засіданні 13 (25) травня 1855 року констатував завершення роботи і встановив ціну на книжку – 1 золотий ринський (австрійський гульден) [7, арк. 44]. Затримка в друці, можливо, була пов'язана з необхідністю дописати книгу, адже опублікували тільки першу частину «О великомъ Божіємъ мірѣ». Продовження, однак, М. Малиновський так і не написав.

За виготовлення книги (вартість паперу, друку, оправи) «Матиця» у 1855 році заплатила 215 зол. 42 кр. [9, арк. 36 зв. – 37], отримавши для своїх потреб 480 прим. [9, арк. 33 зв. – 34] (ще 20, очевидно, отримав автор). Таким чином собівартість примірника складала приблизно 28 кр.¹ Відповідно, ціна продажу (1 зр.) була високою і не дуже узгоджувалася з завданням «Матиці» – поширювати дешеві популярні видання для народу. Зазначимо, що цей випадок не був поодиноким – товариство й на інші свої видання, які не сподівалося швидко і повністю продати, ставило ціну, приблизно удвічі вищу за собівартість.

Побоювання виділу «Матиці» щодо перспектив продажу «О великомъ Божіємъ мірѣ» справдилися. Книжку протягом 1856 року передали у продаж, головню священникам-продавцям для розповсюдження через мережу деканатів Греко-католицької церкви, але реалізація відбувалась повільно. Збережені листи продавців до відділу «Матиці» свідчать, що продати вдалося менше половини надісланих примірників, та й то їх купували радше провінційні священники, а не селяни та міщани. У будь-якому разі, на середину 1860-х років про книгу «О великомъ Божіємъ мірѣ» остаточно забули.

Публічних оцінок цього видання не виявилось (преса лише сухо констатувала факт публікації), але про твір М. Малиновського за 50 років згадав Іван Франко в праці «Стара Русь» (1906) [6]. Там І. Франко не без сарказму критикував русофілів, зокрема їх убогу та консервативну літературу. Серед прикладів навів «О великомъ Божіємъ мірѣ», зазначивши, що автор книжки «силкувався лише переповісти своєю незугарною мовою те, що знайшов у тодішніх шкільних підручниках, а власна фантазія лиш де-де уносила його, коли йому забажалося, до наукових тем домішати якусь чисто руську моралізацію» [6, с. 95].

¹ 1 австрійський гульден конвенційною монетою дорівнював 60 крейцерам.

Книжка М. Малиновського, як уже зазначалося, була досить лаконічним посібником чи довідником наукових знань (очевидно, станом на кінець першої половини XIX ст.) з астрономії, географії, геології, фізики та ін. Надрукована кирилицею (як і всі тодішні видання «для народу», для інтелігенції друкували вже й «гражданкою»), мова видання дуже наближена до російської, термінологія майже цілком російська. Наведемо фрагмент тексту про Сонце не лише як зразок мови твору М. Малиновського, а й тодішніх знань про цю зорю: «Вѣроатно солнце есть темное тѣло съ горами болѣе 100 миль высокими, а 1000 миль широкими, съ долинами и равнинами. Оно окружается оболочкою свѣта (фотосферою), которая толщиною на 1000 миль высока. Между сею оболочкою и солнцемъ суть густыя облака, заступающія солнце отъ спеки» [5, с. 31].

Чи справді М. Малиновський, як йому закидав І. Франко, користувався шкільними підручниками, коли готував текст «О великомъ Божіємъ мірѣ»? Напевно цього сказати не можна, але ймовірність дуже висока. Відомо, що група львівських русинів, до якої належав і М. Малиновський, з метою ознайомитися з російською навчальною та художньою літературою замовила з Росії за посередництвом Якова Головацького кілька партій книг на межі 40–50-х років XIX ст. Серед них були і шкільні підручники, у т. ч. з природознавчих дисциплін («Географія» Ейхвальда, «Загальна географія» Арсеньева, «Фізика» Щеглова, «Скорочена фізика», «Поняття з астрономії») [2, арк. 6 зв., 16]. Вони знадобилися галицьким русинам як зразок для підготовки власних підручників. Причому важливою була насамперед термінологія (зміст можна було запозичити і з австрійських німецькомовних підручників), на створення якої не було часу та власного інтелектуального потенціалу. Так у Галичині з'явилися спроби писати наукові та науково-популярні тексти ніби руською мовою, яка насправді була незрозумілою для простолюду і недостатньо зрозумілою навіть для інтелігенції. Праця М. Малиновського була однією з таких спроб, орієнтованих передовсім на учнів гімназій та інтелігенцію (тому й була опублікована вперше в «Зорі Галицькій», яку селяни не читали), і лише згодом досить штучно зарахована до просвітницьких видань через факт публікації «Матицею». До речі, серед отриманої з Росії літератури була й популярна свого часу книжка Михайла Максимовича «Книга Наума о великомъ Божіємъ мірѣ» [2, арк. 5]. Напевно, її також бачив і нею користувався М. Малиновський.

Отже можемо констатувати, що автор писав книжку «О великомъ Божіємъ мірѣ» радше не для просвіти народу. Публікація в «Зорі Галицькій» була своєрідною апробацією перед інтелігенцією

науково-популярного тексту (мова, наукова термінологія). Частково цей само текст автор планував подати в підручнику «Чтеніє для повторительного школьного ученія» [3], який так і не побачив світ. М. Малиновський хотів видати свою працю окремим виданням, а «Матиця» мала для цього кошти, – от і вийшла у світ книжка «О великомъ Божіємъ мірѣ» ніби для просвіти народу, хоча ні мова, ні стиль, ні деталізація наукової інформації зовсім не годилися простолюдіві того часу.

Звернемо увагу на характерну особливість: книга зовсім не містила необхідних для таких видань ілюстрацій – очевидно, аби не збільшувати видатки на публікацію, це був такий собі посібник для школярів. Відповідно, книжка не мала значного попиту і про неї швидко забули. Однак справа з виданням цієї книжки цікава і яскраво показує, як розуміли та як публікували галицькі українські інтелігенти (майже всі – греко-католицькі священники) просвітницьку літературу в середині XIX ст.

Список використаної літератури

1. Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832–1944). Т. II. Духовенство і Релігійні Згромадження. Київ, 2004. 570 с.
2. Яків Головацький. *Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, відділ рукописів*. Ф. 36. Од. зб. 429 / п. 21.
3. М. М. Литературная вѣсть. *Зоря Галицкая*. 1855. 23 лютого. С. 127–128.
4. Малиновскій М. О мірѣ. *Зоря Галицкая*. 1852. Чис. 43–54.
5. О великомъ Божіємъ мірѣ, написалъ Михаилъ Малиновскій. Въ Львов: Галицко-руська Матица, [1855]. Ч. 16. 8°. 362 + IV с.
6. Франко І. *Стара Русь. Зібрання творів* : 50 т. Київ : Наук. думка, 1982. Т. 37 : Літературно-критичні праці (1906–1908). С. 79–110.
7. Товариство «Галицько-руська матиця», м. Львів. *Центральний державний історичний архів України*, м. Львів. Ф. 148. Оп. 1. Спр. 15.
8. ЦДІАЛ. Ф. 148. Оп. 1. Спр. 39.
9. ЦДІАЛ. Ф. 148. Оп. 1. Спр. 110.

Тарас ГОРБУЛ,

аспірант кафедри культурології
та міжкультурних комунікацій
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв.
Київ, Україна

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В СУЧАСНОМУ ЦИФРОВОМУ ВИМІРІ

Технологічний прогрес ХХІ століття сприяє створенню дедалі більшої кількості високоякісних оцифрованих версій культурних об'єктів (наприклад, їхні 3D-моделі, віртуальні тури, скановані зображення тощо), які створюють унікальну екосистему для ознайомлення з культурною спадщиною. Якщо ще в 1990-х роках ранні комп'ютерні моделі надбань культури використовувалися здебільшого для ілюстрацій у наукових і науково-популярних публікаціях, то нині вони становлять повноцінний та загальноновизнаний напрям теоретичних і практичних досліджень. Кількість світових культурологічних проєктів, які збирають дані про культурну спадщину, щороку зростає. Така позитивна динаміка обумовлюється поліпшенням функціональності фахового програмного забезпечення та зниженням вартості її користування й обслуговування [4].

Науковці підкреслюють, що оцифрована культурна спадщина – це «спосіб забезпечити доступ, а не стратегія збереження в традиційному розумінні (збереження цілісності фізичного об'єкта)» [3]. Однак, на нашу думку, оцифрування культурної спадщини варто розглядати в контексті ширшої мети – надійного збереження інформації, яка стає джерелом для подальшої людської діяльності, в тому числі для трансляції культурних символів з метою утвердження та збагачення ідентичності. Отже, цифровий вимір культурної спадщини стає важливим напрямом культурологічних досліджень.

У попередніх своїх дослідженнях ми проаналізували вплив цифрової трансформації на сферу культурної спадщини, зокрема нами вивчено досвід країн Балтії [2]. На думку М. Бученакі, «збереження та презентація культурної спадщини є наріжним каменем будь-якої культурної політики» [1]. Ми розглянемо репрезентацію

культурної спадщини України в сучасному цифровому вимірі, адже вона є важливою частиною процесу, за допомогою якого відбувається вироблення та обмін інформацією між людьми, тому посідає важливе місце у вивченні культури [5, с.15].

Станом на грудень 2022 року (відповідно до офіційної інформації), за 10 місяців повномасштабного воєнного вторгнення на територію України зруйновано понад 550 різних пам'яток та об'єктів культури. Інформацію про пошкодження або знищення культурних об'єктів України можуть документувати всі охочі, надавши відповідні докази Міністерству культури та інформаційної політики України через електронні ресурси. Таким чином, після верифікації статистика оприлюднюється на Mapі культурних втрат (<https://uaculture.org/culture-loss/>).

У 2022 році презентовано культурологічний проєкт «Україна поруч» («Ukraine is Here»), мета якого – репрезентація української культури і традицій завдяки можливостям найбільшої міжнародної онлайн-платформи Google Arts & Culture. «Україна поруч» – культурологічний проєкт, який став можливим завдяки п'ятирічній співпраці держави та бізнес-сектору шляхом об'єднання зусиль задля оприлюднення на одній онлайн-платформі інформації про знакові об'єкти культурної спадщини України. Важливо, що така тривала співпраця дала ефективний результат у важливий та відповідальний для країни час, тому презентація світовій аудиторії української культури в сучасному інтерактивному форматі сприяє не лише популяризації, але й збереженню та захисту культурної спадщини в умовах повномасштабної війни на території України, зокрема інформаційної війни.

Репрезентація української культури, мистецтва, архітектури та природи здійснюється завдяки сучасним технологіям, а саме – вдалому використанню музики, відео, відомої гуглівської функції Street View, 3D-моделей та віртуальних галерей. Проєкт включає такі розділи: «Архітектурні дива», «Дивовижна природа», «Історичні місця в 3D», «Віртуальні виставки», «Багатовікові традиції», «Ремесла сьогодення». Він охоплює понад 10 закладів культури (Національний художній музей України, Музей театрального, музичного та кіномистецтва України, Львівський історичний музей та ін.), 40 3D-моделей (Софійський Собор, Золоті ворота, Підгорецький замок та ін.), 1800 зображень (наприклад, якісні ілюстрації ікон XI ст., картин XVIII ст., зображення сучасних традицій та культурних подій тощо), 40 спеціальних публікацій (наприклад, «Мами-українки на фотографіях початку XX століття», «Колекція українських народних ікон

Івана Гончара» та ін.). Таким чином, проєкт «Україна поруч» на он-лайн-платформі Google Arts & Culture нині є однією із найбільш високоякісних і технологічних ініціатив, які представляють Україну світовій громадськості через цифрові формати.

Іншим культурологічним проєктом, спрямованим на документування культурних об'єктів у доповненій реальності під час війни, стає проєкт Backup Ukraine. Для збереження та захисту інформації про культурну спадщину в рамках цієї ініціативи використовується застосунок Polysam. Це програмне забезпечення допомагає створювати високоякісні 3D-моделі культурного об'єкта та надалі зберігати їх у надійному цифровому архіві. За відкритою інформацією, застосунок завантажили понад 6 тис. користувачів з України, він має середню оцінку 4,8 із 5 на підставі понад тисячі наданих відгуків на AppStore. Таким чином, тисячі українців долучилися до культурологічної ініціативи Backup Ukraine, що заохочує цифрове збереження культурної спадщини України. Підкреслимо й освітній потенціал цього проєкту.

Отже, культурна спадщина України все більш репрезентується в цифровому вимірі. Крім того, процес оцифрування став нагальним у зв'язку з воєнними діями на території держави. Такі культурологічні проєкти, як «Мапа культурних втрат», «Україна поряд», «Backup Ukraine» стають сучасним інструментом для представлення України світовій спільноті, збереження інформації про культурне надбання, утвердження української самобутності.

Список використаних джерел

1. Bouchenaki M. The interdependency of the tangible and intangible cultural heritage. *Place, memory, meaning: preserving intangible values in monuments and sites* : 14th ICOMOS General Assembly and International Symposium, 27–31 oct. 2003. Victoria Falls, Zimbabwe, 2003.
2. Gorbul T., Rusakov S. Cultural heritage in the context of digital transformation practices: experience of Ukraine and the Baltic States. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. № 8 (4) P. 58–69. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-4-58-69>
3. Jarlbrink J., Snickars P. Cultural heritage as digital noise: nineteenth century newspapers in the digital archive. *Journal of Documentation*. 2017.
4. Koller D., Frischer B., Humphreys G. Research challenges for digital archives of 3D cultural heritage models. *Journal on Computing and Cultural Heritage (JOCCH)*. 2010. № 2 (3). P. 1–17.
5. Hall S. Representation: cultural representations and signifying practices. *Sage Publications & Open University*. 2003.

Юлія СТЕМПІЦЬКА,

старший викладач Української академії друкарства.
Львів, Україна

ЕЛЕМЕНТИ АРХІТЕКТОНІКИ КИРИЛИЧНИХ СТАРОДРУКІВ ТА МОДЕЛЬ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

Дослідження української стародрукованої кириличної книги є актуальним з огляду на включення цієї теми в навчальний процес кафедри графічного дизайну та мистецтва книги Української академії друкарства. Специфіка викладу матеріалу при дистанційному навчанні має певні виклики. Мистецтвознавчі дослідження стародруків зосереджені здебільшого на гравюрах і окремих конструктивних елементах оздоблення книги. Нашим завданням було виявити засоби художньої виразності та прийоми оздоблення кириличних стародруків, класифікувати шляхи трансляції національної складової та традиційної матеріальної культури як складові елементи архітектоніки видання. Такі завдання потребували застосування комплексних методів, зокрема аналізу джерелознавчої бази.

Привертають увагу роботи Д. М. Щербаківського, оскільки автор описав окладні оправи XVI–XIX ст., це дозволило нам окреслити основні етапи стилістичного розвитку золотарських оправ на всій території України [16, 17]. У статті Щербаківського (що супроводжувалася фотографіями) [15] подається опис та короткі відомості про оправи, які на той час зберігалися в київських музеях і наочно демонстрували високий рівень ювелірного мистецтва на українських землях.

Для визначених завдань додатково залучені й інші праці, зокрема М. Макаренко [11] у співавторстві з Я. П. Запаско та Я. Ісаєвич «Каталог стародруків, виданих на Україні» [6], праці Я. Запаско [7, 8, 9], Я. Запаско, О. Мацюк, В. Стасенко «Початки українського друкарства» [5], П. Курінний «Лаврські інтролігатори XVII–XVIII ст.» [10], котрі уможливлюють проведення паралелей не лише з рукописною, але й з друкованою книгою та елементами її оздоблення. Міцним підґрунтям для подальшого предметного дослідження художніх особливостей та головних етапів розвитку художньо-образної мови кириличних книг стала праця Д. В. Степовика «Українсь-

ка графіка XVI–XVIII ст. Еволюція образної системи» [13]. Наведені роботи допомогли здійснити класифікацію і типологію сюжетних середників на оправах XVI–XVIII століття.

Зміст зображень, розміщених у середниках оправи, притаманних українській книзі XVI–XVIII ст., та їх зміна в історичному контексті описані в праці О. М. Гальченко «Оправа східнослов'янських рукописних книг та стародруків України: історія, структура, опис» [1]. Тут же автор деталізовано описує всі конструктивні елементи не лише оправи, а й книжкового блоку.

Модель структури формалізованого опису рукописів, аналіз оздоблення східнослов'янської книги наводить у своїх статтях Л. А. Дубровіна; методиці опису кириличних видань присвячена її публікація у співавторстві з О. М. Гальченко [2, 3, 4].

Багатим візуальним матеріалом є каталог Л. Юріної, там подано ретельний каталогізований опис оправ Напрестольних Євангелій XVI–XVIII ст. із зібрання Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Кожен примірник супроводжується фотографією, переважна більшість цих фотографій публікується вперше [18].

Дослідження В. Я. Фрис «Історія кириличної рукописної книги в Україні» присвячене історії кириличної рукописної книги в Україні, її репертуару та осередкам книгописання [14]. Важливою темою є застосування термінології при проведенні описово-аналітичної роботи з першоджерелами, тому вирізняємо з-поміж інших праць «Словник українського сакрального мистецтва», автором якого є М. Станкевич [12]. Зважаючи на аспекти, що розглядаються в цій науковій розвідці, поділяємо кодекс на зовнішню та внутрішню структуру. Обидві структури утворюють цілісний ансамбль української кириличної стародрукованої книги. Варто зазначити, що кожна структура підпорядкована загальній архітектоніці видання, котра знайшла відображення в його формі. Розглядаючи форму, зазначимо, що вона складається з декількох підсистем: оправи, обсягу, розміру аркушів, кількості зшитків, матеріалу книжкового блоку та оправи чи окладу, структури книжкового блоку, розгортку, основного тексту та його оздоблення, геральдичних ознак, додаткових текстів, рубрикаційних елементів (записів, знаків книжкових та облікових). Твердження має фахове підґрунтя, адже прослідковується не лише в мистецтвознавчих описах стародрукованої книги. Так у монографії Л. А. Дубровіної зазначено, що зовнішня кодологічна структура уособлює зовнішню побудову та розташування матеріальних компонентів кодексу, що зберігають його цілісність.

Під внутрішньою структурою маються на увазі принципи організації та передачі інформації кодексу для вираження його змісту [4, с. 110]. З певною увагою розглядаємо це твердження з огляду на мистецтвознавчі особливості стародруків та їх сторінку складання. До елементів зовнішньої структури кодексу відносимо також друковані сторінки складання, а от засоби письма – це внутрішня структура. Підтримую твердження Л. А. Дубровіної, що поняття зовнішньої та внутрішньої структур досить умовні, залежать від точки зору та предмета досліджень.

Структура кириличних стародруків багатофункціональна, вона характеризується багаторівневою ієрархічною організацією залежно від дослідника та предмета дослідження. Оздоблення українських кириличних стародруків складає цілу систему, яка є відображенням художнього світогляду і національного світовідчуття. Стародруки прямо пов'язані з формуванням і становленням книжних традицій, отже є невід'ємною частиною змісту твору та змісту кодексу. До прикладу, окрема нумерація аркушів різних частин Біблії Івана Федоровича дозволяла друкувати їх у довільній послідовності, а потім потрібно було лиш вірно брошурувати. Ми зазначаємо той факт, що книги Нового Завіту Острозької Біблії (1581) Іван Федорович друкував, не дотримуючись порядку [7, с. 155], тому розглядаємо цей факт не лише з технічної точки зору, що змінює послідовність сприйняття, а й саму конструкцію кодексу. Важливим у розумінні архітекτονіки видання є й організація сторінки та тексту. Вигляд сторінки складання – розміщення на сторінці (тип, рядки, колонки та їх варіанти), поле текстових блоків, їх розміри та пропорційне співвідношення з розмірами сторінки.

Зовнішній вигляд тексту, його внутрішня організація дуже добре виражені різними взаємопов'язаними засобами виділення тексту, що структурується такими елементами: рубрикація тексту (колір, форма, заголовок, ініціали, колонтитули, кінцівка, позначки на полях, художні прикраси, рубрикації), внутрішня організація тексту, графічні особливості. Система способів графічного передання тексту відображає багато зв'язків з національно-духовними тенденціями розвитку через зміст твору. Вона, безумовно, тісно пов'язана з походженням і традиціями друкарів та друкарень, впливами та індивідуальними особливостями. Так, наприклад, за оздобленням ініціалів можна розрізнити друкарні, адже у Вільні це чорні стрічки, заповнені готичним візерунком, у Львові – чорно-білі та червоні композиції з зооморфним та антропоморфним зображенням.

Оздоблення тексту тісно пов'язане з мистецтвом і прямо відображає зміст твору або творів, що увійшли до кодексу. Оздоблен-

ня елементів структури тексту складається з таких одиниць: ініціали, заставки, кінцівки, гравюри та прикраси аркуша.

Варто зазначити певну близькість інкунабул і палеотипів на етапі стародруків, коли вони ще тяжіли до рукописних методів і технологій у графіці літер, оформленні тексту й аркуша, в оздобленні оправи.

Отже, підсумовуючи нашу роботу: ми проводимо зі студентами попередню атрибуцію пам'ятки писемності та створюємо модель її класифікації, спираючись на теоретичні знання з історії мистецтва й книгодрукування, на технологічні особливості графічних технік і досвід. Визначаємо час виготовлення стародруку, який може коливатися в межах століття, десятиліття чи року, місце створення (друкарня, осередок або школа – у сенсі традиційних особливостей конкретного регіону), авторство (за візуальними ознаками). Окрім власних спостережень, звертаючи увагу насамперед на стилістичні і технологічні особливості стародруку, намагаємося віднайти схожі через пошукові системи оцифрованих фондів.

Важливим джерелом для проведення мистецтвознавчого аналізу є візуальні дані, насамперед декор та іконографія. У такому випадку звертаємо увагу на манеру виконання, вид, сюжет, зображення, шрифт. Окрім художнього аналізу використовуємо історико-порівняльний метод (аналогію) та гіпотетичну реконструкцію.

Загалом обговорювана тематика має подальше продовження в практичній роботі студентів кафедри графічного дизайну та мистецтва книги на курсі «Конструювання, оформлення та ілюстрування авторської книги». Студенти віддають перевагу виконанню робіт з реконструкції кодексів, враховуючи набуті знання. Вбачаємо, що в такому викладі дисципліна популяризує та розширює коло поціновувачів українських пам'яток писемності.

Список використаної літератури

1. Гальченко О. М. Оправа східнослов'янських рукописних книг та стародруків України: історія, структура, опис / НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ, 2005. 375 с.
2. Дубровіна Л. А. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги : [монографія] / АН України, Ін-т рукописів Центр. наук. б-ки ім. В. І. Вернадського, Ін-т укр. археографії. Київ : [б.в.], 1992. 262 с. (Проблеми едиційної та камеральної археографії: історія, теорія, методика ; вип. 13).
3. Дубровіна Л. А. Розробка системного опису рукописних книг та інтелектуалізація інформаційного пошуку в автоматизованих системах. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 1993. Вип. 1. С. 189–200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_1993_1_19 (дата звернення: 15.09.2022).

4. Методичні рекомендації для Державної реєстрації книжкових пам'яток України. Кириличні рукописні книги та стародруки. Принципи реєстраційного опису Ч. 2. Методичні засади опису кириличних видань для Державного реєстру книжкових пам'яток України / Л. А. Дубровіна, Л. А. Гнатенко [та ін.] ; уклад.: Г. І. Ковальчук [та ін.] ; НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського. Київ, 2007. 134 с. 5. Запаско Я., Мацюк О., Стасенко В. Початки українського друкарства. Львів : Центр Європи, 2000. 221 с.
6. Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва : кат. стародруків, виданих на Україні. Кн. перша (1574–1700). Львів : Вища школа, 1981. 957 с.
7. Запаско Я. П. Мистецтво книги на Україні в 16–18 ст. Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1971. 307 с.
8. Запаско Я. П. Орнаментальне оформлення української рукописної книги. Київ : Вид-во АН УРСР, 1960. 180 с.
9. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. Львів : Світ, 1995. 477 с. : іл.
10. Курінний П. Лаврські інтролігатори XVII–XVIII ст. Київ, 1926. С. 5–39.
11. Макаренко М. Орнаментація української книжки XVI–XVIII ст. *Тр. УНІК*. Київ, 1926. Т. I.
12. Словник українського сакрального мистецтва / за наук. ред. М. Станкевича. Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2006. 285 с.
13. Степовик Д. В. Українська графіка XVI–XVIII ст. Еволюція образної системи. Київ, 1982.
14. Фрис В. Я. Історія кириличної рукописної книги в Україні. Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2003. 188 с.
15. Щербаківський Д. Золотарська оправа книжки в XVI–XIX століттях на Україні. *БВ*. Київ, 1924. № 1/2. С. 101–113.
16. Щербаківський Д. Символіка в українському мистецтві : зб. секції мистецтва. Київ, 1921.
17. Щербаківський Д. Оправа книжок у київських золотарів XVII–XVIII ст. Київ, 1926.
18. Юріна Л. Напрестольні Євангелії XVI–XVIII століть у зібранні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника : каталог. Київ : КВІЦ, 2005. 196 с. : іл.

Вікторія ЯНЧАРУК,

молодший науковий співробітник відділу стародруків
та рідкісних видань Інституту книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
Київ, Україна

**ДВОЗНАЧНІ ТАБЛИЦІ КИРИЛИЧНИХ
АВТОРСЬКИХ ЗНАКІВ НА БАЗІ ЗВЕДЕНОГО
КИРИЛИЧНОГО АЛФАВІТУ**

Анотація. Розглянуто доцільність розроблення двозначних таблиць авторських знаків на базі зведеного кириличного алфавіту.

Ключові слова: авторський знак, двозначні таблиці авторських знаків, кирилиця.

Annotation: The expediency of developing two-digit tables of author's signs based on the combined Cyrillic alphabet is considered.

Keywords: author's sign, two-digit tables of author's signs, Cyrillic.

Для полегшення і прискорення розстановки книг в алфавітному порядку книгам надається певна коротка позначка – авторський знак, який визначається авторськими таблицями. Історично склалося так, що до цього часу для надання авторського знаку україномовним виданням використовувалися таблиці Л. Б. Хавкіної 1957 року видання. Віддаючи шану внеску Любові Борисівни Хавкіної в бібліографічну справу, слід зауважити, що ці таблиці не відповідають вимогам сьогодення як з точки зору бібліографії, так і ідеологічно.

Суть проблеми полягає в тому, що таблиці Хавкіної створені для російської мови, для української мови таблиць не існує. Є лише російські таблиці з доданням відповідників щодо україномовних слів. Тобто Хавкіна позначила, яким літерам російського алфавіту мають відповідати ті літери українського алфавіту, що прописом і фонетично відрізняються від російських: е, є, і, ї, и та орфографічний знак апостроф. Але ці відповідники вельми неоднозначні, що викликає певні незручності та неточності у визначенні авторського знаку для україномовних книг. До того ж, бібліотекар повинен гарно володіти російською мовою.

Б	11		Беи	41	Беі	Блю	71	
Ба	12		Бек	42	Бєк	Бо	72	
Бав	13		Бел	43	Бєл	Бог	73	
Баг	14		Бель	44	Бєль	Бого	74	
Бад	15		Бем	45	Бєм	Бод	75	
Баж	16		Бен	46	Бєн	Бож	76	
Баз	17		Бео	47		Бои	77	Бої
Баи	18	Баі	Бер	48		Бок	78	
Бак	19		Берл	49		Бол	79	
Бал	20		Берм	50		Бом	80	
Баль	21		Берн	51		Бон	81	
Бам	22		Берт	52		Бор	82	
Бан	23		Бес	53	Бєс	Боро	83	
Бар	24		Бет	54		Борь	84	
Барк	25		Бех	55		Бос	85	
Барс	26		Бец	56		Бот	86	
Бас	27		Беш	57	Бєш	Бр	87	
Бат	28		Бж	58		Бро	88	
Бау	29		Би	59	Бі, Би	Бру	89	
Бах	30		Бик	60	Бік, Бик	Бу	90	
Бац	31		Бил	61	Біл, Бил	Бун	91	
Бач	32		Бин	62	Бін, Бин	Бус	92	
Баш	33		Био	63	Біо	Бут	93	
Бая	34		Бир	64	Бір, Бир	Бух	94	
Бе	35	Бє	Бис	65	Біс, Бис	Бы	95	Би
Бев	36	Бєв	Бит	66	Біт, Бит	Бь	96	Б'
Бег	37	Бєг	Бич	67	Біч, Бич	Бэ	97	Бе
Бед	38	Бєд	Бл	68		Бю	98	
Без	39	Бєз	Бли	69	Блі, Бли	Бя	99	
Безо	40	Бєзо	Бло	70				

Наприклад: у таблицях Хавкіної на літеру «Б» (див. малюнок) український склад «Би» є відповідником для російських «Би» та «Бы». Тобто маючи прізвище автора на «Би», бібліотекаряю треба буде кожного разу вирішувати дилему, який саме знак обрати. Існує вельми сумнівне пояснення, що треба шукати російський відповідник, але ж він не завжди знайдеться. Якщо прізвище автора *Биков*, то логічно

припустити, що російською це буде *Быков* (від *Бык*), тобто відповідає в таблицях «Бы» і буде мати авторський знак Б95. Якщо прізвище автора *Битий*, то логічно припустити, що російською це *Битый* (від *Бить*), тобто відповідає в таблицях «Бит» і буде мати авторський знак Б66. А якщо прізвище автора *Биловець*? Походження та корінь слова невідомі. Тож бібліотекар має гадати, буде він російською *Биловец*, чи *Быловец*. Однозначного варіанту не існує. Тобто частина бібліотекарів позначить книгу авторським знаком Б61, а частина – Б95, навмання. Якщо ви уважно переглянете електронну базу Книжкової палати України, то знайдете навіть там чимало таких різночитань.

І це лише проблема хибної методики відповідників. А хіба сама ідея користування російськими таблицями сьогодні в Україні є правильним цивілізаційним рішенням? Автор поставив перед собою завдання ліквідувати ці неточності, створивши саме українські таблиці авторських знаків. Але в процесі роботи дійшов висновку, що в європейській державі, де видаються книги не лише державною, а й багатьма іншими мовами, має існувати зведена таблиця авторських знаків. Така таблиця має бути універсальною для всіх мов, що використовують кириличний алфавіт. А це білоруська, болгарська, боснійська, казахська, киргизька, македонська, монгольська, російська, сербська, таджицька, українська, чорногорська мови. Україна йде курсом євроінтеграції та майбутнього членства в ЄС. Зрозуміло, що інтегрування в багатомовну спільноту передбачає й орієнтацію не лише на українські, а й на іншомовні видання, тому є сенс користуватися зведеними таблицями авторських знаків. Отже, я хотіла б запропонувати до використання на території України таблиці, розроблені на базі зведеного кириличного алфавіту з 42 букв.

Зведений кириличний алфавіт:

Аа	Бб	Вв	Гг	Ґґ	Дд
Ђђ	Ее	Єє	Жж	Зз	Ии
Іі	Її	Йй	Јј	Кк	Лл
Љљ	Мм	Нн	Њњ	Оо	Пп
Рр	Сс	Тт	Ћћ	Уу	Фф
Хх	Цц	Чч	Џџ	Шш	Щщ
Ъъ	Ыы	Ьь	Ээ	Юю	Яя

Такі таблиці мають бути універсальними для всіх мов, що використовують кириличний алфавіт. Таблиці повинні бути прив'язані не до фонетичної схожості або перекладу з мови на мову, а до послідовності літер у зведеному кириличному алфавіті. Тоді можна буде уникнути будь-яких неоднозначностей і різночитань. Такі таблиці мають уніфікувати та полегшити проставлення авторських знаків кирилицею українським бібліотекарям, не вимагаючи від них знання всіх перелічених вище мов.

Наразі автор пропонує саме базу для майбутніх *Авторських таблиць* – зведений кириличний алфавіт із 42 літер. Втім автор розробив і готовий запропонувати свій варіант *Авторських таблиць* на базі зведеного кириличного алфавіту.

Зоя АФАНАСЬЄВА,

молодший науковий співробітник відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Київ, Україна

**ПРОВЕНІЄНЦІЇ НА КНИГАХ ПРИВАТНОЇ
БІБЛІОТЕКИ Г. О. АФАНАСЬЄВА
ТА ЙОГО РОДИНИ ЯК ДОКУМЕНТАЛЬНА
ПАМ'ЯТКА ЗБЕРЕЖЕННЯ КНИЖКОВОЇ КУЛЬТУРИ
У ФОНДАХ НБУ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

У практичній книгознавчій роботі з бібліотеками, книжковими зібраннями та історично сформованими колекціями провенієнції цікавлять нас з точки зору їх інформативності та документальності, оскільки в більшості випадків вони можуть бути єдиним визначним чинником для реконструкції втрачених на сьогодні чи розпорошених книгозбірень. Власне тому виявлення та наукове дослідження провенієнцій є невід'ємною частиною книгознавчих і бібліотекознавчих розвідок.

Не можна недооцінювати значення приватних бібліотек у вивченні історії світової культури, тому повернення час від часу до історичних цінностей минулого змушує вдаватися до більш глибокого вивчення пам'яток культури, у тому числі й приватних бібліотек, яких стає усе менше, бо здебільшого вони були розпорошені та свого часу влиті до основного книжкового фонду Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ). Прикладом може слугувати приватна бібліотека Г. О. Афанасьєва. Достеменно відомо, що вона була придбана Всеукраїнською бібліотекою України (ВБУ) в 1922 році у кількості близько 5 000 кн. од. [1, с. 65], але не представлена єдиним бібліотечним комплексом, а розпорошена у фондах. Приватний архів Г. О. Афанасьєва зберігається в Інституті рукопису НБУВ (ф. 64).

Георгій Омелянович Афанасьєв (1848–1925) народився в Уфі (тепер столиця Республіки Башкортостан, Російська Федерація) у сім'ї військовослужбовця – полковника комісії військового суду. Вчився в Оренбурзькій (Уфимській) гімназії, після її закінчення на-

вчався на історичному відділенні Новоросійського університету в Одесі (1865–1869). Студентом брав активну участь у науковій роботі та громадському житті міста. Після закінчення університету залишився на кафедрі загальної історії для підготовки до звання професора; провадив активну наукову, лекторську та викладацьку діяльність, а в 1855 році в Київському університеті Св. Володимира захистив магістерську дисертацію на тему «Головні моменти міністерської діяльності Тюрго»¹. Після захисту магістерської дисертації отримав посаду приват-доцента на кафедрі історії Новоросійського університету.

Г. О. Афанасьєв був видатною особистістю свого часу, автором понад 200 статей; його лекції були дуже популярними серед широких верств населення, а науковий доробок був настільки значним, що навіть редактори Енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона за життя присвятили йому статтю на шпальтах свого видання [2, с. 489]. Для наукової роботи над докторською дисертацією Георгій Омелянович отримав відрядження до Парижа, де два роки напружено працював у Національній бібліотеці, архівах (Національному та Міністерства закордонних справ), активно співпрацював з професурою та науковою спільнотою Сорбонського й Католицького університетів, із членами Національної академії наук. По закінченні відрядження вчений повернувся до Росії з докторською дисертацією «Умови хлібної торгівлі у Франції наприкінці XVIII ст.», яку блискуче захистив у Петербурзькому університеті, отримавши ступінь доктора історії (1890).

Після двадцяти років наполегливої науково-педагогічної праці Г. О. Афанасьєв погодився на пропозицію свого однокурсника С. Ю. Вітте, який на той час обіймав посаду міністра фінансів Російської імперії, і став управляючим Київської контори Державного банку Росії (1895). Цю посаду він обіймав аж до 1918 року. С. Ю. Вітте сприяв також спорудженню в Києві (на вул. Інститутській) нового будинку Державного банку, який зберігся до наших часів (тепер це будинок Національного банку України).

У буремні роки революційних подій (1917–1920) Г. О. Афанасьєв брав активну участь у внутрішній та зовнішній політиці. У травні 1918 року його було призначено Головою державного контролю в уряді П. Скоропадського, а в листопаді того ж року він уже обіймав посаду Міністра закордонних справ Української Держави. Після падіння Гетьманату Георгій Омелянович іммігрував до Королів-

¹ Анн Робер Жак Тюрго (1727–1781) – французький економіст, філософ і державний діяч, один із засновників економічного лібералізму.

ства Сербії, Хорватії та Словенії (С.-Х.-С.); викладав історію на посаді професора Белградського університету, в якому працював до кінця свого життєвого шляху (1925) [3, с. 231–237].

Творчий шлях Г. О. Афанасьєва був плідним і насиченим на посадах ученого, педагога, економіста, суспільного діяча, лектора, фінансиста, дипломата. Він залишив після себе значну історичну спадщину у вигляді численних статей, книг, спогадів. У таких видатних особистостей, як Георгій Омелянович, упродовж творчого життя накопичувалося багато інформаційного матеріалу, який допомагав у професійній діяльності, з часом трансформуючись у власну книгозбірню. Частина історичного спадку Г. О. Афанасьєва зберігається у Відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ; в результаті ґрунтовної книгознавчої науково-дослідної роботи (і на основі провенієнцій) книжки з його бібліотеки було виокремлено та систематизовано.

На жаль, сьогодні ми ще не маємо повного каталогу бібліотеки Г. О. Афанасьєва, але провенієнції підтверджують приналежність всього обстеженого масиву до його приватної бібліотеки: суперекслібрис внизу на корінцях оправи видань у вигляді двох великих літер кирилицею – «Г. А.»; маргінальні записи, зроблені Г. О. власноруч чорним чорнилом на титульній сторінці, – зверху в лівому куточку проставлено позначку у вигляді двох або трьох цифр, з яких римська цифра вказує на тематичний розділ книгозбірні, а інші – арабські цифри, менша за значенням визначає місце книги в цьому розділі, а більша відповідає порядковому номеру запису в матеріальній книзі надходжень (каталозі), наприклад – «Отд. І; № 151/64»; у правому верхньому куточку зазвичай міститься підпис власника кирилицею у вигляді прізвища «Афанасьєв». Однією з найхарактерніших власницьких ознак приватної книгозбірні Григорія Омеляновича та членів його родини є автограф, який проставлявся переважно на титульній сторінці видань. Текст маргінальних записів із першоджерел подається мовою оригіналу.

Серед видань, які найбільше привертають увагу, книги з дарчими написами. Відомо, що Георгій Омелянович мав широкі зв'язки з науковою спільнотою того часу, і прикладом такого спілкування є обмін авторським науковим доробком з дарчими написами. Наведемо деякі з них:

Г. О. Афанасьєв. *История Ирландии* (Санкт-Петербург, 1907). На титульній сторінці наукової роботи є напис: «Глибокоуважаемому Владимиру Степановичу Иконникову на память. Афанасьев». В. С. Іконніков (1841–1923) – історик, педагог, професор, декан історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира.

Loutchisky J. L'état des classes agricoles en France à la veille de la Révolution (Лучицький І. Стан сільськогосподарських класів у Франції напередодні революції. Париж, 1911) та *Loutchisky J. La propriété paysanne en France à la veille de la Révolution* (principalement en Limousin) (Лучицький І. Селянська власність у Франції напередодні революції (переважно в Лімузені). Париж, 1912). Напис: «Дорогому другу Георгию Емельяновичу Афанасьеву от автора». Ці наукові франкомовні видання були отримані від Івана Васильовича Лучицького (1845–1918), історика-медієвіста, професора Київського університету Св. Володимира, члена Історичного товариства ім. Нестора Літописця.

Ivanovski I. Notices Sur Les Divers Recueils Des Traités Internationaux (Івановський І. Повідомлення про різні збірники міжнародних договорів. Одеса, 1890). Дарчий напис: «Многоуважаемому Георгию Емельяновичу Афанасьеву от автора. Одесса 20 окт. 1890». Ігнатій Олександрович Івановський (1858–1926) – юрист-міжнародник, професор, завідувач кафедри міжнародного права Новоросійського університету, заслужений професор Санкт-Петербурзького університету.

Драгомиров М. 14 лет. 1881–1894. Сборник оригинальных и переводных статей (Санкт-Петербург, 1895). Дарчий напис: «Георгию Емельяновичу Афанасьеву на добрую память от автора. 3. 11. 1896. Киев». Военный письменник, професор тактики та воєнної історії Академії Генерального штабу Російської імперії, генерал-ад'ютант, генерал від інфантерії, командувач військ Київського округу, Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор Михайло Іванович Драгомиров (1830–1905) презентував Г. О. свій науковий доробок.

Omont H. Inventaire sommaire de la collection du Parlement conservée à la Bibliothèque nationale (Омон Г. Зведений опис парламентської колекції, що зберігається в Національній бібліотеці. Париж, 1891). Свій науковий твір з дарчим написом «at monsieur G. Afanasieff, affectueux hommage. H. O.» («Шановному Г. Афанасьєву данина любові. Г. О.») подарував Генрі Огюст Омон (1857–1940) – французький історик, еллініст, філолог, бібліотекар, викладач, науковий письменник.

Літературу з дарчими написами від Г. О. Афанасьєва отримували не лише представники широкого кола науковців, на цей знак поваги заслуговували і члени його родини. Наприклад, декілька власних наукових творів було презентовано дочці Ользі:

Afanassiev G. Tableau des mesures pour les grains qui étaient en usage en France au XVIII siècle (Афанасьєв Г. Умови хлібної торгівлі у Франції наприкінці XVIII ст. Одеса, 1890). Дарчий напис чорним чорнилом у правому верхньому куточку титульної сторінки видання: «Дочери моей Ольге, индюшкою прозываемой. Афанасьев».

Afanassiev G. Le pacte de famine (Афанасьєв Г. Об'ява про голодування. Париж, 1890). У верхньому правому куточку титульної сторінки твору чорним чорнилом дарчий напис: «Ольге на память от отца. 1891».

Bertin M. Les douze / Dessins De Paul Destez (Бертін М. Дюжина. Париж, 1888). Книга французької літераторки Марти Бертін (1855–19[26]) з ілюстраціями Пола Дестеза (1825–1899), відомого французького художника, кресляра, офортиста, плакатиста. У верхньому правому куточку форзаца книги чорним чорнилом дарчий напис: «1889 г. Оле от мамы и папы.», а нижче олівцем напис латиною «O. Affanassiev».

Провенієнції на книжкових виданнях у вигляді автографів синів Григорія Омеляновича – Володимира та Ігоря – також зустрічаються у приватній бібліотеці Афанасьєва. Прикладом цього можна вважати словник-довідник *Manual de conversation pour le voyageur, en quatre langues français, allemand, anglais, italien. Avec un vocabulaire, un choix de questions. Stereotype edition / Baedeker Karl* (Розмовний посібник для мандрівника чотирма мовами: французькою, німецькою, англійською, італійською. Лейпциг, 1900). Це путівник Карла Бедекера (1801–1859), німецького видавця, який у Кобленці заснував видавництво путівників різними мовами (1827). Путівники були настільки достовірні та якісні, що навіть за життя видавця почали носити його ім'я («бедекери»). На форзаці цього видання в правому верхньому куточку від руки чорним чорнилом автограф: «В. Афанасьєв».

Автографи молодшого сина Ігоря так само містяться на книгах приватної бібліотеки його батька. Підтвердженням цьому є такі видання:

Vaile P. A. Le lawn tennis moderne (Вейл П. А. Сучасний теніс на газоні. Париж, 1909). Персі Адольфус Вейл (1866–1940) – новозеландський інструктор і тренер з тенісу і гольфу. На титульній сторінці цієї книги у правому верхньому куточку від руки чорним чорнилом автограф – «И. Афанасьєв».

Leblanc M. Les Confidences d'Arsene Lupin (Леблан М. Зізнання Арсена Люпена. Париж, 1913). Це детектив французького письменника Моріса Леблана (1864–1941). У верхньому правому куточку титульної сторінки напис власника цього примірника – «И. Афанасьєв / 1915».

Rostand E. Cyrano de Bergerac. Comedie heroique en cinq actes (Ростан Е. Сірано де Бержерак. Париж, 1910) – комедія французького поета та драматурга неоромантичного жанру Едмона Ростана (1868–1918). На титульній сторінці твору в правому верхньому куточку від руки чорними чорнилами маргінальний напис: «И. Афанасьєв / XI. 12».

Підсумовуючи викладене вище можна зробити висновки, що в процесі книгознавчої наукової роботи з книжковим фондом відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ, досліджуючи провенієнції, вилучалися видання з власницькими ознаками приналежності до приватної бібліотеки Г. О. Афанасьєва, яка не була представлена єдиним бібліотечним комплексом. Вивчення приватних бібліотек та їх частин, і навіть окремих раритетних видань, здійснюється з метою збереження історико-культурної спадщини минулих епох для порівняльних досліджень науковою спільнотою сьогодення та ознайомлення широким загалом користувачів.

Список використаних джерел

1. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941 / НАНУ. НБУВ. Київ : НБУВ, 1998. 336 с.
2. Афанасьев Георгий Емельянович. *Энциклопедический словарь* / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. СПб. : Семеновская Типо-Литогр. (И. А. Ефрона), 1891. Т. 2А (4): Ауто–Банки. С. 489.
3. Капарулін Ю. В. Георгій Афанасьєв (1848–1925) : нариси біографії та наук. творчості. *Наук. пр. іст. ф-ту Запоріз. нац. ун-ту*. Запоріжжя : ЗНУ, 2015.

Валерій САЄНКО,

провідний науковий співробітник
Музею книги і друкарства України,
кандидат історичних наук.
Київ, Україна

**ВИДАННЯ В. І. ГОШКЕВИЧА
В БІБЛІОТЕКАХ КИЄВА**

Ім'я Віктора Івановича Гошкевича (1860–1927) широко відоме, насамперед завдяки його діяльності зі створення Археологічного музею в Херсоні [5; 7]. Цей заклад пережив низку реорганізаційних змін і став основою для сучасного Херсонського обласного краєзнавчого музею. У 2022 році його фонди й експозиція зазнали тотально пограбування під час російської окупації.

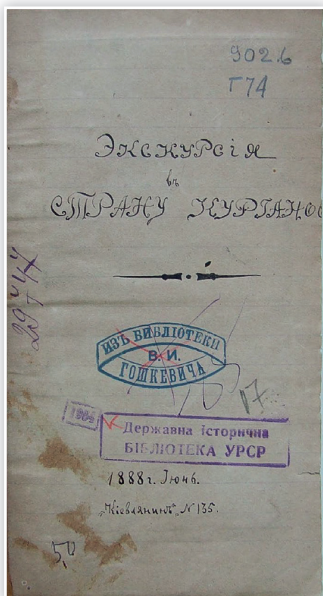
Перші публікації В. І. Гошкевича пов'язані з Києвом. Тут він народився, закінчив Київську духовну семінарію, у 1881 році вступив на фізико-математичний факультет університету св. Володимира; з другого курсу перейшов на історико-філологічний факультет, але був виключений (можливо, у зв'язку зі студентськими виступами). Вищу освіту В. І. Гошкевич так і не здобув¹, але продовжував відвідувати університет, займався у В. Б. Антоновича, виїздив на археологічні розкопки, часто з В. З. Завітневичем² (про дарчі написи цьому науковцю на книжках див. нижче).

З 1882 року В. І. Гошкевич був позаштатним кореспондентом кількох київських газет. У Національній історичній бібліотеці Украї-

¹ У некролозі, написаному І. В. Фабриціус, вказано, що В. І. Гошкевич закінчив математичний факультет університету [1, с. 4]. Зазначимо, що авторка так само не закінчила свого навчання на Вищих жіночих (Бестужевських) курсах, хоча в анкетах повідомляла про отримання свідоцтва.

² Завітневич Володимир Зенонович (1853–1927) – історик і археолог, доктор богослов'я (1902), ординарний професор Київської духовної академії, публіцист, громадський діяч. Член Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва, Історичного товариства імені Нестора-Літописця, Церковно-історичного товариства. У 1884–1890 рр. разом з В. Б. Антоновичем брав участь в археологічних дослідженнях курганів на Полтавщині. У 1918–1927 рр. співробітник УАН (ВУАН).

ни (НІБУ)¹ зберігається унікальна саморобна книжечка, мабуть, виготовлена вченим власноруч: він вирізав свою газетну статтю, сторінкові полоси наклеїв на папір і зробив зшиток. На титулі каліграфічно виконаний чорним чорнилом напис:

Титул саморобної книжечки
В. І. Гошкевича

«Екскурсія въ страну кургано[въ] | 1888 г. Июнь. | «Кієвлянинъ», № 135». Пагінація зверху сторінок, по центру. На титулі шрифтовий екслібрис, штампель овальний зі зрізаними боками, текст у лінійній рамці синього кольору: «Ізъ бібліотеки В. И. Гошкевича». На с. 1 гербова печатка, якою маркувався папір: конгресний штампель, безколірний: «Литяковскаго | товарищества | б». У радянські часи зшиток було обрізано по полях і опрацьовано в убогу палітурку з написом «Гашкевич В. И. Експедиция в страну курганов.» – під таким помилковим прізвищем і неточною назвою книжечка представлена в картотеці (рис. 1).

На початку статті зроблено невеликий екскурс в історичне минуле степового обширу і згадано результати розкопок. Далі описано поїздку «разом з археологом З.» [Завітневич – В. С.] в с. Носачів, що на півдні Черкаського повіту. Там за сприяння місцевого священника о. Іоанна Москавського вони оглянули ландшафт; біля с. Матусів розкопано невеличкий скіфський курган, де виявлено одне поховання. Знахідки (амфора, чорнолаковий канфар, дві посудини, залізне вістря списа, бронзове дзеркало, ніж з кістяним руків'ям, бронзова ворворка) передано в київський Церковно-археологічний музей. Вірогідно, що

¹ В НІБУ також є книги з печаткою бібліотеки В. І. Гошкевича і дарчими написами від авторів: К. В. Болсуновський «Дрогочинські пломби», 1894 р. і «Памятники славянской мифологии. Вып. 2: Перунов дуб», 1914 р.; В. Г. Ляскоронский «К вопросу о переяславльских торках», 1905 р. і «Киевский Вышгород в удельно-вечевое время», 1913 р. [2, с. 58, 61–62, 64, 67, 228–230], можливо, є й інші. Поки невідомо, як і коли ця частина бібліотеки вченого потрапила до «всесоюзного колектору», щоб потім опинитися в Історичній бібліотеці: чи то з Херсонського музею, чи при розпорощенні його особистого майна на початку 1930-х рр. Зазначимо, що в опублікованих каталогах автографів і екслібрисів з Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського печатки бібліотеки В. І. Гошкевича та його інскрипти відсутні [3; 4].

таким самим способом «гутенберження» були виготовлені книжечки на основі інших статей В. І. Гошкевича, надрукованих у газеті «Кієвлянин»: «Находка древностей в Святополковой церкви Михайловского монастыря» (1888, № 147), «Развалины Мстиславова храма во Владимире Волынском» (1888, № 124), «Зверинецкая пещера» (1888, № 125), «Забытые могилы» (1889, № 83), «Описание клада, найденного в усадьбе Гребеновского» (1889, № 90), «Праздник свечки» (1889, № 90), «Ратьша Путятитч (святочный рассказ)» (1889, № 90–92).

Молодий науковець працював також у Церковно-археологічному музеї Київської духовної академії¹, хранителем якого в 1878–1919 рр. був М. П. Петров. Про участь В. І. Гошкевича в роботі Музею відомо лише в загальних рисах: у публікаціях пишуть, що Петров виконував роботи нібито майже весь час «самотужки», але, напевно, Гошкевич доклав багато зусиль і до пошуків колекціонерів-дарувальників, і до упорядкування та опису колекцій, і до оформлення вітрин.

У 1890 році В. І. Гошкевич назавжди залишив Київ і переїхав до Херсона. Там він почав працювати секретарем губернського Статистичного комітету, підготував огляди Херсонської губернії за 1886–1902 рр. та «Список населенных мѣст Херсонской губерніи» (1896). 1 березня 1898 року почала виходити заснована В. І. Гошкевичем перша в місті приватна газета «Югъ» (раніше видавалися лише офіційні «Херсонские губернские ведомости»). У 1903 році він видав свою книгу «Клады и древности Херсонской губерніи» як безкоштовний додаток для передплатників газети. На дев'ятому році існування газета була закрита з політичних мотивів, останній номер за редакцією В. І. Гошкевича вийшов 25.02.1907 року. Друкарське устаткування і права на видання газети були продані². У НБУВ зберігається кілька десятків окремих примірників газети (вона була щоденною, загалом вийшло 2 368 номерів).

Музейну діяльність, розпочату в київському Церковно-археологічному музеї, В. І. Гошкевич продовжив у Херсоні. Домашня збірка старожитностей згодом виросла кількісно та оформилась у міський музей. Складовою частиною була бібліотека, наповненню якої вчений приділяв багато уваги, зокрема налагодив обмін книгами практично з усіма тогочасними науковими установами історично-го профілю.

¹ Церковно-археологічний музей створено в 1872 р. при Церковно-археологічному товаристві, заснованому при КДА. Фактично, це перший київський історико-мистецький музей. З 1878 і до пограбування у 1911 р. був відкритий для громадського відвідування [6, с. 158–167].

² Видання газети «Югъ» відновили інші власники, вона виходила до 1914 р.

У 1910 році В. І. Гошкевич започаткував серію видань під титулом «Херсонский городской музей Древностей Херсонского края». Першою вийшла книжка «Монеты и медали» – каталог нумізматичного і фалеристичного зібрання Музею. Примірник є в НІБУ, з овальною печаткою «Київський Музей». На примірнику цього видання з Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича (НБМ) є власницький підпис коричневим чорнилом «В. Данилевич»¹. Обкладинку втрачено.

Другий випуск під назвою «Лѣтопись музея за 1909, 1910, 1911 г.г.» вийшов у 1912 році. На примірнику з НБМ автограф В. І. Гошкевича: на обкладинці чорним чорнилом «Владимиру Зеноновичу Завитневичу в знак глубокаго к нему уважения автор [підпис] В. Гошкев [1]912 1/х». Штамп букіністичного магазину часів німецької окупації (1941–1943): «Buchhandlung Ukrspozhiwspilka Korolenko, 49 | Книгарня Укрспоживспілки Короленко, 49 | Ціна 5 крб. – коп.».

Третій випуск – «Древние городища по берегам Низового Днѣпра» (Херсон, 1913. 31 с. : ил.)².

Четвертий випуск – «Лѣтопись музея за 1912 годъ» – є в НБМ. Обкладинку втрачено. Штамп на останній сторінці – «Buchhandlung [...]».

У Музеї книги і друкарства України (МКДУ) є два випуски: 5-й і 6-й, які надійшли в 1978 і 1979 рр. з книгообмінного фонду Державної бібліотеки УРСР ім. КПРС.:

- Херсонский городской музей Древностей Херсонского края. – Випускъ 5-й. Лѣтопись музея за 1913 годъ. – Съ иллюстраціями. Составиль В. И. Гошкевичъ. Изданіе Херсонскаго Городскаго Управленія. – [Херсон : Паровая типо-литогр. С. Н. Ольховикова]3, 1915. – [6], III, 44, [4] с. – Пошкодження: втрачений титул. ДР-3176;

- Херсонский городской музей Древностей Херсонского края. – Випускъ 6-й. Лѣтопись музея за 1914 годъ. – Съ иллюстраціями. Составиль В. И. Гошкевичъ. Изданіе Херсонскаго Городскаго Управленія. – Херсон : Паровая типо-литография С. Н. Ольховикова и С. А. Ходушина, 1916. – [6], IV, 48, [2] с. ДР-3209

Цікавим є примірник 5-го випуску з бібліотеки Музею народної архітектури та побуту «Пирогово» (за каталогом «№ 18893).

¹ Данилевич Василь Юхимович (1872–1936) – історик, археолог, нумізмат, музеєзнавець. Викладав у Харківському (1903–1907), Київському (1907–1915), Варшавському (1915–1918) університетах, на Київських вищих жіночих курсах (1907–1915), у 1913 р. організував там Археологічний музей. У 1918–1931 рр. працював в університетах Києва та установах ВУАН.

² Друкувалася в 47-му випуску «Известий Императорской Археологической Комиссии», а також як окремий відбиток: С.-Петербург : Тип. Главного Управления Уделов, 1913. 31 [10] с.

³ Титул втрачено. Описано за іншим примірником.

Печатки: гербова «Бібліотека Генерального і Главного штаба | [монограма] А I | 1811 г.»; «Публ. библи. имени В. И. Ленина. С.С.С.Р.», «Государственная библиотека им. В. И. Ленина. СССР». До бібліотеки Генерального штабу¹ книга потрапила через свою досить вузько-фахову тематику, напевно у зв'язку з тим, що дочка В. І. Гошкевича від першого шлюбу Катерина (у першому шлюбі Бутковська), вдруге вийшла заміж за начальника Генерального штабу В. А. Сухомлінова (у 1909–1915 рр. – військовий міністр)². У 1911 році подружжя відвідало м. Голу Пристань, де жив тоді В. І. Гошкевич. У наступні роки вчений листувався з новим зятем досить активно, про що є кілька згадок у щоденнику Сухомлінова.

На примірнику 5-го випуску з НБМ автограф В. І. Гошкевича: на титулі чорним чорнилом «Незабвенному Владимиру Зеноновичу Завитневичу от глубоко уважающего его автора [підпис] В. Гош [1]915 М р. 16.». Обкладинку втрачено. На примірнику 6-го випуску з НБМ на нижній обкладинці штамп букіністичного магазину «Buchhandlung Ukrspozhiwspilka». Верхню обкладинку втрачено.

Вірогідно, що випуски № 2, 4, 5, 6, які тепер знаходяться в НБМ, походять із бібліотеки В. З. Завитневича, всі вони мали автограф В. І. Гошкевича (на двох примірниках сторінки з автографом (за нашим припущенням) втрачено). Ці чотири книги під час війни (треба думати, що в складі якоїсь частини бібліотеки Завитневича) потрапили до крамниці «Buchhandlung Ukrspozhiwspilka» на вул. Короленка (сучасна Володимирська). Штамп присутній на трьох із них, на четвертій він втрачений разом з обкладинкою.

Сьомим випуском у 1916 р. вийшла праця В. І. Гошкевича «Гдѣ былъ древній Одессъ?»³. На примірнику з НБУ печатка «Кіевскій Музей».

«Літопис» за 1915–1916 рр. був підготовлений, але не виданий. Після смерті В. І. Гошкевича ненадрукованою залишилась і його книжечка «Херсонський край до появи в ньому людини» і дві великі

¹ Бібліотека Генерального штабу була надзвичайно різноплановою і багатою. Примірники з її паперовими екслібрисами і печатками часто зустрічаються в бібліотеках і у вільному букіністичному продажу.

² У роки Першої світової війни генерал і його дружина виявилися причетними до справи про шпигунство на користь Німеччини. Після революції Тимчасовий уряд проводив розслідування, і поет Александр Блок, який брав участь у роботі комісії, у своєму записнику висловлювався за розстріл Катерини. Вважається, що свого часу В. М. Васнецов у розписі Кирилівської церкви малював немовля на руках Богоматері саме з неї (в ті роки художник написав і відомий портрет В. І. Гошкевича).

³ Раніше була надрукована в «Записках Императорского Одесского общества истории и древностей». 1915. Т. XXXII, відділення І. С. 445–450, 1 арк. іл.

праці: «Археологічна карта Українського Причорномор'я» та «Систематичний каталог Херсонського музею» [1, с. 5–6].

Надалі, коли два останні випуски музейної книжкової серії виходили вже під редакцією І. В. Фабриціуса (1927 і 1929 рр.), нумерація зберігалася, але домінувати стала назва «Літописи».

Загалом бібліографія праць В. І. Гошкевича зібрана і добре відома, окрім численних невеличких редакторських або авторських дописів у газеті «Юг». Цікавими залишаються пошуки музейних видань з його автографами, а також дарчих підписів на примірниках бібліотеки Херсонського музею старожитностей.

Список використаної літератури

1. Віктор Іванович Гошкевич (некролог). *Літопис музею: 1927–1928*. Херсон : Друк. вид-ва «Червоний селянин», 1929. С. 3–6.
2. Видання з автографами українських діячів науки і культури : кат. колекції Нац. іст. б-ки України. Вип. 1 / уклад. Н. О. Горська. Київ : Вид. дім «Вініченко», 2018. 416 с.
3. Дениско Л. М. Автографи на книжках з колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог. Київ : НБУВ, 2007. 263 с.
4. Дениско Л. М., Рудакова Ю. К. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог. Київ : НБУВ, 2017. 350 с.
5. Костенко А., Шевченко А. Віктор Гошкевич та його світ: родина, оточення, старожитності : монографія. Херсон : Херсон. централіз. бібл. система, 2017. 116 с.
6. Федорова Л. Д. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи в Наддніпрянській Україні. 1870–1910-ті рр. : монографія. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. 373 с.
7. Шевченко А. В. Рід Гошкевичів у соціокультурному житті України : дис. ... канд. іст. наук : 032 / Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2021. 436 с.

Оксана ПЕТРЕНКО,

молодший науковий співробітник
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського, кандидат історичних наук.
Київ, Україна

УКРАЇНКА У ВИДАННЯХ ГРАЖДАНСЬКОГО ДРУКУ: ВІРШОВАНИЙ ПЕРЕКЛАД ОЛЕКСАНДРОМ ПАЛІЦИНИМ «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ»

У світлі останніх суспільно-політичних подій в Україні по-новому постало питання вивчення пам’яток писемності та культури. Повсякчас у різних наукових інституціях активізуються дослідження писемних пам’яток, особливо тих, які засвідчують глибинність нашої культури та описують розвиток просвітництва на українських теренах.

Значною мірою поява таких пам’яток відбувалася завдяки старанням багатьох письменників і культурних діячів. Так, в Україні у другій половині XVIII ст. активізувалося поширення суспільної просвіти. У цей же період порівняно з першою половиною XVIII ст. збільшилося книгодрукування гражданським шрифтом. Безперечно, про повноцінний розквіт української культури в лещатах Російської імперії не йдеться, однак у цей час виступили неординарні постаті, які суттєво вплинули на розвиток освіти й культури в тогочасній Слобідській Україні. До такого кола належали Г. С. Сковорода, чие 300-ліття нині активно відзначається, Г. Ф. Квітка, В. Н. Каразін, О. О. Паліцин. Зокрема двоє останніх, на думку видатного українського філолога професора М. Ф. Сумцова, заклали наріжні камені у справі розвитку просвіти в Харківській губернії [7, с. 12]. Зрештою сам В. Н. Каразін стверджував, що існували й освічені поміщики, хоча й нечисленні. До них належав Олександр Олександрович Паліцин [2, с. 43] (орієнтовні дати його життя – 1741 чи 1749 – 1811 чи 1816 рр.).

Зауважимо, що на думку іншого вихідця з України – літературознавця І. Я. Айзенштока, «Олександр Паліцин належав до тих численних письменників та культурних діячів, що їх прізвища нічого не говорять навіть фахівцям-історикам. Проте постать Паліцина цікава вже хоч-би й з тих характеристик, що зустрічаємо про нього»

[1, с. 57]. В енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона про Олександра Олександровича Паліцина зазначено, що він літературний діяч початку поточного (XIX) століття, почесний член Харківського університету. Служив у Петербурзі ад'ютантом фельд-маршала Рум'янцева-Задунайського та увійшов у дружні стосунки з багатьма письменниками. Після відставки оселився (в 1792) у своєму невеличкому маєтку Попівці, Сумського повіту, Харківської губернії, та згрупував навколо себе декількох інтелігентних осіб у гурток, який назвали «Попівською Академією»: сюди входили його дружина і донька, яка займалася живописом та архітектурою, художник М. Ф. Алфьоров, В. І. Ярославський, котрий залишив цікаві записи, відомий містик Є. І. Станевич та кілька інших. Гурток мав місцеве просвітницьке значення. На чолі гуртка стояли Паліцин і його донька. Їх літературні смаки визначалися, з одного боку, життям на лоні сільської природи, з іншого – впливом письменників шишковської школи: Г. Р. Державіна, О. С. Шишкова та графа Д. І. Хвостова [3, с. 633]. Проте сам О. О. Паліцин не зараховував себе ні до якого літературного товариства. Головним напрямом його літературної діяльності був переклад творів західноєвропейської просвітницької літератури.

Власні його літературні твори доволі нечисленні. Найбільшу популярність з них здобув виданий у друкарні Харківського університету в 1807 році поетичний переклад «Слова о полку Ігоревім» під оригінальною назвою: «Игорь, героическая пѣснь. Съ древней славенской пѣсни, писанной въ XII вѣке, преложилъ стихами Александръ Палицынъ». На думку фольклориста М. Ф. Сумцова, зроблений Паліциним переклад «Слова» при тодішньому стані російської науки й літератури та при внутрішньому строї тодішньої літературної мови, яка ще не звільнилася від державінської високомовності, був видатним літературним явищем за простотою та ясністю [7, с. [19]]. Власне, сам Паліцин у листі до слобідсько-українського цивільного губернатора І. І. Бахтіна 22 лютого 1807 р. зазначав: «...и не имѣвъ ничего изъ даровъ счастья, кромѣ остатковъ малого таланта, иль паче страсти моей къ Словесности, осмѣливаюсь я препроводить при семъ къ Вашему Превосходительству нѣкоторое слабое въ нѣй мое произведение...» [6, с. [3]].

Віршований переклад «Слова...» схвально зустріли сучасники автора, що засвідчує лист графа Д. І. Хвостова до О. О. Паліцина під назвою «Письмо преложившему въ стихи Игореву пѣснь» [8]. У ньому державний діяч, котрий підписався як «Покорнейшій слуга Піитъ плохой Х. ...», звертається до автора твору: «Любимцу Музъ и Аполлона, Что Игореву пѣснь стихами преложилъ, И славныя дѣла преслав-

но возгласиль» [8, с. [5]] і продовжує: «Но что болтать стихами, Нам о чужих дѣлахъ. Прекрасна пѣснь твоя И мыслью и словами; люблю ее безмѣрно я. Она тебя прославить...» [8, с. [6]]. Не менш цікавим текстом вважаємо відповідь Паліцина Хвостову, написану 11 червня 1807 р. у селі Попівка, – здивований поет дякує за доброзичливе сприйняття його літературної праці: «Я въ удивленіи! ... ужель мой Игорь древній, Сей недоросль глухой деревни, Въ Столицахъ заслужиль воззрѣніе пѣвцовъ? Уже ли онъ таковъ, Въ своей обновѣ деревенской, Ни въ Руской, какъ судили, ни въ Славенской, Что лавръ мнѣ за него сулитъ Увѣнчанный чувствительный Пійтъ» [5, с. [7]].

Зазначимо, що всі три згадані вище листи редакція друкарні Харківського університету включила до структури видання і поставила їх на самому початку без пагінації друкованих сторінок. Далі, між листами й віршованим текстом «Слова о полку Игоревім», на сторінках III–VI вміщено «Историческое содержание пѣсни», яке Паліцин взяв зі змісту та приміток видання «Ироическая пѣснь о походе на половцовъ удѣльнаго князя Новгорода-Сѣверскаго Игоря Святославича, писанная стариннымъ русскимъ языкомъ въ исходѣ XII столѣтія съ переложениемъ на употребляемое нынѣ нарѣчіе», надрукованого у 1800 році в Сенатській друкарні в Москві. Звертаємо увагу на те, що у виданні 1807 року скопійований історичний переказ твору відтворено з пагінацією, аналогічною оригіналу. Після скопійованого тексту переказу, на тій самій сторінці подано власне роз'яснення Паліцина щодо ідеї переказу зазначеного твору у віршах і його задоволення роботою над цією «піснею» [4, с. VI]. Після тексту «Слова», так само як і в прозовому варіанті 1800 року, надруковано «Примѣчания къ пѣсни», де автор дав пояснення до 56 приміток з віршованого тексту [4, с. 28–42].

Стосовно поетичного викладу твору погодимося з думкою М. Ф. Сумцова про простоту та ясність образів «Слова». Цей твір легко читається і сприймається навіть у ХХІ ст., зокрема сучасні мешканці та знавці міста Києва впізнають місцевість, яка описана у творі. Так, на останній сторінці віршованого тексту вміщено слова «Дѣвицы на брегахъ Дунайскихъ пѣснь поють; Черезъ море Киеву восторгъ свой знать даютъ. Се Игорь шествуетъ по Боричеву прямо (55) Ко Пирогощей въ храмъ, молебствовать тамо (56)» [4, с. 27], де цифри «55» і «56» – це номери авторських приміток з роз'ясненнями географічних локацій.

Наразі достеменно не відома точна кількість примірників, що збереглися в Україні дотепер. Ймовірніше за все, наклад був дуже малий і розповсюджувався локально. З наявної нині інфор-

мації відомо, що це видання зберігається в бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, куди воно свого часу потрапило з фонду бібліотеки Софійського собору, або Софії Київської.

На сайті бібліотеки ХНУ ім. В. Н. Каразіна видання з шифром «РК-ХГУ-1 / 566481» представлено двома оцифрованими частинами. Перший файл «Igor_geroicheskaya___1.pdf» вміщує фотографії оправи, форзаца, титульного аркуша, 3 листів і змістового переказу тексту, а другий файл «Igor_geroicheskaya___2.pdf» презентує власне сам текст переказу, але чомусь без першої сторінки, текст приміток і нахзац.

У відділі стародруків та рідкісних книг НБУВ примірник «Слова» прошитий п'ятдесят третім алігатом у конволюті, що колись належав митрополиту Євгенію (Болховітінову) та має шифр зберігання «Гр 2390(53)». У конволюта з дев'яносто шести алігатів картонна оправа обклеєна папером «мармурового» коричнево-блакитного забарвлення зі шкіряними світло-коричневими корінцем і наріжниками. На корінці конволюта наклеєно великий технічний ярлик з написом чорнилом «№ 163.» і маленький – з написом «1239». Останній з номерів повторено на штампі «БИБЛИОТЕКА Києво-Софійського Собора № 1239», що проставлений на форзаці; на всіх подальших ідентичних штампах у цьому виданні цифрові написи шифру відсутні.

На останок зазначимо, що особистість харківського просвітника О. О. Паліцина хоч і вражала багатьох різноманітністю його інтересів, проте була характерна для своєї епохи. Його діяльність була відзначена сучасниками. За заслуги в розвитку просвіти в 1810 році його обрали почесним членом Харківського університету [7, с. 5].

За спогадами сучасників, Паліцин був благородним оптимістом. Незадовго до смерті він писав В. І. Ярославському: «Настанетъ когда-нибудь опять умный вѣкъ; он перемѣнитъ нелѣпости глупаго; ... правда одолѣетъ лжеумствованія и предрасудки, и увѣрятъ опять, что лучшее наше самолюбіе (состоитъ) въ любви къ нашимъ ближнимъ» [7, с. 6]. Такі оптимістичні думки вселяють надію та сподівання, що наша держава розквітне, а її пам'ятки писемності й культури будуть досконало досліджені та посядуть чільне місце серед світових пам'яток.

Список використаної літератури

1. Айзеншток Я. Я. О. Паліцин. Епізод з культурного минулого Слобожанщини. *Зап. іст.-філол. від.* 1927. Кн. XIII–XVI. С. 57–69.
2. Каразин В. Взгляд на украинскую старину. *Молодик на 1844 год* : укр. лит. сб. Харьков : И. Бецкий, 1843. С. 33–45.

3. Палицын (Александр Александрович). *Энциклопедический словарь*: в 82 т. СПб. : Типо-литогр. И. А. Ефрона, 1897. Т. XXII-а (44) : Оуэн – Патент о поединках. С. 633–634.
4. Палицын А. Игорь, героическая песнь с древней славянской песни, писанной в XII веке, предложил стихами Александр Палицын. Харьков : Унив. тип., 1807. [12], [IV], 42 с.
5. Палицын А. Ответ. *Игорь, героическая песнь с древней славянской песни, писанной в XII веке, предложил стихами Александр Палицын*. Харьков : Унив. тип., 1807. С. [7–11].
6. Палицын А. Письмо г. Палицына к г. Слободско-Украинскому гражданскому губернатору и кавалеру Бахтину, февраля 22 дня, 1807 года. *Игорь, героическая песнь с древней славянской песни, писанной в XII веке, предложил стихами Александр Палицын*. Харьков : Унив. тип., 1807. С. [3–4].
7. Сумцов Н. Ф. Культурный уголок Харьковской губернии (Поповская Академия). Харьков : Тип. губерн. правления. 1888. 13, [1], 5 с.
8. [Хвостов Д.] Письмо предложившему в стихи Игореву песнь (*). *Игорь, героическая песнь с древней славянской песни, писанной в XII веке, предложил стихами Александр Палицын*. Харьков : Унив. тип., 1807. С. [5–6].

Наталія КОНДРАТЕНКО,

завідувач сектору науково-дослідного відділу фондів
Полтавського краєзнавчого музею
імені Василя Кричевського.
Полтава, Україна

ДОСВІД РЕСТАВРАЦІЇ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК ІЗ КОЛЕКЦІЇ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

Воєнні конфлікти у будь-якій формі, незалежно від масштабів їх руйнівних наслідків, завжди є викликом для музеїв, які своїм першочерговим завданням мають збереження пам'яток культури та мистецтва, матеріальних свідків минулих історичних епох.

Серед закладів, що взяли на себе місію скерувати і підготувати музейників до вирішення нагальних питань щодо порятунку музейних цінностей в умовах надзвичайної ситуації, одна із провідних ролей належить Національному науково-дослідному реставраційному центру України (ННДРЦУ), з яким музей плідно співпрацює ще з 1990-х років. Саме в цей час Полтавський краєзнавчий музей, готуючись до відзначення свого сторіччя, розпочав масштабний проєкт реекспозиції, для якого фахівці центру готували ряд цінних експонатів.

Варто зазначити, що в музеї ще з 1940-х років існує власний відділ реставрації, силами якого відновлено сотні музейних предметів. Проте, на жаль, він ще досі чекає фахівця з відновлення артефактів на паперових носіях. У зв'язку з цим усі питання щодо збереження й відновлення таких предметів музей вирішує разом із фахівцями Харківської філії ННДРЦУ. За роки тісної співпраці фахівці центру повернули до життя сотні музейних предметів, з-поміж яких 66 документальних пам'яток. Нижче наводимо список цих артефактів.

ХУДОЖНИК-РЕСТАВРАТОР Н. В. ІВАСЮК [3]

1991 р.

ПКМВК 14186 Д 373. Посвідчення про відрядження К. А. Чорного. 1929 р. Папір; машинопис, рукопис. 17,8×11,5 см.

ПКМВК 14526 Д 586. Грамота Револьюційної воєнної ради РСФСР К. А. Ковальову. 1921 р. Папір; друк, машинопис. 28×40 см.

ПКМВК 14564 Д 639. Атестат окружних військово-політичних курсів О. П. Корнілова. 1922 р. Папір; друк. 22,5×35,5 см.

ПКМВК 14535 Д 659. Грамота червоному партизану В. В. Слюсарю. Папір; друк. 27×40 см.

ПКМВК 15959 Д 820. Мандат делегата з'їзду рад Н. К. Костюка. 1924 р. Папір; друк, рукопис. 22×7,6 см.

ПКМВК 16213 Д 838. Привітання учасникам Лубенської окружної конференції ЛКСМУ. 1923 р. Папір; друк. 42×53 см.

ПКМВК 16219 Д 844. Виробнича картка П. П. Кулика. 1925 р. Папір; друк, рукопис. 13,5×9 см.

ПКМВК 17166 Д 1114. Грамота Товариства ЗОТ Є. К. Матяшу. 1934 р. Папір; друк, рукопис. 19,3×27 см.

ПКМВК 18824 Д 1343. Свідоцтво голови колгоспу О. Т. Танцюри. 1940 р. Папір; друк. 40,3×31,2 см.

ПКМВК 18825 Д 1344. Свідоцтво бригадира колгоспу М. Т. Гузченка. 1940 р. Папір; друк. 40,3×31 см.

ПКМВК 19073 Д 1440. Грамота за участь у боях за м. Полтаву Г. В. Захарову. 1943 р. Папір; друк. 20,2×29,5 см.

ПКМВК 19299 Д 1485. Почесна грамота Гадяцької районної ради М. Н. Стогнію. 1957 р. Папір; друк. 27×34 см.

ПКМВК 25424 Д 2971. Свідоцтво К. Г. Скороходової про закінчення курсів масових професій. 1936 р. Папір; друк, рукопис. 20×29,5 см.

ПКМВК 29583 Д 4060. Посвідчення ректора Полтавського інституту народної освіти І. Ф. Рибаківа. 1922 р. Папір; машинопис, рукопис. 17×14 см.

ПКМВК 29830 Д 4161. Почесна грамота І. Т. Шовковому за будівництво Шумерлінського екстрактового заводу. 1931 р. Папір; друк. 29,5×21 см.

ПКМВК 42422 Д 5483. Посвідчення директора Сахновщанської МПС В. П. Уманцева. 1930 р. Папір; рукопис. 19×12,5 см.

ПКМВК 11160 Л 476. Подяка революційної Ради Першої Кінної Армії. 1919–1920 рр. Картон; літографія. 40,3×32 см.

1992 р.

ПКМВК 14082 Гж 112. Газета «Окопная правда». 1917 р. Папір; друк. 34,7×50 см.

ПКМВК 12486 Лс 4. Листівка «Положение об организации Советской власти». 1917 р. Папір; друк. 22×40 см.

ПКМВК 13006 Лс 43. Листівка «Все на помощь» за підписом Короленка В. Г. 1921 р. Папір; друк. 20×33 см.

ПКМВК 13199 Лс 51. Урядове повідомлення про смерть В. І. Леніна. Папір; друк. 1924 р. 45×31,5 см.

ПКМВК 16911 Лс 149. Листівка «Резолюція по текущему политическому моменту». 1918 р. Папір; друк. 25 x 32 см.

ХУДОЖНИК-РЕСТАВРАТОР Н. В. ДІОМЕДОВА [3]

1992 р.

ПКМВК 16763 Д 957. Посвідчення «За участь у героїчній обороні Сталінграда» І. А. Прудія. 1943 р. Папір; друк, рукопис. 14×21 см.

ПКМВК 17349 Д 1157. Довідка захиснику Сталінграда, видана В. С. Куркову. 1943 р. Папір; друк, рукопис. 10,5×15,5 см.

ПКМВК 19014 Д 1428. Посвідчення «За участь у героїчній обороні Сталінграда» О. В. Владімірова. 1943 р. Папір; друк, рукопис. 14×21 см.

ПКМВК 19547 Д 1572. Посвідчення Комітету Ради робітничих і солдатських депутатів м. Кременчук І. М. Кохна. 1917 р. Папір; друк. 20,5×21,5 см.

ПКМВК 20331 Д 1776. Посвідчення особи С. Х. Сорокіна. 1934 р. Папір, картон; друк, рукопис. 10 x 15 см.

ПКМВК 20530 Д 1823. Картка поштова з листом з фронту С. Х. Сорокіна. 1941 р. Папір; друк, рукопис. 10×14 см.

ПКМВК 20711 Д 1901. Довідка О. В. Сидоренку. 1925 р. Папір; рукопис. 12×22 см.

ПКМВК 71638 Д 9451. Продовольчий паспорт М. А. Гриценка. Пер. пол. XX ст. Папір; друк, рукопис. 19,5×35 см.

ПКМВК 71639 Д 9452. Окладний лист по єдиному сільськогосподарському податку на 1924/1925 рр. на ім'я М. Гриценка. 1924 р. Папір; друк, рукопис. 21×25 см.

ПКМВК 71640 Д 9453. Членський квиток М. А. Гриценка про сплату єдиного сільськогосподарського податку. 1924–1925 рр. Папір; друк, рукопис. 9×9 см.

ПКМВК 14608 Гж 176. Газета «Більшовик Полтавщини». 1941 р. Папір; друк. 45×63 см.

ПКМВК 16177 Гж 227. Газета «Родина зовет». 1943 р. Папір; друк. 28×39 см.

ХУДОЖНИК-РЕСТАВРАТОР Н. В. ЧОРНА [2]

2008 р.

ПКМВК 13190 Пл 65/1. Плакат «1 мая». 1920-ті рр. Папір; друк. 96×65 см.

ПКМВК 13190 Пл 65/2. Плакат «1 мая». 1920-ті рр. Папір; друк. 96×68 см.

ПКМВК 13190 Пл 65/3. Плакат «Год пролетарской диктатуры». 1920-ті рр. Папір; друк. 115×70 см.

ПКМВК 13190 Пл 65/8. Плакат «Мщение царям». 1920-ті рр. Папір; друк. 115×70 см.

2009 р.

ПКМВК 11268 Л 538. Гравюра. Вигляд Полтавського монастиря по яру Панянківському. Пер. пол. XIX ст. Автор Г. К. Стадлер. Папір; літографія. 41,8×58 см.

ПКМВК 11271 Л 540. Гравюра. Успенський собор в Полтаві. Середина XIX ст. Автор Г. К. Стадлер. Папір; літографія. 62,2×44,2 см.

ПКМВК 11342 Л 559. Гравюра. Вигляд м. Полтави від маєтку С. М. Кочубея. Перша пол. XIX ст. Автор Г. К. Стадлер. Папір; літографія. 43,2×58,2 см.

2010 р.

ПКМВК 11270 Л 539. Гравюра. Вигляд Полтави від Садової площі через Полтавський яр. Перша пол. XIX ст. Автори Г. К. Стадлер, А. Кунавін. Папір; акварель, гуаш, білило. 41,7×54,7 см.

ПКМВК 11272 Л 541. Гравюра. Вигляд з гори Полтавської на Харківську дорогу. Середина XIX ст. Автори Г. К. Стадлер, А. Кунавін. Папір; акварель, гуаш, білило. 44,2×62 см.

2011 р.

ПКМВК 88860 Гж 1302. Газета «На штурм врага». 1944 р. Папір; друк. 41,7×29,2 см.

ПКМВК 88859 Гж 1301. Газета «Кутузовка». 1936 р. Папір; друк. 40,2×28,2 см.

2010 р.

ПКМВК 11269 Гм 159. Малюнок. Краєвид Хрестовоздвиженського монастиря з альтанки князя С. М. Кочубея в його маєтку. Поч. XIX ст. Автори Г. К. Стадлер, А. Кунавін. Папір; акварель, гуаш, білило. 43,4×60,5 см.

2012 р.

ПКМВК 86528 Д 11598. Похвальний лист Полтавської Маріїнської жіночої гімназії на ім'я Резнікової М. 1912 р. Папір; друк, рукопис, літографія. 68×48 см.

2013 р.

ПКМВК 25211 Д 2932. Свідоцтво II Всеукраїнської кустарної виставки про нагородження бронзовою медаллю Л. С. Мелешка. 1913 р. Папір; друк, рукопис. 37,5×46,5 см.

2014 р.

ПКМВК 25213 Д 2933. Диплом I ступеня Української виставки народного мистецтва Л. С. Мелешку. 1936 р. Папір, друк, рукопис. 45×37 см.

2015 р.

ПКМВК 87056 Гм 707. Ескіз «Будинок Полтавського губернського земства». 1903 р. Калька, папір, картон; кольорові олівці, акварель. 49,2×32 см.

ПКМВК 8701 Пл 7. Плакат «Рассказ старухи». 1943 р. Папір; друк. 50×59 см.

2016 р.

ПКМВК 20559 Д 1839. Грамота Об'єднавчих зборів членів ж. к. про присвоєння звання ударника соціалістичного будівництва Е. А. Штабницькому. 1934 р. Папір; друк, рукопис. 35,4×27 см.

ПКМВК 20560 Д 1840. Грамота, якою Полтавське товариство «Друзі дітей» нагородило Е. А. Штабницького. 1934 р. Папір; друк, рукопис. 25×35,5 см.

ПКМВК 25209 Д 2930. Похвальний лист Роменської кустарної і сільськогосподарської виставки, яким був відзначений Л. С. Мелешко. 1911 р. Папір; друк, рукопис. 66×40,5 см.

ПКМВК 30866 Д 4388. Почесна грамота, якою дирекція і політвідділ Пирятинської МТС нагородили старшого агронома МТС О. В. Дяченка. 1933 р. Папір; друк, рукопис, машинопис. 42×30 см.

ПКМВК 43820 Д 6048а. Грамота ВЦВК Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів на ім'я О. Целуйка. 1922 р. Папір; друк, рукопис. 39,5×56,5 см.

ПКМВК 18288 Пл 293. Плакат «Партизаны, бейте врага без пощады!». 1941 р. Папір; друк. 87×58,5 см.

2019 р.

ПКМВК 16815 Д 1000. Атестат рядового лейб-гвардії Гродненського гусарського полку К. Сердюка. 1897 р. Папір; друк, рукопис. 36×44,5 см.

**ХУДОЖНИКИ-РЕСТАВРАТОРИ Н. В. ЧОРНА,
О. В. ЗАГОРУЙКО [2]**

2011 р.

ПКМВК 11293 Д 47. Дарча грамота царів Івана і Петра Олексійовичів, видана хорунжому В. Сомашку на село Корнилівку. Москва. 1699 р. Папір, тканина, тасьма, шнур; рукопис, ткацтво, плетіння. 55×46,5 см.

2015 р.

ПКМВК 11294 Д 48. Дарча грамота царів Івана і Петра Олексійовичів, видана осавулу Лубенського полку Г. Н. Таволзі на село Повстин. Москва. 1696 р. Папір, шовк, камка, тасьма, шнур; ткацтво, рукопис. 55×46,5 см.

ХУДОЖНИК-РЕСТАВРАТОР І. І. ПОЗНЯК [2]

2019 р.

ПКМВК 25210 Д 2931. Похвальний лист Роменського товариства сільських господарів, виданий Л. С. Мелешку. 1912 р. Папір; літографія, рукопис. 60×41,1 см.

2020 р.

ПКМВК 13007 Лс 44. Листівка «Пани-бурлаки, або куди ближче...». 1920-ті рр. Папір; друк. 44,2×35,5 см.

ПКМВК 15311 Лс 128. Листівка «Ответ атаману Григорьеву». 1918 р. Папір; друк. 34,8×21,5 см.

ПКМВК 17121 Лс 159. Листівка «Кто уйдет с немцами, тот погибнет». 1943–1944 рр. Папір; друк. 20,4×13,9 см.

ПКМВК 20488 Лс 222. Листівка «До селян та робітників». 1918 р. Папір; друк. 27,8×17 см.

За час співпраці закладів на теренах музею проведено два масштабних виставкових проекти – «Відроджені скарби Полтавщини» (2009) [1, с. 1] та «Між минулим і майбутнім» (2018) [4, с. 1], де були представлені результати роботи художників-реставраторів, що не увійшли одразу до основної експозиції.

Наразі через воєнні події робота з реставрації музейних предметів за межами закладу тимчасово припинена. Головним завданням є максимально можливе дотримання умов зберігання та постійний моніторинг стану збереження.

Список джерел та літератури

1. Відроджені скарби Полтавщини. Каталог виставки. Харків : Фотостудія «Палітра», 2009. 36 с.
2. Витяги із паспортів реставрації 2008–2020 рр. *Робочий архів фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.*
3. Документи з реставрації музейних предметів інвентарної групи «Д» – документи, «Гж» – газети, журнали, м. Харків, ХФ ННДРЦУ. 1991–1992 рр. *Робочий архів фондів Полтав. краєзнав. музею ім. Василя Кричевського.*
4. Кондратенко Н. Г., Сулима О. С. Між минулим і майбутнім... : виставка нових надходжень до фондового зібрання та відреставрованих музейних предметів. Каталог. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2017. 12 с.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ПАМ'ЯТКИ ПИСЕМНОСТІ ТА КУЛЬТУРИ:
ВИВЧЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ, ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ**

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю
до 100-річчя Музею книги відділу рідкісних видань та рукописів
Одеської національної наукової бібліотеки

Одеса, 6–7 грудня 2022 р.

Українською та англійською мовами
Електронне видання

УПОРЯДНИК

Г. М. Шпак

ВЕРСТКА

І. М. Свістунова

Підготовлено до оприлюднення
редакційним відділом
Одеської національної наукової бібліотеки

Підписано: 15.05.2023 р.